

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

TÜRK ASKERİ YARGISININ TARİHİ GELİŞİMİ

(Doktora Tezi)

62400

Tez Yöneticisi
Prof.Dr. Salim CÖHÇE

Hazırlayan
Hamit KOCABEY
(9425)

MALATYA 1997

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	XI
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR.....	XIII
A- Kaynaklar.....	XIII
B- Kanunnameler	XIV
KISALTMALAR.....	XIX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL ANLAMDA ASKERİ YARGI

A- ASKERİ YARGININ HUKUKİ DAYANAĞI, YARGI BİRLİĞİ YARGI AYRILIĞININ TARTIŞILMASI.....	7
B- ASKERİ YARGININ GENEL YARGI SİSTEMİNDEKİ YERİ.....	18
C- ASKERİ YARGININ GEREKÇELERİ.....	23
a- Hazır Olma Kuralı.....	23
b- Askeri İtaat Kuralı	24
c- Askeri Adaletin Ordu Mensuplarına Dağıtım Kuralı.....	26
Ç- ASKERİ YARGIDA YETKİ	28
a- Genel Yetki.....	28
b-Şartlı Yetki	28
c-Askeri ihtilallerde Sınırlı Yetki	29
ç-Savaş Zamanında Yetki	29
D- ASKERİ YARGININ GÖREV ALANI	29
E- BAŞLICA ASKERİ ADLİ KURULUŞ SİSTEMLERİ.....	34
a- Tarihsel Gelişimi	34
b- Anglo Amerikan Sistemi	36
c- Romanist Sistem	37
ç- Sovyet Sistemi.....	37
F- ASKERİ YARGININ MEVCUT OLDUĞU ÜLKELERDE YAPILARI (STATÜLERİ) YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI	38
a- Amerika Birleşik Devleti	38
b- Almanya	40
c- Arjantin	41
ç- Arnavutluk	42
d- Belçika.....	43
e- Brezilya	44
f- Danimarka	45
g- Finlandiya	45
h- Fransa	46
ı- Güney Afrika Cumhuriyeti	47
i- Hollanda	48
j- İngiltere	49
k- İrlanda	50

l- İspanya	50
m- İsveç	51
n- İsviçre	51
o-İtalya	52
ö- Kolombiya	53
p- Lüksemburg	53
r- Macaristan	54
s- Polonya	54
ş- Portekiz.....	55
t-Romanya	55
u- Rusya	56
ü- Suriye	57

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE ASKERİ YARGININ TARİHÇESİ

A- HUN İMPARATORLUĞU VE HUKUK SİSTEMİ.....	59
a-Devletin Kuruluşu.....	59
b- Kanun (Türe, Töre) ve Hukuk	60
c- Devlet Teşkilatı.....	62
ca- Hükümdar	63
cb-Beyler	65
cc- Kurultaylar (İctimalar)	66
cca- Dini ve Milli Kurultaylar	66
ccb-Askeri Kurultay	66
ccc-Teşrii ve İdari Kurultay.....	66
cç- Askeri Teşkilatın Yapısı	67
cd- Adli Sistem ve Ceza Teşkilatı	69
cda- Adli Teşkilat (Köni'lik)	69
cdb- Ceza Teşkilatı	70
ce- Hunlarda Milletlerarası Hukuk Kaideleri	72
B- GÖKTÜRK DEVLETİ VE HUKUK SİSTEMİ.....	72
a-Devletin Kuruluşu	72
b-Devlet Teşkilatı	74
ba- Han	75
bb- Beyler	77
bba-Şadapıt'lar	78
bbb- Tarhan (Tarkan)lar	78
bbc- Buyruklar	78
bc- Kurultay.....	79
bç- Askeri Teşkilat.....	79
bd- Adli Sistem (Köni'lik) ve Kanun (Töre).....	80
be- Ceza Hukuku ve İnfaz.....	81
bf- Milletlerarası Hukuka Ait Esaslar.....	82
C-UYGUR DEVLETİ VE HUKUK SİSTEMİ	83
a-Devletin Kuruluşu.....	83

b-Devlet Teşkilatı	84
ba- Han	85
bb- Vezir.....	87
bc-Subaşı.....	88
bç- Uluğ Hacib	88
bd- Diğer Memurlar ve Halk.....	88
be- Kurultaylar.....	90
bf- Adli Sistem (Köni'lik)	90
bg- Ceza Hukuku ve İnfaz	91
c- Kanun Ve Adalet.....	91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİ DÖNEM TÜRK DEVLETLERİNDE ASKERİ YARGININ TARİHÇESİ

A- İSLAM HUKUK SİSTEMİNİN DAYANDIĞI TEMELLER VE TÜRK DEVLETLERİNDEKİ UYGULAMA ŞEKİLLERİ.....	93
a- İslam Hukuk Kaynakları	94
aa- Kur'an	94
ab- Sünnet.....	95
ac- İcmaa	97
aç- Kıyas	98
ad- İctihat	99
b- İslam Kamu Hukukuna Genel Bakış	99
ba- Hilafet	99
bb- Cihad	102
bc- Vergiler	103
bç-İslam Ceza Hukuku	106
bd- Adalet Teşkilatı	110
B- İSLAMİ DÖNEM TÜRK DEVLETLERİ VE HUKUK SİSTEMLERİ	111
a- Karahanlı Devleti ve Hukuk Sistemi	111
aa- Devletin Kuruluşu	111
ab- Devlet Teşkilatı.....	112
aba- Hakimiyet Anlayışı ve Hükümdar	112
abb- Hükümdar	116
abc- Saray	120
abç- Merkez Teşkilatı	122
abd-Taşra Teşkilatı	123
abe- Askeri Teşkilat ve Adalet Sistemi.....	124
b- Gazneliler Devleti ve Hukuk Sistemi	128
ba- Devletin Kuruluşu	128
bb- Devlet Teşkilatı.....	129
bba- Hakimiyet Anlayışı ve Sultan.....	129
bbb- Saray.....	129
bbc- Merkez Teşkilatı.....	129
bbç- Eyalet Teşkilatı	131
bbd- Adli Sistem.....	131

bbe- Ordu ve Askeri Yargı Sistemi	131
c- Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Hukuk Sistemi	134
ca- Devletin Kuruluşu	134
cb-Hükümdarlık Anlayışı.....	135
cc- Cihan Hakimiyeti Fikri.....	135
cç- Kamu Hukuku Anlayışında Meydana Gelen Değişiklik.....	137
cd- Devlet Teşkilatı.....	140
cda-Hükümdar	140
cdb-Saray Teşkilatı.....	141
cdc- Hükümet.....	142
cdç- Adli Sistem.....	143
cdd- Askeri Teşkilat.....	144
cde- Askeri Yargı Sistemi ve İşleyişi	146
ce- Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Hukuk Sistemi ile Anadolu Selçuklu Devleti ve Hukuk Sisteminin Karşılaştırılması	147
ç-Osmanlı İmparatorluğu ve Askeri Yargı Sistemi	148
ça- Devletin Kuruluşu.....	148
çb-Askeri Amir Konumunda Bulunan Yüksek Makamlar	148
çba- Padişah (Başkomutan)	148
çbb- Sadrazam (Vezir-i Azam, Başvekil).....	149
çbc- Serasker	149
çbç- Vezirler	149
çbd- Kadiasker	150
çbe- Kaptanlıklar	150
çbf-Beylerbeyi	150
çbg- Sancak Beyi	151
çc- Ordu'da Kullanılan Rütbeler ve Kabul Tarihleri.....	151
çç- Osmanlı Devletinde Askeri Yargı.....	152
çça- Devletin Kuruluşundan Yeniçeri Teşkilatının Kaldırılmasına Kadar Olan Dönemde Askeri Yargı	152
çcaa-Başlangıçtaki Uygulamalar.....	152
çcab-İlk Askeri Yargı Teşkilatının Kuruluşu	155
ççac- Yeniçerilere Ceza Vermeye Haiz Makam,Mevkiler ve Verilen Cezalar.....	159
ççaç-Yeniçerilere Subaylardan Başka Ceza Verme Yetkisine Sahip Şahıs ve Heyetler.....	163
ççb- Yeniçeri Teşkilatının Kaldırılmasından Tanzimat Dönemine Kadar Askeri Yargıdaki Gelişmeler.....	163
ççba- 1870 Tarihli Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediye.....	164
ççbb-1837 Tarihli Kanunname-i Ceza-i Askeriyye	165
ççbc- Dar-ı Şura-ı Askeri Nizamnamesi	167
ççbç- Teftiş-i Ahval-i Askeriyye Talimatnamesi.....	167
ççbd- Disipliner Cezalar ve Bu Cezalarla İlgili Yetkiler.....	168
ççc- Askerlerin Mesleki Kusur ve Kabahatleri Dışında Kalan Fiillerden Dolayı Tabi Oldukları Yargılama Usulleri ve Mercileri.....	173

ççca- Askeri Mahkemelerin Vazifeleri	173
ççcb- Askeri Mahkemeler ve Kuruluş Şekilleri.....	175
çccc- Divan-ı Harp'lerde Muhakeme Usulleri	178
çççç-Kanunname-i Cezanın Kabul Ettiği Cezalar ve Nevileri.....	182
ççcd- Askeri Yargıya Nezaret ve Murakabe Mercii.....	184
ççç- Tanzimat Döneminde Cumhuriyet Dönemine Kadar Askeri Yargı.....	185
ççça- 1869 Tarihli Askeri Ceza Kanunname-i Humayunu....	185
çççb- Divan-ı Harbi Daimi ve Muvakkat.....	188
çççc- Divan-ı Harbi Mahsus.....	188
çççç- Divan-ı Harbi Örfi.....	188
çççd- Divan-ı Temyiz-i Askeri	189
çççe- 1879 Yılında Yapılan Düzenlemeler.....	190
çççf- Askeri Ceza Kanunname-i Humayunun Kabul Ettiği Cezalar, İnfaz Şekli ve Mahalleri.....	190

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ASKERİ YARGI

A- GENEL OLARAK GELİŞİM.....	194
B-1961 ANAYASASI DÖNEMİNE KADAR ASKERİ YARGI.....	197
a- 22.05.1930 Tarih Ve 1631 Sayılı Askeri Mahkeme Usul Kanunu.....	197
aa- Adli Amirlik	197
ab- 1631 Sayılı Askeri Mahkeme Usul Kanunu İle Kurulan Askeri Mahkemeler.....	199
aba-Alay Askeri Mahkemeleri.....	199
abb-Tümen Ve Daha Yukarı Makamların Askeri Mahkemeleri...	200
abc- Askeri Temyiz Mahkemesi.....	200
b-22.05.1930 Tarih ve 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu	201
C- 1961 ANAYASASINA GÖRE ASKERİ YARGI	203
a- Askeri Yargı ile İlgili 1961 Anayasası Düzenlemeleri.....	203
b- Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ile İlgili Düzenlemeler.....	204
c- 353 Sayılı Kanunla Getirilen Düzenlemeler.....	212
ç- 477 Sayılı Kanunla Getirilen Düzenlemeler.....	215
d- Sıkıyönetim ve D. G .M. Kanunları ile Getirilen Düzenlemeler	217
Ç- 1982 ANAYASASINA GÖRE ASKERİ YARGI.....	224
a- Askeri Yargı ile İlgili 1982 Anayasası Düzenlemeleri.....	224
b- Askeri Yargıtay Ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ile İlgili Düzenlemeler.....	226
c-353 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılarak Getirilen Düzenlemeler...	231
ç- 477 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılarak Getirilen Düzenlemeler..	232
d- Sıkıyönetim Ve D.G.M. Kanunlarında Değişiklik Yapılarak Getirilen Düzenlemeler.....	233

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ TÜRK ASKERİ YARGI SİSTEMİ VE KURUMLARI

A- GÖREV ALANI	237
a- Askeri Ceza Yargısı.....	238
b-Askeri İdari Yargı.....	240
B- MAHKEMELER.....	243
a- Disiplin Mahkemeleri.....	243
aa- Kuruluş.....	243
ab-Başkan ve Üyeler.....	243
ac- Disiplin Subayı ve Niteliği.....	244
aç- Görev ve Yetki.....	245
aça- Kuruluş Yönünde Yetki.....	245
açb-Rütbe Yönünde Yetki.....	245
açc- Ayrı Disiplin Mahkemelerine Tabi Kişilerin Birlikte İşledikleri Suçlarda Yetki.....	246
açç- Hüküm veya Yetki Uyuşmazlıkları.....	247
ad- Disiplin Suçlarının İhbar ve Soruşturması.....	247
ae- Soruşturma Sonunda Yapılacak İşlem.....	248
af- İddianame, Mahkemenin Toplanması, Sanık ve Tanıkların Çağırılması.....	249
ag- Duruşma Usulü.....	250
ah-Duruşma Yöntemi ve Duruşmanın Açıklığı.....	250
aı- Sanığın Sorgusu, Delillerin Toplanması ve Delillerin Değerlendirilmesi.....	250
ai- Duruşmanın Bitmesi ve Hüküm.....	251
aj- Hükme İtiraz.....	252
ak- Hükümün Kesinleşmesi ve Cezaların İnfazı.....	254
aka- Subaylar, Askeri Memurlar ve Astsubaylar Hakkında Verilen ve Kesinleşen Oda veya Göz Hapsi Cezaları.....	254
akaa- Göz Hapsi Cezaları.....	254
akab- Oda Hapsi Cezaları.....	254
akb- Askeri Öğrenciler Hakkında Verilen ve Kesinleşen Oda veya Göz Hapsi Cezaları.....	255
akc- Erbaş ve Erler Hakkında Verilen ve Kesinleşen Oda veya Göz Hapsi Cezaları.....	255
akç- Sivil Personelin Öğrenim Sosyal Durumları Göz Önüne Alınarak Verilen Cezalar.....	255
al- Disiplin Suçları ve Cezaları	255
ala- Oda ve Göz Hapsi.....	256
alb- Amir ve Üste Saygısızlık.....	257
alc- İtaatsızlık	257
alç- Bilerek Doğru Söylemeyenler.....	257
ald- Kısa Süreli Kaçma ve İzin Süresini Geçirme	257

bl- Delillerin Değerlendirilmesi	274
bm- Duruşmanın Bitmesi ve Hüküm	275
bn- Kanun Yolları.....	275
bna- Kanun Yollarına Başvurma	275
bnb- Kanun Yollarına Başvurma Mercii	276
bnc- İtiraz.....	276
bnç- Temyiz	277
C- YÜKSEK MAHKEMELER.....	278
a- Askeri Yargıtay	278
aa- Askeri Yargıtay'ın Tarihçesi.....	278
ab- Kuruluş	281
ac- Başkanlık ve Başsavcılık.....	282
aç- Daireler	283
ad- Daireler kurulu.....	283
ae-Genel Kurul ve Başkanlar Kurulu	283
af- Atanma.....	283
ag- Genel Görev ve Yetkileri	284
aga- Dairelerin Görevleri.....	284
agb- Daireler Kurulunun Görevleri	285
agc- Genel Kurulun Görevleri.....	285
ah- Yargılama Usulü.....	286
aha-Toplantı Yeterliliği ve Oy Yeterliliği	286
ahb- İctihatları Birleştirme Kararları.....	286
ahc- İctihatların Birleştirilmesini İstemek.....	287
ahç- Oyların Toplanması.....	287
b- Askeri Yüksek İdare Mahkemesi.....	288
ba- Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin Tarihçesi	289
bb- Kuruluş.....	292
bc- Üyelerin Nitelikleri, Seçilmeleri ve Atanmaları.....	292
bç- Daireler.....	294
bd- Daireler Kurulu.....	294
be- Başkanlar Kurulu	294
bf- Genel Kurul.....	295
bg- Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin ve Organlarının Görevleri... ..	295
bga- Mahkemenin Görevleri.....	295
bgb- İdari Davalar ve Yargı Yetkisinin Sınırı	296
bgc- Birinci Dairenin Görevi.....	297
bgç- İkinci Dairenin Görevi.....	297
bgd- Hizmet ve Şahsi Kusurun Birleşmesi	297
bge- Daireler Kurulunun Görevleri.....	297
bh- Yargılama Usulleri	298
bha- Mecburi İdari Müracaat.....	298
bhb- İhtiyari Müracaat ve İdari Makamların Sükutu.....	299
bı- Davaların Açılması.....	300
bıa- Dava Dilekçelerinin Verilebileceği Yerler.....	300
bıb- Dilekçeye Uygulanacak İşlem	301
bıc- Dava Açma Süresi	301

bıç- Görevli Olmayan Yerlere Başvurma	302
bi- İptal ve Tam Yargı Davaları	302
bj- Doğrudan Doğruya Tam Yargı Davası Açılması	303
bk- Tebligat ve Cevap Verme.....	303
bl- Duruşma ve Duruşmaya İlişkin Esaslar	304
bm- Dosya Dışında İnceleme ve Dosya İncelenmesi	305
bn- Delillerin Tespiti	307
bo- Yürütmenin Durdurulması.....	308
bö- Karar ve Sonuçları	309
bp- Kanun Yolları.....	310
bpa- Yargılamanın İadesi.....	310
bpb- Kararın Düzeltilmesi	311
bpc- Kanun Yollarına İlişkin Özel Hükümler.....	311
bpç-Tavzih ve Yanlışlıkların Düzeltilmesi	312
c- Yüksek Askeri Şura	313
ca- Kuruluş	313
cb- Başkan ve Üyeler	314
cc- Görevleri	314
cç- Toplantıları ve Zamanları.....	315
cça- Olağan Kasım Ayı Toplantıları.....	316
cçb- Olağan Ağustos Ayı Toplantıları	318
cçc- Olağanüstü Toplantıları	319
cd- Toplantı Çokluğu ve Oylama.....	320
ce- Çalışma Usulleri	321
cf- Kararların Gizliliği	321
cg- Alınan Kararlara Yapılacak İşlemler	322
ch-Yüksek Askeri Şura Kararlarının Yargı Denetimi	323
cha- 1961 Anayasasından Önceki Dönem	323
chb- 1961 Anayasası Dönemi	323
chc- 1982 Anayasası Dönemi	324
ci- Hukuk Devleti ve Yüksek Askeri Şura Kararlarının Yargı Denetimi Dışında Tutulmasının Bağdaşabilirliği.....	326

ALTINCI BÖLÜM

MİLLETLERARASI HUKUK VE TÜRK ASKERİ YARGISI

A- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER	330
B- AVRUPA KONSEYİ.....	331
a- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	332
aa- Sözleşmenin Türk Hukuk Sistemindeki Yeri	333
ab- Güvence Altına Alınan Haklar ve Türk Askeri Yargı Kararları.....	334
ac- Türk Askeri Yargı Kararlarına Karşı Avrupa İnsan hakları Komisyonuna Başvurma Yolunun Açık Olması.....	336
b- Avrupa İnsan Hakları Komisyonu	339
ba- Komisyona Nasıl Başvurulur	340
bb-Dilekçenin Kabul Edilmesi	341

bba-Komisyon Ön İncelemesi	341
bbb- Başvuru Dilekçesinde Aranan Hususlar	341
bbc- Komisyon Türk Askeri Yargı Kurumları Üzerinde Bir Temyiz Yeri Değildir.....	342
bbç- Başvurma Süresi	342
bbd- İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi	342
bc- Komisyon Raporu	351
bç- Rapordan Sonra İzlenen Yol	351
c- Avrupa İnsan Hakları Divanı	352
ç- Bakanlar Komitesi	353
SONUÇ.....	358
BİBLİYOGRAFYA.....	366
İNDEKS.....	379

Ö N S Ö Z

Tarihi insanlık tarihi kadar eski olan Türk milletinin temel vasıflarından biri “asker millet” olması , diğeri de “devlet kuran” bir millet olmasıdır. Bu iki özellik adeta Türk milletinin ayrılmaz vasıflarındandır. Dünyanın değişik bölgelerinden ve değişik zaman dilimlerinde devletler kurmuş olan Türkler, tarih yapan bir millet olarak hem dünyayı şekillendirmişler hem de insanlığa müesseseler hediye etmişlerdir.

Günümüz dünyasında devlet mefhumunun hukuktan ayrı düşünölemeyeceğı bir vakadır. Devlet kurmak aynı zamanda hukuk yapmak ve bu hukuk ölçöleri içerisinde o ölkede insanların idare etmek demektir. Türkler bahsedilen bu hususları tarih boyunca kurdukları devletlerde tarihin şahadeti ile de sabittir ki, başarılı bir şekilde ve insanlığa örnek olacak şekilde uygulamışlardır.

Asker bir millet olan Türklerin bu sahadaki başarılarına bütün dünya şahittir. Türkler savaş meydanlarının yenilmez cengaverleri olmayıp askerlik sanatı kadar askeri hukuk sahasında da maharet sahibidirler. Nitekim ilk Türk devleti olarak kabul edilen Hunlardan günümüze kadar uzanan çizgide “Türk Askeri Yargısı” incelendiğinde bahsedilen bu hususların teyit edildiğı gözlenir.

Bu çalışmada tarih içerisinde Türk Askeri Yargısının gelişimi ve değişimi belgeler ışığında gösterilmeye çalışılmıştır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda askeri tarih ve hukuk tarihi ağırlık hissettirmekte fakat derli toplu olarak “Türk Askeri Yargısının Tarihi Gelişimi” konusunda bir çalışma göze çarpmamaktaydı.

Biz bu eksiği gidermek ve kurumlar oluşturmakta maharetli olan Türk Milletinin , bahsedilen sahada da yaptıklarını ortaya koymak kastıyla böyle bir çalışmayı gerçekleştirdik.

Hiç şüphesiz ki, asırlara sığan ve dünyanın dört bir tarafında devlet kuran bir milletin askeri yargısını ortaya çıkarmak kolay olmamıştır. Esasında bu çalışma öyle bir iddiadanda uzaktır. Biz, ancak sınırlı bir sürede ve ulaşılabilen bölgelerle bu hususu ortaya koymaya çalıştık. Hiç şüphesiz ki, ilerde bulunabilecek daha değişik belgeler ve yeni çalışmalarla konu daha fazla aydınlığa kavuşturulabilir.

Böyle bir çalışmanın yapılmasında bizleri teşvik eden konunun ehemiyetini ve çalışma şeklini gösteren , tıkandığımız noktalarda engin bilgisi , sınırsız hoşgörüsü ve zengin kütüphanesiyle bizlere yol gösteren muhterem hocam Prof. Dr. Salim CHE bey'e teşekkürlerimi ve şükranlarımı arz etmeyi bir kadir şinaslık olarak addetmekteyim.

Yine bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen Ahmet OCAK bey'e de teşekkür ederim.

MALATYA 1997

Hamit KOCABEY

KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR

Konumuz özelliğinden dolayı kitabe sikke ve benzeri ana kaynaklara sahip değildir . Arkeolojik malzeme bakımından da fazla malzeme bulunmamaktadır. Bu sebepten mevcut kaynakları ana kaynaklar , kanunnameler ve araştırma eserler olarak sınıflandıracğıız.

A- KAYNAKLAR

Türk Kültüründen dolayısıyla da askeri yargıdan bahseden ilk kaynagımız Orhun Abideleri (1) dir. Göktürkler döneminde dikilen bu abidelerde Türk dilinden , Türk milletinden ve ordusundan bahsedilmektedir. Aynı zamanda Türk yazı dilinin ilk ve harikulade örneğı olan bu abideler konumuz bakımından önemli bir yere sahiptir.

Çalışmamız esnasında kendisinden faydalandığımız önemli eserlerden birisi de Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig (2) adlı eseridir. Eser Türk örf ve ananesinden , devlet idaresinden idareciler ile idare edilenler arasındaki karşılıklı hak ve vecibelerden bahsetmesi bakımından önemli bir kaynaktır. Dönemin sosyal meselelerini ele alması ve Türk'ün hayat felsefesini göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir.

Özellikle Türklerin İslam medeniyeti dairesine girmeleri ve İslam dünyasının liderliğini üstlenmeleri ile beraber klasik hilafet doktrininin karşısında doğu

(1) Muharrem Ergin, Orhun Abideleri , İstanbul 1988.

(2) Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (Çev; Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1985

milletlerinde mevcut olan devlet yapısını ve Türk saltanat anlayışını göstermesi bakımından öncü Selçuklu veziri Nizamül - Mülk'ün Siyasetname (3) si özel bir öneme haizdir. Eser özellikle Selçuklu dönemi ve ona kaynak teşkil eden Karahanlı dönemi devlet yapısını gösterme bakımından önemlidir.

B- KANUNNAMELER

Bu konudaki kaynaklar Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi kanunnameleri olarak iki grupta mütala edilmiştir.

a- Osmanlı Dönemi Kanunnameleri

Padişah tasarrufu ve Kazaskere dayanan Osmanlı askeri yargısında kanunnameler 17 nci yüzyılda görülmeye başlayacaktır. Çalışmamızda 1837 tarihli Kanunnameyi Asakir-i Muhammediyye kanunnamseidir. Bu kanunnamede disiplin cezaları ve ast, üst cezaları geniş bir şekilde düzenlenmiştir.

Bir başka kanunname ise 1837 tarihli Kanunname-i Ceza-i Askeriyye'dir. Fransız askeri kanunları tercüme edilerek mecelle şekline dönüştürülen bu kanunnamede mahkeme şekilleri ve Divan-ı Harpler gibi usul hukukuna ait hususiyetler yer almaktadır. Çalışmamız esnasında bu hususlardan istifade edilmiştir.

Osmanlı dönemine ait başka bir kaynakta "Dar-ı Şura -ı Asker-i Nizamnamesi" dir. Askeri Kanun ve nizamnameleri düzenleyen Şura hakkında

(3) Nizamü'l Mülk , Siyasetname , (Nşr ; M. A. Köymen) Ankara 1982.

bilgi vermektedir. Bu şura aynı zamanda bazı davalara bakmakla da yükümlüdür. Yine askeri denetleme ve yargıdan bahseden “Teftiş-i Ahval-i Askeriyye Talimnamesi” de dönemin yargı şeklini ve askeri davalara bakılma usullerini göstermesi bakımından önemli bir kaynaktır.

Özellikle batı ile ilişkilerimizin arttığı Tanzimat döneminde çıkartılan 1869 tarihli “Asker-i Ceza Kanunname-i Humayunu “ da Fransız akeri ceza kanunundan iktibas edilip Birinci Cihan Harbi sonlarına kadar uygulanan bir başka kanunnamedir. Bu kanunname çerçevesinde bir takım mahkeme mahiyetinde divanlar oluşturulmuştur.

b- Cumhuriyet Dönemi Kanunları

ba- Anayasalar

Konumuz açısından 1924 Anayasası fazla önem arz etmediği için daha çok 1961 ve 1982 Anayasaları çalışmamızda kullanılmıştır. Askeri yargının anayasal bir nitelik kazanması 1961 Anayasası ile birlikte. Bu Anayasa ile birlikte askeri yargı müesseseleri anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. 1982 Anayasası ise 1961 Anayasasının getirdiği yargı kurumlarını korumakla beraber bazı askeri kuruluşların aldığı kararları yargı denetimi dışında bırakmıştır. Dolayısıyla yargı denetimi alanında daralmaya giderek hukuk devletinin gerekleri açısından bir geriye gidiş meydana getirmiştir.

bb. Kanunlar

353 sayılı Askeri mahkemelerin Kuruluş ve Yargılama Usulü Kanunu, Bu kanunla Askeri Mahkemelerin kuruluş ve işleyişine dair tüm hususlar düzenlenmiştir. 357 Sayılı Askeri Hakimler Kanunu ile de Askeri Hakimlerin görev ve yetkileri, atanma ve özlük hakları düzenlenmiştir. 477 sayılı Disiplin Mahkemeleri Kuruluş ve Yargılama Usulü Kanunu başkan ve üyeleriyle karar veren ise üyeleri ve başkanları hakim niteliğine sahip olmayan ancak Türk Silahlı Kuvvetleri birlik ve kurumlarında yaygın olarak kurulmuş bulunan Disiplin Mahkemelerinin Kuruluş , görev ve işleyişine dair hükümleri düzenlemektedir. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu sıkıyönetim ile ilgili tüm hükümleri içermektedir. 1602 Sayılı Yargıtay Kanunu ise Askeri Mahkemelerin temyiz mercii ve üst mahkemesi olan Askeri Yargıtay'ın kuruluş , görev ve işleyişi ile ilgili hükümleri içermektedir. 1602 sayılı Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanununda ise Askeri İdari Yargı alanında ilk ve son derece mahkemesi olan AYİM'in kuruluş , görev ve çalışma usulü ile ilgili hükümler yer almaktadır. 1612 sayılı Yüksek Askeri Şura Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun , YAŞ'ın kuruluş, görev ve kararlarına ait hükümleri ve çalışma usulü ile ilgili hususları düzenlemektedir. 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu , bu kanunun askeri ceza alanında suç sayılan fiiller ile bu fiillere verilecek cezaları düzenlemektedir.

Yukarıda kısaca mahiyeti açıklanan kanunlar, Cumhuriyet dönemi Türk askeri yargısının incelenmesi ile mevcut askeri yargı kurumlarının kuruluş, görev ve işleyişlerine dair hususlarda büyük öneme haizdir.

c. Araştırmalar

Konumuzla ilgili temel araştırmaların başında S. M. Arsal'ın Türk Tarihi ve Hukuk (4) adlı eseridir. S. M. Arsal , bu eserinde özellikle islamiyet öncesi Türk

hukuku hakkında batı kaynaklarına dayanarak önemli bilgiler vermektedir. Aynı şekilde İslamiyet öncesi Türk kültür hayatında dolayısıyla askeri yargıdan bahseden bir eserde B. Ögel 'in Türk Kültürünün Gelişme Çağları (5) ' dir. Aynı şekilde İ. Kafesoğlunun "Türk Milli Kültürü" (6) ile "Türkler ve Medeniyet" adlı eserleri de bahsedilen dönemler için bilgi veren önemli eserlerdir.

İslami dönem de ise, Ö.L. Barkan 'ın "Türk Hukuk Tarihine Giriş" (7) adlı eseri H. Karaman'ın "Mukayeseli İslam Hukuku" (8), H. Cin- A. Akgündüz adlı yazarların "Türk İslam Hukuku Tarihi" (9) adlı eseri de araştırmamız açısından önemli kaynaklardandır. Bunlardan başka Türk Devlet Teşkilatı ve askeri yapısından bahseden İ. Kafesoğlu , M.A. Köymen , A.Donuk, A.Mumcu, C. Üçok - A . Mumcu , E. Z. Karal gibi birbirinden değerli araştırmacıların kitap ve

(4) Sadri Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk , İstanbul 1947.

(5) Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988.

(6) İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü , İstanbul 1993.

(7) Ömer Lütfi . Barkan ,Türk Hukuk Tarihine Giriş , Anklara 1986.

(8) Hayrettin Karaman , Mukayeseli İslam Hukuku , İzmir 1974.

(9) Halil Cin- Ahmet . Akgündüz, Türk İslam Hukuk Tarihi I,II, İstanbul 1992

makalelerinden geniş şekilde istifade edilmiştir.

Cumhuriyet dönemi askeri yargısı hakkında ise genel bibliyoğrafyada eser ve makaleleri belirtilen M.C. Altınok, O.Aldıkaçtı, İ. Arse , L. Dukan , İ.H.Duman , Ç. Fredeman , J. Gilisen , A. Kerse vb. araştırmacılardan faydalanılmıştır. Ayrıca Milletlerarası hukuk sahasında , Ş.Gözübüyük , M. Kapani, M. Sencer , L. Lipson , gibi araştırmacılardan faydalanılmıştır.

Bunların dışında faydalanılan araştırmacılar ve eserleri genel bibliyoğrafyada gösterilmiştir.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.H.K.	: Askeri Hakimler Kanunu
AMKD.	: Anayasa Mahkemesi Kararları Dergisi
AS.AD.DER.	:Askeri Adalet Dergisi
AÜHF.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜSBH	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AY	: Anayasa
AYİM	: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
AYM	:Anayasa Mahkemesi
As.Yrg.Der.	: Askeri Yargıtay Dergisi
As.Yrg.K.	: Askeri Yargıtay Kanunu
Bkz.	: Bakınız
Divan	: Avrupa İnsan Hakları Divanı
D.M. Tut. Der.	: Danışma Meclisi Tutanakları Dergisi
Dnş.Der.	: Danıştay Dergisi
E	: Esas
İÜHF.	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
J.Başkanları	: Genelkurmay ana hizmet birim başkanları
K.	: Karar
KG.	: Karar Günü

Komisyon	: Avrupa İnsan Hakları Komisyonu
Komite	: Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi
m.	: Madde
MHB.	: Milletlerarası Hukuk Bülteni
RG.	: Resmi Gazete
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.,m.	: Sözleşme Madde
Sb.Sic.Yön.	: Subay Sicil Yönetmeliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
YAŞ .İçtüz.m.	: Yüksek Askeri Şura İç Tüzüğü madde....
353 Sayılı Kanun	: Askeri Mahkemeler Kuruluş ve Yargılama Usulü Kanunu
357 Sayılı Kanun	: Askeri Hakimler Kanunu
477 Sayılı Kanun	: Disiplin Mahkemeleri Kuruluş ve Yardımlama Usulü Kanunu
1402 Sayılı Kanun	: Sıkıyönetim Kanunu
1600 Sayılı Kanun	: Askeri Yargıtay Kanunu
1602 Sayılı Kanun	: Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu
1612 Sayılı Kanun	: Yüksek Askeri Şura Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun
1632 Sayılı Kanun	: Askeri Ceza Kanunu

GİRİŞ

Tarihi insanlık tarihi ile birlikte başlayan ve medeniyet tarihinde mümtaz bir yeri olan Türk Milletinin pek çok seçkin vasıflarının yanında en belirgin ve göze çarpan vasfı da asker millet olması ve insanlığın ulaşabildiği en mükemmel ve organize teşkilat olan "Devlet" kurma vasfına sahip olmasıdır. Türk Milleti bu vasfını tarihin akışı içerisinde hiç bir zaman kaybetmeden ve mükemmele doğru geliştirerek devam ettirmesini bilmiştir.

Bilinebildiği kadarıyla tarihte ilk defa "Büyük Hun İmparatorluğu " devleti ile ortaya çıkan Türkler çeşitli bölgelerde ve değişik zaman dilimlerinde, değişik medeniyet çevrelerinde ve çeşitli adlar altında devletler kurabilmiş (1) ve tarih yapan Millet vasfını kazanmış yagane millettir. Bu vasıf onun kendi hayat felsefesinden kaynaklanan Kainata düzen verme mantığının bir sonucudur. Bu hayat felsefesiyle hareket eden Türkler gittikleri bölgelere kendi devlet ve teşkilat yapılarını da beraberinde götürmüşlerdir.

Devlet kurmanın aynı zamanda bir hukuk sistemi oluşturma ve işletme manasına geldiği bilindiğine göre , Türk Milleti istisnaları hariç kesintiye düşmeksizin devletini kurmuş ve hukuk sistemini işletmiştir. Genel mahiyeti itibariyle TÖRE olarak adlandırılan bu hukuk sistemi zamanın akışı içerisinde çeşitli siyasi , sosyal ve kültürel değişmelerin de tesiri ile bazı farklılaşmalara uğramakla beraber insan hakları , adalet, eşitlik vb.

(1) Salim Cöhçe, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I, Elazığ 1992, s.1.

temel hukuki kavramlar hususunda genel mahiyeti itibariyle varlığını koruyarak devam ede gelmiştir.

Türk Milletinin devletin de üzerinde tuttuğu töresi (2) yani varlığını esas aldığı hukuk sistemi sadece sivil hayatta değil, askeri hayatta da geçerliliğini koruyan bir özelliğidir. Ordu - Millet olması hasebiyle devletini kurarken güçlü bir askeri teşkilata dayanma gereğini hissetmiş, bu özelliğini devletini koruma ve yaşatmada da göstermiştir. Batı toplumlarında olduğu gibi paralı asker veya belirli kesimlerin katılımları ile oluşan bir ordu yerine , bütünüyle millet fertlerinin katılmasıyla meydana gelen bir ordu olması hasebiyle ordu ve millet kaynaşmasını aynı zamanda karşılıklı hak ve vecibelere bağlılık hissini de beraberinde getirmiştir. Tarihi süreç içerisinde ve tabi olarak mükemmeli arayan insanlıkla beraber Türkler bu özelliklerini daha da geliştirerek hem diğer milletlere örnek olmuşlar , hem de kendi bünyelerinde işlettikleri bu hukuk sistemiyle sosyal dengeleri korumuş, insanlara hak ve adalet dağıtarak devlet olmanın gereğini, büyük millet olmanın ayrılmaz özelliğini sergilemişlerdir.

Türk Milleti hem hukuka dayalı devlet , hem de millet devlet kaynaşmasından kaynaklanan “Ordu Millet” özelliğine sahip olduğu için oluşturduğu diğer müesseseler gibi hukuk müessesesi de temel değerlerini korumanın yanında Türk Milletinin bu özelliğine kesinlikle ters düşmemiştir. Aksi varit olsaydı millet - devlet ve ordu - millet insicamı bozulacağından devlet zaafiyete uğrar ve millet varlığını bugüne kadar sürdürme vasfına sahip olmazdı.

(2) İl Gider Töre Kalır bkz. Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları** , İstanbul 1988, s.471.

Zira milletlerarası mücadele de birinin zaafiyeti ve düşkünlüğü diğerinin gücünü oluşturduğundan zayıf toplumların varlıklarını sürdürmeleri mümkün olamazdı. Oysa tarih bize göstermektedir ki, Büyük Türk Milleti tarihinin hiç bir döneminde devletsiz kalmadığı gibi yok olacak kadar zaafiyet de geçirmemiştir. Bu özellik onun devletine , hukukuna ve ordu millet olma vasfına hanel getirmeksizin müesseselerini işlettiğini ve hayatini başarılı bir şekilde devam ettirdiğini göstermektedir. Bu ise hukuk ve hukuka dayalı kurumların işlediği manasına gelir. Bu çalışmada bahsedilen hususların özellikle de "Askeri Yargı"nın hem Türkün kültür değerleri ve tarihi misyonu açısından , hem de evrensel değerler açısından gelişimi ve işleyişi gösterilmeye çalışılacaktır.

Türk Askeri Yargısı , Türk Hukuk Sisteminin bir şubelerini oluşturmaktadır. Türk Askeri Yargısı, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş yıllarına kadar Türk Kamu Hukuku içerisinde yer almıştır. Türk Askeri Yargısının tarihi ise Türk Hukuk Tarihinin konusu içerisinde yer almaktadır.

Kapsamı itibari ile iki çeşit hukuk tarihi vardır. Genel Hukuk Tarihi ve Milli veya Özel Hukuk Tarihi. Genel Hukuk Tarihinin konusu , insanlık tarihinin ilk devirlerinden bu güne kadar bütün insan toplumlarının hayatlarını düzenleyen hukuk kaideleri ile bunlardan doğan hukuk müesseseleridir. Bu ilim dalı insanlığın geçmişini hukuki bakımdan inceler ve bu günkü hukuk sistemlerinin menşelerini ve hukukun gelişmesine müessir olan sebepleri tesbit eder (3). Bu inceleme ve tesbiti yaparken dil, din, millet, devlet ve coğrafi bölge farkı gözetmez. İkincisi ise hukuk tarihidir. Milli hukuk tarihi , sadece belli bir

(3) Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk** , İstanbul 1947, s.16.

milletin hukuk tarihidir ve genel hukuk tarihinin bir dalıdır.

Her milletin kendi kültürel ve tarihi temellerine dayanan bir askeri yargısı olması sebebiyle , Türk Askeri Yargısı da Türk'ün tarihi ve kültürel temellerine dayanır başka milletlerde ortak insanlık değerleri bakımından bazı noktalarda benzese de , ana hususiyeti ile diğerlerinden ayrılır ve sırf kendi milletine ait olduğunu gösterir.

Türk Milleti dünyanın çeşitli bölgelerinde, pek çok devletler kurmuş bir millettir. Çin, Hindistan, İran, Doğu Avrupa, Orta Avrupa , Suriye, Mısır ve Irak'ta kuvvetli devletler kurmuş ve bu bölgeleri idare etmiştir. Bütün bu bölgelerde kurduğu devletlerde , Türk dehasından doğmuş hukuki esaslar hakim olmuştur (4). "Türk Askeri Yargısı" dediğimizde biz , herhangi bir Türk devletinin askeri yargısını kastetmiyoruz. Genel hatlarıyla tarihten beri gelişen Türk Milletinin askeri yargısından bahsedilecek özel şekliyle de Anadolu Türklüğünün askeri yargısının tarihi gelişimini kastetmekteyiz.

Mevcut askeri yargı tarihimizin , en yakın safhasını Osmanlı Devleti Askeri Yargı Tarihi oluşturmaktadır. Çünkü Osmanlı Devletine kadar Türk askeri yargısı Türk kamu hukuku içerisinde yer almakta ve ayrı bir yargı dalı olarak görülmemekteydi. Yapılacak bu ayrışım Osmanlılarla birlikte başlar. Osmanlı Devleti de Selçuklu Devleti yerine kurulmuş bir devlettir. Osmanlı Askeri Yargısından bahsetmek için Selçuklu Devleti Askeri Yargısını incelemek gerekir. Osmanlılar ve Selçuklular öteden beri Anadolu da yaşamış milletlerin

(4) "Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerin İnkişafında Türk Irkının Rolü" , TTKZ.II. , İstanbul 1942, s.1064.

torunları değil , Orta Asya'dan gelmiş Türk boylarının kurmuş olduğu devletlerdir. Onların hukuki telakkileri, hukuki esasları Orta Asya'dan getirilmiş telakki ve esaslardır (5). Bir diğer husus ise Türkler İslam dinini kabul etmekle hukuk sistemlerini de zenginleştirmişlerdir.

Bu sebeplerden dolayı, Türkiye Türklerinin , Askeri Yargısını anlamak için hem İslamiyetten önceki Türk Askeri Yargısını hem de İslami dönem Türk Askeri Yargısını bilmek gerekir. Dolayısıyla bu çalışmada konu yani "Türk Askeri Yargısının Tarihi Gelişimi " altı bölümde ele alınmıştır.

Birinci bölümde ; Askeri Yargının hukuki dayanağını, yargı birliği - yargı ayrılığı meselesini ve askeri yargının yargı sistemi içerisindeki yeri incelenmeye çalışıldı, bununla birlikte askeri yargının gerekçeleri ve askeri yargıda yetki meselesi ile askeri yargının görev alanı bu bölümün konuları arasındadır. Ayrıca başlıca askeri adli kuruluş sistemleri ve dünyada askeri yargının halen uygulandığı yirmibeş ülkenin askeri yargısının yapıları bakımından mukayesesi ele alındı.

İslam öncesi Türk devletlerinin askeri yargı sistemleri, Hun, Göktürk ve Uygur Devletleri ile hukuk sistemleri ikinci bölümü teşkil etti.

Üçüncü Bölümde ; İslami dönem Türk devletlerinde Askeri Yargı Sistemleri, İslam hukuk sisteminin dayandığı temelleri ve Karahanlı , Gazneli, Selçuklu Devletleri ve bunların hukuk sistemleri ile birlikte bir devamı mahiyetinde olan Osmanlı ve Hukuk Sistemleri ele alındı.

(5) S.M.Arsal, a.g.e., s.17. : Halil Cin - Ahmet Akgündüz, **Türk İslam Hukuk Tarihi**, s.13. :

Dördüncü bölümde ise , Cumhuriyet döneminde askeri yargı ile sistemi , 1961 Anayasası dönemine kadar askeri yargı ile birlikte 1961 ve 1982 Anayasalarına göre askeri yargı ele alındı .

Beşinci Bölümde; mevcut Türk Askeri Yargı kurumları, Askeri Mahkemeler , Disiplin Mahkemeleri, Askeri Yargıtay'ı , Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve sondönemlerde güncelliğini koruyan Yüksek Askeri Şura ele alındı.

Altıncı bölümde ; Milletlerarası hukuk ve Türk Askeri Yargısı , Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Türk hukuk sistemindeki yeri incelenmiştir. Ayrıca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile güvence altına alınan haklar ve Türk Askeri Yargısının; Yüksek Askeri Şura, Mahkeme kararları ve Disiplin amirlerinin kararları bakımından incelemesi, yapılmış ve daha sonra Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna başvuru şekli ile Komisyon karar ve raporları incelendi.

Son olarak da Türk Askeri Yargısının genel bir değerlendirmesi yapıldı. Bütün bunlar sınırlı bir zaman zarfında yapıldığından elbetteki bazı noktalarda boşluklar olabilir. Zira tarihi insanlık tarihi kadar eski olan bir milletin askeri hukuk tarihi söz konusudur. Bu zaman genişliği yanında değişik coğrafyalarda devlet kurmuş , değişik toplulukları idare etmiş bir millet olması hasabıyla mevcut coğrafyanın yaşayan kültürlerinden de etkilenmiştir. Bazı dönemler için bilgi ve belge bulmanın zorluğu da bahsedilen mahzuru kendiliğinden doğurmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL ANLAMDA ASKERİ YARGI

A- ASKERİ YARGININ HUKUKİ DAYANAĞI, YARGI BİRLİĞİ YARGI AYRILIĞININ TARTIŞMASI

Yargılama,devletin sahip olduğu hakimiyet erkine dayanarak yerine getirdiği bir faaliyettir.Devlet tek başına hakimiyete sahip olduğu için bunun mecburi sonucu olarak da o ülke toprakları üzerinde tek başına yargılama yetkisine sahiptir. Bir devletin yargılama konusunda egemen olduğu alan üzerinde herhangi bir ortağı yoktur. Hakimiyetin tek olduğu yerde bir devletten bahsedilebilir. Bunun aksine hakimiyetin birden fazla elde olduğu yerde devletten bahs olunamaz. Devletin tek başına sahip olduğu hakimiyet denen güç , yasama, yürütme ve yargı erklerinden oluşur. Bir devlette bu erkler tek olmalıdır. Birden fazla yasama kuvveti veya yürütme kuvveti olamaz. Buna benzer şekilde hakimiyetin tek olduğu bir devlet içerisinde birden fazla yargılama kuvveti olamaz ⁽¹⁾ . Yargılama kuvvetinin de mantıki bir zorunluluk olarak tek olması gerekir. Bir devletin egemen olduğu alanda yargılama kuvvetinin tek olması yargılama birliği ile ifade edilir. Yargılama birliği ile anlatılmak istenen her devletin sahip olduğu hakimiyet gibi, yargılama kuvvetine de tek başına sahip olduğu ve kendi

(1) “AYİM’in Dünü Bugünü Yarını” Askeri Adalet Dergisi Ankara 1994, s.30

hakimiyeti altında bulunan gerçek ve tüzel kişilerin tek bir yargılama kuvvetine tabi olduğudur. (2)

Bir devletin Anayasasında, hakimiyetin gerçek sahibi olan millet adına hakimiyeti kullanacak organ ve kişilerin belirlenmesi gerekir. Devletin kendi tasarrufları dahi yargı denetimine tabi olduğu bir hukuk devletinde yargılama yetkisinin ve bu yetkinin kimler tarafından ve ne şekilde kullanılacağına önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Türk Anayasasında diğer ülke anayasalarına benzer şekilde yargı konusu ayrı bir bölüm halinde düzenlenmiş, yer yer ayrıntıya girerek bu yetkiyi kullanacak organların ve kişilerin durum ve konumları belirlenmiştir. (3)

1982 Anayasasının 6. maddesinde ,1961 Anayasasının 4. maddesinde “Hakimiyet Kayıtsız Şartsız Türk Milletindir.” hükmü yer alır. “Yargı Yetkisi Türk Milleti Adına Bağımsız Mahkemelerce Kullanılır.” hükmü 1961 Anayasasının 7. maddesinde, 1982 Anayasasında 9. maddesinde yer almıştır. Bu iki anayasadaki hükümler ile vurgulanmak istenen yargı birliğinin oluşturulmasıdır. Bu maddelere göre yargı yetkisinin kullanılmasında ana kural yargı birliğinin gerçekleştirilmesidir. Ancak yargı birliğinin sağlanmasıyla, yargılama organlarınca verilecek kararlarda aykırılık ve karışıklıkların önlenmesi, farklı içtihatların ortadan kaldırılması ve verilen kararların uygulamada meydana getireceği tereddütlerin önlenmesi mümkündür. 1982 Anayasasının 37. maddesinde ,1961 Anayasasında 32. Maddesinde

(2) Nurullah Kunter, **Ceza Mahkemeleri Hukuku** , İstanbul 1981,s.106

(3) Emin Değer, “Yargı Yetkisi ve Askeri Hakimin Sorumluluğu”, As. Ad. Der, 4, Ankara 1967,s.13-19

“Hiçkimsenin tabii hakiminden başka bir mercii önünde yargılamayacağı” söylenmektedir. Adaletin doğru ve gerçek bir şekilde dağıtılabilmesi için herkesin tabii hakiminden başka bir makam önüne çıkarılmaması ile mümkündür.Fakat bazı mecburiyetler sebebiyle yargı birliğinin bütün şartlarda gerçekleştirilmesi mümkün olmadığından bu temel amaçtan zaman zaman sapmak kaçınılmaz bir hal almaktadır. (4)

Doktrinde ağır basan görüş, yargı birliğinden sapılması halinde yargının bağımsızlığının etkileneceği yönündedir.Bu hakim fikri savunanlara göre “Anayasa hukukunun temel ve demokratik ilkelerinden birisi de yargı birliğidir.Parçalayınız hükmedersiniz.” fikrini çürütmek için bu ilke kabul edilmiştir. Yargıyı parçalara ayırmak ile amaçlanan, büyük bir güç olan yargı gücünü cılız ve etkisiz hale koymaktır. Bu kuralı muhafaza eder görünüp, esasta yargıyı parçalara ayırarak yürütme kuvvetinin müdahale ,imkanını artırmak ve kolaylaştırmak bu sayede mümkün kılınmıştır (5). Yargılama birliği ile ulaşılmak istenen yargılama yapan mahkemelerin bağımsız yargılama yapabilmesi ve bağımsız karar verebilmesidir (6). Gerçekleştirilmek istenen birinci nokta mahkemelerin bağımsızlığı olduğu için, yargılama yapan kuruluşların birden fazla olması ve teşkilatların aynı olup olmaması o kadar önemli olmamakta , daha doğrusu

(4) Bülent Gürel, “Askeri Mahkemelerin Görevleri Hakkında İnceleme”,

Adalet Der., Temmuz-Ağustos 1964, Yıl 1995,s.7,8, 757

(5) Faruk Erem, “Adalet Teşkilatı Bağımsız Olmaktan Çıktı” , Milliyet Gazetesi 18.9.1988, s.11

(6) AYM.E.1975/87, K.1973/19, KG.15.4.1974, AYM.Mah.Kar.Der.s.13,403

yargılama birliği açısından ikinci derecede önem arzeden konu olmaktadır. Bu noktadan hareket edildiğinden adli yargının dışında kalan yargının bağımsız kaldığı sürece ayrı bir teşkilat olarak görev yapmasında mantıki olarak hiç bir sakınca bulunmamaktadır. Aynı düşüncede hareket edildiğinde çıkan sonuç eğer adli yargı dışında kalan yargı bağımsız kalabiliyorsa, ayrı bir teşkilat ayrı bir yapılanma içinde faaliyet göstermesinde mantıki olarak hiçbir aleyhde durum olmadığı görülmektedir. Fakat,yargının bağımsızlığını ayrı sistemler içinde sağlamanın kolay olmadığı, ayrı sistemlerin var olmasının birçok zorluğu beraberinde taşıdığı da bir gerçektir (7) .

Adli yargı dışındaki idari ve askeri yargılama ile ilgili olarak bunların yargılama birliğini ihlal edip etmedikleri yönünde bir neticeye ulaşmak için böyle bir düşünceden hareket etmek yerinde olacaktır (8) .

Devleti idare edenler açısından, ülkenin her yerinde ve hakimiyeti altındaki bütün insanları kapsayacak bir kanun meydana getirmek ilk zamanlardan beri en önemli hedeflerden biri olmuştur. Türkiye’ de yargı birliğinin bozulması, ayrılması ilk defa ayrı dinlerin kendini göstermesiyle ortaya çıktığı ileri sürülmektedir.İnsanların dinleri değiştikce , tabi oldukları kuralların da değiştiği , İslam olan ve olmayanlara ayrı kurallar uygulandığı, neticede dini farklı olan toplumlar arasında farklı sistemlerin ,kuralların ve usullerin kendisini gösterdiği ifade edilmektedir (9).

(7) N.Kunter, a.g.e.s.107

(8) Faruk Erem , **Ceza Usulü Hukuku** , Ankara 1978 s.43

(9) Vasfi Rıza Seviğ , **Askeri Adalet , I- Kısım** , Ankara 1955 s.61

Fatih Sultan Mehmet zamanında , yargılama birliğinden ilk sapma olmuştur. Bu dönemde feth edilen yerlerde Şer 'i Mahkemelerin yanında aile hukukuna ilişkin hususların yerli halkın dinlerine göre çözümlenmesi kabul edilmiştir.İstanbul'un alınmasından sonra evlilik ve miras işlerinde Fatih tarafından Ortadoks Kilisesi Patriğine yargılama yetkisi verilmiştir (10). Buradan çıkan sonuç başlangıçta yargının ayrılması dinin ayrılması ile başlamıştır.

Günümüzde toplumların gerek kendi içinde gerek birbirleri arasındaki yarıştan dolayı toplumların hızla gelişimini ve karmaşık yapısını ortaya çıkarmıştır . Toplumların bu hızlı gelişimi ve karmaşık yapısı ise , hemen hemen her alanda bir ihtisaslaşmayı ortaya çıkarmıştır. Bu ihtisaslaşma olayı zorunlu olarak yargıya da yansımış, onda da bir ihtisaslaşmayı ve ayrılmayı beraberinde getirmiştir. Bu zorunluluğu ifade etmek için Von Marck; Bir toplumun bütün sosyal tabnakalara , meslek ve sınıflara aynı kanunlar uygulayamaz demiştir (11). Çünkü bir toplumdaki her türlü sosyal tabaka sınıf ve mesleki gurup bir hukuki düzenlemenin sebebidir. Bunun sonucu olarak her mesleki ve sosyal sınıfı aynı kanuna tabi tutmak büyük bir haksızlık olacaktır. Adalet ile amaçlanan, aynı kanuna tabi herkese aynı şeyi vermek değil herkese hakkını vermektir. Herkese aynı şey verilirse suç ile suçsuz arasında fark kalmayacaktır (12).

(10) Yusuf Eryılmaz, "Anayasalarımızda,Ceza Hukuku Kuralları ve Tarihi Gelişimi" , Slh.Kuv.Der.,.101,S.283, Ankara 1982, s.67

(11) V.R.Seviğ, a.g.e.,s.87

(12) V.R.Seviğ, a.g.e.,s.90

Temsilciler meclisi anayasa komisyonunun hazırladığı Anayasa Tasarısında Askeri Yargı ile ilgili 138. maddesi hakkında temsilciler meclisindeki

görüşmeler esnasında da yargılama birliği konusu tartışılmış, konuşma yapan üyeler yargılama birliği ilkesini temel alan sistemin ömrünü tamamladığını günümüzdeki devletlerde yargılamanın ayrılması yönünde bir eğilimin bulunduğu ülkelerde yargılama birliği ilkesinin zayıfladığını ifade etmişlerdir.

Doktrinde esas tartışma alanı, yargı birliği sisteminin gerekliliğinden ziyade yargı düzenlerinin sayısı ve çeşitliliği üzerinde olmaktadır. Doktrinde günümüz toplumlarının yapılarının karmaşıklılığı ve hızla gelişmekte olması sebebi ile farklı yargı düzenlerini meydana getirmesi konusunda görüşlerin birleşeceği görülmektedir.

Yargı birliği sistemini uygulayan Anglo- Amerikan ülkelerinde dahi bu ilkeden sapmalar görülmektedir. Örneğin, ABD 'de devletin ekonomik, iktisadi ve toplumsal hayata müdahalesini sağlayan ve düzenleyen, bağımsız olan "Düzenleyici Komisyonlara" yargılama yetkisi verilmiş, bunun sonucu olarak "Tax Court" , "Court of Claims" adları altında (13) çeşitli mahkemeler kurulmuştur . İngiltere 'de buna benzer bir durum ortaya çıkmış ve "Special Comissioners of in Come Tax", "National Insrance Comissioners", "Pensions Appeal Tribu - nals" gibi çeşitli kuruluşlara yargılama yetkisi verilmiştir. Bunlar her ne kadar ad - li yargının dışında birer yargı düzeni meydana getirmektedirlerse de, bu ülkeler - deki bu çeşit mahkemelerin ihdas edilmesi bu ülkelerdeki yargı birliğin

(13) John Gilisen (Çev.Naim Sucu) "Askeri Hukukun Bugünkü evrimi üzerine Genel Bildiri II ", Yrg.Der., Temmuz 1982 S:3 s.315.

densapmanın bir işareti olarak algılanmaktadır (14).

Askeri yargı da diğer bazı kurumlar gibi 1924 Anayasasında yer almıyordu. 1961 Anayasası ile anayasal bir kurum olarak askeri yargı ihdas edilmiştir. Askeri yargı alanını Türk Anayasa kurucusu ayrıntılarıyla düzenlenmiş , sınırlarını belirlemiş, bu konuda yasama organına ışık tutarak yol göstermiş , yargı yetkisi ve kullanılmasına verdiği ihtimam derecesinden askeri yargıya da önem atfetmiştir (15). Adli ve idari yargının yanında askeri yargının hukuken ihdas edilip yer verilmesi ileri bir adım olarak kabul edilmiştir. 1961 Anayasasında askeri yargının yer almasının sadece fikri bir olayın sonucu olmadığı bunun üzerinde 1960 öncesi görülen bazı olaylarında etkisi bulunduğu söz edilmektedir (16). Bu olaylar göstermiştir ki askeri yargı iç bunalım dönemlerinde önemli görevler ve sorumluluklar almakta ve devlet hayatının bazı evrelerinde

(14) Şeref Gözübüyük, **Yönetmelik Yargı**, Ankara 1982, s.2.

(15) E.Değer, a.g.m.,s.15

(16) Bu olaylara örnek olarak dokuz subay olayı, dönemin sıkıyönetim mahkemelerinin ılımlı tutumu, meclis tahkikat komisyonuna verilenörfi idare makamlarınca da kullanılması hususundaki hükümetin ısrarına fikren karşı koymaları gösterilmektedir. (Adem Üze, **Yeni Anayasa ve Askeri Kaza**, As.Ad.Der.Yıl 7 S.25 Ankara 1962, s.15 Bu konu ile ilgili olarak Bkz.Tem.Mec.Anayasa Komisyonu Sözcüsü Muammer Aksoy'un yaptığı konuşma; Tut.Der.4.,24.4.1961 Yılmaz Öztuna - Ayvaz Gökdemir; **Türkiyede Askeri Müdahaleler**, İstanbul 1987,s.104

önemli görevler ve sorumluluklar almakta ve devlet hayatının bazı evrelerinde önemli roller üstlenmektedir. Buna benzer durum 1982 Anayasası öncesinde de görülmüştür. Bu konunun açıklığa kavuşabilmesi için, Terörün doruk noktaya çıktığı 12 Eylül öncesi ve sonrası döneme değinmekte fayda vardır. Türkiye’de sıkı yönetim ilan edildiği 26.12.1978 tarihinden 11 Nisan 1983 tarihine kadar değişik guruplar tarafından çıkartılan 40.037 olay askeri yargıya yansımış ve askeri yargı tarafından bakılmıştır. Bu olaylar son derece karmaşık, örgütsel boyutta ve devletin bütünlüğünü tehdit eden olaylardır. Bu olayların neticesinde 5.634 insan ölmüş, 11.286 insan da yaralanmıştır (17). Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerinde 202.501 sanık 26.12.1978 tarihi ile 1.4 1988 tarihleri arasında yargılanmış ve bu sanıklar hakkında muhtelif kararlar verilmiştir. Bu süre içerisinde Askeri Yargıtay’ca 61.220 sanık ile ilgili olarak 12.320 dava görülmüş ve sonuca bağlanmıştır (18). Nasıl bir dönemden geçildiğini, bir iç savaşın oluşumuna kısa bir süre kaldığını, iç buhran yaşandığını, bunun ne derece felaket boyutlarına varıp vahim bir hal aldığını yukarıda açıklanan rakamlar açıkça göstermektedir. Askeri Yargı, bu dönemde en çok etkilenen kurum olmuş dönemin ortaya çıkardığı rahatsızlıkları bünyesinde fazlasıyla hissetmiş ve büyük çaplı proplemlerin çözülmesinde önemli sorumluluklar yüklenmiş, devlet kuruluşlarından bir tanesidir. Bu dönemde Askeri Yargı kendi

(17) **Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi**, Ankara 1983,s.111

(18) Adalet Bakanı M.Oltan Sungurlu’nun bir soru önergesine T.B.M.M.’de verdiği yazılı cevap, Cumhuriyet Gazetesi,6.4.1988,s.7.

var olan kapasitesinin çok üstünde bir iş yükü ile baş başa kalmıştır. Buna rağmen askeri yargı kendisine verilen bu görevi başarıyla yerine getirmiş, gerek çizmiş olduğu hızlı grafik ve göstermiş olduğu aktivite, gerekse vermiş olduğu isabetli kararlar Askeri Yargının başarısını belirleyen etkenler içinde yer almıştır. Bu düşünce 1982 Anayasa Tasarısının hazırlanmasında danışma meclisinde gündeme getirilmiş ve aynı şekilde de kabul görmüştür (19).

Askeri yargının yüklendiği fonksiyon bazı dönemlerde ülke ve toplum adına hayati önem arz etmiştir. Böyle hayati bir fonksiyonu yüklenen Askeri Yargının etkili bir şekilde faaliyet göstermesi ve hukuksal boyutta rahat bir şekilde kararlar verebilmesi amaçlanmış, bir yargı organı olarak bağımsız çalışması olduğu düşünülmüş ve inanılmış, bunun sonucu olarakta , tıpkı 1961 Anayasasında olduğu gibi anayasa yapıcılar 1982 Anayasasında da Askeri

(19) Bu konu ile ilgili olarak bkz. Halil Gelendost'un 10.9.1982 tarihinde 148 nci birleşimde yaptığı konuşma ; "...Bugün rejimin korunması ve kurtarılmasında insan üstü gayret sarfeden ve pek çoğunun evi önünde nöbet tutulan 400 askeri hakim, rejimin korunması çabasında bulunduğu vurgulanmaktadır". (D.M.Tut.Der. ,10, s.146). : M.Fevzi Uyguner; Askeri Mahkemeler , Özellikle son yıllarda gücünü olduğu gibi hissettiren ve toplum hayatımızda çok önemli bir yer almış kurum olduğunu ispatlamıştır. Askeri Mahkemeler, bütün bu işlerin üstesinden gelmek suretiyle tarafsızlığı , yargılama tekniği ve isabetli hükümleriyle başarılı olmuştur. (D. M. Tut. Der. 10. , 10. 9. 1982 tarihli 148. Brş. s.1448.).

Yargıyı, Adli ve İdari Yargı yanında ayrı bir zemine oturtmuş ,yetkilerle donatmış ve görev ve sorumluluklar yüklemiştir.

Ancak hem 1961 hemde 1982 Anayasalarının olağanüstü dönemlerde hazırlandığını unutmamak gerekir. Yönetimi elinde bulunduran Türk Silahlı Kuvvetleri , Askeri Yargının ayrı bir yargı kolu olarak tesisi için anayasaya gerekli hükümleri koydurmuştur. Buna gerekçe olarak da askeri hizmetin özelliklerini ileri sürmüşlerdir. Dikkat edilirse önce askeri hizmetin özellikleri için askeri yargı tesis edilmiş ardından askeri hizmete ilişkin idari davaların Askeri Yüksek İdare Mahkemesine açılabilceği hükmü yer almıştır. 1982 Anayasası döneminde ise bir idari kurum olan Yüksek Askeri Şura kararlarına karşı yargı yolu kapatılarak Askeri Yüksek İdare Mahkemesine dahi müracat imkanı bırakılmamıştır.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin üyelerinin altıda ikisi kurmay yarbay veya albaydır diğer üyeler askeri hakim olup özlük hakları Genelkurmay Başkanlığınca yürütölmektedir.

Yargı birliğinin büyük faydalarının olduğı muhakkaktır. Fakat çağımızda ihtisaslaşmanın zarureti de açıktır. Bu yüzden askeri yargı bir ihtiyaçtır. Önemli olan yargılamayı yapan hakim ve savcılara gerekli teminatların sağlanması ve özlük haklarının askeri otorite dışında bir kuralca yürütölmesidir.(20)

Askeri yargının yetki ve görev alanı belirlenirken hukuk devletinin ve demokratik rejimin gerekleri göz ardı edilmemelidir. Türk hakimlerine güvenilmeli bazı ufak kaygılar yüzünden askeri yargının yetki ve görev alanı

(20) Erol Alpar, "Askeri Yargı" As.Yrg.Kuruluş Yıldönümü sempozyonu, 6-7.4.1994,s.58

daraltılmamalıdır. Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu kararlara bakarsak hukuk devletinin gerekleri çok güzel bir şekilde açıklanmıştır.

“... Hukuk devleti her eylem ve işlemi hukuka uygun ,insan haklarına saygı gösteren , bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren ,her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup bunu geliştirerek sürdüren anayasaya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, hukuku tüm devlet organlarına hakim kılan anayasa ve hukukun üstün kurallarıyla kendini bağlı sayıp yargı denetimine açık olan, yasaların üstünde yasa koyucunun da bozamayacağı temel hukuk ilkeleri ve anayasa bulunduğu bilincinden uzaklaştığında geçersiz kalacağını bilen devlettir (21).”

Anayasa Mahkemesi pek çok kararında bu tanıımı kullanmıştır. Mahkeme başka bir kararında ;

“... Hukuk devleti, insan haklarına saygılı ve bu hakları koruyan , toplum yaşamında adalete ve eşitliğe uygun bir hukuk düzeni kuran ve bu düzeni sürdürmekle kendisini yükümlü sayan bütün davranışlarında hukuk kurallarına ve anayasaya uyan , işlem ve eylemleri yargı denetimine tabi olan devlet demektir (22) ”.

(21) AYM.E.1985/31,K.1986/11,KG.27.3.1986. RG.9.5.1986 Sayı:19102, C:3,s.22/3-22/4

(22) AYM.E.1984/1, K.1984/2 KG.1.3.1984, RG.1.5.1984, Sayı:18388

Anayasa Mahkemesi diğ er bir kararında ;

“...Anayasa idarenin her türlü eylem ve iş lemlerine karşı yargı yolunun açık olduğu ilkesini getirmiştir. Anayasanın 2nci maddesinde tanımlanması yapılan Türkiye Cumhuriyetinin bir hukuk devleti oluş unun doğal ve zorunlu sonucuda budur...” (23) demek sureti ile idarenin her türlü eylem ve iş lemin yargı denetimine tabi olması gerektiğini ifade etmektedir. Devlet içerisinde yargı denetimine razı olan kurumlar ve razı olmayan kurumlar diye bir ayırım yapılamaz yargı denetimi idarenin hukuka bağı lılığ ının teminatıdır.

B- ASKERİ YARGININ GENEL YARGI SİSTEMİ İÇERİSİNDEKİ YERİ

Aklımıza gelen ilk soru “sebepten ayrı bir askeri yargı sistemi olması gerektiğ i” sorusudur. Buna verilebilecek cevap ; genel bir ifade ile ordular var olduğı sürece kendilerine özgü ayrı bir yargı sisteminin olması gerektiğ i şeklinde olabilir. Bu yüzyıllar süren bir zaman dilimi boyunca böyle olmuştur, gelecekte de muhtemelen böyle olacaktır. Bunun aksine bir şekilde olması için her hangi bir sebep yoktur (24). Parlamentoda yaptığı bir konuşma sırasında Fransız eski Başbakanlarından Clemenceau bir zaruret

(23) A Y M. E. 1974 / 11, K. 1974 / 23 , KG. 22.5.1974, Sayı: 15008 , s .5.

(24) John Gilisen , (Çev.Naim Sucu) “Askeri Hukukun Bu Günkü Evrimi Üzerine Genel Bildiri.” , Yrg.Der. 8,Ocak-Nisan S.1-2,s.7-22.

sırasında Fransız eski Başbakanlarından Clemenceau bir zaruret olarak ifade etmiş ve bu konuyu veciz bir şekilde dile getirerek “Askeri Yargı ,ordu denilen zaruretin mecbur kıldığı bir konudur.” demiştir (25).

Devlet kendi hukuk düzeni ile varlığını ve amacını ifade eder. Devletin amacı , kendi hakimiyeti altında yaşayan insanların refah ve mutluluğunu sağlamaktadır . Bu amacı gerçekleştirmek için devlet bir takım kurallar koyar, düzenleme yapar, bu kuralların ve düzenlemelerin hepsi ülkedeki hukuk düzenini meydana getirir. Bu düzenin ve dolayısıyla işleyen çarkın devamı ve muhafazası devletin hem görevi hem de hakkıdır. Bu kuralların ve düzenlemelerin ihlali dolayısıyla hukuk düzeninin ihlali suçunu oluşturur. Bunun tabi sonucu olarak düzenin ihlali edilmesi neticesi oluşan suç yine düzenin korunması ve eski sıhhatine kavuşabilmesi için ceza verilmesi sonucunu doğurur. Çünkü, aksi halde düzenin ihlal edilmesi eylemlerinde artmalar görülecek, düzende bozukluk ve yıpranma meydana gelebilecektir. Bu Kuralların bütününden oluşan hukuk-i düzenin bir kısmı da askeri hukuk adı altında toplanır. Devlet gerçektende milli savunmaya ve dolayısıyla da orduya ihtiyaç duyar,bunun uzantısı olarak bunların hukuk kuralları ile düzenlenmesine ihtiyac vardır. Bu ihtiyac milli savunmanın kendine özgü hukuk düzenini oluşturmasını mecburi kılmaktadır. Bu ihtiyaçların zorunlu hukuk düzeninin suçlarla ihlal edileceği olayı da göz ardı edilmemesi gerekmektedir(26).

(25) R.Seviğ, a.g.e. , s.5

(26) Sahir Erman , **Askeri Ceza Hukuku, Umumi Kısım ve Usul**, İstanbul 1983, s.1.

Orduya özgü bir ceza düzenlemesi çok eski bir geçmişe dayanır. Tamamen pratikte olan gereklilikten doğmuş bir durumdur. Ordu, hemen hemen bütün milletlerde ilk disiplinli örgütlenme olmuş ve disiplin ordu denen bu örgütlenme biçiminde varlık sebebinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Belki de bu sebeptir ki daha henüz doğru dürüst ceza kanunlarının vücuda getirilmediği , kısas , diyet gibi esasların medeni hukukun tamir etme ve tazmin etmeye ilişkin maddelerinin müeyyidelerinin teşkil ettiği zamanlarda , sadece orduya özgü cezai nitelikte düzenlemeler yapıma yoluna gidilmiş , hiç bir insana zarar vermediği düşünülen firar gibi fiillerin aslında bütün toplumu ilgilendirdiği bütün ülke insanlarına ve güvenliğine zarar verebileceği düşünülmüş ve kamu adına faillere ceza verilmesi ön görülmüştür. Çağdaş toplumlarda bu ihtiyaçlar ve bunların doğurduğu zaruretler temelde değişmemiştir. Bunun tam tersine bu ihtiyaçlara ve gayelere ek olarak ordu disiplininin bozulması ve daha sıkı bir şekilde sağlanması için belirli bir statüde yer alan kimseleri genel ceza Kanununda yer vermemek ve orduda görev alan mensuplarına kendileri ile ilgili cezai hükümleri bir arada toplu bir şekilde sunmak gibi başka maksatlarla ortaya çıkmış, bu da orduya ilişkin ordunun kendine özgü düzenlemelerini daha da zorunlu kılmıştır(27).

Bu sayılan gayelerden başka bir diğeri de askeri kanunlar sadece asker kişileri değil bunlar dışında kalan sivil kimselerinde tabi olması sebebiyle bu kanunlara daha kapsamlı ve ayrıntılı yön vermek zarureti duyulmasıdır (28).

(27) Sahir Erman, "Askeri Yargı" As. Ad. Der. Ankara 1994, S:90,s.8.

(28) S.Erman , a.g.m. , s. 11.

Günümüzdeki toplum hayatında iç içe yaşanan savaş ve barış hali bütün ülkelerde gerek devletin gerek fertlerin hayatına ve güvenliklerine yöneltlen ve çok yakından ilgilendiren ve suç teşkil eden bazı fiillerin ister asker , isterse sivil kişi tarafından yapılmış olsun askeri yargının alanında yer almalarına sebep olmuş , bu sebepten dolayıdır ki askeri adalet sadece devlet güvenliği değil aynı zamanda fertlerin hürriyetlerini ve yaşam güvenliklerini gözetmek, kollamak zorunda kalmış kararlarında bu noktayı göz önünde tutmak zorunda kalmıştır (29). Bu sayılan hususların neticesi olarak ordu denen disiplinli örgüt hem dıştan gelebilecek tehdite hem içte doğacak karışıklıklara karşı uyanık kalmak iç ve dış düşmana karşı devleti korumak güvenlik, huzur ve sukuneti sağlamak görevini yüklenmiştir. Orduyu oluşturan bireyler hayatları mevzubahis olsa dahi bu sorumluluğu yerine getirmek zorundadırlar. Bu zamanlarda ordu kendine verilen görevi gerçekleştirebilmesi için özel kurallara tabi tutulur ki bu durumlardan doğan özel kurallardan tümü askeri yargının temelini ve gerçeklerini teşkil etmektedir (30).

Yurtta düzeni, yabancı ülkelere karşıda bağımsızlığın sağlanması ve korunması gibi devlete karşı kutsal ve önemli görev ve sorumlulukları yerine getiren ve savaş ve barış zamanlarında , zamanın en güçlü silah vasıtalarına sahip olup tek bir iradenin sözü ile sonucu ölüm dahi olsa o tehlikenin içine atılmaktan çekilmeyen bir kuvvetin , toplumun diğer kesimlerine uygulanan kurallar demeti ile idare ve kontrolünün mümkün olmadığı bir gerçektir. Ordu

(29) S.Erman , a.g.e. , s.5.

(30) J.Gilisen, a.g.m., s.17

içinde otaritenin ve mutlak bir itaatin olması onun toplumdaki ayırıcı özelliğini oluşturduğu gibi temeli kabul ettiğimiz disiplini de ifade eder. Bu özellik sonucu gerçekleşen ordunun içindeki bu yüksek irade kuvvet ve kudret şüpheşiz ki sınırsız değildir. Bu sebeple , bu kuvvet ve kudretin bir yandan kanunlarla sınırlanması, bir yandan da bu kuvvet ve kudreti ortadan kaldırmaya yönelik hareketleri engelleyen yaptırımların uygulanmasını sağlayan bir teşkilat olmalıdır. Bu gerçekler askeri mahkemeleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de gerekli kılar.

Genel bir ceza kanunun yanında bu kitlenin temeli kabul edilen disiplinin yaptırımlarını kapsayan bir askeri ceza kanununa ihtiyaç olduğunu gösteren bir durum bunun yanında orduyu yakından tanıyan hakimlerin görev alınmıştırları özel bir mahkeme kuruluşunu gerektirir. Çünkü ordunun temeli disiplin, adaletten ayrı düşünülemez (31). Türk ordusunun gücünün dorukta olduğu dönemler araştırıldığında görülecektir ki disiplin ve adaletin en iyi şekilde kaynaştırılıp uygulanmış olması onun başarılarındaki en önemli sebeplerinden biridir. Bu durum ise ordu içindeki askeri mahkemelerin ne kadar önemli ve gerekli olduğunu ve onların konumunu ve yerine getirmek zorunda oldukları rolü ifade eder(32) .

(31) S. Erman, a.g.m., s. 45.

(32) S. Erman, a.g.m. s. 43.

C- ASKERİ YARGININ GEREKÇELERİ

a- Hazır Olma Kuralı

Görevini ifa eden askerin izin almaksızın birliğinden ayrılması kanulmuş olan kurallar ile yasaklanmış ve bu fiiller için ceza müeyyideleri öngörülmüştür. izin almaksızın meydana getirilen yokluğun pek hoş görülmediği topluluk ordudur (33). Çünkü barış zamanı gerçekleştirilen yokluk, savaş zamanı yeniden tezahür edebilecek ve bu zamanda meydana gelen yokluk arkadaşlarını ölüme terk etmek neticesini doğurabilecektir. Arkadaşları düşman ile ölüm kalım mücadelesini verirken, kişinin görevden kaçmasına sebep olacaktır. Dışarıdan bakıldığında basit gibi görünen bu suç , bu sebeptendir ki askeri ceza kanununa firar suçu , disiplin kanununda kısa süreli kaçma suçu şeklinde düzenlenmiş ve müeyyidelere bağlamıştır. “Kıt’asından veya vazifesini isbatı vücüd etmeye mecbur ettiği mahalden izinsiz 6 günden fazla uzaklaşmak” şeklinde ifade edilmiş olan birlikten firar suçu askeri ceza kanununun 66.maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre firar suçu için hapis cezası ön görülmüştür. Ordu tüm bireyleri ile aynı hedefe yönelmiş bir kitledir. Aynı sonucu gerçekleştirmek için çalışan topluluktur. Bu sebeple içlerinden herhangi birisinin yokluğu veya başarısız oluşu veya daha geniş bir kitle için hayati bir netice doğurabilecek veya bir yenilginin

(33) “...FIRAR Suçu Vasıf ve Mahiyet İtibariyle Mazeret Kabul Etmez Suçlardandır...” (As.Yrg.Drl.Krl.nun 21.02.1970 tarih ve esas 64, karar 24 sayılı kararı) (As.Yrg.l.D.nın 28.12.1970 tarih ve E.524,K.523 sayılı kararı) (Turgut Lülecî; Hulusi Özbakan , Askeri yargı ile ilgili kanunlar ve içtihatlar, C:2, Ankara 1973-1987, s.520vd).

sebeğini oluşturabilecektir. Bu ağır sonuçlar doğurabilme riski firar suçunu yani vazifesi başında hazır olmamayı her halükarda mutlaka bir ceza müeyyidesi uygulanan ve bir çok şuç göre daha ağır sonuçları olan bir suç haline sokmuştur.

Hiçbir şahsa direk olarak zararı olmayan bu suçun doğurduğu sonuçlar ve riskler açısından toplumu direk ve geniş boyutta etkilemesi ve emniyeti sebebiyle kamu adına kovuşturması yapılmaktadır.

Görüldüğü gibi ordunun bireylerine özgü olan bu özel durum ve yaptırım diğer yargı türlerinden ayıran bir özellik olduğu gibi aynı zamanda askeri yargının gerekçelerinden birisini ortaya koymaktadır. Burada bahsi geçen suç askeri yargının hem farklılığını belirtmek ve hem de gerekliliğini belirtmek açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir. Barışta yokluk durumu daha az tehlikeler doğurduğu için bazı Avrupa ülkelerinde barış zamanı ile sınırlı olmak üzere işçi ve diğer kamu görevlilerine benzer bir takım hakların ordu mensuplarına da verilmesi yolunda bir takım eğilimler vardır.

b- Askeri itaat Kuralı

Ordu , çok büyük sayıda insanı tek bir kamuta altında bir araya getiren büyük bir faaliyettir (34). Ordu milletler için kabullenilmesi gereken zarurettir. Zaruri olan ordunun ordu diye nitelenebilmesi için güçlü bulunması da bir zarurettir. Orduyu güçlü kılan ise disiplindir, disiplin derecesidir. Alman parlamentosunda 1872 yılında yaptığı bir konuşmada Moltke “Orduyu olması gereken hale disiplin sokar, disiplinsiz ordu harbe elverişsiz, kazada tehlikeli

(34) J.Gilisen, a.g.m., s.18.

olması sebebiyle pahalıya mal olacak bir kurul olur" (35) demiştir. Ordu içindeki çeşitli kademeleri bir birine bağlayan onlar arasındaki iletişim şeklini belirleyen bağlıdır. Disiplin ordunun karmaşık yapısını basite indirger, ordu tümü ile mütecanis bir topluluk haline gelir (36). Komutanların vermiş oldukları emirlere düşünmeksizin körü körüne itaat etmek ordu içinde çok önemli ve ihtiyaç duyulan bir husustur. Çünkü ordu içinde tek bir irade vardır ve varlığı zaruri olan bu irade büyük insan topluluklarını ölüme ve tehlikeye itebilecek kadar güçlü , gücün kendi aleyhine işlemesine engel olabilecek kadar kudretli olmalıdır(37).

Mutlak itaat kuralı üzerine oturtulan askeri disiplin yüksek rütbelerden aşağı rütbelere doğru otariteyi, aşağı rütbeden yukarı rütbeye doğru itaati içermektedir. Disiplin ve mutlak itaat konusu hiç bir topluluk veya gurupta orduda olduğu kadar önem arzetmemektedir. Disiplin, astın amirlerine uyma ve üste tam bir şekilde bağlılığının birleşimi itaat prensibini ifade eder(38).

Tek bir iradenin emri ile düşünmeksizin hayatını ortaya koyan , yurtda barış ve esenliği dış düşmanlara karşı bağımsızlığı ve ülkenin güvenliğini sağlayan , milleti muhtemel iç ve dış düşmana karşı her an koruma görevini üstlenen devlet ve topluma karşı böylesine ağır bir sorumluluğu ve görevi taşıyan, elinde yüksek imha gücüne sahip silahları bulunduran ve bütün bunları

(35) R.Seviğ, a.g.e., s.5

(36) R.Seviğ, a.g.e., s.78

(37) R.Seviğ, a.g.e., s.79.

(38) J.Gilisen, a.g.m., s.17.

ve topluma karşı böylesine ağır bir sorumluluğu ve görevi taşıyan, elinde yüksek imha gücüne sahip silahları bulunduran ve bütün bunları amaç edinen bir kuvvete toplum içinde sivil yaşamını sürdüren diğer insanlarla aynı kurallara tabi tutulması ve aynı disiplin içinde kontrolün devamının sağlanarak sevk ve idare edilebilmesi mümkün gözükmemektedir. Bu topluluk içinde oluşa gelen ruhun mutlak bir itaat düşüncesi ile hareket edilmesi bu kitlenin her ferdinin tek bir iradeye boyun egmesi onu diğer örgüt ve topluluklardan ayırdığı ve ordunun ayırıcı karakterini oluşturduğu gibi ordunun temeli olarak görülen disiplini de ifade eder⁽³⁹⁾. Ordu gibi karakter ve kültürleri farklı insanların oluşturdukları böylesine büyük bir kuvvette disiplinin gerçekleştirilmesi için ayrı bir yargı sisteminin oluşturulması ve disiplinin böylesine ayrı bir yargı sistemiyle desteklenmesi kaçınılmaz bir durumdur ⁽⁴⁰⁾.

c- Askeri Adaletin Ordu Mensublarınca Dağıtılma Kuralı

Bir görüşe göre silah arkadaşlığı askeri zihniyetin bir başka yönüdür. Asker sanık aynı bünyeden gelenler tarafından yargılanmalıdır. Askerlerin işlediği suçlar hakkında o suçların orduya etkisi ile suçun orduya ve devlete verdiği zararın objektif olarak yalnız ordu mensublarının takdir edeceği , suçun işleten ve suçun işlenmesine sebep olan askeri zihniyeti anlamak gerektiği ileri sürülmüştür⁽⁴¹⁾.

(39) F.İbrahim Akmaner, "Türkiye'de Askeri Kazanın Tarihçesi ve Tekamülü", As.Ad.Der., Yıl 3, S:9, Ankara 1957, s.542.

(40) R.Seviğ, a.g.e., s.80.

(41) R.Seviğ, a.g.e., s.84.

Bu günkü Askeri Ceza Kanununun ana prensipleri adlı eserinde Hilse ;
“Askeri ilişkilerin özelliklerini yalnız askerler bilir. Bazı hükümlerin gerekcesini
ve kurallara aykırı davranmanın doğuracağı sonuçları yalnız askerler anlar.”
demektedir. Tecrübeler olayların genel ve askeri hakimler tarafından aynı
şekilde algılanmadığı ve sivil hakimlerin olayı disiplinin gerektirdiği önemde
değerlendirmediklerini gösterdiği savunulmaktadır (42). Sivil yargıda görevli
kimlerin gerek statüleri ve gerekse tecrübe ve memleketlerinin askerlerde yer
eden askeri gereklere yatkın ruh ve vasıflara yabancılıkları müşahade
edilmektedir. Bunlar sivil idare teşkilatı ve hiyerarşisi içerisinde yetişmiş ,bu
teşkilatın usul ve ilkeleri ile yoğrulmuş kimselerdir. Bilgi, ihtisas, tecrübe ve
melekeleri askeri gerekleri hoş görecek yoğunlukta değildir. Kendileri
istememeseler dahi, ihtiyat ve alışkanlıklarının tesirinde kalmaları mümkündür (43).

Gerçekten de kışla, askeri kurum ve kuruluşlarda kendisine has bir
havanın bulunduğu açıktır. Yargılama yapıp hüküm verecek şahısların askerin
yaşadığı havayı teneffüs etmiş olması ve içine sindirmiş bulunması adaletin
dağıtılması yönünden çok önemli bir faktördür. Halen Askeri Yargı sistemimizin
temelini oluşturan askeri mahkemelerde yer alan hukukcu niteliği bulunmayan
subay üyelerin varlık sebebi ile tamamı hukukcu olmayan üyelerden oluşan
disiplin mahkemelerinin varlığı da ancak bu gerekçe ile açıklanabilir Yargılama
yaparken milletin bir ordusunun olması sebebinin göz önünde bulundurmaman

(42) R.Seviğ, a.g.e. s.86.

(43) Askeri Yüksek Idare Mahkemesinin Kaldırılması Hakkında Kanun
Tasarısı ve Milli Savunma Komisyonunun Raporu (1/256), M.G.K.S.,
S:310, s.2.

hakimlere askeri yargıda görev verilmeyeceği (44) ve askeri mahkemelerin kurulmasının askeri konularda yetersiz olan adliye mahkemelerinin hatalı uygulamalarını önleyen bir teminat olduğu ileri sürülmektedir(45).

Ç- ASKERİ YARGIDA YETKİ

a- Genel Yetki

Askeri yargı en ağırından en hafifine kadar ister genel ister askeri Kanun uyarınca ,askeri şahısların işledikleri tüm suçlara bakar ve hüküm verir. Basit istisnaları olmakla birlikte eski SSCB ve Sosyalist Hukuk ile Kominist sisteme dahil ülkeler yanında Belçika ve Hollanda bu sisteme dahildir. Fransa 1928 yılında genel yetki sistemini terk etmiş, Yunanistan ise 1927 yılında bu sistemi terk etmesine rağmen 1935 yılında yeniden bu sisteme dönmüştür (46).

b- Şartlı Genel Yetki

Anglo-Sakson ülkelerinde uygulanan bu sistemde Askeri yargı tüm askeri kanunlar ile Askeri Ceza Kanununda sayılan askeri suçlara bakmaktadır. Bütün bu kanunlarda çoğunlukla aykırılıkların cezai yaptırımlarına yol açan genel kuralları bulunmaktadır.Bu yaklaşımla genel kanunların herhangi bir şekilde ihlali askeri yargı uyarınca yargılama yapılabilecek bir ihlal olmaktadır. Örneğin İngiltere’de askeri olmayan ihlaller askeri şahıs tarafından işlenmiş ise askeri yargı organları bu ihlaller hakkında da hüküm kurmaya yetkili bulunmaktadır(47).

(44) J.Gilisen, a.g.m., s.18.

(45) B.Gürel, a.g.m., s.758.

(46) J. Gilisen ,a.g.m.,s.19

(47) J.Gilisen, a.g.m., s.20

c- Askeri ihlallerde Sınırlı Yetki

Bu sistemde, Askeri Yargının yetkisi mutlak anlamda askeri ihlallerin olduğu durumlarda söz konusudur. Genel hukuka aykırı ihlallere genel mahkemeler bakmakta yargılama ve hükmü genel mahkemeler vermektedir. Genel olarak askeri yargının yetki alanı , Askeri Ceza Hukukunda ifade edilmiş olan kuralların ihlal edilmesi durumuyla sınırlandırılmıştır. Askeri Ceza Hukuku içinde yer alan düzenlemeler ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir(48).

ç- Savaş Zamanında Yetki

Almanya , Avusturya gibi bazı ülkelerde barış zamanında askeri yargı yoktur. Genel mahkemeler askeri kişiler tarafından işlenen kanunların ihlali halinde yargılama yapmaya ve hüküm vermeye yetkilidirler. Askeri Mahkemeler bu tarz sistemi uygulayan ülkelerde sadece savaş dönemlerinde ortaya çıkarlar ve askeri şahıslar açısından tüm yargısal yetkilerle donatılmış olarak hareket ederler .Barış zamanında askerlerin kanunları ihlal etmelerinden dolayı mahkeme devrede yoktur.İhlaller disiplin yaptırımları ile cezalandırılmakta ve bu yolla ihlaller engellenmeye çalışılmaktadır(49).

D- ASKERİ YARGININ GÖREV ALANI

Askeri yargı alanında halen en çok tartışılan husus, bu yargı organlarının görev sahalarına ilişkindir ve bu bakımdan iki problem gündemdeki yerlerini günümüzde dahi korumaktadır;bunlardan biri askeri yargı organlarının asker kişi olmayanlar tarafından işlenen suçlar hakkında da görevli sayılmalarının

(48) J.Gilisen, a.g.m., s.21.

(49) J.Gilisen, a.g.m., s.21.

uygun olup olmadığına ; ikincisi ise asker kişiler tarafından işlenmiş olsalar bile, sırf askeri suç niteliğini taşımayan suçlarda da askeri yargı organlarının görevli olmalarının gerekli bulunup bulunmadığına ilişkindir. Görülüyor ki birinci husus faailin statüsünü ele alan sübjektif bir problemdir. ikincisi ise suçun niteliğini ilgilendiren objektif bir ölçüdür⁽⁵⁰⁾.

Askeri mahkemelerin lüzumu , ordu içerisinde bozulan disiplinin yeniden kurulması ile izah edilip, bu disiplinin özellikle hazır bulunmak ve emirlere itaat etmek yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi sebebi ile bozulduğu bir defa kabul edilince, sivil kişilerin bu disiplini bozamayacakları ve bu itibarla da askeri yargı organları huzurunda yargılanmalarının mantığı bulunmadığı sonucuna varılır.

Yaşadığımız dönemde genel eğilim, özellikle barış zamanında asker olmayan kişilerin işledikleri fiillerin askeri disiplini doğrudan doğruya bozmamaları halinde askeri yargıya tabi olmaması merkezindedir. Bir sivil tarafından işlenen ve askeri disiplini doğrudan doğruya ihlal eden bir fiilin söz konusu olabilmesi için de üç şarttan birinin gerçekleşmesi aranmakta, yani ya suçun asker kişilerde iştirak halinde işlenmiş olmasına ya da asker kişilere karşı veya askeri yerlerde ika edilmiş bulunmasına itibar olunmakta ve bu şartlar gerçekleşmediği takdirde ve özellikle basın yolu ile işlenen bir suç söz konusu olduğu ahvalde sivil bir kimsenin askeri yargı organı huzuruna çıkarılması, hem onu tabii hakiminden ayırmayı hem de askeri yargının kabul sebebinden sapmayı ifade etmesi bakımlarından eleştirilmektedir. Savaş veya

(50) Sahir Erman, "Askeri Yargı" As.Ad.Der. s.10.

stress zamanlarında ise sivil kişilerin bazı suçlarının ve özellikle milli müdafaaya hıyanet, milli savunma vasıtalarını tahrip ve düşmanla işbirliği yapmak gibi askeri menfaatler ağır zararlar veren veya böyle bir zarar tehlikesini arz eden fiillerinin askeri yargı organlarının görev alanına girmesi yine genellikle kabul edilmektedir. İlave edelim ki , barış zamanlarında bu üç şarttan biri bulunmadığı halde , sivillerin askeri mahkemelerce yargılanması, bu mahkemelerin devlet tarafından “instrumentalise” edilmeleri yani esas gayelerinden saptırılarak kullanılmaları sureti ile izah olunmuş ve ordu karşıtı propaganda en çok bu anlatım tarzına dayanmıştır. Hatta “sitress” zamanının bulunduğu bahanesiyle görev alanının genişletilebileceği endişesi ileri sürülerek, savaş hali dışında bu gibi olağanüstü durumların varlığının kabul edilemeyeceği dahi ifade edilmiştir.

Bu bakımdan Türk sistemi tenkide en çok müsaid olan sistemler arasında yer almaktadır, çünkü siviller tarafından işlenip de askeri disiplini doğrudan doğruya ihlal etmeyen çok sayıda suç bakımından barış zamanında dahi, askeri yargı organlarının görevini kabul eden ülkelerden biri de Türkiye’dir ve bu açıdan çağdaş eğilimden uzaklığını muhafaza etmektedir.

Failin asker kişi olması açısından da sistemimiz tenkide elverişlidir⁽⁵¹⁾. Gerçekten görevle ilgisi bulunmayan görev sırasında hatta askeri yerlerde işlenmeyen ve askeri suç niteliğininide taşımayan bir takım suçlarda, sırf failin de mağdurun da asker kişi olmaları sebebiyle, askeri yargı organlarının görevini kabul etmek sadece askerler arasında olup bitenleri sivil mahkemelere

(51) S. Erman , a.g.m. s.11.

teslim etmemek, bu gibi olayların “kapalı kapılar ardında kalmasına” özen göstermek düşüncesiyle izah olunabilir. Özellikle “askeri suç” kavramı sadece asker kişiler tarafından ve askeri görevleriyle ilgili olarak hatta -o da belki de- görev sırasında işlenen suçlara inhisar ettirilmeyip de, askeri ceza kanunları tarafından ister doğrudan doğruya isterse dolayısıyla, yani genel ceza kanununa akıf yolu ile cezalandırılan ve “askeri suç benzerleri” diye adlandırılan fiilleri de kapsayacak tarzda anlaşıldığı takdirde, asker kişilerce işlenen ve bunların sıfatları ya da görevleri açısından hiç de özellik taşımayan bir çok suçlarda da yine askeri yargı görevli olmaktadır.

Ancak savaş zamanında veya olağanüstü karışıklık dönemlerindedir ki, asker kişilerin bütün suçlarından dolayı, sivillerin ise askeri menfaatleri ağır bir surette ihlal eden suçları sebebiyle askeri yargı organları huzurunda yargılanmalarını kabul etmek mümkündür ve bu son sistem halen ülkelerin çoğunluğu tarafından benimsenmekte ve her hangi bir sarsıntıya mahal vermeden uygulanmaktadır.

Bununla beraber bu konuda bir probleme değinmekte yarar vardır. Gerçekten devletin güvenliği aleyhine işlenen suçlar söz konusu olduğu, mesela düşmana yardım etmek veya düşmanla askeri yada ekonomik açıdan işbirliği yapmak, casusluk, hükümete, anayasal kuruluşlara saldırı, isyan ve ayaklanma gibi fiiller devletin varlığına, temeline saldırıda bulunmayı ifade ederler. Ordu ise, nereden gelirse gelsin, bu gibi saldırılara karşı devleti

(52) S. Erman , a.g.m. s. 12.

Korumakla görevlidir. Bu itibarla iç düşmandan kaynaklandıkları zamanlarda dahi devleti korumak görevini askeri yargıya verilmesinde bir mantıksızlık görmemek gerekir denilmiş ve askeri yargının görev alanının - siviller tarafından işlenmiş olsalar bile- devletin iç ve dış güvenliğine karşı ıka edilmiş olan fiilleri de kapsamına alacak biçimde genişletilmesinin gerektiği yönünde görüşler de mevcuttur.

Öte yandan görev alanının özellikle barış zamanında siviller tarafından işlenen bu gibi siyasi suçlara da teşmil olunması daima tenkid olunmuş , askeri yargının bu konularda yetkili olmadığı, siyasi baskılara karşı direncinin az olduğu ileri sürülmüş, basın ve kamuoyu askeri yargıya asıl bu acıdan daha sert ve daha kolay bir biçimde cephe almıştır (53).

Netice olarak bazı ülkeler , bu gibi fiillerin çok ve sık işlendiği dönemlerde faaliyete geçen özel mahkemeler kurmak yoluna gitmişler , diğer bazıları ise genel adliye kuruluşu içinde yer almakla beraber , kuruluşlarında askeri hakimlere de yer veren ve sırf devletin güvenliğini sarsacak nitelikteki suçlara bakmakla görevli bulunan sürekli mahkemeler kurmak yoluna gitmişlerdir. Ülkemiz Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ni kurmakla bu ikinci sistemi benimsemiş, bu suretle askeri yargının haksız yere yıpratılmasının önüne geçmek istemiştir. Ancak genel yargının içinde yer alan ve bu bakımdan istisnai ya da olağanüstü yargı organı sayılmaları mümkün olmayan bu mahkemelerin, yargılama usulü açısından, genel yargıdan bazı yönleri itibariyle ayrılan bir usulle faaliyette bulunmalarının sebebini anlamak bir hayli zordur.

(53) S. Ergan, "Askeri Yargının Görev Alanı", As.Yrg.Der.,6-7.4.1994.,s.50.

E-BAŞLICA ASKERİ ADLİ KURULUŞ SİSTEMLERİ

a- Tarihsel Gelişimi

Dünyada 15-16. yüzyıldan önce askeri hukuktan söz edilmeyeceği ileri sürülmektedir⁽⁵⁴⁾.

Eski Roma devrinde ister silah altına alınmış vatandaş, isterse profesyonel asker olsun askeri şahıslar tamamen komutanın arzusuna bırakılmıştır. Çiçero "Silent Leges Inter Arma" , "The Laws Are silent concerning Arms" yani silaha gelince yasalar susar diyerek bu devrin özelliği çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Orta çağ başlarında askeri yargıya benzer bir sistem ilk olarak milis kuvvetlerinde görülmüştür. Burada milisler komutanı olan şeriflerin yargılama ve hüküm verme yetkisi bulunmaktaydı. Askeri hukukun ilk belirtilerinin görülmesi 15. yüzyılda İtalya, Fransa ve İspanya'da Örnekleri olan sürekli orduların korunmasına rastlamaktadır. Kural olarak bu çağda da komutan kural koymakta hüküm vermekte ve cezalandırmaktadır. Komutan yargılama alanında dilediği gibi hareket etmektedir. Zira üzerinde başka bir komutan bulunmamaktadır. Bu devirde komutanlara yalnızca Kral müdahale edebilmekte ise de , bu husus askeri komutanın otoritesini sarsmamak ve disiplini sağlamak açısından nadiren olmaktaydı. 16.yüzyılda Askeri Hukukun ilk çekirdek hali görülmektedir. İspanya ve İtalya'da bu tarihte görülen , Savaş Konseyleri; en ciddi eylemler için askeri şahıslar hakkında hüküm veren ve komutana tavsiyede bulunan beş ve daha fazla miktarda subaydan

(54) J.Gilisen, Genel Bildiri II" , a.g.m., s.313.

oluşmaktadır. Deneticiler İspanya, Portekiz,Belçika,Hollanda,İsveç,Norveç ve Danimarka ile tüm İspanyol ve portekiz Kolonilerinde bulunmakta idi.

Fransa'da ihtilal dönemi fikirlerinin etkisiyle olağan mahkemeler örnek alınarak bu kurumlara bir askeri hakim,bir hükümet komseri ve bir kamu temsilcisi girmiştir. Böylece Avrupa'da askeri yargı giderek davaların oluşmasında savcılık görevlerinde ve yargılama aşamasında özel organlar eli ile yerine getirildiği görülmektedir. Fransa'da Napolyon'un etkisi ile suçlama - itham , komutanın yetkisine bırakılmıştır.

İngiltere'de askeri yargının başlangıcı olarak 1689 tarihli “ İsyan Bastırma Kanununun” yürürlüğe girişi kabul olunmuştur. İngiltere'de “asilzadeler adına hüküm veren” askeri mahkemeler onüç üyeden oluşmakta idi. İngiliz sisteminin dünya üzerinde en geleneksel niteliğe sahip olduğu ve bu sistemde 18. asırdan itibaren pek az şeyin değiştiği ileri sürülmektedir (55).

Bizde askeri yargının tarihi bilinen ilk Türk devletine kadar gitmektedir. Ancak osmanlı devletinin kuruluş yıllarına kadar Türk Kamu hukuku ve yargısı içerisinde yer almıştır. Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında, yargı hakkı kendisine ait olan padişah bu hakkı Divan-ı Hümayunda bizzat kullanırdı. Fatih Sultan Mehmet handan sonra bu hakkın , padişaha vekaleten vezir-i azamlar daha sonra kadiasker- kazaskerler , kadılar , heyetler, meclisler ve divanlarca kullanıldığı bilinmektedir (56).

(55) J.Gilisen, Genel Bildiri II, s.314

(56) Orhan Köprü, “Mukayeseli Hukukta Askeri Yargı”, As.Ad.Der. Mayıs 1995, S:93 , s.1.

Halen dünyada üç büyük askeri yargı sistemi yürürlükte bulunmaktadır. Bunlar;Anglo-Amerikan ülkeleri Conmon Law sistemi, Avrupa Kıtası ülkeleri Civil Law (Romanist Sistem) sistemi ve Kominist Ülkeler Sosyalist Hukuk Sistemidir. Bu sistemler sıra ile ele alınıp incelenecek olursa ;

b- Anglo-Amerikan Sistemi

Bu sistemin özü askeri mahkemeler ve hukuk müşavirlerinin varlığıdır. Askeri Müşavirlerin yapısı ve işlevi ülkelere göre değişmektedir.Örneğin ABD’de askeri müşavirler askeri mahkemelerde hukuk danışmanı , savcı, komutanın hukuk danışmanı gibi görevler üstlenmektedirler. İngiltere’de Judge Advocate ismi ile anılan bu müşavirler duruşmalara katılamakta , hukuki konularda mahkemeye açıklamada bulunmakta ancak oy kullanamamaktadırlar.

Askeri Mahkeme kaza yetkisi bitinceye kadar karar vereceği tek yada belirlenmiş sayıda duruşmalar için toplanmaktadır. Bu hal giderek askeri mahkemeyi toplama usulünden uzaklaştırarak devamlı bir nitelik kazandırmaktadır. Böylece askeri mahkemeler bu sistemde sivil mahkemelerin ve kıta Avrupası tipi devamlı askeri mahkemelerin durumuna benzer bir duruma geldiği öne sürülmektedir. Örneğin Kanada ‘da sabit askeri mahkemeler kurularak ve bu mahkemelere iki yıldan az hapis cezası vermek yetkisi de tanınarak bu konuda reform yolunu tuttuğu belirtilmektedir.

(57) J. Gilisen a.g.m. s.14.

c- Romanist Sistem

Kıta Avrupasında gelişen adli sisteme Romanist Sistem denilmektedir. Romanist Sistemin özelliği ikili görev ilkesidir. Bunlar suçlama ve hükümdür. Türkiye’de de bu sistem uygulanmaktadır. Yargı gücü; Belçika, Hollanda gibi belli ülkelerde halen savaş konseyi denen kural olarak suçlanandan daha üst rütbede belli sayıda asker üyelerden oluşan askeri mahkemeye aittir. Bazı ülkelerde bu mahkemelerde sivil yargıdan hakimlerde görev almaktadır. Hollanda’da Savaş Konseyinin kaldırılması ve yerine uzmanlaşmış genel mahkemelerin alması yolunda bir kanun tasarısı bulunduğu, tasarı ile askeri heyetlere sivil bir hakimin başkanlık etmesi, ona diğer bir sivil hakim ve askeri şahsında yardım ederek soruşturmanın sivil bir hakim tarafından yapılamaması ön görülmektedir⁽⁵⁸⁾.

ç-Sovyet Sistemi

Günümüzde dağılmış olan eski Sovyetler Birliğinde , halen de Rusya ve birkaç ülkede uygulanan Sovyet Sistemine göre ;askeri hukuk işleri yöneticisi tarafından yapılır. Hukuk işleri yöneticisi sivil olan genel savcının otoritesinin altındadır. Silahlı Kuvvetlerdeki olaylarda yasaların tam ve sıkı bir biçimde uygulanmasının son kontrolü genel savcı ve ona bağlı askeri savcılarca yerine getirilir. Askeri Hukuk işleri yöneticisinin görevi özellikle devlet güvenliğine karşı girişimlere mücadele etmek silahlı güçlerin savaş hazırlığı, askeri disiplin

(58) J. Gilisen, Genel Bildiri II, a.g.m., s. 316.

içerisinde çaba sarfetmek ve yasaların tam bir biçimde uygulanmasını denetlemekten ibarettir.

Askeri Savcı , askeri mahkemelerde hükümeti temsil eder. Asker kişilere ilişkin cezayı gerektiren olaylardan ve diğer birkısım olaylarda koğuşurma yapmak yetkisi vardır. Bu sistemde askeri kaza yetkisi kural olarak bütün ihlalleri askeri kişiler tarafından işlenen askeri ve diğer ihlalleri kapsamaktadır. Askeri savcının koğuşurma ve araştırma yetkisi de aynı kapsamdadır. En son safhada genel savcı silahlı kuvvetler davasında genel bir adli denetim gücüne sahiptir⁽⁵⁹⁾.

F- ASKERİ YARGININ MEVCUT OLDUĞU ÜLKELERDE YAPILARI (STATÜLERİ) YÖNÜNDEN KARŞILAŞTIRILMASI

a- Amerika Birleşik Devletleri

ABD Anayasası'nın III ncü bölümünde yargı ile ilgili düzenleme yapılmıştır. Ancak bu bölümde askeri yargı ve askeri mahkemeler ile ilgili düzenleme bulunmamaktadır (60).

ABD 'de 5 Mayıs 1950 tarihli "Üniform Code Of Military Justice" Askeri Mahkemeler huzurundaki yargılama usulünün Devlet Başkanlığının emirnameleri ile düzenleneceği belirtmektedir. Bu emirnameler 1951 tarihli "Manuel For Courts Martial " (Askeri Mahkemeler - Divan-ı Harpler hakkında el kitabı)'nda toplanmıştır.

(59) J.Gilisen, Genel Bildiri II, s.317.

(60) Yaşar Gürbüz, **Anayasalar**, İstanbul 1981, s.32. :S. Erman, **Askeri Ceza Hukuku Umumi Kısım ve Usul**, İstanbul 1983, s.484.

Bu mahkemeler **summary ; special (özel) ; general (genel) Court Martial** olmak üzere üç tipe ayrılmıştır. Bu mahkemeler komutan tarafından toplantıya çağrılırlar, görevleri suçu niteliğine ve hükmedebilecekleri ceza miktarına göre değişmektedir. Bu mahkemeler sürekli nitelikte olmadıkları gibi yer itibari ile de yetkileri sınırlanmış değildir. Yargılama süresinde bu mahkemelere komutan dahi hiç bir organ müdahale edememektedir⁽⁶¹⁾.

Summary Court Martial ; Bir subay hakimden , **Special Court Martial** en az üç subay hakimden oluşmakta ve altı aya kadar hapis cezası verebilmektedir.

General Court - Martial ise bir askeri hakim ile en az beş askeri üyeden oluşmakta ve ölüm cezasına kadar çeşitli cezalar verebilmektedir. Askeri Mahkemelerin başkan ve üyeleri subaydır ve mahkemeyi toplantıya çağırarak komutan tarafından kendi birliğinden seçilmektedir. Bu üç mahkemenin kararları onu toplantıya çağırarak komutanın onayına sunulmakta, sanık da kararlara karşı istinaf yoluna gidebilmektedir.

Her dava için mahkemeye katılacak olan askeri hakim (Law Officer), bir savcı ve avukatlık görevini yapacak kişilerde o birlikteki bu görevleri yapmaya yeterli kişiler arasından seçilmektedir. Bunların hukukçu olmaları şarttır. Ayrıca Milli Savunma Bakanlığında Askeri yargı uygulamalarını gözetmek amacı ile "Judge Advocate General " adını taşıyan bir adli müşavir ile yeteri kadar yardımcısı bulunur. Bu mahkemelerce verilen mahkumiyet kararları re'sen incelenmektedir. Summary ve Special Court Martial Mahkemelerince verilen kararlar " Gözden geçirme askeri mahkemesi- Court Of Military Review "

(61) S.Erman, a.g.e., s.318-374.

tarafından, General Court Martial Mahkemesinden verilen mahkumiyet kararları da Amerika Birleşik Devletleri Askeri İstinaf Mahkemesi” U.S. Court Of Military Appeals” tarafından incelenmektedir. Bu mahkeme kararlarına karşı da sadece Anayasa’ya aykırı olarak hürriyetin kısıtlandığı iddaası ile önce federal bölge mahkemesine,daha sonra da Federal Yüksek Mahkemeye başvurabilmektedir.

ABD’de Askeri Mahkemeler ; barış zamanında fiili hizmette bulunan silahlı kuvvetler mensupları, maaş alan emekli personel, silahlı kuvvetler tarafından ve bir askeri mahkemenin kararı üzerine göz altına alınan kişiler, silah altına alındıktan sonra hileli hareketlerle terhis edilmesini sağladığı için tekrar silah altına alınan şahıslar , askeri yargıya tabidirler. Savaş zamanında ise harp esirleri savaş bölgesinde silahlı kuvvetlere hizmet eden veya bu kuvvetlere refakat eden kişilerle düşmana yardım eden ya da düşman yararına casuslukta bulunan kişiler askeri mahkemelerce yargılanmaktadırlar (62).

b- Almanya

Almanya’da ikinci dünya savaşından sonra askeri mahkemeler kaldırılmıştır. 4 Eylül 1972 tarihinde yayınlanan “Askeri Disiplin Kanunu-Wehrdiziplinarordnung” ile oluşturulan sisteme göre , disiplin amiri tarafından cezalandırılmayan disipline aykırı fiiller disiplin mahkemelerince görülüp sonuçlandırılmaktadır. Bu mahkemeler bir sivil hakim ile iki asker üyeden kurulur. Disiplin mahkemeleri kararlarına karşı danıştayın (Federal Mahkeme)

(62) S.Erman, a.g.e., s.374.

Disiplin işlerine bakan dairesine başvurarak istinaf yoluna gidebilmektedir. Asker kişi, Askeri disiplin kanununda yazılı olmayan bir suç işlediğinde sivil şahıslar gibi adliye mahkemelerinde yargılanmaktadır (63).

Askeri Disiplin Kanunu, silah altındaki asker kişilerle birlikte askeri suçta iştirak halinde yedek ve emekli asker kişilere de uygulanmaktadır (64).

c- Arjantin

16 Mart 1949 tarihli Arjantin Anayasası'nın ikinci bölüm 29 ncu maddesinde ; "Askerler ve askeri statüye tabi olanlar kanun tarafından tespit edilen hallerde askeri kazaya baplı olur. Aynı kaza askeri kanuna göre suç işleyenlere de tatbik olunur ve bunlar ilgili kanun gereğince askeri mahkeme önünde yargılanır (65)" biçimde düzenleme bulunmaktadır. Bu Anayasal hüküm uyarınca çıkarılan Arjantin Askeri Adalet Kanununa göre ; barış ve savaş zamanları için askeri mahkemelerin kurulması öngörülmektedir. Barış zamanlarında disiplin hakimliğinden başlayarak silahlı kuvvetler konseyine kadar uzanan yargı sistemi oluşturulmuştur. Savaş dönemlerinde ek askeri yargı birimleri sisteme eklenmektedir. Askeri Mahkemeler esas olarak askeri nitelikli suçlara bakmaktadır (66). Askeri Mahkemelerin kararları Askeri Yargıtay'da temyizden incelenmektedir.

(63) S.Erman, a.g.e., s.319.

(64) S.Erman, a.g.e., s.375.

(65) İlhan Lütem, **Yeni Anayasalar**, Ankara 1953, C:1, s.85.

(66) **Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku** , Adalet Bakanlığı Yayını No:27, Ankara 1976, s.62.

ç- Arnavutluk

15 Mart 1946 tarihli Arnavutluk Anayasası'nın 75 nci maddesi yargı organları arasında askeri mahkemeleri de göstermektedir (67). Arnavutluk yargı örgütünü düzenleyen 1951 tarih ve 1284 sayılı kanuna göre, Arnavutluk yargı sistemi şu mahkemelerden oluşmaktadır; Halk Mahkemeleri, Bölge Mahkemeleri, Askeri Mahkemeler ve Yüksek Mahkeme .

Askeri Mahkemeler bir hakim ile iki hakim yardımcısından oluşmaktadır. Hakimler ile yardımcıları Halk Meclisi tarafından dört yıllık bir süre için atanırlar . Meclis bu sürenin bitiminden önce hakim ve yardımcılarını görevden alabilir. Halen ülkede ki beş askeri bölgenin her birinde bir askeri mahkeme bulunmaktadır.

1954 Yılına kadar işledikleri tüm suçlardan ötürü sivil kişileri de yargılama yetkisi bulunan askeri mahkemeler , Arnavutluk Adalet teşkilatının özel bir unsurudur. Daha sonra askeri mahkemelerin bu geniş yetkileri kısıtlanmıştır. 1284 sayılı kanunun 35 nci maddesine göre askeri mahkemeler, asker kişiler ile harp esirleri tarafından işlenen suçlarla görev alanına giren diğer diğer suçları yargırlarlar . Bu suçlar , askeri mahkmelere hakaret , devlet güvenliği ile ilgili suçlar, silahlı çetelere ve terörist faaliyetlere katılmak devletin ve askeri sırlarının açıklanması, rejime karşı düşmanca faaliyet, resmi belgeleri kaybetmektir. Ayrıca askeri kişilerle birlikte işlenen suçlarda da askeri mahkeme görevli bulunmaktadır.

(67) İ.Lütem, a.g.e., s.116.

Arnavutluk'un en üst mahkemesi olan Yüksek Mahkeme , dört daireden oluşmaktadır. Yüksek Mahkemenin Askeri Dairesi, kanunen kendi görev alanına giren ceza davalarını görmekte ve askeri mahkemelerce verilen kararları temyizen incelemektedir (68).

d- Belçika

Şubat 1931 tarihli Belçika Anayasası'nın 105 nci maddesi ile askeri mahkemelerin kuruluş ve yetkilerini düzenleyen özel kanunların çıkarılması zorunluluğu getirilmiştir (69).

Belçika'da askeri mahkemeler ; bir sivil hakimle başkanlık görevini yürüten bir üst subay ve üç daha az rütbeli subay üyeden kuruludur. Bu subay üyeler bir ay süre için atanırlar . Ancak ilk derece askeri mahkemelerden başkan bir üst subay olup sivil hakim onun baş yardımcısı olduğu halde ikinci derecede askeri mahkemelerde (İstinaf) başkanlık görevini sivil istinaf mahkemesi üyeleri arasından seçilen sivil hakim yapmaktadır. Askeri İstinaf Mahkemelerinde ayrıca General rütbesinde bir subay ile üç üst subay üye bulunmaktadır. Askeri savcılar ise Adalet Bakanlığına bağlı bulunmaktadır. Ancak üniforma giyip askeri kişi sayılmaktadır. Askeri istinaf mahkemesi kararlarına karşı Sivil Yargıtaya başvurabilmektedir (70).

(68) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku , a.g.e., s.27.

(69) J.Gilisen, Genel Bildiri I , a.g.m., s.18.

(70) S.Erman, a.g.e., s.320.

Askeri Mahkemeler ; fiili hizmet altında bulunan askeri şahısların tüm suçlarına bakarlar . Yani adil suçlara ait suçlarda askeri mahkemelerde görülür. Barış zamanında askeri kişiler yanında askeri işçi ve müstahdemler, istihbarat ajanları, emekli askeri kişiler de askeri yargıya tabidir. Savaş zamanında ise harp esirleri , mülteciler, harekatı takip eden gazeteci ve harp muhabirleri, casuslar, devletin dış güvenliğine karşı suç işleyenler, Düşman tarafından işgal edilen veya sıkıyönetim altına alınıp da sivil mahkeme bulunmayan bölgelerde suç işleyenler de askeri yargıya tabidirler (71).

e- Brezilya

24 Eylül 1946 tarihli Brezilya Anayasası'nın yargı gücü ve organlarını düzenleyen 94 ncü maddesinde , askeri yargı ve askeri hakimlerden bahsedilmektedir. Anayasanın 106 ve 108 nci maddelerinde askeri yargıya ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir (72).

Askeri yargını ilk derece mahkemeleri Adalet Konseyi (Conselhos de Justica) ismiyle anılmaktadır. Bunlar sanığın rütbesine ve suçun niteliğine göre üç katagoriye ayrılmıştır. "Adli Konsey" firar ve emirlere itaatsizlik suçlarını yargılamaktadır. "Özel Adalet Konseyleri" subaylar hakkında açılan davalara bakmaktadır "Ad Hoc" mahkemeleri olağanüstü görülecek davalar için kurulmaktadır.

Brezilya askeri adalet organları arasında yer alan Yüksek Askeri Mahkeme (Supreme Tribunal Militer), Cumhurbaşkanlığınca atanan 11

(71) S.Erman, a.g.e., s.374.

(72) İ.Lütem, a.g.e., s.85.

hakimden oluşmaktadır. Bunlar dördü kara, üçü deniz kuvvetlerinden kurmay subay olup dördü de sivilidir. Bu hakimler “Minister “ ünvanını taşımakta olup zorunlu emeklilik yaşı olan 68 yaşına kadar görevlerine devam ederler . Yüksek Askeri Mahkeme General ve aleyhine açılan bütün ceza davalarına ilk derece mahkemesi olarak bakmaktadır. Mahkeme aynı zamanda ilk derece askeri mahkemelerce verilen kararların temyiz mercii olup , ayrıca çeşitli idari görevleri de bulunmaktadır (73).

f- Danimarka

Kara ve Hava kuvvetleri için kurulmuş askeri mahkeme bulunmamaktadır. Yanlız açık denizde bulunan savaş gemilerinde ve Greonland’da işlenen suçların yargılanması amacı ile askeri mahkeme kurulur. Bu mahkemelerin kararlarına karşı sivil istinaf mahkemelerine ve Yargıtay’a başvurulmaktadır (74).

g- Finlandiya

17 Temmuz 1919 tarihli Finlandiya Anayasası’nın ikinci maddesinin dördüncü fıkrasında “yargı yetkisi bağımsız mahkemeler ve nihai merci olarak Temyiz Mahkemesi ile Yüksek İdare Mahkemesi tarafından kullanılır” hükmü yer almaktadır. Anayasada askeri yargı ile ilgili düzenleme bulunmamaktadır. Askeri Mahkemeler çıkarılan özel kanunlar ile oluşturulmuştur. Askeri Mahkemeler barış zamanında her askeri bölgede bir hakimin başkanlığında dört asker üyeden kurulu bulunmaktadır. Askeri Mahkeme kararları önce Helsinki İstinaf Mahkemesinde son olarak da Temyiz Mahkemesinde

(73) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku, a.g.e., s.62.

(74) S.Erman, a.g.e., s.482.

incelenmektedir. Her iki mahkemede ki, incelemelerde duruşma ve karara ayrıca iki askeri üye katılmaktadır (75).

h- Fransa

14 Ekim 1958 tarihli Fransa Cumhuriyeti Anayasası'nın "Adli Otorite" başlığı altında düzenlenen sekizinci bölümünde askeri yargıya ilişkin düzenleme bulunmamaktadır (76). 8 Temmuz 1965 tarihli Askeri Adalet Kanununa göre askeri yargı ; "Silahlı Kuvvetler Daimi Mahkemeleri" ile "Ordular Nezdindeki Askeri Mahkemeler" tarafından yerine getirilmektedir. Ayrıca Jandarma Mahkemeleri de kurulabilmektedir.

Silahlı Kuvvetler Daimi Mahkemeleri ; bir veya birden çok askeri bölgede yargılama işlevini sürdürmektedir . General ve Amirallerin yargılanmaları amacı ile merkezi Paris'te kurulan ancak Fransa'nın her yerinde toplanabilen Yüksek Daimi Mahkeme mevcuttur. Daimi Mahkemeler 25 yaşını doldurmuş beş üyeden oluşmaktadır. Mahkeme başkanı ile bir üye sivil olup diğer üç üye subaydır. Üyeler her yıl için kararname ile atanırlar.

Ordular Nezdindeki Askeri Mahkemeler ; Barış veya savaş zamanında Fransa dışında bulunan askeri birlikler nezdinde ve askeri hakim olan bir başkanla iki subaydan oluşur.

Fransa'da Askeri Yargıtay, Askeri Adalet Kanunu ile 1965 yılında kaldırılmıştır(77). Barış ve savaş durumlarında askeri mahkemelerce verilen

(75) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku , a.g.e., s79.

(76) Y.Gürbüz, a.g.e., s.120.

(77) S.Erman, a.g.e., s.315.

kararlar Yargıtay'da incelenmektedir. Fransa'da barış zamanında askeri yargıya tabi kişiler şunlardır. Asker kişiler , silah altına alınmak için davet olunan veya asker kişi sıfatı ile bir hastahane veya cezaevine konulan yada göz altına alınan kişiler, bir askeri deniz veya hava vasıtasının mürettebatı arasında olanlar , silahlı kuvvetlerin kontrolü altında bulunan hizmetleri yerine getirenler, Askeri müessesenin güvenliğini tehdit eden bir yangın veya başka bir tehlike halinde emre itaatsizlikte bulunanlar, tehlike halinde bulunan bir askeri gemiye yardımda bulunmayı red edenler .

Savaş zamanında ise , casuslar, asiller ve mülteciler de askeri yargıya tabi olmaktadır(78).

1- Güney Afrika Cumhuriyeti

1957 tarih ve 44 sayılı Savunma Kanunu ile oluşturulan Askeri Mahkemeler , asker kişilerin işledikleri tüm suçları yargılamakla görevlidirler(79). Askeri Mahkemelerce verilen kararlar Askeri İstinaf Mahkemesinde son temyiz incelemesine tabi tutulmaktadır (80).

(78) S.Erman, a.g.e., s.373.

(79) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku , a.g.e., s.93.

(80) S.Erman, a.g.e. , sç.485.

i- Hollanda

Hollanda'da askeri yargı 30 Kasım 1887 Anayasası ve 1922,1936 ve 1947 değişikliklerinde açık ve katı biçimde düzenlenmektedir (81). Askeri yargı yetkisi kara, deniz ve hava kuvvetleri askeri mahkemeleri tarafından kullanılmaktadır (82). 1974 yılında yürürlüğe giren bir kanunla Hollanda'da iki tür askeri mahkeme oluşturulmuştur. "Bölge Askeri Mahkemesi" adını taşıyan birinci tür askeri mahkeme daimi özelliktedir ve krallık tarafından sivil hakimler arasından seçilen bir başkanla iki subay üyeden oluşur. Bu mahkemeler Deniz Kuvvetleri Askeri Mahkemeleri ile, Kara ve Hava Kuvvetleri Askeri Mahkemeleri olarak ikiye ayrılırlar. "Gezici Askeri Mahkemeler" ise, savaş halinde ve Hollanda dışında bulunan birlikler içerisinde kurulur. Başkan ve üyeleri subaylar arasından atanır. Bu mahkemenin kararlarına karşı "Yüksek Askeri Divan" nezdinde istinaf yoluna gidilebilmektedir. Bu divan , ikisi sivil hakim , dördü subay üye olmak üzere altı üyeden oluşmaktadır. 19 Mart 1979 tarihinde yapılan bir yasal düzenleme ile divanın kararlarına karşı Genel Yargıtay'a başvurma olanağı getirilmiştir (83).

Askeri Yargı ; barış zamanında , mali suçlar dışında asker kişilerin tüm suçlarına bakmaktadır. Ayrıca terhis edilmelerine rağmen askeri hizmette kullanılanlar ile terhislerinden itibaren bir yıl içerisinde eski üstlerine karşı suç işleyenlerde askeri mahkemelerde yargılanmaktadır. Savaş halinde ise ;

(81) J.Gilisen, Genel Bildiri I , a.g.m., s.9.

(82) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku, a.g.e., s.104.

(83) S.Erman, a.g.e. , s.375.

belirlenen bazı suçları işleyen herkes Askeri yargıya tabidir. Adliye mahkemeleri bulunmayan sıkıyönetim bölgelerinde işlenen suçlar ile savaş esirleri tarafından işlenen suçlar bu suçlara örnek gösterilebilir (84).

j- İngiltere

İngiltere’de barış zamanında özel kanunları ile oluşturulan iki çeşit askeri mahkeme bulunmaktadır. Bunlar “General Court Martial” ve “District Court Martial” dir.

General Court Martial :Bir Tümgeneral veya Albayın başkanlığında beş subaydan kuruludur. Krallık makamından yetki almış olan subay veya bu subayca yetkili kılınan subay tarafından toplantıya çağrılır . Dava konusu suç hakkında kanunda ön görülmüş olan cezanın yukarı sınırına kadar ceza verebilir.

District Court Martial ise en az üç subaydan kurulu olup bir Tuğgeneral veya Binbaşının başkanlığında ve herhangi bir Tuğgeneralin çağrısı üzerine toplanır. Astsubay rütbesine kadar askeri kişileri yargılayabilir. İki yıldan fazla ceza veremez.

Her General Court Martial’de hukuçu olan “Judge Advocate” nin (Askeri Müşavir) bulunması şarttır. Bunlar mahkeme heyetine davanın özetini yapmakta, hukuki konularda mahkemeye açıklamalarda bulunmakta ancak oy kullanamamaktadırlar.

Sanıkların suçlu olmadıklarına dair mahkeme kararları kesin olup bunlara karşı kanun yoluna başvurulamaz . Mahkumiyet kararları mahkemeyi toplantıya çağırın komutanın onayı ile kesinleşir. Komutanın kararı onaylamaması halinde

(84) S.Erman, a.g.e. , s.375.

28 gün içerisinde yargılama başlar. Sanıkta mahkumiyet kararlarına karşı istinaf yoluna başvurmak üzere Askeri İstinaf Mahkemesinden izin ister . Bu istek İngiltere Yüksek Mahkemesine mensup bir hakim tarafından karara bağlanır. Talep kabul edilirse Askeri İstinaf Mahkemesi kararı inceleyerek sanığın suçlu olup olmadığı hakkında bir karar verir. Bu karara karşı da sanık Lordlar Kamarasına başvurabilmektedir. Bundan başka sanık herhangi bir vatandaş gibi Yargıtay'a başvurarak temyiz incelemesi isteyebilir (85).

İngiltere'de savaş ve barış zamanlarında yalnızca askeri kanunlara tabi kişiler tarafından işlenen suçlar askeri yargıya tabidir. İngiltere dışında orduya refakat eden siviller de bazı suçlardan dolayı askeri yargıya tabi tutulmuşlardır (86).

k- İrlanda

29 Aralık 1937 tarihli İrlanda Anayasası askeri kanunlara tabi kişileri yargılamak ve savaş halinde meydana gelen durumları soruşturmak üzere askeri mahkemelerin kurulması öngörülmüştür.buna ek olarak genel mahkemelerin yetersiz olduklarına kanaat getiren durumlarda özel mahkemelerin kurulacağına ilişkin hükümlerde bulunmaktadır.

l- İspanya

İspanya'da 1812 den beri birbirini izleyen tüm Anayasalarda askeri yargı ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. 16 Temmuz 1945 tarihli Anayasanın 117 nci maddesi yargı birliği ilkesinden bahsetmekte ise de yine Anayasa'da

(85) S.Erman, a.g.e., s.318.

(86) S.Erman, a.g.e., s.374

çıkarılacak kanunla askeri yargı örgütünün oluşturulması öngörülmektedir. (87). İspanya'da askeri yargı örgütü Kara, Donanma ve Hava Kuvvetleri olmak üzere üç yargı alanına bölünmüştür. Her yargı bölümü kendi özel kanunlarına uygun olarak işlevini sürdürmektedir (88). İlk derece askeri mahkemelerin kararlarına karşı Askeri İstinaf Mahkemesine karşı temyiz başvurusu yapılabilir (89) .

m- İsveç

30 Temmuz 1948 tarihli Askeri Mahkeme Usulü Kanunu , askeri davaları genel mahkemelerin görev alanı içerisine almıştır. Askeri amirlerin cezalandırma yetkileri içerisine giren disiplin işlemleri bu kuraldak ayırık tutulmuştur.

Savaş zamanında çeşitli bölgelerde oluşturulan mahkemeler Kraliyet kararnamesi ile kurulup çalışmaya başlamaktadır. Bu mahkemeler bir meslekten gelme hakim ile (Krigadomars), üç meslekten olmayan hakim üyeden oluşur. Meslekten gelmeyen hakimlerin ikisi sivil , birisi askeri şahıstır. Hakimler Kral tarafından atanmaktadır.

n- İsviçre

Askeri yargı özel kanunları ile oluşturulan askeri mahkemeler (Tribunal Militaire) tarafından yürütülmektedir. Ülkede ondört bölüm (Tümen) mahkemesi ile on bölge mahkemesi bulunmaktadır (90). Askeri mahkeme kararları Askeri

(87) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku, a.g.e., s.119.

(88) J.Gilisen, Genel Bildiri I, a.g.m., s.19.

(89) Ulusların Yargı Sistemleri ve hukuku a.g.e., s.146.

(90) S.Erman, a.g.e., s.485.

Yargıtay'da (91) temyiz incelemesine tabi tutulmaktadır.

o- İtalya

27 Aralık 1947 tarihli İtalyan Cumhuriyeti Anayasası'nın hakimlik ve yargı örgütünü düzenleyen IV ncü bölümün 103/3 ncü maddesi; "Askeri mahkemelerin savaş zamanında yasa ile saptanılan yargılama yetkisi vardır. Barış zamanında ise yalnız silahlı kuvvetlere mensup kişilerin işledikleri askeri suçlar hakkında yargılama yetkisi vardır" hükmünü içermektedir (92).

7 Mayıs 1981 tarihinde kabul edilen 180 sayılı kanunla askeri yargı örgütü yeniden yapılandırılmıştır. Bu düzenleme ile oluşturulan askeri mahkemeler ve yapıları şöyledir.

Bidayet Askeri Mahkemeleri ; Bir istinaf askeri hakiminin başkanlığında bir askeri hakim ve kura ile seçilip iki ay süre ile görev yapan bir subay üyeden oluşmaktadır.

İstinaf Askeri Mahkemeleri ; Merkezi Roma'da olmak üzere yedi ayrı şehirde kurulmuştur. Mahkemeler bir yargıtay üyesi hakimin başkanlığında iki askeri ve en az Albay rütbesindeki subaylar arasından kura ile iki aylık süre için seçilen iki subay üyeden kurulmuştur. Mahkemenin üyeleri arasında Cumhurbaşkanınca atanan üyeler askeri yargıyı denetlemekle görevlendirilirler

Yüksek Askeri Mahkeme ; 1981 yılında 180 sayılı kanunla kaldırılmıştır. Bu mahkemenin görevi Yargıtay Özel Dairesine bırakılmıştır. Bu dairede

(91) Y.Gülbüz, a.g.e., s.150.

(92) S.Erman, a.g.e., s.315.

bulunan askeri hakimler raportörlük yapmakta , hükme katılmamaktadır⁽⁹³⁾.

İtalya'da askeri mahkemeler barış zamanında sadece silahlı kuvvetlere mensup olanlar tarafından işlenen askeri suçlara ilişkin davalara bakarlar. Savaş durumunda ise askeri mahkemelerin görev alanları genişlemektedir. Bu durumda askeri kişilerin savaş bölgesinde işledikleri bütün suçlar ile savaş esirleri tarafından işlenen suçlar ve hizmet sırasında asker kişilere karşı işlenen tüm suçlar askeri yargının görev alanına katılmaktadır ⁽⁹⁴⁾.

ö- Kolombiya

4 Ağustos 1886 tarihli Kolombiya Anayasası'nın 170 nci maddesi "Fiili hizmet esnasında askeri personelin bu hizmetle ilgili olan tüm davalarına Askeri Ceza Yasasının hükümlerine göre Sıkıyönetim Mahkemeleri veya Askeri Mahkemeler bakar" hükmünü içermektedir ⁽⁹⁵⁾. Bu Anayasal hüküm uyarınca özel kanunları ile oluşturulan askeri mahkemelerin verdikleri kararlar , Yargıtay'da oluşturulan özel dairede temyizen incelenmektedir ⁽⁹⁶⁾.

p- Lüksemburg

Lüksemburg'da özel kanunlar ile düzenlenen askeri yargı örgütü, Savaş Kurulu , Askeri İstinaf Mahkemesinden oluşmaktadır. Tüm ülke için faailiyet gösteren Savaş Kurulu, Bölge Mahkemesinin bir hakimi ile iki subaydan oluşur. Bu mahkeme , kanunda yazılı suçları yargılamakla görevlidir. Askeri

⁽⁹³⁾ S.Erman, a.g.e., s.315

⁽⁹⁴⁾ S.Erman , a.g.e. , s.374.

⁽⁹⁵⁾ Y.Gürbüz, a.g.e., s.150.

⁽⁹⁶⁾ S.Erman , a.g.e., s.485.

İstinaf Mahkemesi, Yüksek Mahkemenin iki hakimi ile bir subay üyeden oluşmaktadır. Savaş kurulunca verilen kararların istinaf mercii olduğu gibi , yüksek rütbeli subayları yargılamakla da görevlidir⁽⁹⁷⁾. Askeri İstinaf Mahkemesi kararları temyizen Yargıtay'da oluşturulan özel dairede incelenmektedir (98).

r- Macaristan

Anayasada özel mahkemelerin kurulması öngörülmektedir. Halen özel mahkeme olarak , silahlı kuvvetler mensupları, polis ve cezaevi personelini yargılamakla görevli askeri mahkeme bulunmaktadır. Askeri mahkemeler, bu şahısların yanında vatana ihanet, casusluk, kışkırtıcılık suçlarını işleyen siviller ile askeri şahısların suçlarına katılan sivilleri de yargılamaktadır (99).

s- Polonya

Polonya'da askeri şahısların işledikleri suçlara bakmak üzere askeri mahkemeler oluşturulmuştur. Bu mahkemeler önceleri ihtilal aleyhtarı faaliyet gösteren ve Askeri Ceza Kanununda yazılı bazı suçlardan dolayı sivil şahısları da yargılamakta iken 1955 yılında sivilleri yargılama görevi bu mahkemelerden alınarak genel mahkemelere verilmiştir. Ancak casusluk ve Devlet sırlarının açıklanması suçlarından ötürü askeri mahkemelerin sivilleri yargılama görevi sürmektedir⁽¹⁰⁰⁾. Askeri mahkemelerin kararlarına karşı Yargıtay'da oluşturulan

(97) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku , a.g.e., s.177

(98) S.Erman, a.g.e., s.485.

(99) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku , a.g.e., s.181.

(100) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku , a.g.e., s.195.

özel dairede temyiz başvurusu yapılmaktadır (101).

ş- Portekiz

Portekiz Askeri Adalet Kanunu ile oluşturulan Askeri Mahkemelerin görev ve yetkileri aynı kanun ile belirlenmiştir. Askeri Mahkemelerin kararlarına karşı Askeri İstinaf Mahkemesine başvurabilmektedir. Bu mahkeme son başvuru merciidir (102).

Ayrıca Deniz Filosunda işlenen bazı suçlar da, bu mahkemede yargılanmaktadır (103).

t- Romanya

Romanya'da Askeri yargı örgütü ; Büyük Askeri Birlik Mahkemeleri ile Bölgesel Askeri Mahkemelerden oluşmaktadır.

Askeri Birlik Mahkemeleri ; Asker kişilerin silahlı kuvvetlerin savaş gücüne ve disiplinine karşı işledikleri suçlarla, asker kişiler ile sivillerin kanunla belirlenmiş suçlarını yargılamakla görevlidir.

Bölgesel Askeri Mahkemeler ; birlik askeri mahkemelerince verilen kararların istinaf merciidir. Bu mahkemeler iki hakim ve üç halk temsilcisinden oluşmaktadır (104).

(101) S.Erman, a.g.e., s.485.

(102) S.Erman, a.g.e., s.485

(103) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku, a.g.e., s.199.

(104) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku, a.g.e., s.204.

u- Rusya

Sovyet Rusya'da 25 Aralık 1958 tarihli Askeri Mahkemeler Kuruluş Kanununa göre oluşturulan askeri mahkemeler bir başkan , bir başkan yardımcısı

veya askeri müşavir ile iki halk üyesinden kurulmuştur. Mahkemelerin başkan, başkan yardımcısı ve askeri müşavirleri fiili askerlik hizmetini yürüten 25 yaşını doldurmuş Sovyet vatandaşları arasından Yüksek Sovyet Presidium'u tarafından seçilir ve azlolunabilirdi. Halk üyelerine ise fiili askerlik hizmetini yapmakta olan her vatandaş katılabilir. Seçime askeri mahkemenin görev bölgesindeki tüm askeri şahıslar katılmaktadır. Seçilen üyeler iki yıl görev yaparlar. Askeri Mahkemelerin kararlarına karşı üst derecedeki askeri mahkeme nezdinde istinaf yoluna başvurulabilir. Bu mahkemenin kararları ise Yargıtay'ın Askeri Dairesinde temyizen incelenir. Ayrıca General ve Amirallerin yargılanmalarıda doğrudan bu dairede yapılmaktadır (105).

Sovyet Askeri Yargı sisteminin genel yargı sistemi ile bağlantılı olması bu sistemin önemli bir özelliğini oluşturmaktadır (106). Sovyet Rusya'da askeri mahkemeler , Devlet güvenlik güçleri ile cezaevi görevlilerini kanunlarda yazılı suçlardan ötürü yargılamaktadır. Devlet güvenliğine karşı işlenen tüm suçlar ile Adliye Mahkemeleri bulunmayan yerlerde işlenen suçlar da askeri mahkemelerde görülmektedir (107).

(105) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku, a.g.e., s.204.

(106) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku, a.g.e., s.209.

(107) S.Erman, a.g.e., s.375.

ü- Suriye

Suriye'de özel kanunları ile oluşturulan askeri yargı örgütü, Genel Askeri Mahkemeler , Devlet güvenliği için özel askeri mahkeme ile seri yargılama yapan tek hakimli askeri mahkemelerden oluşmaktadır. Genel Askeri Mahkemeler , bir başkan ile iki üyeden kuruludur. Bu mahkemelerin kararları Yüksek Temyiz Mahkemesinde incelenmektedir. Bu durumda ilgili dairede bir de askeri hakim yer almaktadır (108).

Mevcut sistemleri inceledikten sonra anlaşılmaktadır ki ülkelerin bir çoğunda bir dereceye kadar iyi yapıya sahip ve askeri otoriteden bağımsız adli kuruluşlar mevcuttur. Bunlar adli sahada uzmanlaşmış genel olarak eğitim ve mesleki hukukculardan çoğunluk hakim , savcı ya da hukuk müşavirliği niteliğine sahip kimselerden oluşmuştur. Bir kısım ülkelerde de yalnızca savcılığının hukuk işlerinin yönetmenliğini ya da kamu temsilcisi görevlerini yükümlendiğini görmekteyiz. Araştırma ve hazırlama görevine yani suçlama ve suçlamanın savunulmasına yararlı olacak delilleri toplama görevine sahiptirler. Ender olarak askeri mahkemelerde yer alırlar. Amerika , İspanya gibi ülkelerde daha az öneme sahip duruşmaları tek hakimle yapma olanağı verilmiştir. Çeşitli yeni kurumlar ve yapılan yeniliklerden anlaşılabacağı üzere en baskın öge olan hüküm verme gibi, araştırma yapmak içinde askeri yargının içindeki sivillerin ve hukukcuların rolleri güçlendirilmektedir. Askeri yargı dünya ülkelerinde sürekli olarak bir gelişim içindedir. Bu gelişim ile kumandanlık yerine yargılama yapmak, hüküm vermek fonksiyonlarının ihtisaslaştırılmasına yönelinmiştir.

(108) Ulusların Yargı Sistemleri ve Hukuku, a.g.e., s.217.

Hakimler gittikçe askeri hakim statüsüne sahip subay üyelerin yerlerini almaktadır. Bu gelişmenin öteki yönüde disiplin ve idari yaptırım sahasında kazaileşmeye yöneliştir. Önleme yetkisi zaman geçtikce askeri komutandan adli organlara devredilmektedir. Bu eyilim yalnız askeri sahaya özgü değil disiplin yetkisinin kurumsallaştırıldığı bütün kurumlarda gözlenebilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM ÖNCESİ TÜRK DEVLETLERİNDE ASKERİ YARGININ

TARİHCESİ

A- HUN TÜRK İMPARATORLUĞU VE HUKUK SİSTEMİ

a- Devletin Kuruluşu

Asya hun imparatorluğunun kurucusu Mo-tun (Mao-tun , Bagatur) dur. Mö. 209 yılında hükümdar oldu. Bu olay Türk tarihinin büyük bir başlangıcıdır. Büyük imparatorluklar, büyük olaylar, onunla ve onun kurduğu düzen ile başlar. Elbette ki Mo-tun'dan önce de , Türkler vardı. Ancak yazılı tarih belgelerimiz onunla başlıyorlardı. Mo-tun'un büyük bir ülküsü ve kendi kavmine karşı da bir tutkusu vardı. bizi ona borçlu kılan asıl sebep budur. Mo-tun'un en büyük başarısı bütün Orta Asya ve Türk kavimlerini bir araya getirmiş olması , onlara millet olma bilinci ve şuurunu aşılarmış olmasıdır. Bu sebeple onun adı binlerce yıl unutulmamış ve onun torunu olmakla öğünölmüştür. O, Türk Milletini bir insan vücudu gibi , bir başla hareket eden, bir millet ve bir ordu halinde meydana getirmiştir. Çünkü bu onun sanatı idi. Yetiştirdiği muhid ve inandığı töreler ile gelenekler , böyle idi (1).

Mo-tun'un kurduğu devlet düzeni daha sonra kurulan Türk devletlerine örnek olmuş, onun töre'lerine göre devlet teşkilatları düzenlenmiştir.

(1) Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul 1988, s.62-63.

b- Kanun (Türe, Töre) ve Hukuk

Devlet idaresinde , hem idare edenlerin hem de idare edilenlerin uymak mecburiyetinde olduğu kurallar vardır. Bu kurallar bir kişinin iradesi ile değiştirilemeyen kurallardır.

Devlet denen siyasi teşekkülde idarecilerin yetkileri sınırsız değildir. İdarecilerin yetkilerini sınırlayan ve tüm fertlerinde uymak zorunda olduğu hukuk kuralları vardır.

Elbetteki medeniyetin oldukça yüksek seviyesine çıkmış Türk camialarında hususi ve anme hukukunun esasını teşkil eden kanunlar vardır (2).

Türkler ictimai hayatı tanzim eden mecburi kaidelere türe diyorlardı (3).

Hanlarda ve diğer Türk devletlerinde türe nedir , türe nasıl meydana gelir?

Türe (töre) üç kaynaktan doğar;

a- Halk

b- Han

c- Kurultay

(2) Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk** , İstanbul 1947, s.287.: İbrahim Kafesoğlu, **Türkler ve Medeniyet**, İstanbul 1995, s.25-26.: Fuat Köprülü, **İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yokmudur? II**. TTKZ, İstanbul 1943. : Ömer Lütfi Barkan , **Türk Hukuk Tarihine Giriş**, Ankara 1986, s.10-11.

(3) İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1993, s.233. : B.Ögel, a.g.e., s.473. : S. M. Arsal , a.g.e., s.287.

a- Bir kısım hukuki kurallar doğrudan doğruya halk içinde ortaya çıkan esaslardır. Bunlar anane şeklinde intikal eder bunlara hukuki yusun denmektedir.

b- İkincisi Han'ın lüzum görüp koyduğu ve böylece ortaya çıkan kurallardır.

c- Beyların kurultaylarda alınmıştırları kararlardır.

Bazı milletlerde olduğu gibi Türklerde de özel hukuk aile teşkilatı, mülkiyet , miras ve sözleşme meselelerine ait kuralların hepsi ananevidir, yani çok eskiden beri halk içinde ortaya çıkmış, çıkarını belli olmayan kurallardır. Bu kuralların tamamına verilen hak örfi hukuk, yusun hukukudur (4).

Türklerde özel hukuk sahasında örfi ve ananevi hukuk , yusun hukuku hakimdi.

Hunlar'da kanunlar milli kanunlardı. Bazı milletler kanun mefhumunu hatta kelimesini ve hukuki meesseselerini diğer milletlerden almışlardır. Bu tür uygulamalar her asırda görülmüştür. Hun'ların komşuları, Çin'liler Türklerin kendilerinden hukuki uygulamalar almadığını beyan etmişlerdir.

Türk Milleti devlet kurucu bir millettir. Devlet idare etmek kanun ister , hukuk ister. Türk Milleti hukuk yapıcı bir millettir. Türk Milletinin devlet hayatı incelenirse, hukuk ve kanun hissi de daha iyi anlaşılır.

(4) S. M. Arsal, a.g.e., s.288.

c- Devlet Teşkilatı

Hun devleti bir hükümdarlık idi. Devletin başında ırsi bir sülale bulunuyordu. Hükümdar “Tengri Kut” ünvanını taşırdı.

Hun devleti doğu ve batı diye başlıca iki kısma bölünmüştü her kısmın başında Toki (5) ünvanını taşıyan “Tengri Kut “ ‘un akrabasından bir bey (Beylerbeyi) bulunurdu. Her kısım bir çok beyliğe yahut vilayete taksim edilmişti. Her beyliğin başında muhtelif unvanlar taşıyan beyler bulunuyordu (6).

Toplam 24 Beylik (Vilayet) vardı. Beylikler Binbaşılık, Yüzbaşılık ve Onbaşılıklara bölünmüştü. Vilayet başındaki Velihat ve Beyler aynı zamanda idare ettikleri sahadaki askerin de reisi idiler. Yani Hun devletinin bütün teşkilatı askeri bir teşkilat idi ve bütün millet askerdi. Aynı zamanda hem askeri hem idari reis olan Beyler arasında bir mertebe silsilesi ve gayet sıkı bir inzibat vardı. Onbaşılar Yüzbaşılara, yüzbaşılar Binbaşılara, Binbaşılar Tümen (Onbin) başıları olan Vilayet Beylerine , vilayet reisleri Tokilere , Tokiler de Tengri Kut’a tabi idiler. Aynı zamanda bütün beyler doğrudan doğruya Tengri Kut’a tabi idiler. Bütün işlerde bütün Hunlar Tengri Kut’un vasıtasız emir ve işaretlerine mutlak bir surette itaata mecburdu.

- (5) De-Graot, Die Hunnen Der Vorchris Flichen Zeit, Berlin 1921 P.55.
Yazar bu kelimenin aslının “Togru” olduğunun ve fazilet, doğruluk ve erdemi ifade ettiğini belirtmektedir. :S. M. Arsal, a.g.e., s.203.
- (6) Coşkun Üçok- Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara 1985, s.14.:
İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.220.

Vilayet başında bulunan beyler vilayet dahilinde, vilayetin dahili idaresinde bir nevi özerkliğe sahiptiler. Hun devletinin vilayetleri birer özerk beylikler mahiyetinde idi.

Fakat bu özerklik devletin siyasi varlığını ihlal edecek bir şekil almaması, bir taraftan Tengri Kut'un emirlerine halkın , mülki ve askeri bütün memurların mutlak itaat vazifesi esası ile, diğer taraftan da milli ictimalar vasıtası ile temin edilmişti (7).

ca- Hükümdar (Tengri Kut, Tanrı Kut, Tan hu ,Şan yu)

- Devletin başında geniş yetkilere sahip olan bir hükümdar vardı.

Hükümdarın ünvanı "Tengri Kut" 'dur.

- Hükümdarlık bir sülalenin elinde olup irsi olarak el değiştirmektedir.

- Hükümdar (Tengri Kut) bütün devletin en yüksek amiridir.

- Herkes Hükümdara itaat etmekle mükelleftir.

- Yüksek dereceli memurları hükümdar tayin eder ve azleder.

- Hükümdar yeni türeler (Kanunlar) koyabilir, mevcut türelere uymayanları uymaya mecbur eder.

- Bütün Ordu Tengri Kut'a tabidir.

- Tengri Kut harp zamanında orduya bizzat kumanda eder.

- Tengri Kut en yüksek hakimdir. Önemli işlerde yargılama haklarını

bizzat kendisi kullanır . Suçluları kendisi cezalandırır

(7) S. M. Arsal, a.g.e., s.203.

- Tengri Kut (8) Bütün ordunun da en yüksek kumandanıdır. Diğer kumandanlarıda Tengri Kut tayin eder.

- Bütün Ordu Tengri Kut'a tabidir.

- Tengri Kut harp zamanında orduya bizzat kumanda eder.

- Tengri Kut en yüksek hakimdir. Önemli işlerde yargılama haklarını bizzat kendisi kullanır . Suçluları kendisi cezalandırır.

- Yağı (Düşman) milletlere savaş ilan etme yetkisi ondadır. Barış yapma yetkisi de Tengri Kut'a aittir. Ancak bu hususları Beylerle görüşür son kararı verme yetkisini kendisi kullanır şeklinde anlamak gerekir.

- Bir ülkeye elçi gönderen odur. Elçiler Tengri Kut adına onun vekili sıfatı ile iş görürler.

- Tengri Kut "Hunların Tengri tarafından tahta çıkarılmış büyük hükümdarı" ünvanını kullanır.

- Tengri Kut'un mühründe "Hun Tengri Kut'unun mührü" sözleri yazılı idi.

- Ülkenin sınırlarını çizmek , memleketi yabancı istilasına karşı korumak, ahalinin maddi refahını sağlamak, ülkede barış ve düzeni sağlamak Tengri Kut'un görevleri arasındadır (9).

(8) Halil Cin - Ahmet Gündüz, **Türk İslam Hukuk Tarihi**, İstanbul 1990, C:1, s.43. : S.M. Arsal , a.g.e., s.203.

(9) H.Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.44. : S. M. Arsal, a.g.e., s.202.

cb- Beyler

Devlet idaresinde Tengri Kut'un yardımcıları beylerdir. Beyler arasında bir silsile vardır. En yüksek beyler asil uruglardan (soylardan) olan beylerdir. Bunlar arasında Tengri Kut uruguna mensup olanların makamı diğerlerine nazaran daha yüksektir (10).

Beyler yapmış oldukları görevlere göre çeşitli ünvanlar alırlar. Tengri Kut'tan sonra en yüksek ünvan Toki ünvanıdır (11).

İki Toki vardır. Bunlardan biri şarki diğeri garbi Toki'dir. Diğer ünvanları taşıyanlarda şarki ve garbi olarak ayrılırlar.

Hun devletinde 24 tane Beylik vardır. Bunlar belirli, bir sahanın valisi (Beyi) yada o sahadaki askeri kumandanıdır.

Tengri Kut önemli meselelerde Beylere danışır. Beylerin toplantısında oylama serbestçe yapılır.

Yüksek Beylikler verasetle el değiştirir.

Büyük beyler bir vileyetin (Beyliğin) idaresi başında bulunurlardı. Vilayeti idare eden beylerin geniş yetkileri vardı.

Vilayet işleri için memur tayin etmek, Vilayet içindeki askeri rütbelere atamalar yapmak bey'in yetkisindedir.

(10) S.M. Arsal, a.g.e. , s.202-203. : c. Üçok - A . Mumcu , a.g.e., s.14. H.Cin - A.Akgündüz , a.g.e., s.44.

(11) H.Cin - A.Akgündüz , a.g.e., s.44.

Beyler, Tengri Kut tarafından davet edildiklerinde davete icabet etmek mecburiyetindedirler. Harp zamanı ordular ile beraber harbe iştirake davet edildikleri gibi sadece bey'in askerleri ile bir sefere çıkmasını, bir ülkeyi istila etmesini yada bir isyanı bastırmasını da Tengri Kut buyurabilirdi (12).

Büyük ve küçük Beyler Tengri, Kut nezdinde toplanan ictimaların üyeleridir.

cc- Hunlarda Kurultaylar(İctimalar)

Hunlarda üç çeşit kurultay vardır. Bunların yapılma zamanları ve yapılma maksatları farklıdır.

cca- Dini ve Milli Kurultaylar

Bu kurultay, senenin beşinci ayında toplanırdı . Bu kurultay esnasında Hunlar gökteki tanrıya ve yer ruhuna (Yersuyu) ibadet ederler ataları için kurban kesip dua ederlerdi.

ccb- Askeri Kurultay

Sonbaharda bütün asker bir mahalde toplanırdı. Bu kurultay da bütün askerin ve atların adedi, harp kabiliyeti tespit edilir, genellikle harbe ilişkin işler görüşülürdü. Askeri eğitim yapılır en son askeri tatbikatlar yapılırdı (13).

ccc-Teşrii ve İdari Kurultay

Her sene yıl başında Hun büyükleri millet hayatında ortaya çıkan milli ve idari meseleleri halletmek, gelecek sene için kararlar almak üzere toplanırlardı.

(12) S.M.Arsal, a.g.e., s.203.

(13) İ. Kafesoğlu , a.g.e., s.246.

Bu ictimaya mülki ve askeri idare başında bulunan beyler iştirak ederlerdi. İctima Tengri Kut'un hükümet merkezi olan yerde toplanırdı. Bu kurultay devlet hayatında çok önemlidir. Bu kurultayda kanun mahiyetinde kurallar konulmaktadır. Devletin ihtiyaç duyduğu konularda kanuni düzenlemeler yapılmaktadır (14). Konumuz açısından da bu ictimaya çok önemlidir. Bu organ askeri alanda kanunlar vaz edebilmekte mevcutları değiştirebilmektedir. Hem askeri suç ve bunun karşılığı olan cezanın tespiti ve yargılamanın şekli bu organca kararlaştırılmaktadır.

Hunlar askeri bir camia olarak teşekkül etmiş bir millettir. Kamu hukuku kuralları bu yüzden herkes için uygulanabilir kurallardır.

cç- Askeri Teşkilatın Yapısı

Türk ordu teşkilatı düzenli bir şekilde ilk olarak Büyük Hun İmparatorluğunda M.Ö. 209 yılında imparator Mo-tunn zamanında kurulmuştur. Bu vesile ile Türk ordusunun, milletin tarihi kadar eski olduğunu anlamaktayız. Mo-tun'un kurmuş olduğu teşkilatı 10,100,1000 ve 10000 erlik birlikler teşkil etmekte bunların komutanlarına onbaşı, yüzbaşı, binbaşı, tomam beyi veya tümen beyi denilmektedir.

Mo-tun, İmparatorluğu 24 askeri komutanlık bölgesine ayrılmıştır. Her bölgenin 12.000 atlıdan kurulmuş bir ordusu vardır. Bu ordunun her türlü ihtiyacı eyalet komutanlığınca sağlanmakta idi. Savaş zamanında 10.000 atlı

(14) S.M. Arsal, a.g.e., s.204. : İ.Kafesoğlu, a.g.e., s.246

yere gönderilirdi. Geri kalan 2.000 süvari bütünleme ve güvenlik birliği olarak kalırdı. İmparatorluk Doğu ve Batı bölgelerine komuta etmek için iki büyük Komutandan müteşekkil idi ve bunlara HIYENVAM denirdi. Doğu istenen Hiyenvamlığında veliaht bulunurdu. Ordu uzaktan atılan silah olarak sapan, ok ve yay ile donatılmıştı. Topuz , kılıç ve kargı'da muharebenin özelliğine göre kullanılmaktaydı. Ayrıca bunlar atıldığında ses çıkaran bir ok'ta icad edilerek düşman üzerinde psikolojik etki sağlamışlardı (15).

Bu sebeple ilk ve orta çağ muharebelerinde , süvariye ordusuna esas unsuru yapmış olan Türkler "Turan Taktiğini" kolaylıkla ve başarıyla tatbik edebilmişlerdir (16).

Hunların büyük başarılarının sebepleri arasında atlı göçebe hayat tarzı gelir. Çinliler M.Ö.541 tarihinde atlar tarafından çekilen savaş arabalarını kullanıyorlardı. Ancak süvarileri yok idi. Kuzeydeki muhasımlarının o tarihte piyade savaştıkları sanılmaktadır. Tao kralı Vu-Ling (M.Ö.328-298) esaslı müdafaa yapabilmek için ordusuna Hun kavmi giyimini kabul ediyor, süvariler ve okçular yetiştiriyordu. Burada Hun süvarilerinin ilk önce M.Ö.IV ncü yüzyılda Çinlilere gözüktükleri anlaşılmaktadır. Ancak bozkır bölgesinde çok daha

(15) S.M. Arsal, a.g.e., s.205. : İ. Kafesoğlu , a.g.e., s.273.

(16) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.273.

Rahip Biçurin, Svedenia Onorodakh Obitovşikhv Sredney Aziyi Vdrevnig,S.Peterburg 1854 :1, s.1-10.

önceden “Eguus Prjevolski” cinsi atın veya Toki cinsi atın yaşadığı ve yetiştiği muhakkaktır (17).

cd- Adli Sistem (Könilik) ve Ceza Teşkilatı

cda- Adli Teşkilat

Adli Teşkilat ; Hakanın başkanlığındaki Yüksek Devlet Mahkemesi “YARGU” ile hakan adına Töreleri tatbik eden “YARGAN” ‘lardan meydana gelmiştir. Yargı makamı çok yüce makamdır. Yarganların kendine has makamları vardır (18).

Hakan başkanlığındaki yüksek mahkeme “yargu” siyasi suçları ve büyük davaları karara bağlayan bir mahkemedir. Bu mahkeme üyelerinin bir kısmı hakan sülalesindendir. Hakan (Tengri Kut) en yüksek hakimdir. Önemli davaları bizzat kendisi görür ve sonuçlandırır (19). Atilla kendisine suikast hazırlayan suçlulardan Bigila’yı bir heyet önünde alalen sorguya çekmiştir (20).

“Yargan” lar Töre’lerin (Örfi Hukukun) uygulanmasını sağlarlar . Törelere aykırı hareket edenleri Hakan (Tengri Kut) adına mahkeme ederler. Verilen cezaların ağır olanlarını Hakan’a arz ederler. Sonra Töre (Kanun) gereği icra ederler (21).

(17) İ. Kafesoğlu , a.g.e. , s.273.

(18) H. Cin - A. Akgündüz , a.g.e., s.45.

(19) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.280. :H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.45.

(20) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.280.

(21) H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.45. : İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.280.

cdb- Ceza Teşkilatı

Hunlar devlet içinde emniyet ve asayişini temin için ceza işlerine çok önem vermişlerdir. Suç işleyen kimseleri cezalandırmak devletin hak ve yetkisindedir.

Hunlarda ilkel boy toplumlarında görülen özel intikam yerine , suçluların devlet tarafından cezalandırılması esası vardır. Hunlarda ceza verme devletin görevidir. Özel ceza vermek kesinlikle yasaktır.

Bu sistem çok ileri bir sistemdir. Bu sistemin Hunlarca uygulanması bizi iki sonuca götürür. Birincisi Hunlarda çok mükemmel bir devlet teşkilatının var olduğu, ikincisi, Hunların ve seleflerinin çok uzun bir devlet hayatının sahibi olduğudur.

Hunlardan yüzlerce yıl sonra tarih sahnesine çıkan batılı devletler, hususi intikam , mali uzlaşma safhalarını geçirdikten sonra ceza verme yetkisinin devlete ait olması sonucuna ulaşabilmişlerdir.

Hunlar suçluları en geç on gün içerisinde mahkemeye çıkarırlar ve davaları hemen neticelendirirlerdi (22).

(22) Hezarfen Hüseyin Efendi, Tenkih-i Tevarih Mülük, Süleymaniye kütüphanesi, Fatih bölümü , No:4301, varaka 181/B. :S. M. Arsal, a.g.e., 208. : İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.280. :B. Ögel, a.g.e., s.528.

Günümüz toplumlarına bakacak olursak göz altı sürelerinin azaltılması için yoğun bir çaba sarfettiklerini görürüz. Hunlar gözaltı süresini ikibin yıl evvel en çok on gün olarak belirlemişler ve davayı da çok çabuk neticelendirerek çağımızın genel hukuk velihatiplerinden olan gecikmiş adalet adalet değildir meselesini halletmişlerdir.

Ülkemiz adalet sisteminin en büyük problemi, davaların yıllarca sürmesi çok geç sonuçlanmasıdır. Bu hususun doğal sonucu olarak vatandaşın devlete duyduğu güven azalmaktadır. Devlete duyulan güven azalınca vatandaş hakkını başka yollarla alma yolunu seçmektedir. Hal böyle olunca işlenen suçların miktarları ve çeşitleri artmaktadır.

Hunların çok ileri bir hukuk sistemine sahip olduklarını, bu sistem sayesinde devlete duyulan güvenin arttığı , işlenen suçların az olduğu sonucuna varmak mümkündür. Hunlar cürümleri ağır cürümler ve hafif cürümler diye ikiye ayırmıştır. Ağır cürümlerin cezası ölümdür. Adam öldürmek, zina , savaştan kaçmak, vatana ihanet, suç üstü yakalanan soyguncu veya hırsızlık suçlarının cezası ölümdür. Irza geçmekte çok ağır suçlardan olup çoğu kez cezası ölümdür. Hafif suçların cezası on gün hapistir (23).

(23) H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.45. :S. M. Arsal, a.g.e., s.208. : H. E. Hezarfen, a.g.e., vrk 181 vd. :B. Ögel, a.g.e., s.89.

Eski Türklerde kayde değer bir ceza kuralı misafirler içindir. Misafirlere sadece hapis cezası verilir ölüm cezası verilmez (24).

ce- Hunlarda Milletlerarası Hukuk Kaideleri ;

Hunlarda milletlerarası sulh esastır. Bir uyuşmazlık çıktığında önce antlaşma yapma yolları denenmelidir. Elçilerin dokunulmazlığı esastır. Savaş çıktığında savaştan kaçmak ölümle aynı manayı ifade eder. Savaştan kaçmanın cezası da ölümdür. Askerin tamamı ölünceye kadar bir karış vatan toprağı düşmana bırakılamaz (25).

Büyük bir imparatorluk kuran ve bir çok devletle ilişkiye giren Hunların , bilinmese bile oldukça çok milletlerarası hukuk kaidesine sahip oldukları muhakkaktır.

B- GÖKTÜRK DEVLETİ VE HUKUK SİSTEMİ

a- Devletin Kuruluşu

Orta Asya'daki Büyük Hun Devletinin yıkılışından sonra, Altay dağlarında Türk an'anelerinin Ergenokon dediği vadilerde yaşayan , sanayi ve ticaretle zenginleşip çoğalmış bulunan bir kısım Türkler ,552 tarihinde Uluğ Yabgu'nun oğulları Bumin (Tümen) Kağan ve İstemi Kağanın gayretleriyle, Avarrlara karşı isyan ederek Orhon suyu yakınlarında bir devlet kurdular. Her ne kadar bazı tarihçiler karşı çıksada Türk tarihinin ve Büyük Türk Hakanlığı

(24) H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.46. : H. E. Hezarfen, a.g.e., vrk 183/B.

(25) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.280.

tahtına oturan hanedanların en büyük ve en önemlilerinden biri olan bu devlete , Göktürk Devleti adı verilmiş ve Çinliler tarafından Tu Kiyu'lar diye anılmıştır. Bunlar Türk adını ilk defa resmen devlet adı olarak almışlardır. Cengiz'in başkenti Karakorum'un 60 kilometre kuzeyindeki Otiken'i kendilerine devlet merkezi yapmışlardır. Göktürklerin , Hunların bir kolu olduğundan şüphe yoktur. Bumin Kağan'ın başarılı idareciliği sayesinde bütün Türk boylarını hakimiyeti altına almıştır. Göktürk Devleti'nin sınırları genişleyince, Bumin Kağan kardeşi İstemi Kağan'ı **Yabgu** ünvanı ile batıda Onboy (Onok)Türkleri üzerinde Han tayin etti. Başta Mukan Kağan olmak üzere oğulları zamanında Tu Kiyu Devleti , Mançurya'dan Kırım Yarımadası'na kadar uzanan büyük bir imparatorluk haline geldi. Memlekette büyük hakanlık rütbesi kardeşler arasında en yaşlı olana geçtiğinden , onun bulunduğu ülke memleketin merkezi oluyordu. Bu sebeple imparatorluğun merkezi daima değişiklik göstermiştir. Ancak imparatorluğun belli bir zaman sonra tam olarak Doğu ve Batı Göktürk Devleti diye ikiye ayrılması , Çinlilerin de iki yüzlü ve asilleri kışkırtan Menfur siyaseti sonucunda , iç harplerle zayıf düşen Doğu Göktürk Devleti yıkıldı(546-659) (26).

Devleti yıkılan doğudaki Türkler , yarım asır kadar Çin'e tabi olarak yaşadılar . Yeni Han neslinden gelen Kutluk Han , Çinlileri mağlub ederek , 682 tarihinde ikinci defa Göktürk devletini kurdu ve kendisi Büyük Türk Kağanı ilan edildi. Ölümünden sonra önce Kapağan Han , sonrada oğulları Kül-Tekin ve

(26) H. Cin - A. Akgündüz a.g.e., s.49. : İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.89.

Bilge Kağan devletin idaresini ele aldılar Bilge Kağan , adil , dirayetli ve tedbirli bir idareci idi. Küçük kardeşi Kül-Tegin ve babasının tecrübeli müşaviri Tonyukuk'un da yardımları ile memleketi 18 sene (716-734) huzur içinde idare etti . 731'de kardeşinin ölümü ile işler bozulmaya başladı. Nihayet 734 tarihinde Bilge Kağan'ın da ölümü ile devlet yıkılmaya yüz tutmuş, 745 yılında Uygurlar , Basmiller ve Karluklarla birlikte Doğu Göktürk Devletine son vermişlerdir. Batı Göktürkleri de müslümanlarla meşguldürler. Bu tarihten sonra Göktürkler diğer Türk kavimlerine karışıp gitmişlerdir (27).

b- Devlet Teşkilatı

Orhun Kitabelerine göre Göktürk Devletinde cemiyet yapısını şöylece tespit etmek mümkündür: Oguş (Aile) ;Uruğ (Aile Birliği); bod , boy, ok (Siyasi teşkilata bağlı bir boy);bodun (Siyasi yönden müstakil olan ve olmayan boylar birliği, halk) ve il , el (Devlet ve imparatorluk) (28). Göktürk Devleti büyük bir şef etrafında bir araya toplanmış boylar konfederasyonu halinde teşekkül etmiş bulunan büyük bir Bozkır imparatorluğu idi. Boy başkanları olan Beylerin ve Bodun başkanlarının teşrii ve icrai sorumlulukları , bütün ülkeye ve bütün

(27) S. M. Arsal, a.g.e., s.255. : İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.105. : H. Cin - A. Akgündüz , a.g.e., s.50.

(28) Orhun Kitabeleri, I D, 19; K, 13; II K,15. : S. M. Arsal, a.g.e., s.240-242. İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.215.

cemiyete şamil olmak üzere, Hakan, Kağan, Han, Kan ve İlhan diye adlandırılan hükümdarlara intikal ediyordu. Yani Göktürk Devletinde hakimiyeti kullananlar üç sınıftır : Kağan , Beyler ve Bodun (Halk).

Göktürk devletinin yapısının bir devlet veya boylar konfederasyonu şeklinde olduğunu belirtmiştik. Devletin başında bir Hakan bulunmakla birlikte, değişik boylardan oluşan illerin ayrı hükümdarları ve onlardan başka da her boynin veya oymak gurubunun ayrı ayrı reisleri vardı. Diğer Türk Devletlerinde olduğu gibi, devletin yapısında Doğu-Batı ve Güney-Kuzey olmak üzere ikili teşkilat hakimdi. Bu ikilli makamların başında “Yabgu” ve “Şad” denilen ve Kağan sülalesinden gelen iki yardımcı vardı. İlteres Kağan tahta oturur oturmaz, kavimine bir Yabgu ile bir Şad tayin etmiştir (29). Bunlar Kağanın yardımcıları olan iki yüksek devlet memuru bir çeşit veliaht (Eliğbeğ) konumundaydılar(30).

ba- Han (Hakan , Kağan)

Diğer Türk Devletlerinde olduğu gibi Han iktidarını gökten (Allah’dan, Tegri’den) olan bir otaritedir. Kağan tabiat üstü kuvvetlerle donatılmıştır.Kağanın siyasi iktidarı sınırsız değildir. Kağan siyasi iktidarının , töre (Ananevi kanunlar) , Beyler ve halk (Bodun) sınırlamaktadır. Kağan seçimi iki şekilde olabilir. Birincisi; Kağanın ilahi bir iktidara sahip olması sebebi ile bu

(29) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.259. : H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.55. : B. Ögel, a.g.e., s.579

(30) H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.55.

rütbeye geçiş seçimle olmayıp daima eski ve çoğunlukla efsanevi bir hükümdar soyunun imtiyazı sayılırdı. Bu bakımdan Kağınlar, genellikle böyle bir soya mensup olmak iddasını taşır ve hükümdar seçimlerindeki usul ve geleneklerde bu gibi şartların aranması gerekli görölürdü. Kısaca Kağın seçilmesi istenen adayın mutlaka vefat eden Han sülalesine mensup olması gerekirdi. Han genellikle vefat eden Han'ın yaşça büyük olan oğlu, o yoksa veya reşit değılse, yaşça en büyük kardeşı, o da yoksa amcası veya amcasının oğlu seçilirdi. Fakat her batın için yaşça en büyük olanın seçilmesi kaide idi. Vefat eden Han'ın sülalesinin tükenmiş olması, felaketli bir harp , kanuna veya töreye muhalefet ihanet ve ihtilal gibi olağınüstü hallerde , durum biraz sonra açıklayacağımız şekilde çözüme kavuşturulurdu. İkincisi ; Han'ın vefat eden, zatin oğlu veya yakını olması yeterli değıldir. Belki Han seçilmenin tamamlanabilmesi için halkın da iştirak ettiğı büyük bir merasim veya büyük Beylerden meydana gelen kurultayın (Toy'un) tastik ve tasvibi şarttır. Biraz önce zikrettiğimiz olağınüstü hallerde , Kurultayın yeni bir Bey veya kahramanı Han seçmesi veya şahsi meziyet ve otorite gibi bazı özellikleri göz önünde tutularak , teamüllerle yerleşmiş olan sırayı bozup Han soyundan diğeri bir Velihati tercihen hükümdar ilan edilmesi mümkündü. Aynı şekilde kağınlık mevkiinde başarılı olamayan , halkına refah temin edemeyen , kanuna aykırı hareket eden ve savaşın kaybına sebep olan kağın'ın , diğeri hükümdar namzetlerinin veya boy reislerinin yardımı ile azledildiğı veya öldürölüğü de olurdu (31).

(31) H. E. Hezarfen, a.g.e., vrk.174. : İ. Kafesoğılu, a.g.e., s.276. : S. M. Arsal, a.g.e., s.268-272.

Kağan seçiminin tamamlanması için gerekli olan formalite merasimleri ise şöyle özetlenebilir:Seçilen Kağan bir keçe üzerine oturtulur ve dokuz defa kaldırılıp dolaştırıldıktan sonra , her defasında önünde eğilerek selamlanır. Selamlama töreni bittikten , sonra Kağan bir ata bindirilir ve at üzerinde iken ipekli bir kumaş ile boğazı sıkılarak Kağan baygın bir hale sokulur ve o sırada Kağanlığına ne kadar devam edeceği kendisine sorulur. Kağanın yarı baygın bir halde vereceği cevaplardan türlü hükümler çıkartılır. Merasimin sonunda halka büyük ziyafetler çekilirdi. Bu merasimin değişik şekilleri ile bazı manalı kısımlarına birbirinden uzak yer ve zaman şartları içerisinde yaşamış bulunan Türkler arasında rastlanılmasında ,dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Hunlarda bir benzerinin bulunuşuna , Moğolların benzeri bir merasimi yapışlarına ve özellikle de Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in çok az farklılığı bulunan benzeri bir merasim ile Han ilan edilmesi dikkate şayandır (32).

bb- Beyler

Yukarıda Han'ın yardımcıları olan Yabgu ve Şad hakkında bilgi verilmişti. Bu iki büyük yardımcıdan sonra en yüksek makamları işgal eden Beyler üç kısımdır:

(32) Lütü Paşa, **Tevarih-ü Ali Osman** , Dersaadet, s.22. :H. E. Hezarfen, a.g.e. , vrk.174/B-175/A. : H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.54. :S. M. Arsal, a.g.e., s.259.

bba- Şadapıt'lar

Bunlar devlet içinde en yüksek Beyler zümresini teşkil ederler. Bazı araştırmacılara göre bu grup Beylerle biraz önce zikredilen iki Şad veya Yabgu arasında fark yoktur. Resmi merasimlerde Han tahtının sağ tarafında yer alan ve çoğu hakim sülalenin yakınları olan Şadapıt'lar , irsi zadegan sınıfını teşkil etmekteydiler (33).

bbb- Tarhan (Tarkan) lar

Bunlar, hizmetleri sayesinde yükselmiş halk içinden çıkmış büyük devlet adamlarıdır. Tarhanlık müessesesi , mirasla intikal etmezdi ve imtiyazlı bir memurluk idi. Tarhanlık müessesesinin daha sonraki Türk devletlerinde de devam ettiğini ve özellikle Moğollarda ve de İlhanlılarda önemli bir teşkilat olarak kendini koruduğunu burada belirtelim . Osmanlı devletinde ki vergiden muaf ailelerde bu müessesenin devamı mahiyetindedir (34).

bbc- Buyruklar

Bunlar bugünün bakanları durumundaydılar ve Beylikleri memuriyete yani Kağan'ın tayinine bağlıydı.

Merasim günlerinde tahtın sağ tarafının Şadapıt'lar tarafından işgal edildiğini, tahtın sol tarafında ise Tarkanlar ile Buyruklar durduklarını görüyoruz.

(33) Orhun Kitabeleri, II K.1. : S. M. Arsal, a.g.e., s.274.

(34) Zeki Velidi Toğan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1981, s.293-294. H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.55.

Çin kaynakları , Göktürklerin devlet teşkilatından bahsederken bu teşkilatın çok ileri bir seviyede bulunduğunu kaydediyor ve 28 çeşit rütbe ismi sayıyorlar . Biraz önce zikredilen ve Orhun Kitabelerinde rastlanaların yanında , **Aka** (Askeri Sahada Saygın Kişiler) , **Apa** (Artık yaşamayan saygıdeğer şahıslar), **Tamgacı** , **Subaşı** ve **İltebir** (Umumi vali) gibi ünvanlarda vardır. Orhun Kitabelerinde zikredilen diğer ünvanlar ise şunlardır: **Alpagu**= Yüksek beylere verilmiş bir ünvanıdır. **Tudun** = Maliye memuru veya yarı bağımsız beylikleri denetleyen merkez memurudur. **Apatarhan**= Başkumandanlara verilen bir ünvanıdır. **Çur**= Mahiyeti tam olarak tespit edilemeyen müstakil bir ünvanıdır.

bc- Kurultaylar

Hun Türk imparatorluğunda izah edildiği şekilde, Kurultaylar; Teşrii ve İdari, Askeri , Dini ve Milli Kurultaylar olmak üzere üç adettir.

bç- Askeri Teşkilat

Hunlar'ın stratejik ve taktik düşünceleri, hemen hemen aynı esaslar dahilinde Hunlar'ın halefi olan Göktürkler'de de devam etmiştir. Hunlar'ın Halefi olan Göktürkler onların askeri müessese ve silahlarını da ithal etmişlerdir. Bizans İmparatorluğu da Türk Askeri kültürünün tesiri altında kalan bir devlettir.

Göktürk ordusunun temelini, süvariler teşkil etmektedir. Orduların en mühim vazifesi süvarilere düşer , Onlar ordunun mihveridir. Geri çekilerek tekrar hücum edenler onlardır. Pusu kuranlar , öncüler ve artıcılar ancak onlardan seçilir. Onlar önemli günleri , büyük harpleri ve fetihleri meydana getiren kimselerdir. Küçük müfrezeler halindeki özel birlikler sadece onlardan

seçilir. Sancakları, Bayrakları, davulları, zırhları, zilleri taşıyanlar onlardır. At kişneten , toz koparan, elbiselerinden ve silahlarından rüzgarın ses çıkarttığı , nal sesleri çıkartan, istedikleri zaman düşmana yetişen, takip edildiklerinde kaçıp kurtulanlar onlardır. Atlılar , harp esnasında düşmanı imha görevinde, fetihlerde , yagmada en etkili görevliler onlardır (35).

bd- Adli Sistem ve Kanun (Töre)

Eski Türklerin Köni dediği adliye müessesesinin Göktürklerde de geliştiğini görüyoruz siyasi suçlarla ilgili yargılamalara bakan ve hükümdarın başkanlığındaki Yüksek Devlet Mahkemesi demek olan yargu müessesesinde , vezir Tonyukuk'un üyelik (Ayguc'luk) yaptığını görüyoruz. Hakan adına örfi hukuku uygulamakla görevli Yargan'lar da vardı. Örfi hukuka töre denmekte idi. Töre'nin üç kaynağı mevcuttu. Birincisi; halktı. Halkın örf ve adetlerinden çıkan hukuka "Yusun" denirdi. İkincisi Kurultaydı. Yani beylerin kararlarıydı. Üçüncüsü ise, Kağan'dı. Yani Kağan'ın yasama faaliyetleri sayesinde meydana gelen kaidelerdi. Orhun Kitabelerinde Bumin Han'ın devleti kurduktan sonra Türk töresini vaz'ettiğini okuyoruz. Buna Hezarfen Hüseyin Çelebi'nin eski Türklere atfen zikrettiği kanunname'yi de eklersek , Göktürklerde yargı müessesesinin ileri düzeyde olduğunu söyleyebiliriz (36).

Orhun Kitabelerinde "Töre" kelimesi 11 yerine geçmekte , bunu altısında il ile birlikte kullanılmaktadır.Diğer beş yerde de "Töre" nin yine "İl"ile alakası açıkca bellidir. Demek ki , Göktürk devleti özel kanunlara (Töre Hükümlerine)

(35) Oğuz Turan, **Tarihte Türklük**, Ankara 1971, s.84.

(36) H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.56. : İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.279-280.

dayalı bir kuruluştı. Devletin varlığı töre varlığına bağlı idi. “ Devleti ellerine alıp töreyi tesis ettiler” cümlesi , bunlardan sadece biridir. Şunu da ifade edlim ki, töre hükümleri değişmez kalıp değildi. Bir sosyal hukuki normlar toplamı olarak töre , çevre ve imkanlara uygun yaşayabilmenin gerekli kıldığı yeniliklere açıktı.

be- Ceza, Hukuk ve İnfaz

Ceza Hukuku bakımından Göktürklerin şahsi veya ailevi intikam sahasından uzaklaşmış olduklarını ve cezaların devlet adına ve kamu menfaatleri göz önünde tutularak tayin ve tatbik edildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Mevcut ceza hukuku hükümleri ile ilgili olarak şunları zikredebiliriz.

İsyan, vatana hiyanet, adam öldürme , başkasının karısı ile gayr'i meşru münasebet (Zina), bağlı atı çalmak ve ikinci defa hırsızlık yapmanın cezası idamdır. Cezayı vermek ve infaz etmek hakkının devlete ait olduğunda şüphe yoktur.

Suçlar iki kısımdır. Birincisi, büyük cürümlerdir ve cezası idamdır. İkincisi, hafif cürümlerdir ve cezası genellikle mali tazminattır. Bunlar arasında bağısız atı çalmak , diğer malları çalmak kavgada yaralamak ve insanın organlarından birine zarar vermek, örnek olarak zikredilebilir. Tazminat olarak çalınan malın on katının verilmesi gerektiğini de burada kaydedelim . Hafif suçların cezaları arasında, tazminatla beraber uzun süreli olmayan hafif hapis cezaları da vardır.

Göz çıkarmanın , gözün tazminatını ödemekle beraber kızını da mağdura vermek mecburiyetinde olduğunu görüyoruz. Bu suçun şahsi olması velihatibine aykırıdır; Ancak bunun gözden mahrum edilen mağdura hayatını

temin için bir yardımcı vermek şeklinde değerlendirildiği ve bu cezanın adalet fikri ile te'lif edilmeye çalışıldığını görüyoruz . Hunların da hırsızlığı ispat edilen şahsın ailesinin müsadere edilmesi ve kanuna aykırı hareket eden Han'ın eşlerinin ve kızlarının faişeler mahallesine nakledilmesi şeklinde cezanın şahsiliği esasına ters hareket ettiklerini görüyoruz.

bf- Milletlerarası Hukuka Ait Esaslar

Göktürklerde yabancı ülkelerle siyasi temasları yürüten dış işleri dairesi en önemli kuruluşlardan biri idi ve “ Bitegci” diye anılırdı. Göktürkler kendi hakimiyetleri altında yaşayan ancak türk olmayan milletlere “Tat” diyorlar ve bunlara çok iyi davranıyorlardı. Asya'nın bütün büyük hükümdarları, emniyet içinde yaşayabilmek için Türk dostluğuna dayanmak ihtiyacını hissediyorlardı. Göktürklerin başta Çinliler ve Doğu Roma İmparatorluğu olmak üzere çevrelerindeki devletlerle her zaman siyasi münasebetler içinde bulunduklarını görüyoruz. Göktürk Hakanları daima Çin sarayına kız verip , oradan kız almışlardır. Ancak yabancı veliahtlar Türk Devletinde “Hatun” yani veliahdların anneleri olamazlardı. Bunu bilen çin hükümetleri verdikleri kızların “Hatun” olmaları için ısrar ederlerdi. Devletin zayıf zamanlarında bunu başardıkları da olmuştur. Devletin devamınısağlamak ve bunun için de başta ticari münasebetler ve evlilikler olmak üzere yakın münasebetler kurmak, Türk siyasetinin dış cephesini oluşturuyordu.

Kısaca Göktürk Devletinin milletler arası münasebetlerinde milli siyaset ilkeleri hakimdi.

(37) H. Cin - A. Akgündüz a.g.e., s. 57.

C- UYGUR DEVLETİ VE HUKUK SİSTEMİ

a- Devletin Kuruluşu

Eski Hun Devletine tabi Türk boylarından olan Uygurlar , Göktürk imparatorluğu kurulduktan sonra da onun teb'ası olmuşlardır. Göktürk Konfederasyonunu oluşturan tabi devletlerden biri olan Uygur Velihatlığı, Göktürkler tarihe karıştıktan sonra , Büyük Türk Kağanlığının iktidarını 745-845 yılları arasında yani yüz yıl boyunca ellerinde tutabilmişlerdir. Oğuzların çoğunlukta olduğu Uygur birliğinde dokuz Oğuz boyundan teşekkül ettikleri için de on-uygurlar denmektedir (38). Göktürklerin güçlü Kağanı Bilge Kağan'ın 734 tarihinde ölmesinden sonra , Büyük Türk Hakanlığında iktidarı ele geçirmek için Basmiller ve Karluklarla birleşen Uygurlar , Göktürk hanedanının iktidarına Kutluğ Bilge Kül Kağan'ın liderliğinde son vermişlerdir. Kül Kağan'ın oğlu Tengride Bolmuş iletmış Bilge Kağan (Moyen-çor) Kağan (747-759), büyük Türk hükümdarlarından biri haline gelmiştir. Uygurların bu şekilde başlayan parlak iktidarı, 845 yılına kadar sürmüştür.

Yazı ve kağıt gibi medeniyetin iki kaynağına sahip olan Uygurlar , medeniyetlerinin göstergeleri olarak edebiyat, din, felsefe ve hukuk sahalarında çok kıymetli eserler bırakmışlardır. Yabancı metinlerden yaptıkları tercüme ve sahip oldukları Milli Hukuk Sistemleri Uygurların çok yüksek bir medeniyetin sahibi olduğunun karinesidir.

(38) Ömer Lütfi Barkan , **Türk Hukuk Tarihine Giriş**, Ankara 1986, s.15-16. :

H. Cin - A. Akgündüz , a.g.e., s.59. : İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.122.

b- Devlet Teşkilatı

Uygur devletinin teşkilatı Göktürk devletinin teşkilatının hemen hemen aynısıdır. Bu sebeple Uygur devlet teşkilatı hakkında bütün yazılar çok az bilgi vermiş ve bu bilgileri de Kutadgu Bilig'e dayandırmışlardır.

Bizde Uygur devlet teşkilatının Göktürk devletine benzer hususları üzerinde çok az duracağız. Ancak farklılıkları Kutadgu Bilig'e dayanarak izah edeceğiz.

Kutadgu Bilig'e göre devlet, başında "ilig" denilen Han bulunan bir siyasi teşkilattır. Mahiyeti itibariyle topa benzer , tabiatı kararsızdır, güzel söz ve akarsu gibi belli bir yeri yoktur (KB.b.664-669) Devlete itaat huzurun kaynağıdır, isyan ise üzüntünün sonucudur .(KB.b.667-682) Devletin en büyük kusuru , değişken oluşudur. Yani kendisine daima yeni taze sahipler arayışındır (KB.b.684-696). Devletin bekasının şartı şunlardır: Birincisi ; devleti idare edenlerin alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalarıdır. İkincisi; aşırılıklardan kaçınılmasıdır. Üçüncüsü ; devlet malının yerine sarf edilmesidir (KB.b.702-713).

Devlet teşkilatını ise şöylece özetlemek mümkündür : Han veya Bey , Vezir, Ulug Hacıp (Büyük Vezir), Büyük Komutan (Sübaşçı). Saray Nazırı (Kapık başlar er) , Han'ın Katibi (Bitikçi), Hazinedar (Ağıcı), Elçiler (Yalvaçlar), Topukçular (Memurlar) . Bu zikredilenler Kutad-gu Bilig'in anlattığı ideal devletin çatısını teşkil ederler (39).

(39) Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig** (Çev: Reşit Rahmeti Arat), Ankara

1985.: H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.75.

ba- Han (Bey, İlig)

Uygur Hükümdarları da bütün eski Türk hükümdarları gibi hakimiyet kudretlerini, “Kut” larını ilahi bir kaynağa bağlamışlardır. Bundan dolayı kendilerini Gök Tanrıdan Kut bulmuş diye takdim etmişlerdir.

Kutadgu Bilig’e göre ilig denilen Bey’in (Han’ın) vasıfları şunlardır. Bey, kanun, nizam , örf ve adetin kaynağıdır. Bu sebeple Bey doğarken bu vasıfda doğar . Allah kime bu Beylik işini verirse ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir. Kısaca Beylik işi Beylerin işidir(KB.1930-1935). Beylerin işini Bey olan kimse bilir. Buna rağmen Bey’de bulunması gereken vasıfları da saymıştır. Bey ilk önce asil soydan gelmelidir. Cesur, bilgili ve akıllı olmalıdır. Beylik hastalığının ilacı akıl ve bilgidir. Bey takva sahibi ve temiz olmalıdır. Acelecilik herkes için fenadır ; eğer bu Bey’de olursa ,onun yüzü gülmez. Bey tokgözlü, haya sahibi ve yumşak tabiatlı olmalıdır. Bu memleketin bağı ve kilidi iki şeydir; biri ihtiyatlılık, biri kanundur. Bey bunlara dikkat etmelidir. Beyliği bozacak olan ihmalkarlık ve zulümden sakınmalıdır. Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lazımdır. Askeri beslemek için de çok mal gerekir. Hazineside çok mal olması için halk zengin olmalıdır. Halkın zengin olması içinde doğru kanunlar konmalıdır. Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır. Ayrıca Beyler örf ve kanuna nasıl riayet ederse, halk da aynı şekilde örf ve kanuna itaat eder. Memleketin direği iki şeydir; biri halkın hakkı olan kanun , diğeri de hizmet edenlere verilen paradır. Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin yüzü gülmelidir (40).

(40) Yusuf Has Hacıp, a.g.e., b. 1949-2145.:H.Cin-A. Akgündüz, a.g.e.,

Şimdi bu hususlarla ilgili Katadgu Bilig’de yer alan orjinal sözleri aktaralım .

- Kanun adaleti temsil eden Han diyor ki, ben adalet ve kanunum...

- Benim mahiyetim adalettir. Ben hiç sallanmam . Halksızla haklı, eğri ile doğru benim huzuruma gelirse, ben onların işlerini adalet esasına göre hallederim . Önüme gelen Bey midir, kul mudur? Ben hiç fark gözetmem...

- Ben davacıları uzun müddet bekletmem . Tebaalarımın bir mazlum benim kapıma gelirse , o benim yanımdan tatlılık hissederek (Derdine deva bularak) gider (41).

- Güç sahibi olup doğruluktan sapanlara ben adalete göre hükm ederim . Benim mahkememe gelen oğlum olsun , yabancı olsun, yahut geçici bir misafir olsun hepsi için kanunum birdir.

- Bunlardan hiçbiri bende adaletten başka birşey bulamazlar. Bir devleti , bir halkı idare etmek isteyen adil olmalıdır.

- Havva oğullarının aslı birdir . Ancak bilgi sayesinde ki, insanlar birbirinden ayrılırlar. Nesli iyi olursa er iyi doğar, iyi adam yükselir, şeref kazanır. Hanlık mukaddes bir iştir, bu temizlik ister ... İhtiyatkarlık ister .

(41) Yusuf Has Hacı, a.g.e., b. 792-822. : S. M. Arsal, a.g.e., s.101-102. :

Ö. L. Barkan , a.g.e. s.18

- Halkın hayrı için Han kahramancasına harekete mecburdur. Halk içinde Han müstesna bir şahsiyet olmalıdır. Onun kalbi ve dili doğru, Hilkatı yüksek olmalıdır. Çünkü her üzerinde onun emri hakimdir. Han hata işlerse, bundan bütün devlet hasta olur. Devlet hastalığına yegane ilaç akıl ve ilimdir.

- Beyler (Devlet Reislerine) iki şey lazımdır : Biri ihtiyat, diğeri devletin esası olan kanun .

- Bey adalete uygun kanun vazederse, devleti ilerletir. Halkın hayatını aydınlatır (42).

- İki şeyle devlet reisi hakimiyeti mahvedebilir: Bir zulüm, doğru yoldan sapmak , ikincisi vazifelerini ihmal (43).

- Devlet ancak adalet sayesinde inkişaf eder. Zulümle halk ve devlet bozulur (44).

bb- Vezir

Kutadgu Bilig'e göre ; Vezir Beylerin eli demektir; onların işleri bu el ile görülür. Beyden sonra, hareket ve söz ile memlekete hükm eden insan vezirdir. Bu sebeple vezirin yüzü güzel ve düzgün adaletli, alim , zeki, bilgili olması ve çeşitli yazıları bilmesi gerekir. Aç gözlü olmamalı ve soylu bir aileye mensup

(42) Yusuf has Hacıp, a.g.e., b. 792-822. :S. M. Arsal, a.g.e., s.102.

(43) S. M. Arsal, a.g.e., s.102 : H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.76.

(44) Yusuf Has Hacıp, a.g.e., b.1949-2145. :S. M. Arsal, a.g.e., 102.

olmalıdır (45).

bc- Subaşı

Kutadgu Bilig'e göre ; Subaşı denilen kumandanın da yürekli, cömert , zeki ve geniş yürekli birisi olması lazımdır. Çoluk -Çocuk ve karım diye mal toplamamalı veya mülk ve bağ-bahçe edineceğim diye gümüş yığmamalıdır. Doğru sözlü olması ve savaşta hile yollarını da bilmesi şarttır (46).

bç- Uluğ, Hacib

Kutadgu Bilig'e göre ; Uluğ Hacib , beyin , gözü- kulağıdır. Kanun , usul ve örfi o tanzim eder. Bir cihette beyin hazinadarı , hem katibi, hem de idarecisidir (47). Bunun için akıl ve ilim sıfatları kendisinde mutlaka bulunmalıdır.

bd- Diğer Memurlar ve Halk

Kutadgu Bilig'e göre ; Kutadgu Bilig'de daha sonra hem beyin katipliğini hemde devletin adliye ve dış işleri görevlerini Bitikçi ile beraber yürüten Saray Nazırı yani Kapık başlar eri'nin sıfatla görevleri anlatılmaktadır (48). Görevlendirilecek elçilerin (Yalvaçların) nasıl olması gerektiğininide anlatan

(45) Yusuf Has Hacıp , a.g.e., b.2181-2264. : S. M. Arsal, a.g.e., s.105. :

H. Cin A. Akgündüz, a.g.e., s.76.

(46) Yusuf Has Hacıp, a.g.e., b. 2269-2416

(47) Yusuf Has Hacıp , a.g.e., b.2435-2590

(48) Yusuf Has Hacıp, a.g.e., b. 2528-2590. : H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.76.

Yusuf Has Hacıp (49), hazinedarın (Ağıcının) görevlerini sayarken, gelir ve giderleri yazı ile tespit etmesi gerektiğini ve her türlü muamelenin kayda geçirilmesini isabetle belirtmiştir (50).

Kutadgu Bilig'de tapukçu denilen memuriyetler arasında da bazı makamlar vardır . **Tegin Beğ, yabgu Beg, Çavlı Beg, Kül-Ergen** gibi memuriyetler bunların başında yer alır. Bilgisiz ve değersiz adamlara yüksek rütbe vermenin tehlikeli olduğunu da isabetle kaydetmiştir (51).

Kutadgu Bilig'de devletin temel unsurlarından biri olan halk da iki ayrı gruba ayrılmaktadır. **Birincisi münevver zümrelerdir** ki, bunların , Hz. Peygamber'in neslinden gelen al-i beyt; alimler;hesap ilmiyle uğraşan müneccimler , ortacılar (tabibler) ve şairler olmak üzere beş gruptur (52). İkincisi ise **İktisadi Zümrelerdir** ve altı gruba ayrılır. Sırasıyla, hükümetin başarısının ölçü birimi olan tarıkçılar (çiftçiler); ticaretle meşgul olan satıkçılar; hayvan

(49) Yusuf Has Hacıp, a.g.e., b. 2558-2596.

(50) Yusuf Has Hacıp, a.g.e., b. 2743-2822.

(51) S. M. Arsal, a.g.e., s.109.

(52) Yusuf Has Hacıp , a . g . e . , b . 4376 - 4399. : S . M. Arsal , a.g.e., s.111.

beslemekle geçinen göçebeler , temrler (ayakkabılar) , tokacilar (dokumacilar) ve bedizciler (ressamlar) gibi zanaatkarlardan meydana gelen uzlar (San'at Ehli) ; belli bir San'atı olmayan işsizler (karabudunlar) ve son grup olarak da fakir tabakasını teşkil eden igaylar gelmektedir (53). Şunu ifade edelim ki , Uygur camiası belli tabakalara bnmtr; ancak , bu kesinlikle hukuki açıdan bir taksim değildir. Sayıları Mahdut imtiyazlı irsi Beyler ve birçok haklardan tamamen mahrum olan köleler istisna edilirse , Uygur devletinde ahali eşit haklara maliktir(54).

be- Kurultaylar

Kurultaylar Hun imparatorluğunda izah edildiği şekildedir. Uygurlar kendisinden önce kurulmuş Türk devlet tre'sini devam ettirmişlerdir.

bf- Adli Sistem (Könilik)

Uygurlardaki yargı sistemi ; Yüksek Mahkeme ve Mahkeme eklindedir.

Yüksek Mahkeme ; Siyasi suçlarla ilgili yargılamalara bakmaktadır. Başkanı Han'dır. Vezirler düzeyinde mahkeme yeleri vardır. Mahkemenin adı "Yargu" dur.

Mahkeme ; Han adına Tre'ye uymayanları yargılar, mahkeme işini "Yargan" lar yapar.

Sistem incelendiğinde esası Hun imparatorluğundan gelen ve Göktürk devleti ile daha da gelişen sistemin aynısıdır.

(53) S. M. Arsal, a.g.e., s.114-117. : Yusuf Has Hacıp, a.g.e. , b.4400-4418.

(54) S.M. Arsal , a.g.e., s.117

Uygurlar özel hukuk alanında çok büyük yenilikler yapmışlardır. Aile hukuku , borçlar hukuku, eşya hukuku, şahsın hukuku ve miras hukuku alanında büyük yenilikler yapmışlardır. Senet , makbuz, mukavele müesseselerini yazılı hale getirmişlerdir.

Uygurca belgeler arasında , Kutadgu Bilig'in bu nazari bilgilerini doğrulayacak mahiyette şahitlik, dilekçe ve mahkeme ilamları gibi yazılı belgelerin bulunuşu, Uygurlarda yargı müessesesinin ulaştığı yüksek düzeyi gösterir kanaatindeyiz.

bg- Ceza Hukuku ve İnfaz

Uygurlar bu konuda Göktürk sistemini aynen devam ettirmişlerdir.

ç- Kanun ve Adalet

Kanun ve adalet hususuna Kutadgu Bilig özel bir önem vermektedir. Kutadgu Bilig'in dört kahramanından biri olan Küntoğdu, adaleti temsil etmektedir. Kutadgu Bilig'e göre devlet gümüş bir taht gibidir. Bu tahtın birbirine bağlanmamış yani müstakil olarak üç ayağı vardır. Üç ayaklı bir tahta oturan hükümdarın elinde büyük bir bıçak , solunda bir acı ot ve sağında ise şeker bulunmaktadır. Üç ayak üstünde olan hiç bir şey bir tarafa meyletmez, her üçü düz durdukça taht sallanmaz . Kanaatimize göre , gümüş tahtın üç ayağından kasıt yasama , yürütme ve yargı organı şeklinde ifade edilen kuvvetler ayrılığı velihatibidir. Zira daha sonraki izahlar bu görüşümüzü teyit etmektedir. Esere göre , tahtın ana direği doğruluk ve adalettir. Hükümdar, insanları adaletin önünde bey veya kul ayırmamalıdır. Elindeki , bıçak , işleri bıçak gibi kestiğine , çare arayan kimsenin işini uzatmadığına işarettir. Sağdaki şeker , zulme

uğrayarak devletin kapısında adalet bulanı temsil etmektedir. Soldaki acı ot suç işleyenlerin cezaya çarptırılınca yüzleri ekşiten zalimlerin halini anlatmaktadır. Kısaca, ister oğul, ister hısım, ister yolcu, ister hancı olsun , herkes kanun karşısında eşittir, hüküm verirken fark gözetilmeyecektir. Beyliğin temeli doğruluk ve adalettir. Beyler doğru olursa , dünya huzura kavuşur. Hakimiyetin esası da adalettir.

Kanun kanundur. Kanunun tarlası devlettir.

Güneşin ziyası herşeyi aydınlattığı gibi benim (Yani kanunun) adaletim de herkese şamildir. Benim adaletim sabittir: Bütün halka karşı benim hareketim ve sözüm birdir. Halk üzerindeki benim (Kanunun) hakimiyetim baki kalınmıştırırça halk refah ve saadetten ayrılmaz (55).

(55) Yusuf Has Hacıp , a.g.e., b. 792-822 : S. M. Arsal, a.g.e., s.101-102. :

Ö. L. Barkan , a.g.e., s.18.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMİ DÖNEM TÜRK DEVLETLERİNDE ASKERİ YARGININ TARİHÇESİ

A- İSLAM HUKUK SİSTEMİNİN DAYANDIĞI TEMELLER VE TÜRK DEVLETLERİNDEKİ UYGULAMA ŞEKİLLERİ

Türk Milletinin yüzde doksan dokuzuna yakını islam dinini kabul etmiş durumdadır. Türkler İslam dinini kabul etmekle yeni bir hukuk sistemini de kabul etmiş oldular.

İslamiyeti yaymak isteyen Araplarla Türk'lerin ilk karşılaşmaları Maverâün- nehr'de olmuştur. Araplar önce İran'ı zaptetmiş daha sonra kuzey'e çıkarak maverâünnehr ele geçirince Türkler ile temas sağlamışlardır. 740 yıllarında Göktürk Devletinin yıkılmasıyla Maverâünnehr tamamen müslüman Arapların eline geçmiştir. X ncu yüzyılda Maverâünnehr ve doğu İran'da hüküm süren İranlı Samaniler bölgede fetih hareketlerine başlamışlardır. Çimkent ve talas ele geçirilmiş ve müslümanlaştırılmıştır. Bu bölgelerde bulunan Türk boylarının çoğu isteyerek müslüman olmuştur.

Halifeler seçkin askerlerini Türklerden oluşturmaya başlamışlar ve Türklerin bir çoğu zeka ve kabiliyetleri sayesinde yüksek makamlara gelmişlerdir.

Diğer tarafta Samanilere tabi Türk boyları, göçlerle sınır ötesindeki Türkler arasında İslamiyeti yaymaya başladılar . Bu hadiselerin neticesinde Müslüman Türk Devletleri kurulmaya başladı.

Türkler müslüman olduktan sonra islamın en büyük savunucusu olmuş dünyaya yayılmasının bayraktarlığını yapmışlardır.

Türklerin müslümanlığı kabul etmesi , islam hukuk sistemi neticesini de beraberinde getirmiştir.

İslam hukuku fıkıhla eş anlamlıdır. Fıkıh, din kurallarının yanısıra devlete ve özel yaşantıya ait hukuk kurallarında içermektedir.

Fıkıh'ın din ile ilgili kurumlarını "İbadat" aile ve miras hukuku , ayni haklar ve borçlar hukukuna da " Muamelat" denirdi. Ancak evlenme ve boşanma sonradan "Münakahat" ve "Müferakat" , miras hukukunada "Feraiz" adı verilmiştir. Fıkıh ceza ve usûl hukukunu da içermektedir.

Peygamber ve Sahabilerden geldiği bilinen kuralların adı "ilm", tersi olan fıkıh sözcüğü ise bu kuralların yokluğunda akla yani "rey" 'e başvurularak konan kuralları gösterir. İslamiyetin gelişme dönemlerinde kur'an'daki hukuki kuralların ve sahihliği ispatlanmış sünnetlerin az olması sebebiyle "Rey"'e sık sık başvurulmuştur. Rey ilm'den aşağı kabul edilmemiş, ilm'in olmadığı yerde başvurulmuştur. Kur'an ve sünnetlere benzetilerek sonuç çıkarılmağa çalışıldığı için Rey'e "Kıyas" da denilmiştir. Bundan başka ulemanın , bir şer'i meselede birleşmeside hukuki bir kural sayılır ve buna da "İcma" denirdi.

Sonuçta fıkıh sözcüğünün anlamı genişlemiş Kur'an , Sünnet , İcma ve Kıyas'ı içine alan kuralların yani islam hukukunun adı olmuştur.

a- İslam Hukukunun Kaynakları

aa- Kur'an

İslam hukukunun asıl kaynağı Kur'andır . Peygamberimiz (S.A.V.)610 yılından 632 yılına kadar Allah (C.C) tarafından kendisine bildirilen Ayetleri Müslümanlara bildirmiştir. Peygamberin (S.A.V.) ölümünden sonra Hz. Ebubekir zamanında , Peygamberimizin (S.A.V.)katibi Zeyd İbni Sabid'in

yardımıyla Kur'anın yazılı parçaları ve ezberlenen bölümleri toplanmıştır. Hz. Osman daha sonra üç kez çoğalttırmış ve İslam dünyasına yaymıştır⁽¹⁾. O'nun zamanında yapılan dizim sayesinde Dünyada' ki bütün Kur'anlar aynıdır. Birbirine uymayan Kur'an yoktur.

Kur'anda 114 süre bulunmaktadır. Sureler emir, nehiy, işaret ve delil anlamına gelen 666 ayete ayrılmıştır. Kur'anda ceza hukuku ve ikinci derecede bazı önemli hükümler ayrı tutulursa düstur şeklinde açık hükümler yoktur. Bunun sebebi de 23 yıl gibi uzun bir zaman içinde yavaş yavaş bildirilmiş olmasıdır.

Kur'anda fıkıh bakımından bir hüküm bulunmayan hususlar Sünnetle doldurulmuştur. Sünnet, İslam Hukukunun ikinci ana kaynağıdır.

ab- Sünnet

Peygamberimiz (S.A.V.) hayatta iken müslümanlar arasındaki meseleleri ve kendisine yöneltilen dini ve hukuki meseleleri çözerdi. O'nun verdiği hükümler ve koyduğu kurallar birer örnek ve uyulması gereken kurallar olarak devam etmiştir. Buna "Sünnet" denir. Sünnet, **Kavli** , **Fiili** ve **Takriri** yada **Sukuti** olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Kavli Sünnet ; Peygamberimizin (S.A.V.) sözle koyduğu kurallardır. **Fiili Sünnet**; Bir iş yada hareketi ile koyduğu kurallardır. **Takriri Sünnet** ise bir kimseyi bir iş yaparken görüp engellemek , Bir şeyin yapıldığını duyup ses çıkarmamak şeklinde koyduğu kurallardır.

(1) Şükrü Şerefoğlu , **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku** , Ankara 1955 , s.55.

Sünnetler niteliklerine göre ; Kur'ana tam uygun , Kur'anın yorumundan ibaret , Kur'anda bulunmayan yeni bir kural koyan Sünnetler olmak üzere üçe ayrılır. Sünnet İslamiyetten önce Arapların atalarından kalma adetlerini ifade eder ve uyulması erdem sayılırdı.

İslamiyetten sonra ise Peygamberimizin sünnetleri (S.A.V.) bu adetlerin yerine geçmiş oldu. Önceleri Sünnetleri Sahabiler (Yani peygamberin sözlerini işitenler) sonra Sahabilerden işiten “tabiler” ve tabilerden işiten “tabilerin tabileri” iletiler. Böylece iletilen sözlere “Hadis” adı verilmiştir.

Hadisler’de “Hadis-i Kutsi veya Hadis-i ilahi “ (Bu hadisler Allah derki, sözleri ile başlar), “Hadisi Nebevi” (Peygamberin diğer hadisleri), “Hadisi Sahabi” olmak üzere üçe ayrılır. Hadisler birçok bilginlerce toplanmıştır. Bunlardan Hicri III ncü Yüzyılda yazılmış “Kütüb-bü Sitte “ (Altı Kitap) İslam aleminde geçerlilik kazanmıştır. Özellikle Buhari ve Müslim Bin-el Haccac’ın kitapları çok muteberdir.

Hadisler Sahih , Hasan (Güzel) ve Zaif Hadisler olmak üzere üçe ayrılırlar Adlarında da anlaşılacağı üzere Sahih hadislerin metin kısmı genel inanca aykırı olmayan , İsnad (Daynak) kısımlarında herhangi bir illet olmayan Hadislerdir. Hasan Hadisler , hem dayanağına hemde ileticilerine tam inanılmayan Hadislerdir. Zaif Hadisler ise hem dayanağına hem ileticilerine şüphe ile bakılan Hadislerdir. Bunlardan başka hadisler , Münderic (Dercedilmiş), Metruk (Terkedilmiş) , Mevzuu (Konulmuş, uydurulmuş) Hadisler şeklindedey ayrılabilir.

Birde direk peygamberin sözünü veya işini bildiren “Mefru” , bir sahabinin sözünü bildiren “Mefkuf” ve bir tabinin işini veya sözünü bildiren

“Maktu” Hadisler vardır. Hadisler dayanak noktaların sağlamlığı ve bildiriş yolları bakımından daha birçok ayrımlara tabi tutulabilir (2).

ac- İcmaa

İcmaa, belli bir dönem içinde yaşayan Fakihlerin (İslam Hukuk Alimleri) bir mesele üzerinde aynı fikirde olmalarıdır. İcmaa, itiraz kabul etmez bir delil olarak , Fıkıh'ın üçüncü kaynağı sayılmıştır. İcmaa bir kez meydana gelince sonraki kuşaklarda buna uymak zorundadırlar. Önceleri İcmaa sınırlandırılmak istenmiş Mekke ve Medine de meydana gelenlerin kabul edilebileceği ileri sürülmüş isede sonraları bütün Fakih'lerin bir mesele üzerinde aynı düşüncede olmaları kabul edilmiştir. Hz. Muhammed'in (S.A.V.) “Hiçbir zaman Ümmetin yanlışlık üzerinde birleşmeyecektir” Hadisi de İcmaaya temel alınmıştır. Ayrıca Kur'anı Kerim Nisa süresi 115nci ayetinde ; “... Kendisine doğru yol açıkca belli edildikten sonra, Peygambere aykırı hareket edeni müminlerin yolundan başka bir yola gideni o sapık yolda bırakırız ve cehenneme atarız....” hükmü de esas alınarak İcmaaya uymanın mecburiliği vurgulanmıştır.

Cenab ı Allah tarafından Peygamberimizin (S.A.V.) ölümünden sonra sorunların çözümünde Kur'an-ı Kerim ve Hadisin izahı gerektiği için İcmaaya İslam Hukukunun en önemli kaynaklarından biri sayılmıştır. Halifelik kurumu bile bir İcmaa yolu ile meydana gelmiş sayılmıştır.

(2) H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.150

Kur'an ve Hadis yorumlarının doğruluğu İcmaa ile halledilmiştir. İcmaa da Sünnet gibi Kavli Fiili ve Tahriri ya da Sukuti olmak üzere üç şekilde meydana gelir. Bir sorun hakkında İcmaa bulunduğunu söyleyebilmek için, sorunun çözümü sırasında yaşayan bütün Fakihlerin ölmüş olması gerekir ki itiraz unsuru ortadan kalksın.

aç- Kıyas

Kıyas, Kur'an veya Sünnet te bir sorunun çözümlenmesi için konulmuş olan bir kuralın , aynı kaynaklarda yer almayan bir sorunu çözmek için benzetilerek uygulanmasıdır. Örneğin Kur'anda altın , gümüş, buğday...gibi bazı maddeler üzerinde faiz yasak olduğu için fakihler kıyas ile bu hükmün diğer maddeler içinde yasak olduğuna karar vermişlerdir.

Kıyas'ın , Fıkıh'ın kaynağı kabul edilip edilmemesi konusu çok uzun tartışmalara sebep olmuştur. Sünni mesheblerin doğmasında da bu sebebler etkili olmuştur. Bazı fakihler Fıkıh kurallarının oluşturulmasında insan mantığına yer verilmemesi gerektiğini düşünüyorlardı. Ancak İmparatorluğun genişleme sorunlarının artması, İslam Hukukculara Kıyas'a başvurmaktan başka bir yol bırakmadı Kıyas'ı Fıkıh'ın kaynağı kabul edenlere Ehl'i Rey denildi. Kur'an ve Hadislere sadık kalanlara da Ehl-i Hadis adı verildi.

Bununla beraber ,Sünnilerce kıyas kabul edildi. Kıyas'ın karşısında olanlar bile sorunların çözümünde Kıyas'a gitmekten başka bir çare bulamamışlardır. Hz. Muhammed'in (S.A.V.) Yemen Valisi Muaz'a gönderdiği bir mektupta " Kur'an ve Sünnet'e göre hareket et , bunlarla çözülmemiş sorunları da kendi rey'inle hallet" sözü kıyas'ın kabulü açısından önemli bir yer tutmaktadır.

ad- İctihat

Bir sorunun Kur'an ve Hadis'de yer alan bir hükme dayanılarak çözülememesi halinde Kıyas yolu ile çözümlmesine İctihat, İctihat da bulunana da Mücteid denir.

Mücteid'lerin bir sorun üzerine vardıkları sonuçlar değişik olabildiği için bir konu üzerinde bir çok içtihadlar olabilir . Bir İctihadla diğer bir içtihadın ortadan kaldırılamayacağı İslamın ana kurallarındandır.

Hicretin III ncü yüzyılına kadar meseleler içtihadla çözümlenmişse de bundan sonra her türlü içtihad'ın yapıldığı ileri sürülerek içtihat kapısı kapatılmıştır. Bir sorunun çözümlenmesinde hangi kurallara uyulması gerektiği Fıkıh bilenlere bile çoğu kez zor geldiği için sorunun çözümü fıkıh bilgini sayılan " Müfti " lere sorulmuş ve onlarda " Fetva" yolu ile bu sorulara çözüm yolu göstermişlerdir.

b- İslam Kamu Hukukuna Genel Bakış

ba- Hilafet

Hilafet, Lugat manası " Bir kimseden sonra gelip onun yerine geçmek, temsil etmektir. " Halife de yerine geçen , temsil eden kimsedir (3). Fıkıh açısından Hz. Peygamberden (S.A.V.) sonra gelip Risalet vazifesi dışında kalan fazifeleri ifa eden kimseye Halife, bu müesseseye de Hilafet adı verilmiştir.

(3) Hayrettin Karaman , **Mukayeseli İslam Hukuku** , İzmir 1974, s.83.

İslam hukukuna göre, asıl hakim Allah olduğundan Halife yeryündeki temsilcisidir.

Halife, Peygamberimiz (S.A.V.) halefidir. O'nun ölümünden sonra Müslümanlar ne yapacağını şaşırılmış ve İcmaa yoluyla halifelik makamını oluşturmuşlardır. Hz. Muhammed'in (S.A.V) yerini aynen onun gibi dolduramamakla birlikte , O'nun adına yönetime devam edecek kişiye halife denilmiştir. Nasıl ki herkes Peygambere itaatle yükümlü ise halifeyede itaat etmekle yükümlü sayılır. ; İtaatsizlik eden Allah'a isyan etmiş sayılır.

İlk önce halifelik makamına Hulefa-i Raşidin denilen dört halife gelmiştir. İlk halife Hz. Ebubekir'dir. Ashab tarafından seçilmiş ve ümmetçe tanınmıştır. İkinci halife Hz. Ömer, Hz Ebubekir tarafından halifeliğe uygun görülmüş ve devlet ileri gelenleri tarafından onaylanmıştır. Üçüncü halife Hz. Ömer'in atadığı beş kişilik bir heyet tarafından seçilmiş olan Hz. Osman'dır. Dördüncü halife ise Hz. Ali'dir. Fakat O'nun halifeliği Muaviye'ce tanınmamıştır. Hz. Ali ve Muaviye arasında Siffin savaşı sonuçsuz kalmıştır. Hz. Ali'nin taraftarlarından bir kısmı sonradan O'nu bırakmışlar ve onlara harici adı verilmiştir. Bunlar sonradan Hz.Ali'yi öldürmüşlerdir. Hz.Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'de Kerbelada Muaviyenin oğlu Yezit tarafından öldürülmüştür. Böylece halifelik'te Emevi soyuna geçmiştir.

1517'de Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sırasında Osmanlılara geçen halifelik 3 Mart 1924 tarihinde Büyük Millet Meclisi tarafındanda kaldırılmıştır.

El Maverdi, bir eserinde halife seçilebilmesi için gerekli koşulları anlatmaktadır.

Yalnız Maverdi belkide gerek görmediğinden halifenin ,

- Müslüman olmak

- Özgür olmak

-Ergin olmak

-Erkek olmak şartlarını belirtmemiştir. Bu şartlar daha sonraları Kadi Beyzavinin , Tevaliül Enver ve İmamı Gazalının İhya-ü ulumiddin'ine eklenmiştir .

Bununla birlikte tarihte bu şartlara haiz olmayan kişilerin halife oldukları görülmektedir. İslam Hukukcuları halife seçimini , seçmenlerle seçilen arasında bir akid olarak kabul ederler bu seçimde seçmenler itaatlerini satmakla , karşılığında seçilenden yönetim satın almaktadır. Bu yüzden halifenin seçmenlerce tanınması işlemine "Bia't" denmiştir.

Halife seçecek kişilerin sayısında islam hukukcuları anlaşılamamışlardır. Kimisi halifenin ülkedeki bütün seçmenler tarafından seçilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak bu Hz. Ebubekir'in seçimi ile ters düştüğü için kabul görmemiştir. Zira Hz. Ebubekir'in seçimini ashap yapmış ümmet onaylamıştır. Hz. Ömer'in seçiminde ise altı kişilik bir heyetin içinden bir kişi diğerleriyle anlaşp halifelik anlaşmasını yapmıştır.

Halifenin seçmenler tarafından seçilmesi yolunla "İhtiyar" denir. Bu şekilde seçmenler halife olma koşullarına sahip kimseye haber verir. O da kararı kabul ederse , ona biat ederler ve bu biatla halifelik bağı tamamlanmış olur. Tüm ümmet halifeye itaat etmek zorunda kalır.

Ahid yoluyla; yani bir önceki halifenin ataması yoluyla halife seçimine gelince , bu yol Hz. Ebubekir'in kendisinden sonra gelen halifeyi seçmesi ve

H. Ömer'in kendisinden sonra yerine gelecek olanı seçmesi için, bir kurul ataması örnek olarak verilebilir.

Halifenin görevlerine baktığımızda O' nun hem din , hem de dünya işlerine bakmakla görevli olduğu olduğu anlaşılmaktadır(4).

Adli kararların infazı, dinin savunulması ve korunması ve anlaşmazlıkların çözümü vazifesi halifenindir. Bu yüzden halifenin içtihatla bulunabilecek kadar şeriatı bilmesi gereklidir. Ancak, halifenin yasama yetkisi yoktur. Din kurallarını değiştiremez ve yeni kurallar koyamaz.

bb- Cihat

Dünya, İslam hukukuna göre “**Dar’ül Harp**” yani islam hükümlerinin uygulanmadığı ve “**Dar’ül İslam**” yani islam hükümetlerinin uygulandığı , islamiyetin hakimiyeti altında olan yer diye ikiye ayrılır. Bir de “**Dar’ül Sulh**” vardır ki bunlar islam hakimiyeti altında olmamalarına rağmen , bir anlaşma ile bağlı olan ülkelerdir.

Dar’ül harp-i, Dar’ül İslam’a çevirmek için yapılan savaşa “Cihat” denir. Cihat açılacak uluslar, önce islamiyete davet edilir. Kabul etmezlerse ya haraç ve cizye vererek İslam hakimiyetini tanır, yahut da savaşır. İkinci durumdakiler yani savaşı kabul edenler savaş neticesi köle olarak alınabilir ve malları ganimet sayılırdı. Müslüman olanlar ise diğer bütün müslümanların hak ve yükümlülüklerine sahip olurlardı. Ehl-i Kitap olmayanlar ise ya islamiyeti seçerler yahut da öldürülürlerdi.

(4) H.Cin- A. Akgündüz , a.g.e., s.205.

bc- Vergiler

Vergi toplamak, halifenin en önemli görevlerinden biriydi . Vergi müslüman ve zimni İslam olmayanlar'dan alınan vergiler olmak üzere ikiye ayrılırdı. Müslümanlardan alınan vergiler zekat, ganimet , öşür, zimnilerden alınanlar ise haraç ve cizyedir⁽⁵⁾.

Zekat; Zekat, islamın beş şartından biridir. Zekat sekiz grup kişiye verilen bir vergi türüdür. Bu kişiler;

- Fakirler
- Muhtaçlar
- Zekat tahsildarları
- Müellefe 'i Kulüp , yani kalpleri islamiyette ısındırılacak olanlar
- Köleler
- Borçlular
- Allah uğrunda öğrenim yapanlar
- Yol masrafını ödeyemeyen yolda kalan yolcular.

Zekat vergisine tabi mallar ise;

- İnsanların ekip biçtikleri tarlaların ürünlerinden saklanabilen ve gıda olarak kullanılan mallar

- Deve, sığır, koyun, keçi gibi ev hayvanları
- Üzüm ve Hurma ürünü
- Altın ve Gümüş
- Tüccar eşyası

(5) H. Cin- A. Akgündüz a.g.e., s.359-360.

Birinci ve üçüncü kategorideki mallardan müslümanlar ürünü elde eder etmez , 1/10 nı vermekle yükümlüdürler. Sosyal bir yardım niteliğinde olan zekat, Hz. Ebu Bekir ve sonra gelen halifeler zamanında tam bir vergi haline sokulmuştur ve hazinenin en önemli gelir kaynaklarından birisi olmuştur. Peygamberimizin (S.A.V.) ölümünden sonra birçok boylar zekatı ödememek için islamiyeti redetmişlerdir. Bu olaya “Ridde” denilmiştir(6).

Ganimet;Ganimet, cihad da denilen gayri müslimlerden elde edilen silah, binek hayvanları, köle ve diğer taşınır mallardır. Taşınamaz mallara ise “Feyé denilmektedir.

Ganimetin 4/5'i erler arasında paylaştırılırdı.1/5'i ise Allaha aittir ve Kur'an da zikredildiği üzere Peygamber , Peygamber ailesi , yetimler muhtaçlar , yolcular arasında pay edilirdi. Ancak , uygulamada bu 1/5 devlet gelirleri arasında yer almıştır. aslında ganimet gayri müslimlerden alınan mallar olmasına rağmen , müslümanlar arasında paylaşılırken 1/5'i alındığı için müslümanlardan alınan vergilerden saymaktayız.

Uşr(veya Öşür) ; Öşür kamu yararları için , ürünlerden alınan 1/10 oranındaki verginin adıdır. Bu tür vergilendirmelere Asurlar'da ve İbraniler'de de rastlanılmaktadır. Öşür daha çok saklanabilir ürünlerden alınmaktadır.

Genellikle 1/10 oranında alınan vergi, yerine göre bu oranın yarısı 1/5 ve iki katı olarak da alınırdı. Örneğin tabi olarak sulanan topraklarda 1/10 oranında

(6) Bahriye Üçok, **İslamdan Dönenler ve Yalancı Peygamberler** , Ankara 1967, s.75.

dolaylı olarak sunulan topraklarda 1/20 oranında vergi alınmaktaydı. Bu vergiler sosyal amaçlar için kullanmak gerekirse de devlet bunları , devlet giderlerine karşılık olarak kullanmak zorunda kalmıştır.

cizye ; Cizye , müslüman olmayıp ancak ehli kitap olanlardan alınan bir vergi türüdür. Bu vergiyi verenler islam devletinin koruyuculuğunu kazanırlar ve bunlara “zımnı” adı verilmektedir. Bu vergiyi yalnız ergin , vücutça ve akılca sağlam ve vergiyi vermeye gücü yetenler verirlerdi. Kadın , çocuk ve ihtiyarlardan vergi alınmazdı. Kör ve sakat olanlarında yalnız zengin olanları cizye verirlerdi.Fakirler, dilenciler ve rahipler bu vergiden muaftı.

Cizye, her yıl nakit ödemekle birlikte, bazı durumlarda aynı olarak da verilmiştir.Osmanlılar zamanında bu vergiye kafa vergisida denilmiştir.

Bu tür bir vergilendirme Bizanslılarda , Sasanilerde hatta Fransız ihtilalinden önce Fransa’da uygulanmıştır.

Cizye , İslamiyetin yerleşmesiyle önemini yitirmişse de uzun bir süre devletin önemli gelir kaynaklarından olmuştur.

Haraç ; Haraç cihat sonunda elde edilen ülkelerde ehli kitap olup İslamiyeti kabul etmeyen toprak sahiplerinden alınan vergidir. Toprak üzerinden alınana “Haraç’i muvazzafa”, ürün üzerinden alınana da “Haraç’i Mukassemi” adı verilirdi ve aynı olarak alınırdı . Bu usül Romalılar, Bizanslılar ve İranlılar tarafından uygulanmıştır(7).

Önceden Haraç, hem müslümanlardan hem de gayri müslümlerden alınmakta idi. Çünkü bu bir toprak vergisi çeşiti idi. Fakat müslümanlar

(7) H. Cin- A. Akgündüz a.g.e., s.361

çoğalınca yalnız öşür ve zekatı verdiler . Haraç vermediler. Dolayısıyla bu topraklar öşür alınan topraklar haline geldiler.

Yine de haraç uzun süre islam ülkelerinin en önemli gelir kaynaklarından birisi olmuştur.

b- İslam Ceza Hukuku

İslam ceza hukukuna Fıkıhta “Ukubat” denir. Ceza hukukunda , iki çeşit suç vardır.Birincisi Allah’a karşı işlenen suçlardır. Buna “Hukukullah” denir. ikincisi kişiye karşı işlenen suçtur ki buna “Hukuki İbat veya Hakkı Ademi” denir. İşlenen suç Allah’a karşı ise , kişiye ikrarını geri alması ve Allah’tan af dilemesi önerilir. Su sabit olmuşsa ceza verip vermemekte hakim serbesttir.

Eğer suç kişiye karşı işlenmiş ise, suçun şekline göre ceza verilirdi. Bu cezalar dört guruba ayrılır. Bunlar kısas, diyet, hadd ve ta’zirdir.

Kisas ; Kısas, kelime manası olarak ödeme demektir. İslam hukukunda ise gerek öldürme ve yaralama gerekse herhangi bir uzvun yok edilmesi yolunda işlenmiş olan suçların faillerininde , imkanlar içerisinde işledikleri suçun aynısı ile cezalandırılması şeklinde tanımlanmaktadır.

Tanımdan da anlaşılacağı gibi kısas, cana karşı kısas ve candan aşağısı için (yani bir uzva karşı kısas) Kısas olmak üzere ikiye ayrılır.

Cana karşı kısas candır. Ancak bu cezanın verilebilmesi için bu suçun bilerek ve isteyerek yani kasten işlenmiş olması gerekir. Birini yanlışlıkla öldüren , aslında öldürücü olmayan bir fiili bile bile işleyerek ölümüne sebep olan kastın aşılması, bir fiili istemeyerek işleyen istemeyerek ölüme sebep olan ya da doğrudan doğruya bir kimseyi öldürmek için işlenmemiş olan fiil sonucunda ölüme sebep olan suçlular kısas cezasıyla cezalandırılmazdı.

Bunun yerine diyet öderdi. Ya da kefaretle (Köle azat etmek) de cezalandırılabilirlerdi.

Çocuk düşürmeye sebep olan kimse, ana ve çocuk ölmüş olsa dahi veya yalancı tanıklıktan birinin ölümüne sebep olan kimse de kısas cezasına çarptırılmazdı. Bunların haricinde suçlunun ergin ve mümeyiz olması öldürülen kimsenin şariatça korunuyor olması yani ya müslüman olması veya zimni olması gerekir. Yani Dar'ül İslam veya Dar'ül sulhda bulunması gerekmektedir. Ayrıca failin fûrûğu, kölesi veya Fûrûğunun olmaması gerekir.

Kısasın uygulanması kıyası istemeye hakkı olana düşer. En yakın akraba Kısas veya diyet isteyebilir. Kısas istemezse yerine diyet ödenir. Yaralı ölmeyen öncede kısastan vazgeçebilir⁽⁸⁾.

Uzva karşı kısasa gelince, bir kişi yaralanmışsa (bir kişi tarafından bilerek ve isteyerek) aynı yarayı isterse fail üzerinde de açabilir. Bu kısas'da da aranan şartlar, cana karşı kıyasda aranan şartların aynısıdır.

Bir kimse meşru müdafaa yoluyla yaralamışsa bunda kısas uygulanmazdı.

Diyet ; Diyet ölüm yada yaralama ile sonuçlanan bir suç işlendiğinde kısasın şartları oluşmaması halinde ya da ilgilinin istememesi halinde mal olarak verilmesi gereken bir bedeldir.

Diyet, deve, gümüş veya altın olarak ödenir. İslam hukukunda bilerek ve isteyerek öldürmenin diyeti 100 dişi deve ya da 1000 altın dinar, yahut da 12.000 gümüş dirhemdi. Kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısıdır. Zimni ve müstemliklerin diyeti ise müslümanlarınkinin aynısıdır.

(8) H. Cin - A. Akgündüz a.g.e., s.326.

Suçu bilerek ve isteyerek işleyenin diyeti kendisinin ödemesi gerekir. Ancak bu borcu suçlunun “akile” denilen yakın erkek akrabalarının ödediği de görülmektedir. Ancak kusurlunun hiç ödememesi yalnız kefaretle yetinilmesi dikkate değer bir olaydır. Hatta kusurlunun akilesi yoksa diyeti devlet öder. Kimlerin ne ödeyecekleri mezhepleri mezheplere göre ayrı ayrı belirtilmiştir.

Hadd ; Kur’an da belirtilmiş cezalara , islam hukukunda “hadd” denir. Hadd başlıca Allah’a karşı işlenen suçlara karşı oluşturulmuştur. Hadd cezası verilen beş suç türü vardır.

- Zina suçu , cezası recim veya sopa dayaağı
- Zina iftirası (iffete iftira) cezası kazf, 80 sopa
- Hamr içme suçu , cezası 80 sopa ,
- Hırsızlık suçu , cezası el ayak kesmek
- Yol kesme suçu, cezası sürgün veya el ayak kesmek veya ölüm .

Zina suçu ve recim ve sopa cezaları : Musevilerde büyük bir yer alan recim , suçlunun yarı beline kadar toprağa gömüldükten sonra , taşlanarak öldürülmesidir. Kur’ an da zinanın cezası 100 değnek olarak belirtilmiştir. Hz. Ömer zamanında ise sopa cezasının yanına recim cezası da kabul edilmiştir.

Bu sopa ve recm cezasının uygulanması bakımından suçlular iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısma girenlere “Muhsen” adı verilmiştir ve bunlar recm ile cezalandırılırlar. Muhsen ergin , mümeyyiz, özgür ve hayatlarında evli olarak cinsel ilişkide bulunmuş kimselerdir.

Hayatlarında evlilik içinde cinsel ilişkide bulunmamış olanlar yani bekarlar 100 değnekle cezalandırılırdı.

Bu cezaların verilebilmesi için, suçun ya dört tanıkla ispat edilmiş olması , ya da suçluların dört kez zina etmiş olduklarını ikrar etmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde hadd cezası uygulanmaz. Köleler ise 50 değnekle cezalandırılır.

Zinanın ancak, dört erkek görgü tanığıyla ispat edilebilmesi bu suçun cezalandırılmasını, islam hukukunun uygulandığı ülkelerde hemen hemen imkansız hale getirmiştir.

Kazf veya Zina iftirası suçu : Müslüman ve zinadan ötürü cezalandırılmamış bir erkek veya kadına zina isnad edip bunu ispatlayamazsa 80 değnek vuruşu ile cezalandırılır. Ancak karısına zina suçu isnad eden bir erkek ispat edemezse dahi cezalandırılmaz. Bunun yanısıra küçükler , deliler ve fûruğuna, zina isnad etmiş olan usul, kazfdan ötürü cezalandırılmazlar.

Hamr içme suçu: Hamr içme suçu yani içinde alkol bulunan içkileri içmenin cezası Kur'an da düzenlenmiştir. İslam hukukunda bu suça 80 değnek ceza verilmiştir. Cezanın verilebilmesi için iki erkek tanığın tanıklığı veya sanığın ikrarı gereklidir.

Hırsızlık suçu : Kur'an daki ayetlere ve bu konu ile ilgili Sünnetlere dayanılarak hırsızın suç işlediği zaman sağ eli , ikinci kez işlediği zaman ise sol bacağı kesilir. Eğer üçüncü kez hırsızlık suçunu işlerse bu kez tövbe edene kadar hapsedilir.

Bu cezaların verilebilmesi için Ebu Hanefi'ye göre çalınan eşyanın değerinin on gümüş dirhemden fazla olması, çalanın çaldığı malda hiçbir payının olmaması, çalınan malın iyi korunuyor olması ve çalınan malın çalanın yakın hısmının koruyuculuğunda iken çalınmış olması şartları aranır. Hırsızlığın ispatı için, sanığın itirafı veya iki erkek tanığın ifadesi gereklidir.

Yol kesme suçu (Kat'ül-Tarik) : Kur'an da bu suçu işleyenlerin cezasını şöyle belirtilmiştir; yol kesenlerden adam öldürüp te mal almayanlar öldürülür, mal da almamışsa hem öldürülür hem de ibret-i alem için asılır. Yalnız mal almamışsa sağ eli ve sağ bacağı kesilir. Yalnız yolun güvenliğini bozmuşsa sürülür.

Ta'zir : İslam hukukunda cezaları belirtilmemiş bazı suçlar bulunmaktadır. İşte önceden belirtilmemiş olan suçlara ve belirtilmiş olupta cezaları gösterilmemiş olan suçlara verilecek cezayı yargıç tayin eder. Buna ta'zir adı verilir. Örnek : Dolandırıcılık, şantaj, yalancı şahitlik , iftira 10 gümüş dirhem den az değerli şeylerin çalınması gibi suçlar ta'zir ile cezalandırılır.

Bu şekilde yargılanacak suçlarda en büyük taktir hakkı yargıca bırakılmıştır. İsterse yalnızca öğüt verir isterse de sopa attırır. Ancak yargıcın vereceği ceza aynı cinsten hadd cezasının en aşağı sınırına varmamalıdır. Hadd cezaları arasında, zinada ve yol kesmede ölüm cezası bulunduğu için ta'zir olarak ölüm cezası verilemez . Fakat İslam Devleti hükümdarlarına devlete zararlı olduğuna inandıkları kimseyi öldürebilmeleri konusunda bir hak tanınmıştır ki buna siyaseten katl denir⁽⁹⁾.

bd- Adalet Teşkilatı

Hz.Peygamber (S.A.V) sağ iken hukuki anlaşmazlıkları çözer gereken cezayı verirdi. Daha sonra yerine geçen halifeler sınırlar genişlediği için

(9) Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Ankara 1963, s.103.

yerlerine valiler atamışlardı. Daha Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında hukuki anlaşmazlıkları çözmek için Kadılar atanmıştı. Kadılar hem ceza hem de özel hukuk işlerine bakmakla görevli idiler.

Kadı, adil ve şeriatı iyi bilen mahkumiyeti bulunmayan bir müslüman olmalı ve bazı mezheplere göre gerektiği zaman bir müçtehid gibi hareket edebilmelidir. Kadınlar da kadı olabilirler, fakat kısas ve hadd gibi cezalara tanıklık edemedikleri için veremezler . Davalara bakmanın yanında Vakıf işlerine yetim ve delilerin mallarının yönetimine , erkek akrabası olmayan kadınların evlendirme işlerine bakarlardı.

Kadı'nın davaya bakması için Hukuku İbad'a giriyorsa zarar görenin veya varislerinin, hukuku Allah'a giriyorsa herhangi bir müslimin şikayetçi olması gerekir.

Yalnız insanların hakları ihlal edilmiş ise o zaman , şikayetçi şikayet hususunu kadıya bildirir ve şikayet edilen kimse mahkemeye çağrılır, mahkeme herkese açık ve sözlüdür.

B- İSLAMİ DÖNEM TÜRK DEVLETLERİ VE HUKUK SİSTEMLERİ

a- Karahanlılar Devleti ve Hukuk Sistemi

aa- Devletin Kuruluşu

840 yılında Ötüken'deki Uygur Devletini yıkılmasından sonra Uygurlara bağlı bir sülale olan Yağma 'lar batıya doğru çekilerek Kaşgar yöresine gelmiş ve bazı yerleri Karluk'lardan alarak bölgeye hakim olmuşlardır⁽¹⁰⁾.

(10) M. Çağatay Uluçay, İlk Müslüman Türk Devletleri, İstanbul 1977, s.1.

Daha sonra Yağmalar Çu ve bilhassa İli vadilerinede hakim olmuşlardır. Yağmalar bölgede hakimiyetlerini tesis ederek , Bilge Kül Kadir Han önderliğinde Karahanlı Devleti'ni kurmuşlardır.

Karahanlılar 840-1212 yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm sürmüş ve ilk Müslüman Türk Devletini kurmuşlardır.

Karahanlı Hükümdarı Oğulcak Kadir Han döneminde yeğeni Satuk'un İslam Sufi Vaizleri ile karşılaşması onun islam dinini kabul etmesi neticesi ile sonuçlanmıştır. Müslüman olan Satuk amcası ile giriştiği taht mücadelesini kazanmış ve Karahanlı Devleti'ne hükümdar olmuş ve Satuk Buğra Kara Han ünvanını almıştır (11).

ab- Devlet Teşkilatı

aba- Hakimiyet Anlayışı ve Hükümdar

Karahanlılar Devleti'nin teşkilatı hakkında bilgi vermeye çalışırken , ilk önce bu dönemin hakimiyet anlayışı üzerinde durmak , konunun daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacaktır. Zira, devlet teşkilatının hemen her kademesinin tanziminde bu hakimiyet anlayışının büyük payı olduğu muhakkaktır.

Bilindiği gibi eski Türklerde hakimiyet anlayışı, hükümdarda tanrı bağıışı olan bazı vasıfların varlığını kabul eden bir anlayıştır. Buna göre , idare etme hakkı, Türk hükümdarlarına Tanrı tarafından bir ilahi lütuf olarak bağışlanmıştır. Bir başka söyleyişle hükümdar, Tanrı irade ettiği için , yani

(11) **Büyük İslam Tarihi** , İstanbul 1990, C:6, s.143.

kendisine Kut (Devlet, Baht, Hükümlanlık hakkı) ve Üluğ (Kismet) verdiği için hükümdar olmuştur ve siyasi iktidar hakkına sahiptir yani onun devleti idare etme hak ve selahiyetinin kaynağı ilahidir. Bu bakımdan Türk Kağanı adeta göğün yeryüzündeki temsilcisi gibidir.

Bu anlayış İslam Halifesini veya onun adına hüküm süren hükümdarları, Allah'ın yer yüzündeki gölgesi olarak telakki eden İslami anlayışa tamamen benzemekte olup, Türklerin İslam Dinini benimsemelerinde bu anlayışında büyük tesiri olmuştur.

Yukarıda ana hatları ile işaret edilen Türk hakimiyet anlayışının Asya Hun İmparatorluğu zamanından beri , yüzyıllar boyunca Türk Devlet İdaresinin temel unsuru olarak kaldığı da malumdur⁽¹²⁾. Bu cümleden olarak , Karahanlılarda da aynı anlayışın varlığı açıkça görülmektedir. Bunun en güzel delili de Yusuf Has Hacib'in ünlü siyaset kitabına Kut kelimesi ile ilgili olarak verdiği Kutadgu-Bilig adıdır. Bilindiği üzere burada Kutadgu kelimesi Kutadmak mastarından yapılmış bir isim olup , manasında "Kut'a eriştiren, Kutlu Kılan " demektir.

Kut kelimesinin ifade ettiği manaya gelince, Yusuf Has Hacib bu kelimeyi, eserinin muhtelif yerlerinde doğrudan doğruya devlet kelimesinin Türkçe Karşılığı olarak kullanmıştır ⁽¹³⁾. Fakat burada kastedilen devlet State

(12) **Büyük İslam Tarihi**, C:6, s.164. : İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.220. : M.

Çağatay Uluçay, İlk Müslüman Türk Devletleri, İstanbul 1977, s.15.

(13) **Büyük İslam Tarihi**, C:6, s.165.

değildir. Zira Türklerin bu manada İl (El) kelimesini kullandıklarını biliyoruz . O halde buradaki devlet (Kut) , bugün kullandığımız devlet kuşu deyimindeki devlet sözünün içinde saklı olan manadaki devlettir. Bu bakımdan Kut'u , Siyasi hakimiyet kudreti, yani devleti idare etmek kudret ve selahiyeti manasında anlamak gerekmektedir. Bu kelimeye verilen baht , iyi talih , ikbal, uğurluluk ve saadet gibi manalar, ikinci planda kalan ve daha sonraları ortaya çıkan manalar olarak görülmektedir.

Yine bununla ilgili olarak aynı kaynakta sık sık kullanılan İliğ Kut tabirinin ise doğrudan doğruya Devlet'lu Hükümdar manasında kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan Yusuf Has Hacıb'in hakimiyet hakkının Tanrı tarafından bahşedilen ilahi bir lütufla mümkün olabileceğini gösterir başka kayıtları da vardır. O , hükümdara şöyle seslenir ; “ Bu hükümdarlığı sen arzu edip kuvvet kullanarak ele geçirmedin . Onu Tanrı kendi fazlı ile ihsan etti lütfederek sana verdi . Tanrı, beylik işini kime verirse ona , işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir. Tanrı kimi hükümdar olarak yaratmak isterse ona, önce mütenasip tavır ve hareket ile akıl verir. Hükümdarlar hakimiyetlerini Tanrı'dan alırlar. Tanrı seni doğruluk için hükümdar yaptı” (14).

İşte bu anlayıştan dolayıdır ki hükümdarlık İduk Kut tabirinin de gösterdiği gibi kutsaldır, ilahidir. Kaynagını Tanrıdan almaktadır.

Öyle anlaşıyor ki , Türk hakimiyet telakkisi tarihin en eski zamanlarından beri Kut'un babadan oğula kan yolu ile geçtiği inanişinide esas

(14) Yusuf Has Hacıb, a.g.e., b. 1933,1934.1978,5195,5469,5470.

almıştır⁽¹⁵⁾. Nitekim Yusuf Has Hacib'in : "Bey, anasından doğarken beylikle doğar . Babası hükümdar idi kendiside hükümdardır. Babası hükümdar ise oğlu da hükümdar doğar ve o da babası gibi bey olur" şeklindeki sözleri bu telakkisinde Karahanlılar devrinde çok yaygın bir inanış olduğunu açık bir şekilde göstermektedir⁽¹⁶⁾.

Yusuf Has Hacib'in X ncu yüzyıl Karahanlı hakimiyet telakkisi hakkında verdiği bilgilerden , Türk hükümdarının göğün altındaki bütün ülkelerin ve insanların tek hakimi olarak farzedilmesi inanışının da bu dönemde yaygın olduğu anlaşılmaktadır ki , tarihte geniş fetihler şeklinde beliren Türk Cihan Hakimiyeti anlayışının temel felsefesini de ilahi menşeli bu telakki teşkil etmiştir. Ancak bu telakkiye rağmen Türk hükümdarları asla insan üstü birer varlık sayılmamışlardır. Esasen Türk Telakkisi Kut'a nail olmuş bir hükümdarın ancak buna uygun hareket ettiği müddetçe hükümdar olarak kalabileceği tarzındadır. Diğer taraftan , öyle anlaşıyor ki , Türk hakimiyet telakkisi siyasi iktidarın kaynağını Tanrı'ya bağlamakla hükümdarı yaptığı işlerden dolayı Tanrı katında sorumlu tutmuş ve bu suretle, bugün milli irade denilen yüksek

(15) Büyük İslam Tarihi, C:6, s.165.

Kut'un Kan vasıtasıyla babadan oğula intikal ettiği inancı ve bu yüzden hükümdar ailesi mensuplarının kanlarını dökmelerinin yasak olduğu hakkında bkz. Fuat Köprülü, Türk ve Moğol sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuniyeti, Türk Hukuk Tarihi Dergisi,I,s.1-9.

(16) Yusuf Has Hacip , a.g.e., b.1932, 1936, 1950.

kontrol otoritesi meselesini de üstün kültürleri sayesinde kendilerine göre halledmişler ve insanları da hükümdarın şahsi insaf duygusuna sığınmaktan kurtarmışlardır. Öyle olunca da Türk hükümdarları elbette hiç bir sorumluluk taşımayan müstebit biri değil , öncelikle Tanrı'ya ve sonra da Törü (Kanun) yoluyla idaresi altındakilere karşı sorumlulukları olan ve bu sorumlulukları yerine getirebileceği müddetçe hükümdar kalabileceğini bilen biri oluyordu. Bir başka söyleyişle hem Türk hükümdarının kendisi hem de idare edilenler, onun insan üstü bir varlık değil , normal bir insan olduğunu ve idare selahiyetinin bazı şartlarla tahdid edilmiş bulunduğu farkındadırlar.

abb- Hükümdarlar

Karahanlı devrinde Türklerin ideal hükümdar tipi, onların erdem olarak kabul ettikleri yüksek ahlaki değerleri ve diğer üstün vasıfları şahsında toplayan kişidir. Bu erdemlerin, Kut gibi hükümdara Tanrı'nın ilahi bir lutfu olarak verildiğine de inanılıyordu. Bu yüzden hükümdarların Kut'a nailiyetlerinin devamı, bu erdemlere sadece sahip olmak değil , bunların icaplarına göre hareket etmekle mümkün olabiliyordu. Karahanlılarda gördüğümüz bu telakkiler , kaynağını Türk tarihinin derinliklerinden alan inanışlardır.

Buna göre hükümdar'dan beklenen başlıca vazifeler şunlardır;

- Tarih boyunca Türk devlet anlayışının ve idare felsefesinin temelini, halkı zengin kılarak refah yaşatmak teşkil etmiştir. Bu anlayışı Göktürk Kitabelerinden itibaren çok açık bir şekilde görmek mümkündür. Dolayısıyla aynı anlayışın Karahanlılarda da bütün canlılığı ile devam ettiği görülmektedir. Hatta Yusuf Has Hacib'e göre bu dönemde hükümdarların idare ettikleri kitleyi aç bırakmamaları yani müreffeh kılmaları adeta Tanrı buyruğu olarak telakki

edilmiş ve bunu yerine getirmedikleri takdirde, Tanrı katında mes'ul tutulmuşlardır. Onun kaydettiği , “Tanrı senin boynuna bir emanet yüklemiştir. Bu emaneti gözet, zira onu sana soracaktır” şeklindeki ifade bu konuda yeterli bilgi vermeye kafidir.

Yusuf'un kaydettiği ; “Ey devletlü hükümdar! eğer kullarından fakirlik adını kaldıramazsan bir kimse nasıl bey olur?” şeklindeki ifade de halkı müreffeh kılmanın, fakirlikten kurtarmanın , hükümdarlığın icabı olduğunu göstermektedir.

-Tarihi Türk hakimiyet telakkisinde olduğu gibi , Karahanlılar devri idare felsefesinde de hükümdarların ikinci mühim vazifesi Törü'yü (Kanunları) düzenleyip tatbik ederek dirlik ve düzeni sağlamak , adaleti temin etmek idi.

Anlaşıldığına göre Türk idare anlayışı , kanunu tebaanın hakkı olarak görmüş ve tıbkı doyurma ve giydirme gibi , iyi kanunlar yapıp bunların adaletle uygulanmasını da devletin varoluş felsefesinin temeli saymıştır. Bununla ilgili olarak Yusuf Has Hacib'in “Devletin direği, sağlamlığı , temeli, esası ve kökü iki şeye bağlıdır. Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun , diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan paradır” demesi, aynı anlayış Karahanlılar döneminde de titizlikle uyulması gereken temel bir görüş olarak muhafaza edildiğini göstermektedir.

Yine Kutadgu - Bilig'de yer alan , “Hükümdalık ve büyüklük çok iyi birşeydir. Fakat daha iyi ve büyük olan kanundur. Ama asıl mühim olanı ise kanunu eşitlikle tatbik etmektir.”⁽¹⁷⁾ şeklindeki ifade , söz konusu dönemin kanun ve adalet anlayışı hakkında kafi derecede fikir vermektedir. Diğer

(17) Büyük İslam Tarihi, s.168.

tarafından Kaşgarlı Mahmud'a göre , Türklerin Törü kelimesine kanun (Örf , Gelenek) manasının yanında, "insaf" gibi bir manası da vermiş oldukları dikkat çekilir. Buna dayanarak söylemek mümkündür ki Türk nizam anlayışı , törü'ye "insaf" gibi bir mana da vermek suretiyle, halkın hakkı olan törü'yü (Kanunu), zora karşı insanları insafla himaye eden bir hükümler birliği gözüyle görmektedir. Demek ki , Türkler kendilerini bir kişinin (hükümdarın) veya kişilerin insafına değil , törü'nün insafına teslim etmiş oluyorlardı ki , ancak çağdaş hukuk anlayışında ifadesini bulan kanunun üstünlüğü'nü çok eski dönemlerde gerçekleştirmek suretiyle, bu konuda da medeni üstünlüklerini göstermişlerdir.

- Savaş gücünü daima muntazam ve kuvvetli bulundurarak fetihler yapmak da tarihi geleneğe uygun olarak Karahanlı hükümdarlarının en önemli vazifelerinden olmuştur⁽¹⁸⁾. Zira, öyle anlaşıyor ki, bütün eski Türk devletlerinde olduğu gibi Karahanlılarda da devletin temeli savaş gücüne dayanıyordu. Yusuf Has Hacib'in , "Eğer ülke tutulursa kılıç ile tutulur, eğer ülkeye hükmedilirse kalem ile edilir." demesi de şüphesiz bu anlayışın bir ifadesidir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki , ilk önce Karahanlı hükümdarları da tarihi Türk telakkisine uygun olarak ülkeler fethetmek ve buralarda Kut'un icabı olan dünya nizamını kurmakla vazifeli kabul edilmişlerdir. Diğer taraftan , İslam hükümdarları olarak cihad edip İslam dinini yaymakta onların başlıca vazifelerinden olmuştur.

(18) M.Ç.Uluçay, a.g.e., s.9-10.

- Hükümdarların Reaya (vatandaş, teb'a halk) ile münasebetlerine gelince: Yusuf Has Hacib'in tespit ettiği Türk idare felsefesine göre idare edilenlerin hükümdar üzerinde üç temel hakkı bulunmaktadır. Bunlar:

- Paranın ayarını korumak (yani iktisadi istikrarı koruyarak geçim sıkıntısı çektilmemek),

- Halkı adil kanunlarla idare etmek , zorbalığa ve tahakküme yer vermemek (kanun hakimiyetini sağlamak)

- Bütün yolları emniyet altında tutarak, haydutların ve yol kesicilerin ortaya çıkmasına meydan vermemek (Dirlik ve düzeni sağlamaktır).

Bunlara mukabil , aynı tespiti göre hükümdarların da halk üzerinde üç temel hakkı vardır. Bunlarda;

- Hükümdarın emirlerine hürmet etmek ve bunlar ne olursa olsun derhal yerine getirmek (Bugünkü manada devletin kanun ve nizamlarına mutlaka itaat etmek),

- Haiznenin hakkını gözetmek ve zamanında vermek (Vergi borcunu zamanında ödemek, vergi kaçırmamak),

- Hükümdarın (Devletin) dostuna dost ve düşmanına da düşman olmak (ve şüphesiz gerektiğinde dostluğun ve düşmanlığın icabı olan vatani vazifeyi yerine getirmektir).

Yukarıda kısaca işaret edildiği gibi Karahanlılar devri idare anlayışında tarihi Türk idare anlayışına uygun olarak devletin temel vazifesini teb'anın karnını tok sırtını pek kılmak olarak görmüştür. Fakat görüldüğü üzere Türk idare felsefesi bununlada yetinmemiş,devleti (hükümdarı), doyurup giydirdiği teb'asına hayat pahalılığı çektilmemek, onları adil bir idare altında, dirlik ve

huzur içinde yaşatmakla da mükellef kılmıştır.Buna karşılık devletin (Hükümdarın)halktan bekledikleri ise, en basit vatandaşlık vazifeleri olmaktadır.

Görülüyor ki , günümüzde bile bazı devletlerin, vatandaşlarına karşı yerine getirmeyi devletin temel vazifeleri haline koyamadıkları bu hususları Türk idare felsefesi en az bin yıl önceden karşılıklı hak hukuk anlayışı içinde esaslı velihatiplere bağlamıştır. Dolayısıyla, bu konuda da üstün bir kültür ve nizam anlayışının mümesilleri olmuşlardır (19).

abc- Saray

Hükümdarın ailesi mensupları ile birlikte ikamet ettiği bir mesken olmaktan ziyade, devleti idare edildiği merkez demek olan saray'da bulunan büyük devlet memurları ve bunların başlıca vazifeleri şöyle idi:

Ulu Hacib : Büyük Hacib, (Ulug Hacib) veya Baş Hacib demek olan Ulu Hacib'in emrindeki diğer Hacibler ve bıruk (Buyruk) ünvanı verilen memurlardan müteşekkil genişçe bir kadronun ifa ettiği başlıca vazifeler şunlardı:

- En yüksek rütbeli beylerden en yoksul kimselere kadar herkesin derdini dinlemek, gerekiyorsa huzura arz etmek, değilse sadece isteklerini hükümdara iletip, aldığı cevapları ilgililere ulaştırmak .Bir başka söyleyişle , hem hükümdar ile hükümet ve hem de hükümdar ile halk arasındaki teması sağlamak , (Kaşgarlı Mahmut'a göre bu işler çok itimat etmeyi gerektiren işlerden olduğundan Türkler Hacib'e Tayangu diyorlardı ki, kendisine güvenilen ,dayanılan, itimat edilen demek oluyordu).

(19) Büyük İslam Tarihi, C:6, s.169.

- Mezalim gününde, (şikayeti olanların hükümdar huzurunda veya hükümdar adına yapılan duruşmalarında) maruzatı olanları veya haksızlığa uğrayıp adalet talebinde bulunanları huzura çıkarmak.

- Merasimlerde ve toplu kabullerde huzura çıkan devlet büyüklerini ve öteki ilgilileri, bırıklar vasıtasıyla rütbelerine göre yerleştirmek (teşrifat işlerini, pratokol merasimlerini yerine getirmek).

- Yabancı elcilerin her türlü işleriyle meşgul olmak .

Kapucubaşı : Sarayda Tayangu (Ulu Hacib)'dan sonra gelen en büyük devlet memmuru idi . Başlıca vazifeleri ise şunlardı:

- Bütün saray hizmetlerinin usulünce yürütölmesini sevk ve idare ederek , gerekli kontrolleri yapmak,

- Gerek sarayda gerekse saray dışında, her türlü tehlikeye karşı hükümdarın şahsi korunmasını sağlamak.

Emir'i candar : Hükümdar ve sarayın muhafazasını memur muhafızlara yatgak ve turgak gibi Türkce adlar verilirken , bilahere Farsçadan alınarak bunlara candar denilmiş olup bunların amiriolan Emir'i Candar , kapucubaşının emrinde sarayın gece ve gündüz nöbet işlerini ve saray dışında hükümdarın korunması işini yürütürdü.

Silahdar : Kapucubaşının emrinde, sarayın silahhanesini idare eder, silah yapım işlerini yürütür ve ayrıca hükümdarın silahlarının da bakım ve muhafazasını yaptırırdı.

Alem Başlar Er (Alemdar) : Alemdar da Kapucubaşının emrinde bulunan saray vazifelilerindendi. Barış zamanlarındaki vazifeleri hükümdarın bayrak ve sancaklarını hazırlamak , muhafaza etymek veya merasimlerde ve

memleket gezilerinde yürüyüş kolunun gerekli yerinde taşımak idi . Zamanı ise savaş saflarının önlerinde bulunarak, hareketin sevk ve idaresinde en önemli unsurlardan biri olarak vazife almaktı.

abç- Merkez Teşkilatı :

Yuğruş (Vezir) :Karahanlı teşkilatında hükümdar adına çeşitli devlet işlerini yürütmekle vazifeli merkez teşkilatının başında, Türkçe ünvanı yuğruş olan bir vezirin bulunduğu görülmektedir⁽²⁰⁾.

Yusuf Has Hacib'in kayıtlarından anlaşıldığına göre Karahanlılarda bir kimseye vezirlik tevcih edilirken ona, makamı ile mütenasip bir ünvan ile tuğ, davul, zırh hil'at , süslü eğer takımı at ve şüphesiz hepsinden mühim olarak ta vezirlik mührü verilmektedir. Ayrıca vezir'e siyah ipekten bir çetr de veriliyordu. Diğer taraftan vezirlere makamlara ile mütenasip dirlikler verildiğine dair de Kutadgu-Bilig 'de bazı imalar mevcuttur.

Vezirlerin başlıca vazifelerini de:

- Memleketi tanzim ederek, doğru kanunlar ile idare edip , düzeni sağlamak
- Halkı huzura kavuşturmak halka kötü ellerin musallat olmasını önlemek ve dolayısıyla hükümdarının adını iyilikle yaymak,
- Zengin bir devlet hazinesi meydana getirmek, ülkeyi genişletmek,
- Hizmetinde bulunanlara iyilik ve adaletle muamele etmek, şeklinde özetlenebilir. Aslında bunların tamamı devletin (dolayısıyla hükümetin)

(20) M.Ç. Uluçay , a.g.e., s.10.

vazifeleri olup , vezir de bu vazifeleri hükümdar adına ve bir nevi hükümet başkanı olarak yerine getirmekle mükellef idi.

Yağru (Vezir), aslında Başvezir (Sadrazam) makamını temsil eden en yüksek hükümet görevlisi olup, emrinde de günümüz kabinelerine benzetebileceğimiz bir büyük divan bulunur, bu divan idari işleri görüşerek kararlar alır ve bunları hükümdara arzedip onun olurlarını alınmıştırtan sonra uygulamaya koyardı. Bu büyük Divan'a bilhassa Selçuklu müelliflerinin Meclis-i Aliğ adını verdikleri de bilinmektedir.

Bu divanda vazife alan diğer vezirlerin başkanlığı yaptığı Divanlar ;

Agıç (Hazinedar) 'nın başkanlığındaki divanın, Selcuklulardaki istifa divanı gibi devletin mali işlerini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Agılık , Tavarluk ve Kaznak gibi muhtelif adlarla anılan hazinenin her türlü gelir- gider hesaplarını tutmak, imga denilen tahsildarlar vasıtası ile devlet alacaklarını tahsil etmek ve verilen emirlere göre devlet harcamalarını yapmak bu teşkilatın başlıca vazifelerindedi.

Tamgaç (Mühürdar)'nın başkanlığındaki divan ise hükümdarın ve idarenin iç ve dış yazışmalarını yürütürdü . Bu divanda Bitikçi ve İlimga ünvanlı katipler vazife görürlerdi.

abd- Taşra Teşkilatı

Yukarıda da işaret edildiği gibi Karahanlı Devleti , daha ilk kuruluş yıllarında, tarihi Türk devlet idaresi geleneğine uygun olarak iki büyük idari kısma bölünmüştü. Umumiyetle bunlardan doğuda kalan kısmın başında Hakan bulunur ve her türlü idari selahiyeti elinde bulundurur; Batı kısmını da Hakanın hükümranlığı altında aynı aileden bir Han , ona bağlı olarak idare ederdi.

Ayrıca, her iki kısım muhtelif eyalet veya vilayetlere ayrılır, bunların başında da çoğu zaman hanedana mensup kimseler veya devlet idaresinde tecrübe kazanmış valiler bulunurdu. Hanedan üyesi Şehzadeler veya Valiler tarafından idare edilen vilayet veya eyaletlerdeki Taşra idaresinin arz ettiği duruma gelince; buralarda da adalet işlerinin kadılar tarafından yürütüldüğü bilinmektedir.

Diğer taraftan şehir ve kasabalarda kale komutanları ile emirlerindeki askeri birlikler emniyet ve asayiş sağlama vazifeli idiler . Şehirler ve kasabalar arasında muntazam işleyen bir posta teşkilatı mevcut olup, eşkinici denilen postacılar her türlü resmi haberleşmeyi bu teşkilat vasıtasıyla yürütürlerdi.

abe- Askeri Teşkilat ve Adalet Sistemi:

Karahanlılarda ordu'nun , Selçuklularda olduğu gibi başlıca dört ana unsurdan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bunlar da :

- Saray muhafızları,
- Hassa ordusu,
- Hanedan mensupları ile valilerin ve diğer devlet adamlarının kuvvetleri,
- Devlete bağlı Türk teşekküllerine mensup kuvvetler (Çiğil, Karluk , Uğrak, Vb.).

Saray muhafızlarının yatgak ve turgaklardan ibaret olduğu anlaşıyor. Bunlardan yatgaklar gece nöbetlerini tutmakla vazifeli muhafızlar olup, adları da geceyi nöbet tutarak geçirmek demek olan yatmak mastarından gelmektedir.Bu tabir Selçuklular başta olmak üzere öteki Türk Devletlerinde de kullanılmış olup

yatakçı tabiri XVII yüzyıla kadar Osmanlılarda çarşı, bedesten ve mahalle bekçileri için kullanılmıştır. Turgaklar ise, gündüz nöbetlerini tutmakla vazifli saray muhafızları idi. Bunlar küçük yaşta hizmete alınan ve bir kısmı savaş esirlerinden, çoğuda devlete bağlı öteki teşekküllerden devşirilerek yetiştirilen elemanlr idi.

Karahanlı Hassa Ordusu da Saray Muhafızları gibi hükümdarın şahsına bağlı ve ücretli askerlerden meydana gelirdi. Bunların temini ve eğitimleri de saray muhafızları gibi idi.

Batı Karahanlı Hükümdarı Muhammed Arslan Han'ın Hassa Ordusu oniki bin Türk gulamdan meydana gelmekte idi. Bu sayının diğer hükümdarlar içinde aynı olduğu ihtimali kuvvetlidir.

Saray Muhafızlarının ve Hassa Ordusunun maaş ve diğer istihkakları bir divan tarafından idare edilir ve kayıtlar Ay Bitiği adı verilen künye defterine kaydedilir.

Hanedan mensupları ve valiler ile diğer devlet adamlarının idare merkezlerinde de tıpkı hükümdarın Kapıkulu askerleri gibi askeri birliklerin varlığı ve savaş esnasında, ihtiyaca göre bunlarında bir araya gelmesi ile asıl ordu teşekkül ederdi⁽²¹⁾. Ayrıca ihtiyac olduğunda devlet sınırları içinde yaşayan Türk topluluklarında askeri kuvvet oluşturulurdu. Karahanlı askeri kuvveti içerisinde Karluklar ve Çigiller önemli yer teşkil ederdi.

Karahanlı ordusu öncülerine Yezek adı verilirdi. Ordunun emniyeti yanlar, ön ve arkadan emniyet birlikleri ile sağlanırdı.

(21) Büyük İslam Tarihi, C : 6 , s. 177.

Gece düşman gözcü ve ileri karakollarını yakalamak için Tutgak adında atlı birlik gönderilirdi.

Düşmanı gece ordugahında basak askeri kuvvetin adına Akıncı denirdi.

Karahanlılarda, çarpışmak üzere mevzi almış bir ordudaki asker saflarına Çelik, saf tutmaya da Çeri tüzme denilirdi. Asker manasına gelen çeri sözü buradan gelmektedir.

Ordudaki en küçük askeri birliğe otak denilir ve muhtemelen bir çadıra sığacak kadar (bir manga) mevcudu olan bu birliğe otak başı komuta ederdi. Daha sonra Hayl (Takım) ve on otak geliyordu ki on otak başı , Memlükler deki yüzler emiri gibi umumiyetle yüz kişilik bir birliğe komuta ederdi. Daha sonra herhalde bin kişilik askeri birlik ve nihayet tümen (onbin)gelirdi. Dolayısıyla Türklerdeki eski On'lu askeri teşkilatının Karahanlılarda da büyük ölçüde devam ettiği anlaşılmaktadır.

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Karahanlılarda da , binlikten daha büyük askeri birliklere komuta eden komutanlara Sü-başı denildiği bilinmektedir. Selçuklularda olduğu gibi Karahanlılarda da bir Sü-başı 'nın komutasında bulunan askeri kuvvetin miktarının dörtbin ile onikibin arasında değiştiği söylenebilir.

Burada , enteresan bulduğumuz için Yusuf Has Hacib'in iyi bir Sü-başı'nda bulunması lazım geldiğine işaret ettiği özelliklerin neler olduğunu da kaydetmek istiyoruz:

- Onun yüreği harpte arslan yüreği , dövüşürken de bileği kaplan bileği gibi olmalıdır.

- Domuz gibi inatçı , kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır.

- Aynı zamanda kızıl tilki gibi hilekar olmalı, deve aygırı gibi öç gütmelidir.

- Kendisini saksağandan daha dikkatli tutmalı , kaya kunduzu gibi daima uzağı gözetmelidir.

- Arslan gibi hamiiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmelidir.

Bu vasıflara sahip olması istenen Karahanlı komutanlarının emri altındaki ordunun silahlarının neler olduğuna gelince: Bunların başında ok ve yay gelmekte olup ateşli silahlar icat edilinceye kadar ok'un Türklerin milli silahı mahiyetini koruduğu bilinmektedir. Ayrıca Süngü (Mızrak), kılıç, balta, hançer , topuz, tolga, zırh ve kalkan da bu ordunun başlıca hücum ve müdafaa silahlarındadı.

Karahanlılarda da diğer Türk devletlerinde olduğu gibi adalet sistemine çok önem verilmiştir⁽¹²⁾.

Karahanlılarda İslami dönem öncesi Türk devlet geleneği izlerine sıkça rastlamak mümkündür.

Bu hususta Kutatgu-Bilig en önemli delildir. Her yönüyle Türk olan bu eser İslamın Türkistandan kabul edilmesinden yüzyıl sonra yazılmış olmasına rağmen yazarın içtimai hayat ,ahlak , devlet idaresi hakkındaki fikirleri tamamıyla İslamdan önce Türk telakkileridir.

(22) H.Cin- A. Akgündüz, a.g.e., s.267.

Karahanlılarda askeri sınıfın hukuki ve şer'i işlerine bakan kadılar ve bunların reisine kadileşker denmektedir.

Ordu kadıları olarak ta anılan bu hukukçular kendine has teşkilatları ile askeri adaleti hükümdar adına yerine getirirlerdi.

Ordu içindeki diğer askerlik işleride Selçuklularda da olduğu gibi Divan-ı Arız veya Arz gibi işleyen bir divan tarafından idare edilir. Ay Bitiği denilen ve askerin aylık ücret ve tahsisatlarının kaydedildiği defterler bu divan tarafından tutularak , asker yoklamaları kayıt ve silinmeler bu deftere göre Divan-ı Arız tarafından yapılırdı.

b- Gazneli Devleti ve Hukuk Sistemi

ba- Devletin Kuruluşu

Türklerin tarih boyunca yayılıp devlet kurdukları ülkelerden biri de Afganistandır. Türkler bu bölgede M.Ö. IIinci yüzyıl dan itibaren çeşitli devletler kurmuşlardır.

Bu Türk devletlerinden biri olan Gazneliler isimlerini başkentleri olan Gazne şehrinden almışlardır(23).

Gazneliler devletin temeli Samani devleti Horasan Sipehsarlığı görevini yapan Alptekin tarafından atılmış ve Sebük Tekin tarafından 969 yılında kurulmuş 969-1187 yılları arasında hüküm sürmüştür. İslamın Hindistana yayılması ve Kuzey Hindistanın Türk idaresine girmesini gerçekleştiren Gazneliler

(23) Erol Güngör, **Tarihte Türkler** , İstanbul 1990, s.75.

bugünkü Pakistan devletinin doğuşunu da sağlamışlardır(24).

bb- Devlet Teşkilatı

bba-Hakimiyet Anlayışı ve Sultan

Gazneliler'de Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi idi. Sultan devlette kanun koyma , adli ve yürütme otoritesi bakımından en üstün durumda idi. Halk üzerinde af etme ve idam etme yetkisine sahiptir. Netice olarak Sultan devletin kesin hakimi olup emirlerini tereddütsüz uygulamakta idi. Sultan ihtiyaç duyarsa devletin organları ile istişare eder, istemezse istişare etmezdi.

bbb- Saray

Gazneliler'in Saray teşkilatıda diğer müslüman Türk devletlerine benziyordu. Ord.Prof. F.Köprülü'ye göre "Gaznelilerin Karahanlıların ve daha sonra Selçukluların birçok müesseseleri üzerinde Samani müesseselerinin tesirleri göze çarpmaktadır. Bu devletler de Abbasi devletinin kuvvetli nüfusu altında kalmışlardır. " Nitekim buna uygun olarak saray teşkilatında; Agaçı, candar,emir-i şikar, emir-i harez ve çavuş gibi görevliler yer almaktaydı ancak bu devlette İslamiyetten önceki Türk devlet müesseselerinin izleride oldukça çoktur. "Agaçı" müessesesi buna misaldir(25).

bbc- Merkez Teşkilatı

Devletin beş büyük dairesi vardı . Bunlar Divan-ı Vezaret , Divan-ı Risalet , Divan-ı Arz , Divan-ı İşraf ve Divan-ı Vekalet idi.

(24) Şükrü Şerefoğlu- Adnan Müderrisoğlu ,**Türk Devletleri Tarihi**, Ankara 1960, s.77.

(25) **Büyük İslam Tarihi**, C:6, s. 294.

Divan-ı Vezaret; bu dairenin başında vezir bulunmaktta olup, mali ve genel idari işler ile ilgilenmekte idi.

Divan-ı Risalet ; bu Divan Gazneli Sultanlarının devletler veya eyaletlerle olan muhaberelelerini yapan dairedir. Divan'ın reisine "Sahip-i Divan-ı Risalet" denirdi ve bu görev vezirlik makamına eşit derecede önemli idi.

Divan-ı Arz ; bu daire bu günkü deyimle Milli Savunma Bakanlığı görevini yürütmekte olup , başkanına "Arız" veya "Sahib-i Divan-ı Arz" denilmekte idi. Bu divanın görevi; asker toplama teşkilatlanma , teçhizat tedariki ve askerin maaşı ile meşkul olmakta idi.

Divan-ı İşraf (veya Divan-ı Şuğl-i İşrafı Memleket); devletin içteki mahaberat ve gizli haber alma dairesi olup, " Baş Müşrif" in idaresinde idi. Bu daire başkanının emrindede bütün ülke üzerinde çalışan ve "Müşrif" denilen sayısız temsilcileri vardı. Bütün Gazneli devlet görevlileri bu müşrifler tarafından kontrol edilirdi. Sultanın ailesi ve oğulları dahi bu gizli gözetimden kaçamazdı. Bu cazusluk sistemi dış düşmanları da kapsamakta idi.

Divan-ı Vekalet ; Hükümdara ait emlaki idare ve hükümdar ailesinin mali işlerine nezaret eden , ayrıca saray hizmetinin düzgün bir şekilde yürütülmesi ve ihtiyaçlarını tedarik eden daire olup Başkanı "Vekil-i Has" idi.

Büyük Divana dahil olmayan başka divanlarda vardı. Bunlardan bir tanesi de posta ve haber almakla ilgili divandır. Bunun başkanına "Sahibu'l-Berit" denilmekte ve bu görevli sultan tarafından tayin edilmekte idi. Hükümdarlar bu daire vasıtasıyla, ülkenin en uzak köşesine kadar bütün olaylardan bilgi sahibi olurlardı.

bbç- Eyalet Teşkilatı

Bir eyalette idari teşkilatın üç önemli şubesi mevcutu; Sivil ,askeri ve adli. Bunlardan sivil idarenin başındaki görevliye “Sahib-i Divan” denirdi. o eyaletin yıllık gelirin toplaması ve yönetim işleriyle yükümlü olup , doğrudan vezire karşı sorumlu idi. Eyaletteki ordunun ihtiyaçlarını sağlamak da onun görevleri arasında idi. Eyaletteki en yüksek görevli ise buradaki ordunun komutanı (Salar, Sipehsalar) idi. Bir eyalette en yüksek adli görevli ise kadı’l-Kudat idi.

bbd- Adli Sistem

Gaznelilerde de kadılar yargı işlerini yürütmekte idi. Her şehirde bir kadı ve eyalette bir “kadı’l-Kudat” veya “ Baş Kadı “ bulunurdu. Kadı’nın devlet idaresinde özel bir önemi vardı. Çünkü müslümanların hayati ve mülki üzerinde yetki sahibi idi. Bu sebeple kadıların aylık ücretleri yüksekti. Onlar ancak vazifelerini kötü yaptıkları zaman görevlerine son verilebilirdi. Gazneliler’de “ Mezalim Divanı” na bizzat hükümdarlar da gelirdi. Sultan burada büyük-küçük rütbeye bakmadan halkının en basit kişinin dahi şikayetini dinler ve davasına bakardı.

bbe- Ordu ve Askeri Yargı Sistemi

Gazneliler Devleti’nin başlangıçtaki karakteristik özelliği bir genişleme siyaseti takip etmek olduğundan , bunu sağlayabilecek ordunun devlet içindeki rolü çok önemli idi. Gazneli ordusu. o devir için oldukça profesyonel ordulardan biri idi ve daima savaş durumunu muhafaza etmekte idi. Bu sebeple ordunun bir isyan ve kargaşa çıkarmalarını önlemek için mümkün olduğu kadar orduyu meşgul etmek gerekiyordu. Gazneli ordusu şu unsurlardan oluşmaktaydı :

- Gulaman,
- Muntazam Birlikler,
- Eyalet askerleri,
- Ücretli askerler,
- Gönüllüler,

Gulamanların çoğunluğu Türk olup sayıları yaklaşık olarak dörtbin kişiydi⁽²⁶⁾. Bunların komutanı “Salar-ı Gulaman” ünvanı taşıyordu . Gulamanlar içinde sultanın şahsi muhafız kuvveti de yer almaktaydı ki,bunlara Gulaman’ı Hassa (veya Guleman’ı Saray) denilmekteydi. Onların ,üzerinde arslan resmi olan bir de bayrakları vardı.Gazneli ordusuna Türklerin yanısıra birçok milletten askerler alınırdı. Nitekim Nizamü’l-Mülk : “Bütün ordu bir soydan olursa bundan tehlike doğar; çok çalışmazlar. Ordunun her soydan olacak şekilde karışık bulunması gereklidir.” diyerek ordunun bu şekilde teşkil edilmesinin sebebini açıklamaktadır.

Gazneli ordusunda kuzeyden gelen ücretli askerler de yer almaktaydı. Oğuzlar,Karluklar, Yağmalar ve Halaçlar gibi Türk gruplarından yardımcı kuvvet olarak faydalınılmaktaydı. Gazneli ordusunda önemli bir unsur da Hindistan’dan haraç olarak alınan savaş filleri idi. Filler; savaşta düşman saflarını bozmak ve yarmak , okçulara atış ve komutanlara orduyu denetlemek ve yönlendirmek için yüksek bir yer sağlamak , ayrıca ağır silah ve kuşatma makinelerini çekmek gibi hizmetlerde kullanılırdı. Gazneli ordusunda tespit edilen en yüksek fil sayısı binyediyüz civarında olup , Gazne’de bin fil barındıracak bir filhane vardı.

(26) M. Ç. Uluçay , a.g.e., s.19-21.

Ordunun başkomutanı bizzat sultan idi. Ondan sonra ordunun idaresinde Hacib-i Buzurg söz sahibi idi . Gazneli ordusundaki birliklerin çoğu süvari olup bunlar iki at kullanmakta idiler. Yaya askerlerin sayısı az idi. Bunlar kalelerde muhafız kuvveti olarak ve kuşatma savaşlarında kullanılmaktaydılar. Süvariler silah olarak; ok ve yay, savaş baltası,gürz, mızrak, kılıç ve kalaçur denilen kılıçlar taşırlardı. Yayaların silahları ise ok ve yay; yakın döğüş için gürz, kısa kılıç ve mızrak idi. Bunlar ayrıca zırh giyer ve kalkan taşırlardı.

Ortaçağ Müslüman Türk devletinin ordularında gördüğü gibi, Gazneli ordusunun savaş düzeni de merkez (leşker-i kalb), sağ kol (meymene), sol kol (meysere), öncü (mukaddeme, talia veya pişdar) ve artçı (saka) şeklinde tertiplenirdi.

Gazneli ordusunun sayısı, Sultan Mahmut zamanında muhtemelen yüzbin civarında idi⁽²⁷⁾ . Nitekim Mahmut, 1015-1016'da Harzem seferi için Belh'e ilerlediği sırada ordusunun yüzbin kişiden oluştuğu zikredilmiştir. Sultan Mahmut, 1023 'te Şabahr'da teftiş ettiği zaman ordunun sayısı ellidörbin idi. Bu sayı , savaş zamanında gönüllüler ve eyalet kuvvetleriyle büyük ölçüde artmaktaydı.

Gazneliler devletinde askerlik mesleğine çok önem verilmiştir. Askeri kurumlar özenle kurulmuş her işin esasına adalet hakim olmuştur.

Gazneliler'de diğer Müslüman Türk Devletler'inde olduğu gibi askeri yargı sisteminin başı Kadileşkerdir. Kendine has bir teşkilatı vardır. Eyaletlerde de ordu kadıları mevcuttur. Yüksek rütbeli askerlerin yargılanmasına sultan da

(27) M.Ç Uluçay, a.g.e. , s.19.

iştirak ederdi. Diğer yargı işleri kazasker marifeti yada Ordu Kadıları vasıtasıyla görülürdü(258).

c- Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Hukuk Sistemi

ca- Devletin Kuruluşu

Büyük Selçuklu İmparatorluğu Kurucusu Selçuk'tur, 1040 yılında kurulmuş olup, Sultan Sancar'ın 1157'de ölümü ile fiilen nihayet bulmuştur.

- Irak-Horasan Selçuklu kolu; (İmparatorluğun devamı)

Sultan Sencer tarafından kuruldu. 1092-1194 yılları arasında devam etti.

- Kırman Selçukluları;

Kavurt tarafından kuruldu. 1092-1187 yılları arasında devam etti.

- Suriye Selçukluları;

Rıdvan ve Dokok tarafından kuruldu 1092-1117 yılları arasında devam etti.

- Anadolu Selçuklu devleti;

Sultan 1nci Kılıçarslan tarafından kuruldu. 1092-1308 yılları arasında devam etti(29).

cb- Hükümdarlık Anlayışı

İslam halifesi telakkilerinden farklı anlayışa sahip bulunan, Selçuklu Türk devletinde hükümdar ile teb'a arasında bir nevi zımni mukavele mevcuttu. Halkın itaat ve bağlılığına karşılık hükümdarın da idaresi altındakileri

(28) Büyük İslam Tarihi, C:6, s. 297.

(29) İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, s.59.

doyması, giydirmesi ve zengin etmesi töre icaplarındandı. Karahanlılar ülkesinde yazılmakla beraber , umumiyetle Türk telakkisini aksettiren ve yazıldığı devir (1069/1070) itibariyle de Selçuklularda hakim görüşleri ihtiva edeceği şüphesiz bulunan Kutadgu-Bilig'in "bey" (hükümdar) olmak için halka hizmet lazım geldiğini belirtmesi Türk hükümdarı ile teb'ası arasındaki münasebetleri en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Hükümdarı "Kanun" ile temsil eden ve devletin temelleri olarak iyilik ve doğruluğu gösteren bu mühim esere göre kısaca iyilik başkalarına yedirmek ve onları doyurmaktan , doğruluk ise, adalet tatbik etmekten ibarettir. Böyle bir siyaset kitabında ayrıca "Dünya beyleri arasında en iyileri Türk beyleridir" diye açıklama yapılması özel bir önem taşır ki, bunun delilini Selçuklularda da bulmak mümkündür.

cc- Cihan Hakimiyeti Fikri

Tarihi Türk devletlerine ait kaynaklarda , Orhun kitabelerinde, Oğuz Han destanında görülen eski Türk fütahatının felsefi temeli ; dünyayı tek hükümdarın idaresinde birleştirmeyi hedef tutan cihan hakimiyeti telakkisi, şüphesiz milli geleneklere bağlılıklarını gördüğümüz Selçuklu Sultanlarında da gerçekleştirilmesi gerekli bir ana fikir halinde mevcut bulunuyordu . Cihan hükümdarlığı için lüzumlu olan asalet ve bu asalete kaynak teşkil eden siyasi iktidarın Tanrı tarafından verildiği düşüncesi Selçuklu çevresinde de yaşıyordu. O devrin psikolojisini aksettiren Kaşgarlı Mahmut "Tanrı devlet güneşini Türklerin burçlarında doğdurmuş, göklerdeki dairelere benzeyen devletleri onların saltanatları etrafında döndürmüş ve Türkleri yeryüzünde hakim

yapmıştır” diyerek ve sahi olmamakla beraber devrin görüşü olması itibariyle mühim olan “Benim bir ordum vardır, ona Türk adını verdim; bir kavme kızdığım zaman , üzerlerine Türkleri gönderirim” hadisini zikrederek , Allah tarafından Selçuklu hükümdarının ve Türk kavminin yeryüzünü tanzime memur edildiği düşüncesini kayıt ve tespit etmiştir. Bu ışık altında Sultan Tuğrul beyin Bağdad hilafet sarayında “Doğunun ve Batının hükümdarı” olarak kılıç kuşanması ve keza Sultan Melikşah’ın darül- hilafeyi birinci ziyaretinde (1087) halife tarafından kendisine “ Doğunun ve Batının hükümdarı” sıfatı ile iki kılıç kuşatılması daha açık bir mana kazanmaktadır (30). Sultan Melikşah , Bağdad ‘a son gelişinde büyük kumandanların katıldığı bir harp meclisinde , Mısır’ın ve marib kıt’asının (Kuzey Afrika) zaptını planlamış, böylece dünya hakimiyetini kurmağa çalışmıştır. “Cihandarlığını “ babasından aldığını söyleyen Sultan Sencer’e göre de , bahsettiği makam ve mertebeler ve dünyayı onun hakimiyetine sokmakla Allah “Cihan Padişahlığını” kendisine tevdi etmiştir. Osmanlılara kadar tarihte bütün büyük Türk hükümdarları için bir ülkü olan cihan hakimiyeti düşüncesinin , yukarıda belirttiğimiz hakimiyet anlayışı ve dini tolerans velihatileri ile bir arada müteala edildiği taktirde , tatbiki hüviyetten pek de mahrum olmadığı anlaşılır. Esasen böyle bir tasavvurun Selçuklu İmparatorluluğunda canlılığını koruması için gerekli şartlar mevcut idi ki, bu da

(30) İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 59.

Selçuklu siyasetinde bilhassa kendini göstermiştir⁽³¹⁾.

cç- Kamu Hukuku Anlayışında Meydana Gelen Değişiklik

Tarih sahnesine çıktıkları anlardan beri devlet kurucu olarak, yani amme hukuku koyucu vasıfları ile tanınmış olan Türklerin daha önceki devirlerinde, bilhassa , Göktürklerde , Uygurlarda , Hazarlarda mevcut din ve dünya işlerinin birbirinden ayırmak velihatibi İslam dünyasında Selçuklular da birlikte ortaya çıkan yeni bir hukuki devlet telakkisi tarzıdır ki, imparatorluğun yükselmesini sağlayan başlıca amillerden sayılmak lazım gelir. Gerçi Selçuklular İran sahasına geldikleri zaman o civarda bir takım İslam devletleri müstakil birer teşekkül olarak mevcuttu ve Karahanlılar, Gazneliler gibi müslüman Türk devletleri de çoğunlukla Türk örflerini muhafaza ve Türk geleneklerini takib ediyorlardı. Fakat hükümdarları “Halifeye bağlı müslüman emiri” durumunda bulunan bu teşekküller daima halifenin yüksek otoritesini tanımak ve her çeşit icraatta dini hükümler çerçevesinde kalmak , mes’elerini mümkün olduğu kadar şeriate bağlamak gayretindeydiler ve İslamiyetin uzak sınırlarında gelişen bu devletler “laiklik kavramı “ ile bir fikri temele de sahip değildiler . Halbu ki İslam Doğunun ortasında kurulan ve Abbasi hilafet merkezi Bağdad’ı kendi hakimiyet sahası içine alan Selçuklu devleti, hilafet merkezine Türk imparatorluğunun bir vilayeti , başkentten sonra gelen ikinci büyük şehri gözü ile bakmış ve sultanlar daima saygı gösterdikleri halifeyi muhterem bir vatandaş addetmişlerdi. İlk defa Barthold tarafından işaret edilen Selçuklu devletinde ki bu laiklik fikri 1055’te

(31) İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s.84.

Bağdad'a giren Tuğrul beyin , halife El-Kaa'im'in yıllık para ve erzak tahsisatını arttırmakla iktifa ederek dünyevi mes'eleleri kendi üzerine alması şeklinde tatbik mevkiine konmuştur (Buveyhiler zamanında halifenin dünya işlerinden uzak tutulmuş olmasının şii bir idarenin tahakkümü altında sünni ahkâmın zaten yürütülemeyeceği düşünülür ise laiklik velihatibi ile alakası olmadığı anlaşılır) (32). Daha sonra halifeler Selçuklu sultanı tarafından hilafet makamına iktâ edilen araziden geçim ve gelirlerini sağlamışlardır. Bu durum İslam devletine amme hukuku yönünden mühim bir değişiklik getirmiştir. Buna göre , sultan ile halife , biri dünyevi, diğeri dini iki ayrı salahiyet sahasının birbirine denk başları haline gelmişlerdir. Selçuklu hükümdarı artık "halifeye bağlı müslüman emiri " değil , fakat saltanatın gerçek sahibi ve dünya mes'elelerinde tek sorumlu şahıs idi. O kadar ki zaman zaman halifenin bizzat sultanlar tarafından tanınması icab ediyordu. Bundan dolayı büyük sultan Melikşah, imparatorluğun ilgili işleri sünni mezhebinde ki kadıları şer'i hükümlerine göre yürütölmekte iken, büyük bir hukukçular hey'eti toplayarak medeni hukuka ait yeni hükümler getiren kanunlar çıkarabiliyor ve mesela Süleyman-Şah'a Anadolu kıt'ası hükümdarlığı menşurunu verebiliyor ve halife de buna , sırf İslami usul bakımından , saltanatı tastik hususunda iştirak ediyordu. Melikşah kanunlarının tatbik edildiği Sultan Sencer zamanında da durum bundan farklı değildi. Tuğrul beyden beri devam eden Bağdad'ın askeri ve sivil idaresini saltanat başkentinin tayin ettiği şihne'ler ve amid'lere verilerek , halifenin vazife ve salahiyetlerinin yalnız şer'i meselelerin halli ile , ziyaretleri kabul etmek, sultana ve tabi hükümdarlara

(32) İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 82.

hil'atler ve bir takım unvanlar vermek gibi öteden beri adet hükmünde olan merasime inhisar ettirilmesi ve İslam dininin bu en yüksek temsilcisinin dünya işleri ile ilgisinin kesilmesi hususu bir yandan ilim, fikir, edebiyat sahalarında serbest gelişmeye zemin hazırlamak suretiyle Selçuklu devrinin , bilhassa imparatorluk zamanında , parlak bir çağ idrak etmesini mümkün kılmış , diğer taraftan, İslam ülkelerinde yaşayan gayr'i müslim unsurların (zımmi) İslami hukuk kaidelerine tabi olmaları mecburiyetini hafifleterek emniyete kavuşmalarını temin etmiş ve laiklik velihatibinde kaynak olan dini toleransın , imparatorluk sınırları içine alınmış bulunan nüfusunun çoğunluğu Hıristiyan (Gürcü, Ermeni, Süryani Vb.) memleketlerde huzur ve güvenliğin sağlanmasına ve çeşitli dinlerdeki kalabalık teb'anın devlete bağlanmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Bu sebeble mesela bir Sultan Melikşah'ın , bir Sultan II nci Kılıçarslanın ölümü gayr'i müslüm kitleleri niçin derinden üzüntüye sevk ettiğini izah, artık güç değildir. Selçuklu imparatorluğunun parçalanmasına sebep olan kardeş mücadeleleri zamanında devleti zayıflığından faydalanılarak eski dünyevi iktidarı tekrar kurmak isteyen halifelerin Irak Selçuklu devletinin yıkılışında , bilhassa en- Nasır li-dinillah'ın, Harezmşahlar devletinin çöküşü ve İslam ülkelerinin Moğol istilas ve esareti altına düşüşünde oynadıkları menfi rol malumdur. Bütün bunlara rağmen , Selçukluların İslam alemine getirdikleri laiklik anlayışı, yani dini İslam hukukunun nüfuzu altında bulundurduğu devlete serbest faaliyet imkanları tanımayan , dar ve çok yere tatbiki değerden mahrum nazariyelerine karşılık, amme menfaatlerini korumakla vazifeli devlet otoritesinin herşeyden üstün olduğu düşüncesi, hayatini devam ettirmiş, bundan sonra Bağdad ve Mısır halifeleri mümkün mertebe dünya işlerine karıştırılma-

miş , nihayet XVI ncı yüzyılda , Osmanlı padişahı Yavuz Selim'in hilafet vazife ve salahiyetlerini de kendi üzerine alması ile , bu mes'ele fiilen kapanmıştır (33).”

cd- Devlet Teşkilatı

Horasanda kurulan ve teşkilatı müslüman bir çevrede düzenlenen Selçuklu devletinin müesseseleri İslami geleneklere uygun düzenlenmişti. Teşkilatı düzenleyen Nizam'ül mülk, özellikle Gazneli imparatorluğundan etkilenmiştir. Teşkilat Nizam'ül- Mülk'ün vezir bulunduğu Sultan Alp Arslan ve Sultan Melikşah devrinde sağlam bir şekilde kurulmuştur, İslami geleneklere göre kurulan teşkilat'ta “ağacı” (hacib), Çavuş, Tuğra, Cufga, Atabey, Sü-başı gibi askeri idari teşkilat ve devlet posta idaresinde Türk terimlerinin yaşadığı da bir gerçektir(34).

cda- Hükümdar

Selçuklu hükümdarı, müslümanlıktan önceki eski Türk kamu gelenekle rine uygun biçimde hüküm sürmüştür. Müslümanlığı kabul ettikten kısa bir süre önce devletlerini kuran Selçukluların eski hakimiyet anlayışlarını bırakmaları beklenemezdi. Tuğrul bey'den başlayarak Selçuklu hükümdarları halife- lerin dini gücünü tanımışlardır, ondan alınmıştırları yetkiyle devleti Türk yönetmişlerdir.Halifeden alınmıştırları bu yetkiden sonra kendilerini tam bir eski Kağanı gibi görmüşler , bu sebeple hakimiyet anlayışları o çerçeve içinde kalmıştır.

(33) İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s.83.

(34) İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s.95.

Büyük Sultanın görevi dini kurallara uygun biçimde, halife adına ülkeyi yönetmek dirlik ve düzeni sağlamak, İslamı yaymaktır. Onun kendi durumundan çıkan diğer bir görevi de, ona bağlı olan devletleri (Örneğin Melikşah zamanında Gazneliler) ve kendi soyundan kişilerin hüküm sürdükleri yerleri (Örneğin, gene aynı hükümdar zamanında Sultan sanı taşıyan bir Selçuklunun yönettiği Anadolu'yu) bir arada tutmak elden geldiği ölçüde siyasal kavgaları önlemektir.

Selçuklu hükümdarları hem İslam hem de eski Türk törelerine uygun biçimde devleti yönetmişler, kendilerini halifenin gerçek vekili saydıklarından onunla iktidarı paylaşmışlardır. Dini iktidarın halifeye aid olduğunu göstermek için Camilerde İslam devlet başkanı adına okunan dua da (Hutbe) halifeyi zikrettirmişler, siyasi, dünyevi iktidarın kendilerine aid olduğunu göstermek için de Tuğrul bey zamanından beri parayı kendi adlarına bastırmışlardır.

cdb- Saray Teşkilatı

“Dergah”, “Bargah”, gibi terimler ile de anılan saray, doğrudan doğruya Sultanın şahsına bağlı olmak üzere şöyle teşkilatlanmıştı: **Hacibler** (başkan **hacib’ül- huccab** veya **hacib’i buzurg Cubdarlar** (“değnekçiler”) , **Silahdarlar** (zeredhane denilen silaahane muhafızları. Başkanı hükümdarların silahını taşır), **Emir’i Alem** , **Camedar** , **Şarabdar**, **Taşadar** (veya **Abdar**) ,**Emir’i Çaşnigir**,**Emir’i Ahur**, **Vekil’i Hass** (Sultanın dairesi halkının nazırı) **serheng ve nedimler** , **musahipler**- Sultanın en güvenilir adamları arasından seçilen bu vazifelilerin her birinin emrinde askeri kıt’alar bulunurdu⁽³⁵⁾.

(35) İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 96.

cdc- Hükümet

Divan'ı Saltanat: Beş divan (Bakanlık) dan kurulu idi.

- Başında **“Sahib Divan'ı Saltanat”** veya **“Hace-i buzurg”** (Başbakan) denilen ve hükümdarların mutlak vekili durumunda olan vezirin bulunduğu **Divan-ı Vezaret** ile buna bağlı olarak ,

- **Divan-ı Tuğra** (Başkana: **Tuğrai** , vazifesi dış işlerini idare etmektir bu , selçuklularla ortaya çıkmış ve , Gazneliler vb. İslam devletlerinde mevcut olup Selçuklularda da gelişen ve aşağı yukarı aynı vazifeyi gören **Divanı Risalet'** ten üstün sayılmıştır.)

- **Has** (Saray'a ait), **İkta** (askere tevzi olunan) ve **Haracı** (Tabi gayr'i müslüm hükümetlere ait) olmak üzere üçe ayrılmış bulunan imparatorluk arazisinde ve büyük kasabalardan köylere kadar vergi alınacak nüfus ile herkesin vergiye tabi varlığını kayıt ve tespit ederek **Şer'i** ve **Örf'i** vergiler halinde , **“Amil”** leri vasıtasıyla vergileri tahsil edip **“harc”** (masraf) hazinesi ile , haslardan ve devletlerden alınan vergilere mahsus **“Asil”** (İhtiyat) hazineyi idare eden **“Divan'ı İstifa”** (başkanı: **Müstevfi**)

- **Divan'ı arz'ül ceyş** (Başkanı. : **arız**, milli savunma)

- **Divan'ı İşraf** (başkanı : **müşrif**, umumi teftiş). Burada askeri ve adli işler dışında imparatorluğun bütün muamelatı ve memurların , bunların bağlı bulundukları Divan'lardan müstakil bir **İşraf** Müessesesi ile kontrole tabi tutulmuş olması ayrıca kayda değer bir husustur⁽³⁶⁾.

⁽³⁶⁾ İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s. 97. : H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.232.

Taşrada ise, türlü renklerde bayrakların, **çeter**'leri bulunan ve müsaadeye bağlı olmak üzere , para bastıran **melikler** ile **şihnelerin** umumi valilerin ayrı ayrı vezirleri ve merkezdekinden daha küçük ölçüde birer **divanları** vardı (Nizam'ül mülk önceleri Melik Alp Arslan'ın veziri idi. Süleyman Şah'ın veziri Hasan B.Tahir Şehristani idi. Kirmanda Mükerrerem b.'-Ala, Turan Şah'ın veziri idi. Kasim 'üd devle Ak -sungur'un Zerrin Kemer adında bir veziri vardı). Şehzadelerin ve Meliklerin yanında onların askeri, idari ve siyasi bakımlardan yetiştirilmeleri bir vazifeli **Atabey**'ler bulunurdu. Kökleri Göktürk'lere kadar giden bu müessesede teşkilat ve devlet idaresinde bir Türk yeniliği idi. İmparatorluk çöktüğü sırada Atabeylerden birçok devletler kuranlar olduğunu görmüştük . Büyük Divan'a bağlı eyalet merkezlerinde “ **Şihne**” denilen askeri kumandanlardan başka , sivil idareden sorumlu “ **Amid**” ler ve ayrıca halktan seçilmiş “**Reis**”ler ve belediye işlerine bakan “**Muhtesip**”ler bulunurdu. Kısaca zikr ettiğimiz bu divanlara ve memuriyetlere bağlı olarak, bütün imparatorluğa yayılmış olan **naibler** , vekiller, katipler, tahsildarlar Vb. Hayli kalabalık bir yekuna ulaşırdı(37).

cdç- Adli Sistem

Selçuklu adliyesi **şer'i** yargı ve **örf'i** yargı olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Şer'i davalara her memlekette bulunan kadılar bakardı. Bağdad'ta fıkıh bilgini bir baş-kadı (**Kaazi'l- Kuzat**) bulunur ve o merkezde mahkeme başkanlığı yaptığı gibi diğer kadılar da kontrol ederdi . Tereke, hayrat işleri ve Ortaçağ

(37) İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s.97.

Türk İslam devletlerinde mühim bir sosyal yardım müessesesi olan vakıfların idaresi de kadılara aitti. Daha çok Türklerin mensup bulundukları hanefi hukukuna , fakat kısmen de şafii fıkhına göre kadıların verdikleri hükme müdahale edilmezdi ancak bir kadı'nın bile bile yanlış verdiği bir hüküm , diğer kadılar tarafından altı imzalanarak , sultana arzedilebilirdi. **Siyasetname** de “müslümanların kanı ve malı kendilerine tevcih edilmiş” olan kadı'ların öğrenimi ve ahlaki davranışları üzerinde bilhassa durulmaktadır. Şer'i mahkemeler dışında, örfi ve kanuni davaları hal ile vazifeli ayrı mahkemeler vardı ki, inzibatsızlık , devlet emirlerine itaatsizlik , siyasi suçlar v.b. meşgul olan bu teşkilatın başında **“Emir'i dad”** bulunur ve onun taşradaki memurları aynı hususları takip ederlerdi. Orduya mensup kimselerle ilgili şer'i davalara da **“kadıasker”**ler bakardı . Burada belirtilmesi gereken nokta selçuklu teşkilatında adliyeden sorumlu şahısların Büyük Divan ve eyalet divanları ile yani hükümet ile ilgili bulunmamalarıdır. Böylece herhengi bir siyasi veya idari tesire maruz kalmaksızın , adaleti yürütmek mümkün olmuştur(38).

cdd- Askeri Teşkilat

Selçuklular'ın muhteşem devirleri olan, Sultan Melikşah zamanında Ortaçağ'ın en büyük askeri gücü meydana getirilmişti. Daha sonraları Türk İslam devletlerine örnek olan bu ordular çeşitli kavimlerden seçme suretiyle alınarak hususi saray terbiyesi ile yetiştirilmiş, tören usullerini ve pratikliği bilen ve doğrudan doğruya sultanın emrinde bulan **“Gulaman'ı saray”**, en seçkin

(38) İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, s.99.

kumandanların eğitimi altında her an emre hazır bekleyen **hassa ordusu** , Meliklerin , gulam valilerin ve vezir v.b. gibi ileri gelen devlet büyüklerinin askerleri ve tabi hükümetlerin kuvvetlerinden kurulu idi. Adları **divan** defterlerine kayıtlı bulunan Gulaman'ı Saray efradı yılda dört defa maaş (**Bistgani**) alırdı kumandanları sultanlarla birlikte büyük savaşıara katılan ve ağır te'dip darbeleri indiren, şihnelik ve umumi valilik yapan hassa ordusu da maaşlı idi. Ayrıca imparatorluğun her tarafına dağılmış, kendilerine ayrılan ikta arazilerinden geçimini sağlayan , her an sefere hazır, kalabalık süvari kuvvetleri de **Sipahiyan** mevcuttu . Ancak bunlar kendi iktalarında yaşayan kimselerden (çiftçi, köylü) **Büyük Divanca** tespit edilen belli miktarda vergi (**Mal'i Hak**) den fazla bir şey alamazlardı . Aksi halde köylü, ikta sahibi tarafından emlakine el sürüldüğü , aile dokunulmazlığı haleldar edildiği takdirde, Büyük Divan'a, hatta doğrudan doğruya sultana şikayet edebilir ve ikta sahibinden memnun olmayanlar başka bölgelere göçebilirdi.

Askeri teşkilatta Selçuklu imparatorluğunda yapılan çok mühim yeniliklerden biride bu **askeri ikta** idi. bir yandan kalabalık orduların devlete yük olmadan beslenmesini mümkün kılan, bir yandan da memleketin imar edilmesine yardım eden bu usulün , vezir nizam'ül mülk'ün bir buluşu değil , fakat eski Türk toprak hukukunun yeni şartlara uydurulmuş tatbikatından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. bu usul imparatorluğun askeri olduğu kadar idari ve hukuki en sağlam temellerinden birisini teşkil ediyordu. Anadolu Selçuklu devletinde , Moğol, istilası neticesinde nizam bozulunca verimli ikta arazilerin "**Yurtluk**" (Mülk) haline getirilmesi , böylece mır'ı toprak usulünün

soysuzlaşması selçuklu ordusunun dağılmasına sebep olmuştur ve Moğol baskısına ilaveten bu ikta sipahilerinin ayaklanmaları devletin yıkılmasının başlıca sebepleri olmuştur.

Ayrıca lüzumu anında halktan ücretli asker (**Haşer**) de toplanırdı. Orduda birliklerin çeşitli bayrakları vardı. Selçuklu ordusunda seyyar hastaneler ve Anadolu ordularında seyyar hamamlar (**Çerge**) bulunuyordu. Selçuklu ordularına, devletin başından sonuna kadar, bilhassa uclarda kendi beyleri idaresinde, asıl vurucu kuvvet olarak büyük hizmet gören Türkmenleri de ilave edersek , askeri teşkilat ve ordu hakkında açık fikir edinmiş oluruz.

cde- Askeri Yargı Sistemi ve İşleyişi

İlk büyük Müslüman Türk devleti olan Selçuklularda ki, adli teşkilat Abbasi adli teşkilatına benzemektedir. Burada iki çeşit yargı organı bulunmaktadır.

- Kadılar ; bütün kadıların atama yetkisi **Kadil-Kudat** denilen baş kadiya aittir. Baş kadiyi ise sultan atar.

- **Divan'ül - Mezalim ve Divan'ı Saltanat**; bu divanlar özellikle idari yargı mahiyetinde birer yüksek mahkemelerdir. Asker kişilerde bu iki divana başvurabilirler ve haklarını arayabilirler⁽³⁹⁾.

Selçuklu sisteminde kadılar ve divanlar olmak üzere yargı organı iki kısma ayrılıyor. Burada kadılar da iki kısma ayrılır. Sivil halkın davalarına bakan kadılar ve askeri sınıfın hukuki ve şer'i işlerine bakan kadılar bunların reisine **Kadileşker** denmektedir.

(39) H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s. 267.

Askeri kadılar ihtiyaç duyulan yerlere atanırlardı. Kadileşker denilen ordu kadıları, Memlûk ve Osmanlılarda Kadıasker adını almıştır(40).

Ülkede hukuki nizamı sağlayan kadılar, suçlulara değişik cezalar verirlerdi. Bu cezaların başında kısas ve diyet vardı. Kadıların verdiği hükümler kesindi . Ancak bir kadının kasten yanlış verdiği bir hüküm diğer bir kaç kadı tarafından imzalı açıklamalarla sultana arzedilebilirdi (41).

selçuklularda adli işlerde görevli kimseler ve onların reisleri bağımsız çalışırlardı . İdari makamlarda emir ve direktif almazlardı. Hukuken buna imkan tanınmamıştı.

ce- Büyük Selçuklu İmparatorluğu ve Hukuk Sistemi ile Anadolu Selçuklu Devleti ve Hukuk Sisteminin Karşılaştırılması

Anadolu Selçuklu Devletinin teşkilatı ve kurumları Büyük Selçuklu Devletinin teşkilatı ve kurumlarının hemen hemen aynısıdır. ancak günün ihtiyaçlarına göre ufak değişiklikler yapmışlardır.

Büyük selçuklu devletinde olmayan bir memurluk “Niyabet”i Saltanat”dır. Bu memur hükümdar başkentte değilse ona vekalet eder. Moğol istilasından sonra ortaya çıkmıştır. Bunlar Moğol Hükümdarını temsil eder. olayları adına görev yaptıkları merkezlere bildirirlerdi.

(40) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal, Ankara 1984, s.1 vd. : H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.272.

(41) H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.277. : İ. Kafesoğlu, a.g.e. s.99.

Ordu düzenide aynıdır. Sadece Sinop, Antalya ve Alanya'yı topraklarına katan Anadolu Selçuklu Devleti Büyük Selçuklu Devletinin anadoluda ki devamıdır.

ç- Osmanlı İmparatorluğu ve Askeri Yargı Sistemi

ça- Devletin Kuruluşu

Osmanlı İmparatorluğu Osman Gazi tarafından 1299 yılında kurulmuş 1920 yılında nihayet bulmuştur. Türk sözünü , irade ve siyasetini dünyada hakim kılan ve tek sülale idaresinde en uzun ömürlü cihan devleti, Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. İstanbul'un alınmasıyla bin yıllık Bizans hakimiyetine son verildi. Vicdan özgürlüğüne dayalı bir toplum kuruldu. Osmanlı hanedanı, Türkmen boyu olan Oğuzların Boz-ok kolunun Gün Han oğullarından olan "KAYI" boyuna mensuptur. Osman Gazi'nin bobası Ertuğrul Gazi "Kayı" boyunun Karakeçili aşiretindendir. Ertuğrul bey'in babası Gündüz Alp'tir.

çb- Askeri Amir Konumunda Bulunan Yüksek Makamlar

çba- Padişah (Başkomutan)

Devlet teşkilatında en yüksek makam padişahlıktı. Devlet başkanı olan padişah başkomutanlık yetkilerini de kendisinde toplamakta idi. Bununla beraber padişahların , son yüzyıllarda yapılan savaşlarda ordunun başında sefere katıldığı görülmemiştir. Bunların yerine çok kez mutlak vekilleri olan sadrazamlar bu görevi yaparlardı⁽⁴²⁾.

(42) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* , C: VI, Ankara 1962, s.281.

çbb- Sadrazam (Vezir'i Azam -Başvekil)

Padişah'tan sonra devletin en yüksek görevlisi olan sadrazam padişah tarafından seçilirdi, yalnız padişaha karşı sorumlu idi. Devlet işlerini idarede padişah adına iş görürdü⁽⁴³⁾.

Padişahın vekili ve başkomutanın vekili olarak sefere katılan sadrazamlara "Serdar'ı Ekrem" ünvanı verilirdi. Savaşta Serdar'ı Ekrem ünvanı ile ordunun başına geçtiği zaman Peygamberin sancağı (Sancak'ı Şerif) birlikte götürürdü. Yalnız sadrazam , padişahın kendisine verdiği yetkileri dilediği gibi kullanamazdı. Bütün büyük ve önemli işlerde divanın , bazende özel meclislerin düşüncelerini ve görüşlerini sormak zorundaydı . Ancak divanın görüşlerine göre hareket edip etmemekte serbestti.

çbc- Serasker

Sadrazam sefere çıkmadığı zamanlarda ordunun komutasını eline alan vezire verilen ünvandır. Bununla beraber , sadrazamın emir ve komuta ettiği ordunun tali cephelerindeki kuvvetlerine emir ve komuta eden vezirlere de bu isim verilirdi.

çbç- Vezirler

Osmanlı İmparatorluğunda askeri ve idari yetkileri olan , en büyük rütbeli görevlilere vezir denirdi. Vezirlerden sonra yüksek idari ve askeri amirle, beylerbeyi ve sancak beyleri gelirdi. Bundan başka önemli illere vezirler atandığı gibi, yeniçeri ağalarına ve kaptan paşalara da vezirlik rütbesi verilmeye başlanmıştı. Daha sonraları vezirlerin sayısı çoğalmış ve özel bir çok

(43) H. Cin- A. Akgündüz , a.g.e., s.241.

eyaletlerin idareleri de vezirlere verilmiştir⁽⁴⁴⁾.

çbd- Kadı Asker (Kazasker)

Kazaskerler , ilk zamanlarda ordu içinde askerlerin dini ve hukuki davalarına ve işlerine bakarlardı. Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, Şeyhülislam dan sonra gelen en büyük din adamı idiler. Rütbeleri vezir ve müşirlerinkine eşit idi.

çbe- Kaptanlıklar

Osmanlı İmparatorluğu deniz kuvvetlerinin en büyük amirinin ünvanıdır. Deniz kuvvetlerinin idari ve askeri her türlü çalışmalarında sadrazama karşı sorumlu idi. Ancak kaptan paşa'nın denizci olması şart değildi. Meslekten yetişenlerden seçilmekle beraber , çok zaman valilerden veya kubbe vezirlerinden birisi kaptan paşalığa atanıyordu⁽⁴⁵⁾.

çbf- Beylerbeyi

İlk devirlerde osmanlılarda "Beylerbeyi" bir tane idi ve bütün ordu işlerinden sorumlu idi. Beylerbeyi eyaletlerinin en yüksek askeri komutanıydı. tuğları ve "Has" denilen dirlikleri vardı. Sefere hareketlerinde "Eyalet" denen beylerbeylik bölgesinde bütün sancak beyleri ile tımarlı sipahilerini mahiyetine alarak emr olunan yerde orduya katılırlardı⁽⁴⁶⁾.

(44) Cemalettin Altınok, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, C:III, Ankara

(45) İbrahim Parmaksızoğlu, **"Kaptanpaşa" İslam Ansiklopedisi**, C: VI, s.208,

(46) Naci Asutay; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi**, Ankara 1964, C:III, s. 190.

çbg- Sancak Beyi

Sancakların idari ve askeri amirlerine "Sancak Beyi" denir ve paşa ünvanını taşırlardı. Bölgelerin idari bakımdan mutlak amiri idiler. Yanlız adli işlere karışmazlardı⁽⁴⁷⁾. Sancak beyi bir tuğ sahibi idi. Savaş zamanında , bölgedeki topraklı süvariler çeribaşları tarafından toplanarak alay beylerine götürölür, alay beyleri sancak beyinin mahiyetinde toplanırlar ve bağılı oldukları beylerbeyinin emrinde savaşa katılırlardı⁽⁴⁸⁾.

çc- Orduda Kullanılan Rütbeler ve Kabul Tarihleri

Erbaş ve erler; er , onbaşı, çavuş, küçük zabıtlar (Astsubay) ; bölük emini (1828 onbaşı-çavuş arası), çavuş , başçavuş (1828) , subaylar; mülazımisanı (teğmen 1793), mülazımı evvel (üsteğmen 1828) , Yüzbaşı, Tabur katibi , sol kol ağası (Kd. Yzb. 1828) , sağ kol ağası (Ön Yüzbaşı 1828) , Alay emiri (Yüzbaşı rütbesinde), Üst Subaylar; Binbaşı, Başbinbaşı (1793,bu rütbe 1828 de kaldırılmıştır.) ,Kaymakam (Yarbay 1831) Miralay (Albay 1828) Paşalar (Generaller); Mirliva (Tuğgeneral 1831) , Ferik (Tümgeneral 1891), ikinci ferik (Korgeneral 1908), Birinci ferik (Orgeneral, 1904) Müşir (Mareşal 1832).

(47) H. Cin - A. Akgündüz , a.g.e. , s.254.

(48) M.c. Altınok, a.g.e., s.139.

çç- Osmanlı Devletinde Askeri Yargı

çça- Devletin Kuruluşundan Yeniçeri Teşkilatının Kaldırılmasına

Kadar Olan Dönemde Askeri Yargı

çcaa- Başlangıçtaki Uygulamalar

Osmanlılar Anadolu Selçuklularına bağlı bir uç beyliği iken bu devletin tarih sahnesinden silinmesinden sonra diğer Anadolu Beylikleri arasındaki yerlerini alarak ve zamanla güçlenerek XIVncü yüzyıl ortalarından itibaren önce Balkanların daha sonra da Anadolu'nun kesin hakimi olmuşlardır(49).

Osmanlıların ilk kuruluş dönemlerinde gerek Ertuğrul Bey, gerekse Osman Bey zamanında kurulmuş daimi bir orduları bulunmamaktaydı. Savaş zamanında davet üzerine gelen gönüllü kuvvetler istenilen yerde toplanırlar, barış zamanında ise işlerin başlarına dönerlerdi.

Rumeli'nin fethinden sonra fazla miktarda askere duyulan ihtiyaç, fetholunan toprakların büyüklüğü ve koruması ile heran harbe hazır bir şekilde merkeze bağlı güçlere , sürekliliği olan kuvvetlere olan talep daimi bir ordunun gerekliliğini ortaya koyuyordu. Savaşta esir alınan Hristiyanlardan harbe elverişli olanların kısa sürede Türk terbiyesi ile yetiştirilmesi suretiyle daimi ordunun oluşturulması yolunda ilk adım atılmıştır(50).

(49) c. Üçok - A. Mumcu, a.g.e., s.159.

(50) Fevzi Akmaner, "Türkiyede Askeri Kazanın Tarihvesi", As.Ad.Der. Yıl 3, S:9, Ankara 1957, s.547.

Yeniçerilerin ve daimi orduların oluşturulması yolundaki ilk adımı teşkil eden “Devşirme Sistemi” ile anılan uygulamayı dünyada ilk kez Osmanlıların buldukları ileri sürülmektedir⁽⁵¹⁾.

Merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla oluşturulan yeniçeri kuvvetlerine “ Kapıkulu “ adı verilmiştir. Kul sisteminin bir gereği olarak padişahın kulu olan yeniçerilerin malları ve canları üzerinde padişahın mutlak yetkisi bulunmakta ve Şeyhulislamdan fetva almaya gerek kalmadan bu yetkisini istediği gibi kullanmakta idi. Kanuni devrinden sonra kulluk anlayışı devşirme olmayan askeri sınıfta yayılarak Padişah mutlak yetkisini tüm askeri sınıf üzerinde sürdürmüştür⁽⁵²⁾.

Osmanlı Devletinde askeri sınıf, yalnız asıl anlamı olan savaşçı ile kalmayıp bütün kamu hizmetlerini içine alan çok geniş bir kavram çizmektedir. Padişah’tan berat alarak herhangi bir devlet hizmetine tayin edilenlerde asker olurlardı. Askeri sınıf kendi içinde bir ayırma tabii tutularak ulema olan ve ulema olmayan biçiminde ikiye ayrılmış ve ulema bölümü icra mevkiinde olan ve diğer askerlerden pek çok yönde ayrılan bir üst sınıf teşkil etmiştir⁽⁵³⁾.

Askeri sınıf mensuplarından birisi hakkında zulmü ve başarısızlığı sebebiyle reayadan veya mahiyetinden yahut üstlerinden bir şikayet geldiğinde sanık kurulda yargılanmaktaydı. Eğer askeri sınıf mensubu

(51) Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, Ankara 1963, s.59.

(52) A. Mumcu, a.g.e., s.62-67.

(53) A. Mumcu, a.g.e., s.86.

büyük bir devlet memuru ise o zaman mahkemeye padişah da başkanlık ederdi. Genel olarak divan-ı Hümayun (54) mahkeme görevini görürdü. Eyaletlerde yetkili valiler , Kaptanpaşa, Serdarı Ekrem ve diğer serdarlar ile başka yetkililerde bulundukları yerlerde gerekli gördükleri askerlerin yargılamasını yapabilirlerdi. Yargılamalarda yargıç kadı değil , başka bir askerdi. Ancak bazen şeyhülislamın , kazaskerlerin diğer bazı devlet adamlarının hepsinin veya bir bölümünün katıldığı yargılamalarda olabilirdi. Bu kadının girdiği yargılama konusuna veya sanığın makamının büyüklüğüne göre değişirdi (55). Halen yürürlükte bulunan mahkemelerde olduğu gibi rütbe yükselince mahkemenin de değişmesini gerektiren bu sistem “mezalim kazası” diye de adlandırılmaktadır (56). Ancak Padişah soruşturma ve davaya ihtiyaç görmeden hatta fetva dahi almadan “Siyaseten Katli” (57) yetkisini kullanabilirdi. Soruşturmasız katli hükümdarın mutlak yetkisinin sonsuzlaşması olarak nitelenmektedir(58). Siyaseten Katli, hükmü fermanla verilir ve askeri sınıfın siyaseten katli cezasının infazı özellik taşırdı. Infaz saray içerisinde olacaksa “Kapıcıbaşı” saray veya İstanbul dışında infaz edilecekse , Kapıcıbaşı fermanı götürür ve bunlar idamın sonuna kadar işe nezaret ederlerdi. Makkum olan askeri sınıfa mensup kişinin infaz sırasında şerefi ve haysiyeti korunur,

(54) Kemal Dal, **Türk Esas Teşkilat Hukuku** , Ankara , 1986, s.8.

(55) A. Mumcu, a.g.e., s.103.

(56) Sahir Erman, **Askeri Ceza Umumi Kısım ve Usul** , İstanbul 1983, s.12.

(57) Siyaseten Katli; Hükümdarın verdiği ölüm cezasıdır.

(58) A. Mumcu, a.g.e., s. 105.

rütbenin gerektirdiği saygı gösterilir ve hatırı hoş tutulurdu (59).

Yüksek askeri sınıfa mensup kişilerin infazı, boğulmak suretiyle yapılırdı. Kan dökülmesi yasaktı. Ancak kılıncı kafa kesmek veya hançerle öldürmek suretiyle de infazların yerine getirildiği görülmüştür (60). Ordu mensubu diğer askeri sınıf üyelerin siyaseten katli'lerinden önce askerlerin rütbeleri alınır. Rütbe alınırken askeri sarığı çıkarılır, yakası yırtılır, böylece askerlikten uzaklaştırılmış olunurdu. Bu işlemi askerin subayı yapardı(61).

ççab- İlk Askeri Yargı Teşkilatının Kuruluşu

Osmanlı devleti , siyasi sistem itibariyle monarşi denilen yönetim şeklini kabul etmiştir. Bu sistem ifadesini tek ferdin icrayı hükümet etmesinde bulmakta ve devlet bu tek ferdin fizik varlığı ile temsil olmaktadır. Devlet için hükümdardan ayrı bir hukuki varlık , bir hukuki şahsiyet söz konusu olmaktadır. Devlet onu meydana getiren unsurlar bakımından da ifadesini hükümdar da bulmaktadır. Devletle ilgili her şeyin sahibi hükümdardır(62). Bunun doğal sonucu olarak padişah yasama ve yürütme gibi yargı yetkisini de şahsında toplamıştır. Fatih Sultan Mehmet devrine kadar padişahların Divan-ı Hümayün da bizzat yargı hakkını kullandıkları görülmektedir. Daha sonra bu yetki vezir-i Azam Başkanlığında toplanan Divan-ı Hümayün a bırakılmıştır. Zamanla

(59) A. Mumcu, a.g.e., s. 114.

(60) A. Mumcu, a.g.e., s.118-119.

(61) A. Mumcu, a.g.e., s.121.

(62) Recai Okandan , **Amme Hukukunun Ana Hatları**, İstanbul 1971, s. 23.

padişahların yargı yetkisini kadılar (63) , yerine heyetler, meclisler, divanlar ve mahkemeler geçmiştir(64).

Genel yargı sistemi yanında yer alan askeri yargı örgütü Orhan Bey zamanında daimi ordunun kurulmasıyla gerçekleştirmeye başlamıştır. Orhan Bey zamanında kurulan ve I nci Murat zamanında yeniden oluşturulan ordunun aldığı nitelik ve ordu mensuplarının toplum içindeki durumları nazara alınarak bu şahıslara ait Şer'i , Hukuki ve Örfi davaların ordu ile birlikte hareket edilen özel bir makama bağlanmasını gerekli kılmış ve ordu için ayrıca bir kadı atanması gerekmiştir.Bu kadılık makamı ilk kez I nci Murat zamanında Bursa Kadısı olan Çandarlı Kara Halil Paşa'ya verilmiştir(65). Osmanlılar bu ordu kadısına "Kadı Asker"(Kazasker) ünvanını vermişlerdir.

Ordu mensuplarının yargı işlerini gören ve "Kadileşker" denilen yüksek yargıçlar Eyyübilerden beri islam devletlerinde bulunuyor ve Anadolu Selçukluları da böyle bir kadıyı iş başında tutuyorlardı. Ancak bunun yanında Kadikudat denilen ve yargı örgütünün başında ulemadan ayrı bir kimse vardı.

(63) Osman Bey zamanında yargı yetkisi Divan ve Huzur Mahkemeleri dışındaki olaylarda , Kadılara verilmişti. Tanzimata kadar asker ve asker ailelerine ait olanlar dışında Şer'i, Hukuki ve Örfi tüm davaları görme yetkisi Kadılara aittir.

(64) Askeri Temyiz Mahkemesi Tarihçesi, Ankara 1965, s.6.

(65) İ. F. Akmaner, a.g.m., S:10, s.643.

İşte Osmanlılar Kazaskerlik makamını kurduktan sonra Anadolu Selçuklularındaki Kadikuda makamına gerek görmemişler , sonra onun görevini de Kazaskerlere geçirmişlerdir.

Kazaskerlik makamının doğuşu Osmanlı Ordusunun kurulup gelişmesi ve askeri örgütün devlet içinde çok önemli bir yer tutmaya başlaması zamanına denk düşmektedir. Öyle sanılmaktadır ki; geniş kapsamlı askeri sınıf kavramı da bu sıralarda ortaya çıkmıştır. İşte askerlerin her türlü yargı işlemini görmeleri kadı askerleri diğer kadıların üzerine çıkarmıştır. Kadıasker giderek kadıları denetleyen, atayan ve divan toplantılarında yanlış ve eksik olan kadı kararlarını düzelden yani bir çeşit temyiz görevi yapan kişi durumuna yükselmiştir. Kadıaskerlerin hangi koşullar ve ne gibi zorluklarla askeri sınıfın kadısı olmakla kalmayıp yargı örgütünün başına geldiği karanlık içinde bulunan aydınlatılmamış bir sorun olarak nitelendirilmektedir⁽⁶⁶⁾.

Kadı asker bu günkü teşkilatımızın bakanlar kurulu demek olan Divan-ı Hümayun'un bir üyesidir. Kadı askerler bu divanda askerlere ait tüm Şer'i Hukuki ve Örfi davaların ilk derece mahkemesiydi. Asker olmayanların bu tür davalarına ise temyizen ⁽⁶⁷⁾ Çarşamba ve Cuma günleri ikindi üzeri toplanan sadrazam divanında ise istinafen bakardı. Askerlere ait mahalli davalar için kadı askerler Naip tayin ederlerdi⁽⁶⁸⁾.

(66) C. Üçok - A. Mumcu, a.g.e., s.226.

(67) C. Üçok - A. Mumcu, a.g.e., s.228.

(68) İ. F. Akmaner, a.g.m., S:10, s.643.

1481 Yılında kadı asker sayısının ikiye çıkarıldığı sanılmaktadır. Bunların içinde diğerinde daha kıdemli olan Rumeli, diğeri ise Anadolu bölümündeki yargı örgütünün başı sayılmıştır. Yavuz Sultan Selim zamanında merkezi Diyarbakır'da bulunan "Arap ve Acem Kazaskerliği" kurulmuş , ancak devletin merkeziyetçi görünüşüyle bağdaşmayan bu uygulama bir kaç yıl sonra kaldırılmıştır. Böylece Rumeli ve Anadolu Kazaskerlikleri varlıklarını devletin sona ermesine değin sürdürmüşlerdir⁽⁶⁹⁾.

Osmanlı Padişahları sefere gittikleri zamanlarda askeri sınıfların kadıları olan Rumeli ve Anadolu Kazaskerleri de ordu ile beraber giderek kendilerine ait şer'i işleri görürlerdi. Padişahların sefere gitmedikleri zamanlar Kazaskerler de onunla beraber kalır , vezir-i azamlar bu durumda Serdar-ı Ekrem olarak sefere katılırlar , Kazaskerlere vekaleten "ordu kadısı" atanır , sefer bölgesinde yargılama işlerini bu kadı yürütürdü. Ordu kadılığı görev ve mahrumiyeti sebebiyle ağır bir iş olduğundan bu hizmette bulunanlar değiştirildiklerinde daha yüksek memuriyetlere tayin edilirdi. Kara ordusu kadısından başka donanmaya tayin edilen kadıya da ordu kadısı denirdi. Bunun tayini Rumeli Kazaskerine aitti⁽⁷⁰⁾.

(69) H. Cin - A. Akgündüz, a.g.e., s.273. : C. Üçok - A. Mumcu, a.g.e., s.228.

(70) C. Üçok - A. Mumcu, a.g.e., s. 235.

ççac- Yeniçerilere Ceza Vermeye Haiz Makam , Mevkiler ve Verilen Cezalar

Yeniçerililer 12 Temmuz 1297 tarihli “Kanunname-i Yeniçeriyân” gereğince yargılanırdı. Bu kanun Yeniçerililere çok özel hükümler getirmiştir. Örneğin yeniçerililer sadece acağında ve amirlerince cezalandırılabilirdi.

Yeniçerilere tedip ve ceza verme yetkisini bir kısım şahıslara ve heyetlere ait olduğunu önceden belirtmiştik. Şimdi de verilen cezaların nev’i ve şekli ve ceza verme hakkının kimlere , hangi heyetlere ait bulunduğu ve bu cezaların infaz şekillerini ele alalım. Yeniçerilere ceza verme hak ve selahiyeti esas olarak kanunname gereğince , onların subaylarına aitti. Teşkilatı daha ziyade geliştirmek amacı ile çıkarılan devşirme kanunu ile Alaaddin paşa tarafından yeniçeri adıyla piyade ve sipahi denilen askerlerden bu asker ocağı (71) kurulduktan sonra uzun süre merkezi otariteye bağlı disiplinli ve askerliği meslek edinmiş olarak haklarında bazı hükümler getirilmiş ve düzenlemeler yapılmıştır. Amirlerine itaat ederek kendilerine tahsis edilen kışla ve karargahlarda toplu bir halde bulunup bunların dışında bir yerde oturmamak , süslenmemek , dindar olmak , acemi oğlanlıktan geçmek , kıdem sırasıyla terfi etmek , kendi subaylarından başka hiç kimse tarafından cezalandırılmamak , sakat oldukları zaman emekliye sevk edilmemek , sakal salıvermemek , evlenmemek, hiç bir iş ve sanatla iştigal etmemek gibi özellikler vardır. Bütün bu kurallar Yeniçerileri belli bir disiplin altında tutmak gayesinden esinlenmekte

(71) Nigazi İpeksürmeoğlu, “Askeri Kaza Sistemine Bir Bakış”, Ankara Huk.Fak.Der. C:8, S:1-2, Ankara 1951, s.446.

hemde Yeniçeriler için bir imtiyaz teşkil etmektedir. Yeniçeri ancak kendi subayı tarafından ve kendi kışlaları içerisinde cezalandırılabilirlerdi. Diğer bütün kişiler üzerinde yargı hakkına haiz olan vezir bile bir Yeniçeriye cezalandıramazdı. Sadece cezası verilmek üzere onu kendi ocağına göndermekle yetinirdi (72). Yeniçerilere tatbik olunan cezalar dayak, hapis, ulufe kesilmesi, sürgün ve idamdı.

Dayak Cezası ; Bu cezanın infazında kıdemin büyük rolü bulunmaktadır. Yaya ortalarında bulunan ihtiyar ve evli yeniçerilerin dayak cezalarının infazları yaya başlarının odasında, oda ket hüdasi veya küçük bölük başı marifetiyle yerine getirilirdi.

Diğer yeniçeriler ise odalarındaki orta sofada , çorbacıların izni ve emri ile toplanan bütün oda halkının önünde bu ceza infaz olunurdu.

Meydan dayağı cezası, Ramazan ayı içerisinde ve cuma geceleri icra olunmazdı. Suçu görülen yeniçerilerin odabaşısı, durumu çorbacısına arz eder, o da meydan dayağına izin verdiği takdirde cezalandırılacak yeniçeri orta aşcısına teslim edilir, lüzum görüldüğü takdirde birkaç gün ayağında demirle bekletilir ve bundan sonra akşam namazına müteakip ve yemekten sonra bütün efrat orta sofrada toplanır, suçlunun odabaşısı suçlu hazır olduğu halde önce suçluya genel olarak nasihat verir, bundan sonra da ona “Aşk olsun yoldaş” şeklinde hitapta bulunur ve suçlu meydan ortasına yüzü koyun yatırılırdı. İki eski yeniçeri baş tarafında suçlunun ellerini, birisi de ayaklarını tutar ortanın

(72) S. Erman,a.g.e., s.14.

bayraktarı da mum tutar ve odabaşı tarafından en fazla seksen deynek olmak üzere dövülürdü. Eğer suçlunun suçu ağır ise bu merasim en fazla üç gece tekrar edilirdi. Ancak hiçbir gece vurulacak deynek sayısı 80'i geçmezdi. Bu süre içerisinde suçlu ahçı başı nezaretinde mutfakta ayakta demir olduğu şekilde bekletilirdi. Deynek vurma tarzı sopanın dirsek boyu kadar kalması ile icra olunurdu. Kulaçlama şeklinde yapılmazdı. Eğer suçlu Kapıkulu süvarilerinden ise bu ceza ancak mensup olduğu bölüğün ağası tarafından icra olunurdu. Bölük ağalarından hiçbirisi diğer bölük efratına karışamazdı. Eğer suçlunun eylemi hafif kusur ve kabahat düzeyinde ise meydan dayağı cezası sembolik olarak icra edilir, suçlu gene yüzü koyun yatırılır fakat dayak atılmadan yerden kaldırılırdı.

Hapis cezası ile muayyen müddet demire vurulmak suretiyle ahçı başı nezaretinde mutfakta icra olunurdu. Buna tevkif cezası da denirdi. Tomruğa vurulmak cezası, hücre hapsi idi.

Yeniçerilerde ulufe kesilmesi suretiyle bir nevi para cezasının tatbik edildiği de anlaşılmaktadır. Sürgün cezası aşırı suçlar için tatbik olunur, tomruğa vurulmakta mahiyeti itibariyle daha ağır bir ceza olarak görülür, bu cezayı alan yeniçeri öncelikle ocaktan çıkartılır ve serhat boyunda bir kale hizmetine gönderilirdi. Bu ceza barış zamanında uygulanır, ancak savaş zamanında uygulanmazdı.

Ölüm cezasına gelince bu cezaya çarptırılanların önce yeniçeri künye defterinden ismi silinir ki buna Merd-i Tımar denilirdi. Defterden ismi silinmesi sebepide bir yeniçerinin böyle bir suçu işlemeyeceği ve ölüm cezasına düçar olamayacağı inancı idi. İsimleri defterden siyah mürekkeple karalanıp,

eceliyle öldüğüne dair hanesine şerh konulurdu, orta çavuşu nöbetçiler refakatinde yemiş iskelesindeki çardak kulluğu çorbacısına teslim ederdi. Önceleri buradan Rumeli hisarına götürülen suçlu geceleyin hisar muhafızları tarafından boğulup ayağına da bir gülle bağlanıp denize atılır ve bir top atılmak suretiyle cezasının infazı ilan olunurdu. Sonraları bu infaz sadece Yemiş iskelesindeki Baba Cafer Zindanındaki cellatlarca boğulmak suretiyle infaz edilirdi. Ancak top atılması suretiyle ilan etme adeti daha sonraki tarihlerde tamamen kaldırıldı. Ölüm ve sürgün cezalarının barış zamanında infazı için yeniçeri ağasının vezir-i azamın müsaadesini alması gerekiyordu. Seferde ise ölüm cezalarının infazı için müsaade almaya gerek yoktu. Bu ceza ordu karargahının ortasındaki leyrek çadırında cellatlar tarafından infaz olunurdu. Yeniçerilerin ocak haricinde alelen cezalandırılmaları asla caiz değildi. Halka karşı ölüm cezasını gerektiren bir suç işleyen yeniçeri ancak defterden ismi silindikten sonra kadı tarafından muhakemesinin icrası mümkündü.

ççaç- Yeniçerilere Subaylardan Başka Ceza Verme Yetkisine

Sahip Şahıs ve Heyetler

- Sadrazam, Padişahın mutlak vekili ve aynı zamanda ordu başkumandanı, baş vekilidir. Ordu, Sadrazamla sefere çıktığı zaman sadrazam "Serdar-ı Ekrem" ünvanını alır, diğer vezirlerle gittiği takdirde ise bu vezir "Serdar, Serasker" ünvanını taşırdı⁽⁷³⁾. Serdar-ı Ekrem savaş zamanı bütün yetkileri azil, atama ve idam hükümlerini kullanma selahiyetine sahipti. Savaş

(73) Sahir Erman, **Askeri Ceza Hukuku Umumi Kısım**, İstanbul 1953 s.14.

zamanı Serdar-ı Ekrem'in emirleri ferman demekti ve bu sadrazama padişah tarafından Serdar ılık beratı verilirdi.

- Ağa Divanı ; Yeniçeri ağası bütün yeniçerilerin kumandanı olduğundan askeri meselelerin hepsi bu divan da görülürdü.Yeniçeri ağasının başkanlığında Sekman başı Kul Kethüda Bey , Zağarcı başı, Seksuncu başı, Turnacı başı ve Başçavuştan ibaretti (74).

- Yeniçerilerin ocak haricindeki genel disiplininin Kuloğlu Başçavuşu ile Subaşı sorumlu idiler (75). Bunlar Pençik oğlanlarının ilk önceleri doğrudan doğruya acemi ocağına alındıkları zamanlarda , memleket adet ve adabına ve Türkçeden habersiz olan bu oğlanların çarşı ve pazarda uygunsuz davranışlarda bulunmamaları , halk tarafından da askeri şeref ve haysiyetlerinin çiğnenmemesine nezaret görevinde sorumluydular. Subaşıları ise barış zamanında Belediye zabıtası gibi görev yapmakla birlikte savaş zamanında bizzat muharebeye girerlerdi.

ççb- Yeniçeri Teşkilatının Kaldırılmasından Tanzimat Dönemine

Kadar Askeri Yargıdaki Gelişmeler

Yeniçerileri iki asıra yakın süre bir çok fetihlere katılmışlar ve yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır. Ancak zamanla bu ocakta ilk kuruluştaki disiplin zayıflamış ve bu kuruluş sonraları ülkeyi felakete götürecek isyanlar çıkaran ,

(74) Askeri Temyiz Mahkemesi Tarihçesi, Ankara 1956, s.7.

(75) İ. F. Akmaner, a.g.m., s. 648-649.

siyasi, idari işlere karışmak istemedikleri Padişah ve Vezirleri kazan kaldırarak Katl veya Hal eden bir anarşi kaynağı haline gelmiştir. Bu sebeplerle II nci Mahmut zamanında kaldırılan bu kuruluş yerine, Asakir'i Mansure'i Muhammediye ismi ile yeni bir ordu kurulmuştur⁽⁷⁶⁾. Bu ordunun teşkilat , eğitim, terfi işlerinde önemli düzenlemeler yapıldı. Bu arada Osmanlı Ordusunun askeri adalet organını ilgilendiren şu kanunlar çıkarıldı.

ççba- 1837 Tarihli Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediyye

1837 tarihinde yayınlanan ve 457 maddeden oluşan Kanunnameyi Asakir'i Mansure'i Muhammediye daha çok ordu iç hizmet kanunu niteliğini taşımakta idi. Kanunun 343-369 ncu maddeleri arasındaki "Tedibad" başlığını taşıyan altıncı faslında, birlik komutanlarınca verilen disiplin cezaları düzenlenmişti. Bu fasılın 369 ncu maddesinde disiplin cezası verilirken amir ve üstler tarafından takip edilecek hareket tarzı, 343 ncü maddenin son fıkrasında ise astına nezarette ihmalde bulunan amir ve üstünde aynı şekilde ceza göreceği kuralı getirilmiştir.

Bu kanun cezaların nevilerini sanıkların rütbelerine göre zabıt, küçük zabıt, onbaşı ve nefer olarak üç bölümde mütalaa etmekteydi. Zabıtlar hakkında verilecek cezalar; Adi göz hapsi , şiddetli göz hapsi ve hapis cezaları idi. Küçük zabıtlar hakkında ise ; kışlada veya koğuştta tutma , disiplin evinde tutma, tomruğa konulmak, memuriyet ve rütbenin zevali veya bu durumun belli

(76) N. İpeksürmeoğlu, a.g.m., s. 466

bir zamana kadar talik edilmesi şeklinde idi. Onbaşı ve neferler hakkında ise; Kışlada tutmak , karakol ile yoklanılmak , disiplin evinde tutmak, hapis, memuri yetin talik ve tevkifi idi (77). Bu kanunun günümüzdeki Türk Askeri Ceza Kanunu ile kıyaslandığında benzeri cezalara hüküm ettiğini müşahade etmekteyiz.

**ççbb-1837 Tarihli Kanunname-i Ceza-i Askeriyye
(Kanunname-i Ceza) (78)**

Kanunname-i Ceza 43 Bendden ve bendlerin ayrıldıkları çeşitli fasıllardan ibaret sistematik bir kanun düzeni taşımamakla birlikte , her bend ve fasılda madde numaraları yeniden başlamak sureti ile çeşitli tarihlerde yayınlanan Fransız emirnameleri tercümelerinin bir araya getirilmesinden oluşan bir Mecelle mahiyetinde idi (79).Ülkemizde ilk kez ceza ve yargılama usulünün getirildiği Kanunname-i Ceza ve suçların kanuniliği , duruşmanın aleniliği , sanığa müdafii bulundurma ve davasını naklettirme hakkını tanıdığı (80), mahalli mahkemelerinden verilen hükmün istinaf ve temyiz yoluyla incelenmesini sağlayan hükümleri ile zamana göre çok ileri kanun niteliği gösterdiği ileri sürülmektedir (81). Bu kanun ile üç ayrı tip mahkeme ortaya

(77) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.652-655.

(78) V. R. Seviğ, a.g.e., s.100 vd.

(79) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.651.

(80) Orhan Ertosun, "Askeri Yargıtay'ın Tarihçesi Görev ve Yetkileri ile Sorunları", Dnş.Der., S:11. , Ankara 1975, s.56.

(81) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.651.

çıkmiştir. Bu mahkemelere Divan-ı Harpler denirdi. Divan-ı Harbi daimiler iki türlü idiler. Birincisi belli yerlerde kuralan askerlerle ilgili ve şahısların işledikleri suçlara göre Divan-ı Harpler; diğeri de Divan-ı Tecessüslerden yeniden görölmek üzere gönderilen davalara bakan Divan-ı Harplerdir. Divan-ı Harbi daimilerde bir Miralay veya Piyade veya Süvari binbaşının başkanlığında toplam yedi kişiden oluşmaktadır⁽⁸²⁾.

Divan-ı Harbi Mahsuslar ise , yolları kesilmiş mahsur kalmış, kalelerde kurulan Divan-ı Harplerdir. Firar suçlarına bakan Divan-ı Harpler isyan veya ihtilal durumlarında o bölgelerde kurulan Divan-ı Harpler, casusları yargılayan Divan-ı Harpler, Divan-ı Harbi Mahsus Mahkemeleridirler. Bazı suçlarda kurulan Divan-ı Harbi mahsusun kuruluşu değişiklik göstermesine karşın ⁽⁸³⁾ diğer suçlar da Divan-ı Harbi Daiminin kuruluşunun aynısıdır ⁽⁸⁴⁾.

Divanı Tecessüsler ise , Divan-ı Harbi Daimi veya Divan-ı Harbi Mahsuslardan verilen hükümlerin bozulduğu değiştirdiği veya onandığı ikinci derecede inceleme mercii olarak temyiz mahkemesine benzer bir kuruluş getirmekte idi. Bir General başkanlığında toplam beş kişiden oluşmaktaydı ⁽⁸⁵⁾. Bu divan , Divan-ı Harbi kararlarını ya onaylar veya bozardı . Bozma

(82) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.768.

(83) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.769.

(84) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.759.

(85) O. Ertosun, a.g.e., s.56.

halinde evrakı karar vermiş olan Divan-ı Harbe yeni baştan duruşma yapılmak üzere geri çevirirdi. Ancak sanık ve örf zabiti bu karardan itibaren 24 saat içerisinde davanın Divan-ı Daimi huzurunda görülmesini isteyebilirdi.

ççbc- Dar-ı Şura-ı Askeri Nizamnamesi

Bu nizamnamede bütün ordu mensuplarının başvuracağı mercii saptanıyordu. Bu şura aynı zamanda, askeri kanun ve nizamnameleri düzenlemekle görevli idi. Şura üç daireden oluşmaktadır. Dairelerden birisi Nizam Dairesi adını almakta ve bir Korgeneral başkanlığında bir müftü, iki General, iki Albay ve bir memurdan oluşurdu. Nizamnamenin altıncı maddesi ile nizam dairesinin diğer görevleri yanında kanunun tayin ettiği derecedeki davalarda bakmakla bizzat yükümlü olduğu belirtilmekte idi⁽⁸⁶⁾.

ççbc- Teftiş-i Ahval-i Askeriyye Talimatnamesi ⁽⁸⁷⁾

Bu talimatname ile en büyük rütbede bir müfettişe ordunun her türlü durumunu denetlemesi görevi verilmekte idi. Müfettişin yapacağı denetlemeler dördüncü maddede yedi başlık altında gösterilmiştir. Bunlardan birisi de "Efrat-ı Askeriyyeden birine dava ve şikayetleri olupta müfettiş nezdine çıkmak isteyenleri kabul ederek dava ve şikayetlerini dinleyip kanunlara göre hal-ı fesh etmekten ibarettir". Diğer görevleri arasında yargılamada bir haksızlığın olup olmadığını incelemesi ve görülen haksızlıkların Seraskerliğe aksettirilmesi ,eğer gerekiyorsa

(86) O. Ertosun, a.g.m. , s. 57.

(87) Geniş Bilgi için Bkz. Askeri Temyiz Mahkemesi Tarihçesi, s.42 - 46 .
Ek.4.

eski mahkeme üyeleri olmaksızın oluşturulan bir kurulca davanın yeniden görülmesi imkanını sağlamaktadır⁽⁸⁸⁾.

ççbd- Disipliner Cezalar ve Bu Cezalarla İlgili Yetkiler

Bu bölümde ,esas olarak askerlerden sudur etmiş bulunan ve askerlik nizamına ters düşen kusur ve cürümlerden dolayı rütbe silsilesine göre amir ve üstler tarafından verilmesine mesaade edilen cezaların uygulanmasıdır. Bu cezaların verilmesinde takip edilecek olan hareket tarzı ve amirin ve üstün astına nezaret ve ihmaliinde ceza göreceği kaidesini vaz etmiş bulunmaktadır. Kanunname-i Askeri-i Mansure-i Muhammeddiye'de , amir ve üstleri tarafından verilecek cezaların nevilerini sanıkların rütbelerine göre incelemiştik.Şimdi bu disipline cezaların infazı ve bu cezalarla ilgili yetkileri geniş anlamda tahlil edeceğiz. Bu cezaların adi göz hapsi, şiddetli göz hapsi ve hapis cezaları olduğunu belirtmiştik. Adi göz hapsinin azami müddeti iki aydır, şiddetli göz hapsinin ise onbeş gündür. Adi göz hapsi cezasına her üst rütbede bulunan zabitler aslarına aynı rütbede olsa dahi kıdemli bulunmaları sebebiyle alay, tabur, bölük veya müfrezesine komuta etmekte olan amirler astlarına bu şekilde ceza verebilmektedirler.Bu cezalar infaz edilirken hizmetten uzak kalmamak şeklinde infaz olunurdu. Bu cezalar başkalarıyla görüşmemek , odalarında ikamet etmek şeklinde infaz edilirdi.

Şiddetli göz hapsi ise en az albay rütbesinde olanlardan biri tarafından verilebilirdi. Bu durumda ceza gören subayın kılıncı alınır , kapısına

(88) O. Ertosun, a.g.m. , s. 57.

da bir nöbetçi konulur kimse ile görüşmesine mücade olunmaz, hizmetlerden muaf tutulurdu.

Gerek adi gerekse şiddetli göz hapsi cezaları cezayı veren tarafından sözlü olarak techim olunabileceği gibi mühürlü bir tezkere ile de tebliğ olunabilirdi. Ceza gören subayın hiyerarşisi itibariyle amirleri bulunan diğer üstlerinin durumdan haberdar olmaları gerektiğinden astına veya madununa ceza veren subay durumu derhal yüzbaşıya, yüzbaşı binbaşıya, binbaşı da miralay kaymakamına bildirmeye mecburdur. Miralay, verilen cezayı tasdiklen, süre bakımından tenkisen veya arttırmaya veyahut affa yetkili bulunmaktaydı. Miralay , eğer cezayı af etmek istiyorsa bu takdirde tedip talebinde bulunan subayın bu işteki hata ve yanlış hareketini kendisine bildirerek cezanın kaldırılmasına yine ceza veren subaydan talep ederdi. Eğer ceza onaylanırsa af ancak ceza veren subayın bu husustaki yazılı bir müracaatının yapılması ile mümkündür. Gerek hapis, gerekse adi ve şiddetli göz hapsi cezaların infazını müteakip ceza gören, ceza veren zabitin yanına edepli bir şekilde gelip resmi teşekkürlerini bildirmeye mecburdur. Eğer bu şekilde hareket etmediği takdirde bu fiilinden dolayı da ceza görürdü. Bölükteki subayların Alay Hazineadının ve bundan başka idarenin emrinde bulunan muhasebe ve idarenin defterlerini ele alan meclis-i muhasebe üyesi tarafından alayın emri idaresine dair kararları icra etmek vazifesiyle mükellef olan ve mahiyetinde alay veznedarı ve esvap emini namı ile ikide zabit bulunan alay eminine gerek miralay, gerekse miralay kaymakamı ve binbaşı ancak ceza vermek yetkisinde idiler. Bu zabitlerden biri , alay emininin cezalandırılmasını talep ettiğ i taktirde bu talebin miralaya bildirilmesi gerekirdi. Miralay alay

eminine ceza verdiği taktirde bunu bir taraftan da Serasker Paşaya arza mecburdu. Valiler sahip oldukları rütbe dolayısıyla küçük subaylar hakkında adi ve şiddetli göz hapsi ve hapis, miralaylar hakkında adi göz hapsi diğer büyük zabitlerin ise şiddetli göz hapsi verme yetkileri vardı. Valiler , verdikleri bu cezaları Serasker Paşaya ve ceza görenin mensub olduğu alayın miralayına bildirmeyi hükmetmeye, seraskerin bulunmadığı cezaların hüküm olunmamasında serasker paşadan talep etmek hakkına sahipti (89).

Mir-i Livalar kendilerinden aşağı bulunanları adi, şiddetli göz hapsi ve hapis cezasıyla ya doğrudan doğruya veya miralayları vasıtasıyla cezalandırabilirdi. Doğrudan doğruya cezalandırma halinde, keyfiyeti miralaya bildirmeye mecburdur. Küçük subaylara verilecek disiplinler cezalara gelince; bunlar kışlada veya koğuşta tutma, terbiye halinde tutma hapis, tomruğa konulma , memuriyeti ve rütbenin geri alınması ve bu durumun muayyen bir vakit ve zamana göre talikinden ibarettir. Rütbenin indirilmesindeki cezalar için birkaç rütbe aşağısı da seçilebilirdi. Çavuşluk rütbe ve memuriyetinden daha aşağı bir rütbe ve memuriyete tenzil olunamazdı. Küçük zabitlerin koğuşlarda , kışlalarda veya disiplin evlerinde tutulmalarının ilk rütbede bulunan her subay emredebilirdi. Büyük zabitler tarafından bu ceza verildiği taktirde yiyeceklerinin kesilmesi de emredilebilirdi. Tomruğa konulmak cezasının en az miralay rütbesine sahip olan subay verebilirdi. Küçük zabitlerin belli bir yerde tutulmasının cezasının infazı

(89) İbrahim Fevzi Akmaner , “Türkiyede Askeri Kazanın Tarihçesi” , As. Ad.

Der.Yıl 3, S:10., Ankara 1957, s.653.

sırasında iç ve dış hizmetlerin hiçbirinden muaf tutulmazlardı. Tomruğa vurulmak cezasında cezalı yanına sadece yiyecek ile içeceği ve bir kaput götürmek yetkisine sahipti. Bu cezanın infazında cezalı hizmetten muaf tutulurdu .

Onbaşı ve neferlere verilecek cezalara gelince; Kışlada tutulma ve angarya hizmetinde kullanılmak, karakol ile yoklanılmak , disiplin evinde tutulma , hapis, tomruğa konulma , memuriyetin talik ve tefkifi (Onbaşılar için), rütbe kaldırmak (Onbaşılar için), terbiye bölükhanelerine sürgünden ibarettir. Kışlada tutmak ve birkaç gün angarya hizmetlerinde kullanmak cezaları günlük sabah yoklamalarında bulunmak askeri tavır ve harekete ve koğuş nizamına aykırı hareketlerde bulunmak, eğitimde veya silah kullanımında usullere riayetsizlik hallerinde; karakol ile yoklanılmak cezası ise vucut temizliğine riayetsizlik , elbise ve eşyasında ihmalkarlık gösterenlere ; disiplin evinde tutmak cezası; akşam yoklamasında bulunmayanlara, kötü söz söyleyenlere itaatsiz edenlere , kavga ve geçimsizlik yapanlara verilirdi. Gerekliği taktirde, yiyecek ve içecekleri yalnız ekmek ve suya da inhisar ettirilebilirdi.bunların dışında kalan büyük kabahatler içinde hapis ve tomruğa konmak cezalarıda verilirdi. Bu cezaların infazında yalnız ekmek ve su verilmesi kuraldı. Onbaşılar hakkında yukarıda sayılan cezalardan başka, memuriyetlerini geçici olarak geciktirmek, geri almak veya kaldırmak cezaları da ek olarak verilebiliyordu.Hapis cezasının azami müddeti 15 ve tomruğa konulmak cezası ise 4 gündü. Eratın yukarıda belirtilen ahvalden daha vahim ve fakat Divan-ı Harbe sevklerini gerektirmeyecek mahiyetteki kabahatlerinde, bu çeşit suçları işlemekte verilen cezalara rağmen bir inat ve ısrar görülürse bu taktirde durum

suçlunun ismi ile serasker paşaya arz olunur, uygun bulunduğu terbiye bölüklerine sevk edilirdi. Bu terbiye bölükleri, Osmanlı Topraklarının serhatlerinde ve kalelerde teşkil edilmekte idi. Kışlada tutmak ve angarya hizmetlerinde kullanılmak, karakol ile yoklanılmak cezalarını bütün üstler, disiplin evinde tutmak ve katıksız şekilde hapis cezalarını yalnız bölük zabitleri , sağ kol ağaları, yüzbaşılar tarafından verilirdi. Tomruk cezası ancak miralay tarafından, terbiye bölüklerine sürülmek cezası özel suretle tertip olunan bir heyetin kararı üzerine serasker paşa tarafından verilebilirdi. Bu cezaların infazı şekline gelince tutma cezasına çarptırılan karakoldaki hiç bir hizmetten muaf tutulmaz, hafta nöbetinde olan sol kol ağasının müsadresi olmadan karakol kapısından asla dışarı çıkamaz ve sol kol ağasının izni ile dışarı çıkması gerekiyorsa; onbaşı ise bir küçük zabit , er ise bir onbaşı refakatinden ancak çıkabilirdi.

Küçük zabitlerin ve onbaşların memuriyetlerinin geciktirilmesi veya bekletilmesi veya rütbelerinin geri alınması cezalarına gelince miralay yahut alayın idaresine memur zabit gerek binbaşının ve gerekse yüzbaşının ve eğer muhasebeye dair özelliklere sahip ise alay emininin beyanı üzerine küçük zabitlerin ve bölük eminlerinin ve onbaşların memuriyetleri belli bir tarihe kadar geciktirilebilir ve bekletilmesine karar verilebilirdi. Memuriyetin gecikmesi ve rütbenin geri alınması cezaları geçici mahiyette ise bu taktirde durum günlük emir ile ilan olunurdu. Eğer bu ceza kesinleşmiş ise hiyerarşik sıra dahilinde gerekli işlemler yapılarak seraskerin huzurunda yapılmak suretiyle memuriyetine son verilerek rütbe alamet ve işaretlerinden tecrit olunurdu. Memuriyete kati surette son verilmesinin bir sebebi de borçlu bulunduğu tespit

edilen bir zabitin süresinde borcunu ödememesi idi. Kanunname-i Asakir-i Mansure-i Muhammediyenin 388 nci maddesi hükmüne göre borçlu olduğu şer’en sabit olduğunda buna göre bu zabıt iki ay içinde borcunu ödemediği takdirde Hakim-üş Şer’in verdiği hüküm onun memuriyetinden azil ve sükutunu da gerektirirdi. Küçük zabıtların borç yapmaları ise yasak olup borç miktarlarına göre ceza görür ve tahakkuk eden borcunda maaşlarından kesilerek alacaklarına verilirdi (90).

çcc-Askerlerin Mesleki Kusur ve Kabahatleri Dışında Kalan

Fiillerden Dolayı Tabi Oldukları Yargılama usulleri ve mercileri

çcca- Askeri Mahkemelerin Vazifeleri

Askerlerin mesleki suçları dışında şeri, hukuki ve örfi davalarında hususi bir yargı merciine bağlandığı, mesleki suçlarından dolayı ise zabıtlar tarafından veya ağa divanınca haklarında hüküm verilmekte olduğu evvelce belirtilmişti. Yeniçeriliğin kaldırılmasını ve Asakir-i Mansure-i Muhammediyenin teşkiline müteakip devrede , ilk olarak askerler hakkında şer-i ve hukuki davaların şeriye mahkemelerinde görülmesi esası kabul olunur. Askerlerden suç işleyenlerin mahkeme mercileri Mehakim-i Umumiye yani şeriye mahkemelerinde ve askeri mahkemelerde olmak üzere iki ayrımı Kanunname-i Ceza da bulmaktayız.

Kanunname-i Cezanın 1 nci bendinin 5 nci maddesi “Askerlerin askeri vazifeleri veya nizam veya askeri kurallara itaat konularına ait olmayan hususlarından dolayı şeriye mahkemelerine tabi bulundukları esasına vaz etmiş

(90) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.658.

2 nci maddesiyle de askeri suçların bu kanunda yazılı suçlar olduğunu belirtmiş ayrıca suçlar arasında irtibat ve iştirak hallerini tanzim ederek bu durumlarda şeri mahkemeleri vazifeli kılmıştır. Bu kanunun en önemli vasfı , suçların ve cezaların kanuniliği velihatibinin kabul edilmiş olmasıdır. Ancak bunun yanında düzenin sağlanması için görevin gereği seraskerleri, ordu komutanlarının , müfrez birlik komutanlarının nizam vaz etmeğe yetkili oldukları ve bu takdirde kullandıkları yetkilerin kanun hükmünde bulunacağıda belirtilmiştir. Ayrıca askeri vazifenin veya askeri itaat ile ilgili bir fiilin cezası Kanunname-i Hümayun'da bulunmadığı takdirde o fiil için şeri hukuk hükümlerinin tatbik olunacağı ayrıca ifade edilmiştir. Asker olmayan şahısların , casusların askerleri suç işlemeye tahrik edenler ve benzeri şahısların Divan-ı Harplerce muhakeme edilmeyecekleri esasını da kabul etmiştir. Ayrıca asker olmadıkları halde askeri mahkemelere sevki gereken şahısların kimler olduğu sayılarak gösterilmiştir. Buna göre ;

- Yolda, ordularda ,konak yerlerinde, askerin tayinat ve toplarını ve mühimatını ve başka türlü ağırlıklarını ve mahsur olan kaleye lazım gelen zaire ve mühimatı nakletmek için kullanılan bütün arabacılar katırcılar ve araba sürücülerini,

- Ordunun mahiyetinde bulunan ameleler ,

- Orduda yürüyüş esnasında ve mahsur kalan kalelere dağıtılacak olan tayinat ve mühimatın muhafazasına memur olanlar ,

- Askeri hizmetlerin idaresinde memur olanlar ,

- Ordu mahiyetinde bulunan katipler ,

- Ordularda bulunan hazine memurları ,
- Tabibler , cerrahlar, hastane hademeleri ve yardımcıları ,
- Konakçıbaşları (Nüzül Emini),
- Ordu kasapları, ekmekçileri ve satıcıları ,
- Subayların ve diğer ordu memurlarının hademeleri ve harpte yakalanan esirler. Bu şahıslar asker olmadıkları halde askeri şahıslar tanımlamasıyla bahisleri geçmektedir⁽⁹¹⁾.

ççcb- Askeri Mahkemeler ve Kuruluş Şekilleri

Öncelikle Kanunname-i Ceza'da bahsi geçen üç türlü mahkemeyi ele almamız gerekmektedir. Bu mahkemeler Divan-ı Harbi Daimi, Divan-ı Harbi Mahsus ve Divan-ı Harbi Tecessüs idi.

Divan-ı Harbi Daimiyi inceleyecek olursak : Bu mahkemeler iki türlü olup birincisi muayyen yerlerde askerlerle ve askeri şahıslarla ilgili ve bu şahısların işledikleri suçlara göre bakan Divan-ı Harpler diğeri ise Divan-ı Tecessüsler'de yeniden görölmek üzere gönderilen davalara bakan Divan-ı Harplerdir. Bu Divan-ı Harplerin bir miralay yahut bir süvari veya piyade binbaşısının başkanlığında iki yüzbaşı bir üsteğmen bir teğmen , bir küçük zabıt ve raportörlük vazifesini gören , yüzbaşidan müteşekkil olduğunu Kanunname-i Ceza-i Askeriyye konusunun tahlil ederek belirtmiştik. Bu mahkemelerden katiplik vazifesi , mübaşir yüzbaşının tayin ettiği bir şahıs tarafından yerine getirilirdi. Ayrıca hükümet komiseri olarak ve belli merasimi icra ve kanun hükümlerini ifa etmek üzere örf zabiti ismiyle bir diğer subay da bulunmaktaydı.

(91) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.660.

Gerek mahkeme katibi ve gerekse örf zabiti heyete dahil değildi. Eğer sanık yüksek rütbeden ise bu takdirde mahkeme heyetinde bulunan Mülazım-ı Sani ve küçük zabıt çıkarılarak yerlerine sanıktan üst rütbede bulunan iki zabıt tayin olunur ve kıdem itibariyle eski olan miralay başkan olurdu. Eğer sanık asker olan nazırlardan (Bakanlardan) birisi ise bu taktirde kumandanın yahut serasker paşanın (Milli Savunma Bakanı) emri ile en yakın bir Divan-ı Harbe sevk olunur ve bu takdirde Mülazım-ı evvel ve sani rütbelerindeki zabitlerle küçük zabitler heyetten çıkarılır, yerlerine ya kumandanın veyahut serasker paşanın tayin edeceği hizmet bakımından en eski olan bir bakan ve iki defterdar nasb ve tayin olunurdu. Divan-ıHarbin reisi Mirliya rütbesinde bulunurdu. Eğer ordu defterdarlığından birisi ise heyetten çıkarılan üç üyenin yerine hizmet yönünden en eski iki defterdar ve Nazül Emmini tayin olunurdu. Eğer sanık vezir ise Mirimiran (Beylerbeyi) rütbelerinde veya asker nazırlarından birisi ise bu takdirde Divan-ı Harp sanığın rütbesinin üstündeki veya hemrütbe olanlar arasında kıdemlilerin seçilmesinden teşekkül ederdi. Bu suretle Divan-ı Harbi Daimiler sanığın rütbesine veya işgal ettiği makam ve mesleğe göre reis ve azası değişen bir heyet halinde idi. Divan-ı Tecessüsler tarafından bozularak tekrar muhakeme edilmek üzere gönderilen davalara bakmakla mükellef ikinci Divan-ı Daimiler’de aynı şekilde teşekkül edilirdi (92).

Divan-ı Harbi Mahsusa ise: Mahsur ve yolları kesilmiş olan kalelerde bulunan Divan-ı Harblerle , firar suçlarının davalarına bakan Divan -ı Harbler ve

(92) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.769.

meydana gelen bir isyan veya ihtilal dolayısıyla bunların vuku bulduğu yerlerde teşkil eden mahsus örfi Divan-ı Harpler ve harp esirlerinin silahlı olarak yaptıkları isyan suçlarını görmeye mezun Divan-ı Harpler yoklamacıların vazifelerine müteakip suçlarına bakan Divan-ı Harpler , örfi idare bölgelerinde sahtekarlık suçundan sanık olanların muhakemelerine bakan ve casusları muhakemeye yetkili Divan-ı Harbler olarak farklılık göstermektedir. Ancak serasker paşanın izniyle muhakeme olunabilinen müfettişlerin (Yoklamacıların) memuriyet hizmetleri ilgili suçlarından dolayı muhakeme edecek olan Divan-ı Harbi Mahsusa da bulunacaklar serasker paşa tarafından tayin olurlardı. Eğer sanık baş müfettiş ise Divan-ı Harbi Mahsusa bir Ferik Başkanlığında altı üyeden oluşurdu bu üyeler bir ordu beylerbeyi , bir başmüfettiş , iki miralay , iki de binbaşidan oluşuyordu eğer sanık orta müfettiş ise bir Miriliva başkanlığında bir orta müfettiş , bir küçük müfettiş , iki Miralay , iki de binbaşidan teşekkül ederdi.Eğer sanık küçük müfettiş ise bir Miriliva , iki küçük müfettiş ,iki Miralay, iki de binbaşidan teşekkül ederdi. Mübaşirlik yani raportörlük vazifesini Miralay rütbesindeki bir şahıs yapardı. Eğer Divan-ı Harbin kurulduğu yerde söz konusu rütbelerden asker bulunmazsa serasker paşa en yakın askeri birlikten bu rütbedeki personeli temin ederdi.

Emanetgahlardaki Divan-ı Harplerin teşekkülüne gelince; emanetgahlardaki efradın firar suçlarını Divan-ı Harb-i mahsus görürdü. Buradaki diğer suçlar ise emanetgah daimi Divan-ı Harplerinde görülürdü.

Casus , tahrıkçı ve bunların suç ortakları için kurulan Divan-ı Harbi Mahsusa ise yedi kişiden oluşturulur, başkan ve üyeler bizzat serasker paşa tarafından seçilir ve tayin olunurdu. Üyelerden birisi raportörlük görevini ifa eder

fakat farklı olarak o da oylamaya katılırdı. Katipliği de mübaşirin seçeceği bir küçük zabıt icra ederdi. Bu heyete Divan-ı Fevkalade denilirdi (93).

Divan-ı Tecessüler ise; Divan-ı Harbi Daimi veya Divan-ı Harbi Mahsusların bir kısmından verilen hükümlerin davacı sanık veya her ikisinin de başvurusu olmadığı taktirde , davacı lehine olarak örfi zabıt tarafından başvuru üzere veya sanık tarafından talebe binaen davanın belirli hususlarda tetkikini temyizen icra eden mahkemelerdir. Bu divanlar bir Miriliva başkanlığında bir Miralay, bir süvari veya piyade binbaşı, ikide yüzbaşidan müteşekkil olurdu. Serasker paşa tarafından tayin olunan ve büyük zabıttan olan bir kişide hükümet komiseri olarak divan nezdinde hazır bulunur, ancak heyetlere dahil olunmazdı. Divan-ı Tecessüslerin teşkili bir bölgede mevcut en büyük kumandanla diğer kıt'a komutanlarının yetkisi dahilindeydi. Belirtilen rütbedeki muvazzaf subaylar bulunmadığı taktirde , bu divan-ı teşkile yetkili kumandan belli rütbeleri aşmış bulunan subaylardan veya emekli subaylardan üye tayin edilir ve vazifelendirilebilirdi. Ancak 30 yaşını tamamlamamış ,3 defa savaşa katılmamış veyahut kara ve deniz hizmetlerinde 3 sene vazife görmemiş olanlar bu divana dahil olamazlardı. Divan-ı tecessüs verilmiş bulunan hükmü ya bozar veya onaylardı veya değiştirirdi.

çccc- Divan-ı Harplerde Mahkeme Usulleri

Bir bölgenin komutanı emri altında bulunan askerler veya askeri şahıslardan birinin Divan-ı Harb'e sevkini gerektiren suçundan şikayet veya

(93) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.772.

herhangi bir şekilde bilgi sahibi bulunduğu takdirde divan-ı harb'in mübaşiri bulunan yüzbaşığı durumun araştırılmasına memur ederdi. Mübaşir gerekli olan tahkikatı yapar , delilleri tespit eder ve toplar , şahitleride dinleyerek durumu bir tutanakla tespit ederdi. Bundan sonra sıra sanığın sorgusuna gelirdi. Aleyhindeki deliller tespit edilmek suretiyle başlayan sanığın sorgusunda sorulu cevaplı olarak bir tutanak tanzim edilir ve tespit olunan ifadesi kendisine okunarak imzlatılırdı. Bu uygulamaların yapıldığını gösteren açıklamayı mübaşir ve katipde imzalarlardı. Eğer sanıklar birden fazlaysa her birinin sorgusu ayrı ayrı yapılarak tespit edilirdi. Tahkikatın sonucu mübaşir tarafından komutana arz olunurdu. Komutan sanığın Divan-ı Harb'e sevkini gerekli gördüğü takdirde Divan-ı Harb başkanına toplanma yeri olarak tespit ettiği yerde Divan-ı Harbin toplanmasını emrederdi. Toplanan Divan-ı Harp heyeti davayı neticelendirmedikçe dağılamazdı. Yani davanın bir celsede bitirilmesi gerekiyordu Divan-ı Harb'e sevk olunan sanığın derhal bir yerde hapis (tevkif) edilmesi icap ederdi. Sanığın kendisini ifade etmeye , savunmaya muktedir bulunmadığı hallerde kendisine istediği kimseyi vekil tayin etme imkanı sağlanırdı (94). Sanığın tayin ettiği bu vekili Divan-ı Harb'in daveti üzerine işi deruhte etmesi zorunluydu. Mahkeme aleni olarak cereyan ederdi. Ancak dinleyici sayısı Divan-ı Harbi heyetin sayısının üç mislini geçemezdi. Dinleyiciler duruşmaya silahsız olarak katılmaya mahkeme ve mahkeme heyeti karşısında ayakta ve edepli bir şekilde hürmetkar bir vaziyette durmak zorundaydılar. Duruşmaya bakanın çekmecesinin üzerine Kanunameyi koymasıyla başlardı.

(94) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.768.

Bunun üzerine mübaşir dava mazbatasını (Tutanağını) , sanığın lehine ve aleyhine olan evrakları mahkemeye sunar , okuturdu. Daha sonra heyet başkanı sanığın getirilmesini emreder, sanık Divan-ı Harb huzuruna ayağında demir olmaksızın getirilirdi. Muhafızlar başkanın emri olmadıkça divana giremezdi. Başkan tanıkları şer-i şerif üzere dinlerdi. Şikayetçi varsa onunda davasını dinler ve sanık veya vekili bunlara karşı cevap vererek müdafasını yapardı. Son olarak sanığın başka bir diyeceği olup olmadığı da sorulurdu, mütakiben sanık muhafızlara teslim edilerek tekrar hapse gönderilirdi. Bundan sonra da başkan örf zabitinden başka diğer hazır bulunanları divandan çıkarır ve divan kapısı kapanırdı. Başkan sanığın isnad olunan suçu işleyip işlemediğini sorar ve en kıdemsiz heyet üyesinden itibaren yukarıya doğru üst rütbede olanların oyunu alır ve en son kendi reyini bildirirdi. Eğer üç üye sanığın suçsuz olduğu yolunda oy verirse bu takdirde sanığın tahliyesi icap ederdi. Eğer Divan-ı Harb üyelerinden beş kişi sanığı suçlu görürse bu taktirde örf zabiti kanun gereği gerekli olan cezanın tayinini talep eder ve başkanda kanun metnini okutur, beşten fazla üyenin oyu ile belirlenen cezayı tayin ve hükmederdi. Beşten ziyade rey mevcut olduğu taktirde hükmolunacak ceza tayin olunan cezanın üst sınırıdır. Bundan sonra kapı açılarak mübaşir ve katip yerine oturur, başkan yüksek sesle verilen kararı yazdırırdı. Karar dava mazbatasının altına mübaşir tarafından kaydolunur, hazır bulunan başkan ve üye tarafından mühürlenirdi. Bundan sonra mübaşir ceza kararının bir nüshasını alır, Hapiste bulunan sanığın yanına giderek tebliğ eder sonrada komutana giderek kararı bildirirdi. Başkan hükmü divanı harbin sicil defterine kaydettirir ve bu kayıt da bütün heyet tarafından mühürlenir ve başkan her ay

başında bu kayıtların tasdikli birer suretini seraskerpaşaya gönderirdi. Divan-ı Harbin başkan ve üyeleri yakın akrabalarından bulunduğu takdirde davaya bakamazdılar. Bunun dışında heyetin tarafsız olmadığına inanan sanık başka bir divan-ı harbiye naklettirebilirdi.

Sanık hakkında mahkumiyet hükmü verildiği takdirde şikayette bulunan kimse yirmidört saat zarfında bu hükmün icrasını yetkili makamdan talepedebilirdi. Bu hüküm suçlunun alayı önünde keza yirmidört saat saat zarfında alenen okunurdu. Evvelce belirtildiği gibi gerek sanık ve gerekse şikayetçi tarafından bir müracaat olmadığı takdirde sanığın lehine olarak örf zabiti yirmidört saat zarfında davanın tekrarı için Divan-ı Tecessüse müracat edebilirdi.

Hüküm fesih ve ilga olunduğu takdirde tekrar davanın görülmesi için ikinci bir Divan-ı Harbi Daimiye gönderilirdi. Verilen hükmün bir nüshası mübaşir vasıtasıyla serasker paşaya ve diğer nüshasıda hükmün fesih olunan Divan-ı Harb'e gönderilirdi. Eğer hüküm tasdik edilirse bu takdirde dava evrakıyla birlikte ilk hükmü veren Divan-ı Harb'e sevk edilirdi. Hükmün infazı komutan tarafından mübaşir vasıtasıyla talep edilirdi.

çççç- Kanunname-i Cezanın Kabul Ettiği Cezalar ve Nevileri

Kanunname-i cezanın muhtevası askeri vazifenin ifasını , ordunun bünye ve mahiyetine ve mevcudiyetine karşı işlenen suçlara tayin edilen ceza-i mühedilerdir kanunda savaş ve barış hükümleri ayrılmış ve bir çok suçların ancak savaş zamanı işlenebilmesi mümkün görülmüş olmakla beraber çok ağır müeyyideler kabul edilmiştir. Savaş zamanı hükümleri savaşın ilanı tarihinden barış anlaşmasının ilanı tarihine kadar uygulanmakla beraber savaş ilan

olunmadığı hallerde de hareket halinde bulunan kıt'a mensupları hakkında da savaş hükümlerini tatbiki esası kabul edilmiştir. Cezaların nevileri itibariyle şöyle sıralayabiliriz ; demire vurulmak, gülle bentlik , hapis, damga vurulmak, cerime, malların müsaderesi, bedenden et vermek, rütbeden ıskat, hidematı, süfliye de istihdam cezalarından ibarettir.

Divan-ı Harplerce verilen idam cezaları serasker paşa vasıtasıyla ferman alındıktan sonra (Seferde bu fermanada ihtiyaç olmadan) askerler hakkında kurşuna dizilmek suretiyle icra olunurdu buna kurşuna tutulmakta denirdi. İdam cezasının infaz olunacağı gün idam olunacak askerin alayı infaz mahalinde silahsız olarak harp düzeninde saf halinde bulunur, eğer şahsın alayı o mahalde bulunmuyorsa cezayı infaz için seçilen kimselerin taburu aynı şekilde hazır bulunurdu. Suçlu bir subayın komutasında elli neferden ibaret bir birliğin nezaretinde infaz mahaline getirilirdi. Bu birlik aynı zamanda meydanın düzenini temin vazifesinide görürdü. İdam olunacak şahsın taburundan kendisinden kıdemli toplam 12 kişi seçilirdi. Hükmü veren Divan-ı Harpten bir hakimde meydanda hazır bulunur ve suçlunun göğsüne hüküm yaftasını taktırırdı. Bir sol kol ağasının işareti üzerine hazır bulunan 12 asker suçlu üzerine ateş ederdi. Belirli suçlarda ise bu ceza serasker paşanın huzurunda infaz edilirdi.

Damga vurmak cezası ; iki halde uygulanırdı, birincisi, bir şahıs askeri kurallar gereği suç sayılan maddelerden birisinden suçlu bulunmuş iken tekrar insanlarca acı veren işkenceyi gerektiren bir suçu işlemiş olduğu anlaşılırsa ikinci suçundan dolayı gerekli cezası icra edildikten sonra , sol omuzu üzerine kızgın demir ile tekrar anlamında "R" harfi vurulurdu . İkincisi ise

; bir kimsenin eyalet m  h  r  n  n veya tedavüldeki her      t para ve altın sikke ve her nevi emtia üzerine vurulan damgaların ve senetlerin sahtekarlığını yapar veya sahte oldu  ğunu bilerek kullaailmasını sağlarsa aynı suçtan tekrar suçlu bulunursa o kimsenin kanun gereği lazım gelen cezası icra olunduktan sonra sa   omuzu   zerine “Damga” anlamında “M” harfi damgası vurulurdu (95).

Meydanda alelen tutma cezasına gelince ; küçük zabıtanıdan veya asker şahıslardan bir kimse hane , avlu, ba  , bahçe ve etrafı duvar ile çevrili emlaka girerek et, ekmek, sebze , meyva, mahsulattan başka her ne çalarsa üzerine giydiği elbise tersinden giydirilerek çaldığı eşyada sırtına y  kletilip yazı ile “  apulcu” yazılı bir kağıt g  gs  ne asılarak çaldığı mahallin etrafında , bir miktar asker nezaretinde taburunun ikamet eylediği mahalde de iki defa dola  tırılırdı. Daha sonra malı çaldığı mahalde bir miktar muhafız nezaretinde meydanda üç saat tutulmak suretiyle icra olunurdu. Eğer   apulcu çaldığını kullanmış ve duvara asmak suretiyle suçu işlemişse cezası daha ağır şekilde infaz edilirdi. Suçlu mükerrer ise aynı zamanda beş sene demirede vurulurdu. Fiili işleyen rütbeli şahıs olursa rütbesi geri alınır veya indirilirdi.

Hidemat-ı S  fl  ye de kullanılmak cezası firar suçları için tatbik olunurdu. Bu cazeya mahkum olanlar kale ve kasaba hizmetlerinde amele olarak kullanılmak suretiyle cezaları infaz olunurdu. Bunların elbiseleri askeri olmakla birlikte ayaklarında yapağı yemeni bulunur ve tra   olmaktan , askerlerle konuşmaktan men olunurlardı.

(95) I. F. Akmaner, a.g.m., s.777.

Gülle bent olmak cezası da ; büyük kalelerin hizmetlerine verilmek ve ayaklarında zincirle üç okka ağırlığında bir gülle bulunmak , kış mevsimi sekiz ve yaz mevsimi on saat çalıştırmak suretiyle infaz olunurdu. Bunların elbiseleri askeri olmayıp başları ve sakalları geç traş ettirilirdi. Hizmet haricindeki zamanlarını özel cezaevlerinde geçirmek zorunda bulunanlar hizmetlerine karşılık bulundukları beldenin amelelere verdiği ücretin yarısı kendilerine verilirdi. Bu da üç'e taksim olunurdu . Üçte biri ihtiyaçları , diğer üçte biri cezaları bittikten sonra kendilerine, diğer kısımda kendileri gibi gezen ceza çekmekte olan masraflarına karşılık olarak alıkonulurdu.

Bedenden et vermek cezasına gelince ; Bu ceza yalnız kasapbaşılara tatbik olunurdu . Askerler için tahsil edilmiş olan ete bozuk et karıştıran, bunu ihmali sebebi ile de yapmış olsa belirli hapis cezasından başka kokmuş etin yerine kendi bedeninden bir miktar et vermekle de zorunlu tutulurdu.

ççcd- Askeri Yargıya Nezaret ve Murakabe Mercii

Askeri kaza işlerine bu dönemde nezaret ve denetleme yetkisi serasker paşaya aitti. Serasker paşa bu vazife ve selahiyetini Dar-ı Şura-ı askerinin nizam dairesi vasıtasıyla ifa etmekteydi. Dar-ı Şura Askeriyyenin vazifeleri konusunda 1837 tarihli bir nizamname, askeri işlerle ilgili hususları müzakere merkezi olarak Dar-ı Şura-ı Askeriyyeyi göstermekte idi. Böylece bu mevzuatta ihtas olunmuş bulunan idari bir makamın hem yargısal bir görevi ifa etmekte olduğu, hem de serasker paşa marifeti ile nizam dairesinin nezaret ve denetleme yetkisi kabul olunmakta idi. üç ayrı daireden meydana gelmiş bulunan dar-ı şura-ı askeriyyenin nizam dairesi bu nizamnamede sayılı bulunan

görevlerin meyanında ordularda görülüp hüküm ve cezalarının tayini padişaha veya seraskeriyeye yetki verilen büyük davalara da bakma sorumluluğuna sahipti, Dar-ı Şura-ı Askeriyeye esas olarak bir başkan , bir müfti ve onbiri asıl altı geçici üyeden müteşekkildi. Asil üyelerin ikisi ferik rütbesinde olup üçü kalemiye sınıfından üçü Miriliva üçü ise Miralay rütbesinde bulunmakta idi (96).

ççç- Tanzimat Döneminden Cumhuriyet Dönemine Kadar Askeri Yargı

ççça- 1869 Tarihli Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu

1869 yılına kadar geçerli bulunduğunu belirttiğimiz kanunname-i cezanın muhtelif tarihlerde parakende bir surette çıkarılmış bulunan Fransa Askeri Ceza Emirnamelerinin tercümelerinin bir araya getirilmesinden ibaret olduğunu önceden belirtmiştik. Yarım asra yakın bir zaman yürürlükte bulunan bu kanunun ,Tanzimattan sonra sık sık yapılan ıslahatı kavrayamayacağı anlaşıldı. Tanzimat ile her sahada hummalı bir şekilde başlayan kanun koyma faaliyetleri sırasında mevcut kanunun ıslahatı süretiyle ordunun bünye ve mahiyetine uygun bir askeri ceza kanununun yapılması durumuna gidilmeyerek Fransa'daki değişikliklerinin ve tezahürlerinin sevki ile 1857 tarihli Fransız Askeri Ceza Kanununun kısmen noksan ve kısmende adapte edilmek suretiyle 1869 tarihinde iktibas olunarak Askeri Ceza Kanunname-i Humayunu adıyla uygulamaya konulmuştur. Bu kanun, 1857 tarihinde Fransız Askeri Ceza Kanunundan Muhakeme Usulüne ait kısımlar tamamen kopya edilerek teşkilata

(96) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.778.

ait kısımlardan bazıları alınmak ve suçlarla cezalara ait bazı kısımlarda tadil edilmek suretiyle iktibas olunmuştur. Bu dönemde memleketimizde şer-i hukuk sistemi yürürlükte bulunduğundan muhakeme usulü kısmından sarfı nazar edilmiştir. Bu kanunun ihdas etmiş bulunduğu askeri mahkemelerin de adı, keza Divan-ı Harp'i , bu mahkemelerin fevkaalede olarak teşkil edilmiş bulunan bir kısım özel ve örf-i divan-ı harpleri fonksiyonları ile karıştırılmaması gerekir. Bu kanun devrinin ve harb içinde bulunan bir ordunun ihtiyaçlarına cevap verebilecek mahiyette bulunmadığından yürürlük tarihinden itibaren bir çok değişiklikler geçirmiş Balkan ve 1 nci Dünya Savaşları dolayısıyla çıkan kanunlarla bu kanuna ilaveler yapılmış ve birbirini takip eden geçici kanunlar çıkarılmak suretiyle hem içinde bulunan hale intibak sağlanmış istenmiş, hem de teşkilat değişiklikleri ile gelişme sağlama yolunda emek ve gayret sarf edilmiştir.

Genel olarak bu devre içinde askeri yargı teşkilatının umumi Divan-ı Harplerle özel ve örf-i Divan-ı Harplerde ve bunların kararlarını tetkik eden merci ve heyetlerden ibaret olduğu görülür. Önceden Divan-ı Harpler tamamiyle askerlerden müteşekkil kurulmakta ve hiç bir muhakeme usulüne tabi bulunmamakta idi. Kanunname-i Cezada sanığa tanınan ve teminat hükmünde bulunan duruşmaların aleniyeti, sanığın avukat bulundurması, hakimnin reddi , davayı maddi ve hükmü tekrar tetkik ettirebilmek selahiyetleri bu kanunla tamamen kaldırılmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra askeri yargı üzerine durmak zarureti hasıl olmuş ve divvan-ı temyizi askeriyenin kurulması ile ilk defa gündeme gelmiştir. Yine bu yüksek askeri kaza merciinin kurulmasıyla ilgili olarak "Divan-ı Temyizi askeriyenin teşkilatı ve vezaifi

hakkındaki kanuni muvakkat” adındaki kanunla yüksek askeri kaza merciine hukukla ilgili şahıslar alınmış ve teşkilat genişletilmiştir. Daha sonra “Asakir tarafından ika olunan cerahhimi adinin mercii , tahkik ve muhakemesi hakkındaki kararname” adıyla 1333 tarihli bir kararname çıkartılmış ve bununla Divan-ı Harblere, birisi “Muhakemat-ı İdari” ve diğeri de “Müşaviri Adli” ismiyle iki hukucunun girmesi kabul olunmuşsa da harbiye ve adliye komisyonlarında kabul olunan kararname birinci dünya harbini sona erdiren Mondros Müzekkeresinin imzalandığı tarihe rastlandığından meclis-i Mebusanca görüşülmeden red edilmiştir.

Askeri Mahkemelere dahil edilen hukukcu üyeler bir yıl iki ay kadar görev yaptıktan sonra bu mahkemelerden tekrar çıkartılmışlardır. Bu tarihte iş başına gelen Damat Ferit Hükümetince 1336 tarihli “Divan-ı Temyiz-i Askerinin ilgası ile vezaifi adliyeyi askeriye dairesine merbute teşkil olunacak hem heyet-i Temyizi tarafından ifası hakkında kararname” ile askeri temyiz mahkemesi kaldırılmış ve yapılması gereken inceleme tamamen idari bir nitelik taşıyan eski muhakemat dairesine eşdeğer olan bir heyet-i temsiliyeye bırakılmıştır (97). Böylece Divan-ı Harplerin kararlarına karşı temyiz yolu kapatılmıştır (98). 1869-1930 yılları arasında askeri ceza kanunname-i hümayunu ile bu kanunu değiştiren kanunlar ile oluşturulan askeri mahkemeler şunlardır.

(97) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.778.

(98) Askeri Temyiz Mahkemesi Tarihçesi, a.g.e., s.12.

çççb- Divan-ı Harbi Daimi ve Muvakkat

Divan-ı Harbi daimiler efrat zabitan ve erken divan-ı harpleri olarak üç bölümden oluşmakta idi. Divan-ı harbi muvakkat ise yalnız efrad ile ilgili olup müfrez görevi yapan fıkralar bölgesine kurulurdu. Divan-ı Harpler başlangıçta sanığın rütbesine göre oluşurdu (99).

çççç- Divan-ı Harbi Mahsus

24 Temmuz 1914 (1330) tarihli “Seferberlik davetine riayet etmeyenler, firar ve izin müddetine tecavüz edenler hakkında kanuni muvakkak” isimli kanunla kurulmuştur. Bu kanunla seferberlik askerlik davetine uymayan firarilerin yargılanmaları amacıyla kurulan bu mahkemeler bir yüzbaşının başkanlığında bir mülazim ve bir küçük zabitten oluşmakta idi.

çççç- Divan-ı Harbi Örfi

20 Eylül 1883 (1293) tarihli “İdare-i Örfiye” kararnamesiyle sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde, görev ve sıfatları ne olursa olsun devletin iç ve dış emniyetini ihlal edecek tüm cünha ve eylamların ve cinayetlerin asıl failleriyle bu suçlara katılanların Divan-ı Harp huzurunda yargılanacakları hüküm altına alınmıştır.

(99) Sanık er, onbaşı ve küçük zabıt ise divan-ı harp, bir miralay veya kaymakam veya binbaşı başkanlığında beş üyeden , sanık yüzbaşı ise bir miralay veya kaymakam başkanlığında dört üyeden , sanık albay ise ferik başkanlığında üç miriliva ve üç miralaydan oluşurdu.

18 Eylül 1919 (1335) tarihli eklenen bir kararname ile Divan-ı Harbi Örfiler bir başkan ile dört asker üyeden oluşmakta idi. Ayrıca adliye bakanının binasıyla bir savcı ve bir de sorgu hakimi yer almakta idi. Divan kararları Divan-ı Temyiz-i Askeride temyiz olunabilirdi. Ancak beraet kararları temyiz edilemezdi.

çççd- Divan-ı Temyiz-i Askeri

Daha öncede belirtildiği gibi askeri ceza kanunname-i humayunu mahal mahkemelerinin verilen hükümlere karşı bir ceza davasını maddi ve fiili yönlerinden hukuka aykırı yönlerini inceleyen yargı makamı yani bir temyiz mahkemesi kurmamıştı. Divan-ı Harplerden verilen hükümlere karşı bugünkü anlamda olmamakla birlikte, kanuni yollardan yalnız itiraz kabul edilmiş ve bunun incelenmesi de yine hükmü veren mahkemeye bırakılmıştır. Bunun dışında hükümlerin incelenmesinde tamamen idari bir mercii olan ve ordu meclislerinden sonra, Dar-ı Şura-i Askerinin Nizam Dairesine ve aynı mahiyettebulunan mehakim şubelerine ve harbiye bakanlığı emrindeki muhakemat dairesine verilmişti (100).

Divan-ı Harplerce verilen kararları incelemekle görevli olarak 6 Nisan 1914 tarihinde çıkarılan 233 sayılı ve “Divan-ı Temyiz Askeriyenin teşkilat ve vezaifi hakkında kanun-u muvakkat” isimli geçici kanun ile Divan -ı Temyiz-i Askeri kuruldu(101).

(100) İ. F. Akmaner, a.g.m., s.781-809.

(101) O. Ertosun, a.g.m. s.57.

Üç- 1879 Yılında Yapılan Düzenleme

1879 tarihinde Ordu ve Tümen meclisleri ile Dar-ı  ura-ı Askeriye de kaldırıldı , Adli g revlerler karargahların “Mehakim”  ubelerine , Dar-ı  ura-ı Askeriye’nin görevi de harbiye nezaretinde kurulan “Muhakemat” dairesine verildi. Bu daire Divan-ı Harplerden verilen kararları bozma , onama, kısmen veya tamamen değiştirme yetkisine sahipti (102).

    - Askeri Ceza Kanunname-i H mayununun Kabul Ettiği

Cezalar, İnfaz  ekilleri ve Mahalleri

Askeri Ceza Kanunname-i H mayununun su  teşkil eden filleri cinayet, cünha (ufak su ) ve kabahat olarak    kısma ayrılmıştır. Bunlara uygulanan m eyyideleride ; ağır cezaları ifade etmek için , m cazat-ı terhibiye , ayrıca m cazatı tedibiye ve de m cazat-ı takdiriye şeklinde bir ayrıma tabi tutmaktayız. Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu, M cazatı Terhibiyeyi gerektiren cinayetlere mahsus cezaları idam, müebbet kürek , müebbet kalebent , muvakkat kürek ve bu cezaya bedel yenilenen kayıt ile beraber muvakkat prangabent , kalebent ve nef-i müebbet olarak tayin etmiştir.

Bu kanunda idam cezası tarif edilmemiş ancak infaz şekli gösterilmiştir. Bu ceza askerler için kurşuna dizilmek suretiyle tatbik edilmekte, icra mahalinde mahkumun taburu bulunmadığı taktirde o mahalde mevcut bulunan askerlerin en eski  avuş, onbaşı ve erlerden toplam 12 kişi seçilerek iki sıra halinde dizilirlerdi. Tabur n betci yüzbaşısı el işareti ile “Horoz  ek ve

(102) Askeri Temyiz Mahkemesi Tarihçesi, s.9.

Nişan Al" hareketlerini icra ederek suçlunun üzerine ateş ederlerdi. İnfaz mahalli önceden tayin edilir, infazı yapan müfrezenin mensub olduğu Alaydan taburlar silahsız olarak infaz mahalinde ayakta bulundurulurlardı. Suçlu 50 kişiden müteşekkil silahlı birlikçe muhafaza edilerek tabur imamı refakatinde askeri işaretlerden tecrit edilmiş olarak meydana getirilirdi. Bilahere Divan-ı Harp Katibi yüksek sesle hüküm mazbatasını ve hükmün tasdik eden belirtilen emri okur, suçlunun gözleri bağlanarak infazı yapılırdı. Ayrıca Divan-ı Harp üyelerinden biriside hazır bulunurdu. Tabur imamları da suçlunun haps edildiği yerden alınmadan önce ona abdes aldirtmak, namaz ve tövbe ve vasiyeti ihtar etmek , görevlerini yerine getirirlerdi. Bu ceza Cuma ve Dini günlerde infaz olunmaz, suçlu gayri müslim ise tabur imamının görevlerini, suçlunun mensup olduğu din ve mezhebinden tayin olunacak bir ruhani memur icra ederdi.

Kürek cezası ise; Terhibi cezalardan olup müebbet ve muvakkattır. Müebbet kürek cezası ölünceye kadar olup, muvakkat olanı ise bir sesebep 10 seneye kadardır. Bu ceza mahkumun ayaklarında demir olduğu halde (Hidemat-ıŞakka) ağır ve kaba işlerde kullanmak suretiyle infaz olunurdu. Muvakkat kürek cezasına karşılık yenilemek kaydıyla beraber 1 sesebep 10 seneye kadar parangabent veya kalebentlik veya muebbet nef-i cezası verilebilirdi. Muvakkat kürek cezasına mahkum olup da kaçanların ceza müddetlerine asıl ceza müddetlerinin üçte birinden yarısına kadar olan süre ilave edilerek cezaları arttırılırdı.

Mücazat-ı Terhibiyeden olan kalebentlik cezası da müebbet ve muvakkattır. Muvakkat kalebentlik cezası 1 sesebep 10 seneye kadardır. Bu ceza Tecdidi kayıt ile beraber muvakkat kürek cezası yerine verilebilirdi.

Kalebentlik cezası devletçe tayin olunan kalelerin birinde bulundurulmak suretiyle infaz olunurdu. Kalebentlik cezasına mahkum olanlar firar ettikler takdirde , kalan cezalarının 1/3 ünden yarısına kadar arttırılır ve müebbet kalebentlikten firar edenlerde müebbet küreye konulurdu. Bir sesebep üç seneye kadar bu cezaya mahkum olan ümera (Fermanlı Subaylar) (103) ve zabitan askerlik mesleğinden çıkarılırdı.

Müracatı terbiyeden olan diğer bir suçta nef-i cezasıydı. Bu cezada müebbet ve muvakkattır. Muvakkat nef-i cezası muvakkat küreğe karşılık tecdidi kayıd ile beraber 1 sesebep 10 seneye kadar verilebilirdi. Osmanlı toprakları içerisinde muayyen bir yerde ikamet ettirilmek suretiyle infaz olunurdu. 3 aydan 3 seneye kadar nef-i cezasıyla cezalandırılan bir daha askerlik mesleğinde kullanılamazdı. Prangabetlik cezası ise muvakkat küreğe karşılık tecdidi kayıd cezası ile birlikte 1 sesebep 10 seneye kadardır. Bu ceza mahkumun ayaklarında birbuçuk arşın uzunluğunda ayaklara geçirilen halkalarla beraber iki okka yüz dirhem ağırlığında demir ve zincir olduğu ve bu zincir bir ip ile beline bağlı bulunduğu halde icab eden durumlarda askeri bina inşaatı ve istihkam işlerinde askeri kışlaların ağır işlerinde kullanılmak suretiyle infaz olunurdu.

(103) Binbaşı , yarbay, albay rütbelerinde bulunan fermanlı subaylar. (Bu rütbelerin altında bulunanlara : “zabitan”, üstündekilere: “erkan” denirdi). Emir-ül Ümera: tar beylerbeylerin lakabı (Tanzimat’tan önce) , (Tanzimat’tan sonraki istabl-i amire ile miranların arasında sivil rütbe olup ünvanı : “izzetlü paşa” dır.

Mücazt-ı Tedibiye; askerlik mesleğinden tard ve bu tartla beraber üç aydan ,üç seneye kadar nef-i ve 15 günden 1 seneye kadar adi hapis ve 15 deynekten 80 deyneğe kadar darp ve 10 günden 6 aya kadar demirbent cezalarıdır. Tard cezası mahkumun rütbe , nişan ve madalyalarının çıkarılması, emekli maaşına olan istihkakının imhası ile , şahsın askerlik mesleğinden çıkarılması ve bir daha kabul olunmaması idi.

Mücazat-ı Takdiriye ise; 24 saatten 45 güne kadar hapis ve 24 saatten 10 güne kadar demirbent ve üç deynekten 15 deyneğe kadar darp cezalarıyla küçük zabıt ve onbaşlıların rütbelerinden azilleridir. Tard olanlar ile birlikte verilen hapis cezası ile mahkum olanların , bu cezaları da askeri hapishanelerde infaz olunurdu.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ASKERİ YARGI

A- GENEL OLARAK GELİŞİMİ

Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan hukuk inkılabı sonucu askeri ceza kanunu ile Askeri Yargılama Usul Kanunları da yeniden düzenlenerek 15.10.1930. tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Böylece Askeri Yargı sistemimiz tamamen köhneleşmiş yapıdan kurtalılarak modern hukuk anlayışına kapılarını açmıştır.

Tarihi bir değer taşıması ve o günlerin şartlarını göstermesi bakımından “Askeri Ceza ve Askeri Muhakeme Usulleri Kanunları’nın hükümet teklifi gerekçeleri ile Milli Savunma Komisyonu raporu ve gerekçesine göz atmak yararlı olacaktır.163 sayılı Askeri Muhakeme Usulu Kanunu ile 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunlarının” Başvekil İsmet “ imzasıyla meclise sunulan hükümet tekliflerinin gerekçesinde şöyle denilmekte idi ;

Esbab-ı Muciibe ;

Askerliğe müteallik adli mevzuatımız bundan tamamen bir asır evvel Fransa Askeri Adliye Kanunlarından iktibas edilmiştir. Elimizde halen Mer’i olan 21 Şevval 1286 tarihli Askeri Ceza Kanunu bir hayli tadilata maruz kalmış olmasına rağmen bu günün duygularını ve inkişaflarını tatmin edemeyecek bir hale gelmiş ve bilhassa Cumhuriyet Adliyesinde fişkıran yeni hayat ile ordumuzun tekamülleri arasında yaşamak kabiliyetini tamamen kaybetmiştir. Diğer cihetten bir usulu muhakemeden mahrum olan Askeri Mahkemelerin bu

noksanının ikmal etmek dahi bir zaruret halini almıştır. Bu mecburiyetten dolayısıyla yeni adliye ve yeni askerilik rejimlerinin doğurduğu hukuki ve askeri manalara uygun iki kanun lahihası tanzim ve arz edilmiştir.

Askeri usulu muhakemeleri ve Askeri Ceza Kanunu ünvanları ile adli ve askeri mevzuatımıza dahil olacak bu iki ve yeni kanunlar Almanya ve en yeni mevzuattan olan Mart 1928 tarihli Fransa askeri adliye kanunları üzerinde yapılan tetkikat neticesinde ordumuzun teşkilat ve ihtiyaçları ile telif olunarak vucuda getirilmiştir.

Bu kanun lahiları ile askeri muamelatına meslekte yetişmiş hakimler ithal, tahkikat hakimliği ihdas, askeri mahkemelerin vasifeleri , takdir ve tahdit ve aleniyet ve müdafii kabul eylemleri esasları konmuş ve müracaat edilecek kanun yolları acılmış ve cezalar askeri ihtiyacımıza göre ıslah ve dayak cezası ilga olunmuş ve binnetice umumi ve askeri mevzuatı adliyemizle telif ve Cumhuriyet Adliyesinin lüzumlu bir şube ilave olunmuştur.”

Heriki kanunla getirilen başlıca yenilikler kanunların Milli Savunma Komisyon Raporunda şu şekilde sıralanmakta idi .

1. Muhtelif isim ve numaralarla mevcut olan Divan-ı Harpler Lağv edilerek yerlerine Askeri Mahkemeler kurulmuştur (1)

(1) Divan-ı Harp yerine askeri mahkeme adının verilmesi şu gerekçe ile kabul edilmiştir. Divan-ı harplerin tarihimizde (Yıldız,Taşkışla,Nemrut Mustafa Divan-ı Harpleri gibi) adalet namına cinayet yuvalarını hatırlattığından başka, kelimenin manasının da mahkeme teşkilatve manası ile hiç bir münasebeti görülmemiştir.

2. Askeri Mahkemelere hukuk ilmine vakıf hakimler tayin ve askeri üyelerin ve yedek üyelerin görev sürelerinin tesbit edilerek istendiği zaman değiştirilmelerine imkan bırakıp bırakmamak sayesinde bağımsızlığının sağlanması esası getirilmiştir.

3. Gizlilik esası kaldırılarak açık yargılama usulu kabul edilmiştir.

4. Savunma hakkı kabul edilmiş ve mahkemelerin müdafii kabul esası getirilmiştir.

5. Geniş bir yargılama usulu ve kanun yollarına başvurma olanığı tanınmıştır.

6.Cezalar çağdaş hukuk ve çağdaş insanlığın gereklerine uygun düşecek şekilde hafifletilmiş, dayak, demirbentlik,pranga, zindan ,kürek, kalebentlik ve nefi cezaları kaldırılmıştır.

7. Ceza kısmı oldukça teferruatlı düşünülmüş hafif disiplin cezaları konarak hem astların önemli olmayan şeylerden dolayı mahkemeye düşmelerinin önüne gecilmiş hemde ordunun temeli olan disiplinin korunması ön plana alınmıştır.

8. Üstün astına karşı her an adalet ve şevkatle davranması ve haksızlıktan çekinmesi temin edilmiştir.

9. Bütün çağdaş ordularda olduğu gibi Türk ordusunun da çok yararlı bir Askeri Ceza Hukuku meydana getirilmiştir (2).

(2) V. R. Seviğ, a.g.e., s. 359. : Orhan Köprü, "Türkiyede Askeri Yargının Doğuşu ve Gelişimi , As.Ad.Der., Ankara 1994 , s.6-7 :

B- 1961 ANAYASASI DÖNEMİNE KADAR ASKERİ YARGI

a- 22-5-1930 Tarih ve 1631 Sayılı Askeri Muhakeme Usul Kanunu

Bu kanun ile yukarıda deyınlen yeniliklere ek olarak iki yenilik daha getirilmiştir. Bunlar Adli amirlik müessesesi ve Divan -ı harplerin yerine kurulan askeri mahkemelerdir. bu yeniliklere kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

aa- Adli Amirlik

1631 sayılı Askeri Muhakeme Usulu Kanununun 13. maddesine göre adli amir; "refakatinde askeri mahkeme teşkiline kanunun cevaz verdiği komutan ve muadili makamlarla bunların üstleridir. Adli amir ordu içinde disiplin sorumluluğunu üzerinde taşıyan bir komutandır. Komuta ettiği birlik ve kurumun disiplin ve sorumluluğunu bizzat taşımaktadır." (148) Aşağıda inceleneceği gibi eski kuruluşa göre askeri mahkemeler alaylardan daha yukarı birliklere doğru kurulacağına göre adli amirlerinde alay komutanı, tümen komutanı, ordu komutanı ve nihayet barışta genel kurmay başkanı savaşta ise harp kuvvetleri genel komutanı sıfatını taşıması gerekirdi.

Adli amirler arasında hiyerarşi vardı. Bunun içindir ki üst adli amir bir soruşturmaya başlamak devam etmek ve kanun yollarına başvurmak hususunda astları olan adli amirlere talimat vermek yetkisini taşımaktaydı.

(3) Hikmet Kaptanoğlu, " Askeri Kazada Adli Amirler ve Adli Amirler Arasındaki Selahiyet İhtilafları", Ankara Barosu Dergisi, S:5,Ankara 1954,s.452-453.

Adli amirlerin yetkileri soruşturmanın hemen her safhasında gayet geniş olup askeri yargılamayı etkileyecek nitelikte idi. Hazırlık ve ilk soruşturmanın açılması, davanın mahkemeye intikali adli amirin kararına bağlı olduğu gibi hazırlık ve ilk soruşturma safhasında tutuklama , arama, zapt hatta bilirkişi seçimi, tanık çağırılması gibi işlemler dahi adli amirin emri ile yapılırdı.Soruşturma safhasında ve duruşma başlamadan önce idianemeyi geri almak yetkisine haiz olan amir karara karşı kanun yollarına gitmek, kesinleşmiş mahkumiyet hükümlerinin infazlarına işaret etmek yetkilerine de sahipti. Birlik komutanı olmak sıfatı ile mahkemeye katılan kişiler, yani asker hakim ve subay üyelerin sicil ve disiplin amiri olması adli amire askeri mahkemenin kararları üzerin de fiilen etkili olabilecek bir duruma sokabilmekte idi.

Yargı organa mensup olmayan adli amire bu gibi yetkilerin tanınması yargı fonksiyonunu bağımsız mahkemeler tarafından yürütüleceğini söyleyen 1924 Anayasası 'na dahi aykırı düşmekteydi. ancak o tarihte bir Anayasa Mahkemesi bulunmadığından bu aykırılığı ileri sürmenin hukuki bir yolu yoktur. Adli amirlik müessesesi 1961 Anayasasının 14. ve "Yargı yetkisi Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır." diyen 7. maddesi ile daha açık bir çelişkiye düşmekteydi. Bu sebeptendir ki 353 Sayılı Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usûl Kanunun gecici 1. maddesi ile adli amirliklerin görev ve yetkileri kaldırılmış bulunmaktadır(4).

(4) S. Erman,a.g.e., s.354.

ab- 1631 Sayılı Askeri Mahkeme Usul Kanunu ile Kurulan Askeri Mahkemeler

Bu kanun ile iki tür askeri mahkeme kurulmuş idi. Bunlar alay askeri mahkemeleri ile tümen veya daha yukarı askeri makamların refakatinde kurulan askeri mahkemeler idi. Ayrıca ilk derece mahkemesi olan Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri de vardı.

aba- Alay Askeri Mahkemeleri

Alay Askeri Mahkemeleri bir binbaşının başkanlığında, bir yüzbaşı veya teğmen ile bir astsubaydan kurulmuştur. Adli amir tarafından değiştirilmemek üzere bir yıl için tayin olunurlardı. Ancak bir yıl kıtada hizmet etmiş olmak şartı aranmaktaydı. Alay Askeri mahkemelerinde savcılık görevini adli subaylar yapardı. Adli subay adli amir ile en az bir yıl birlikte çalışmış yüzbaşı veya teğmen rütbesine haiz subaylar arasından tayin edilen bir subaydı adli subay tümen ve daha yukarı birliklerde askeri adli hakimlerin gördükleri görevleri alayda yaparlardı . Askeri adli hakimlerin görevleri başlıca iki noktada toplanabilirdi; bunlardan birincisi adli soruşturmaları yapmak, ikincisi de duruşmayı yönetmektir (5).

Askeri adli hakimler ilk soruşturmada kararları adli amirle birlikte imzalarlar bu arada adli amirin bir emir veya kararı mevzuata aykırı olursa soruşturmayı yapan adli hakim itiraz eder, itiraz adli amirce sonuçsuz bırakılırsa adli amirin emri yapılırdı. Ancak adli hakim durumu ve kanuni mütaalasını bir

(5) S. Erman, a.g.e., s.322.

tutanakla tespit ederek ilgili dosyaya ekler ve adli amire tevdi ederdi. Askeri adli hakimler askeri mahkemede hakimlik yaparken bağımsız idiler (6).

abb-Tümen ve Daha Yukarı Makamların Askeri Mahkemeleri

Her tümen , kolordu ve ordu da lüzumu kadar askeri mahkeme kurulurdu. Tümen askeri mahkemeler erden binbaşıya kadar (Binbaşı dahil) kolordu ve ordu makamları emrindeki mahkemeler ise erden albaya kadar (Albay dahil) askeri şahısları barışta genel kurmay başkanlığı,seferde başkomutanlık nezdinde kurulan mahkemeler erden maraşala kadar (Maraşal dahil) Askeri şahısları yargılar. Görüldüğü gibi rütbenin değişmesi bazı hallerde mahkemenin dahi değişmesini gerektirmekteydi. Bu mahkemeler ağır ceza mahkemesi yetkisini taşımaktaydılar. Sanığın rütbesinden üst rütbede bir başkan, bir üye ile bir askeri yargıçtan oluşurlardı. İddia makamında adli amiri temsil eden bir askeri hakim bulunurdu. Sanık er ise başkan yüzbaşından, subay ise binbaşından aşağı olamazdı (7).

abc- Askeri Temyiz Mahkemesi

1631 Sayılı Kanunun Yürürlüğe girdiği tarihe kadar görevini sürdüren Divan-ı Temyizi Askeri bu Kanunun 284. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Aynı Kanunla üç subay ikisi hukukcu olmak üzere beş üyesi bulunan ve iki daireden oluşan en kıdemli subay daire başkanı ve korgeneral veya orgeneral

(6) N. İpeksürmeoğlu, a.g.e., s.481-482.

(7) N. İpeksürmeoğlu, a.g.e., s.479.

rütbesinde bir başkan ile tümgeneral veya korgeneral rütbesinde bir ikinci başkan, ayrıca hukukcu üyeler arasından Milli Savunma Bakanlığı tarafından seçilen bir savcı veya yardımcıları bulunan Askeri Temyiz Mahkemesi kurulmuştur (8).

22.5.1930 tarih ve 1631 sayılı Askeri Mahkeme Usûl Kanunu ; Muhtelif sayılara havi Kanunlar ile 11 defa değiştirildikten sonra 25.10.1963 tarih ve 353 sayılı Askeri Muhakeme Kuruluş ve Yargılama Usûl kanunun 259. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır (9).

b- 22-5-1930 Tarih ve 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu

Askeri Ceza Kanunu 1898 tarihli Alman Askeri Ceza Kanunu esas alınarak Belçika ve özellikle 1928 tarihinde yeniden düzenlenen Fransız Askeri Ceza Kanunundan da faydalınarak düzenlenmiştir. Kanun 22.5.1930 tarihinde kabul edilmiş 15.6.1930 tarihinde yayınlanmasından 4 ay sonra 1632 sayı ile yürürlüğe girmiştir.Bu kanunla eski kanunda (1869 tarihli askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu) yer alan dayak, demirbent, Pranga, Kürek gibi cezalar kaldırılmıştır. Halen yürürlükte bulunan bu kanun 195 maddeden oluşmaktadır. Askeri suçlar, kabahatler cezalar ve özel hükümleri taşıyan birinci kısım ile disiplin cezalarını taşıyan ikinci kısımdan ibarettir. Askeri Ceza Kanunun ordunun gösterdiği özellikler ve taşıdığı şartlar gereği tedvi edilmiş olduğundan kanunda kural olarak askerlik hizmetleri iç düzenin ihlalinin doğan askeri suçlar esas alınmıştır. Türk Ceza Kanununun suçlar ve cezalar

(8) O. Ertosun , a.g.m., s.58.

(9) S. Erman,a.g.e., s.322.

hakkında geçerli olan genel hükümlerinin Askeri Ceza Kanununda aksi yazılı olmadıkça askeri suçlar ve cezalar hakkında da uygulanacağı kabul edilmiştir. Bazı askeri suçlar barışta işlenmesi ile savaşta veya savaş benzeri olağanüstü hallerde işlenmesinin sosyal ve askeri bünyede farklı tesirler ve sonuçlar meydana getireceği gerekçesi ile ayrıca savaş hükümlerinin geçerli olacağı haller askeri ceza kanununda gösterilmiştir (10). Ayrıca her hangi bir suçun işlenme şekline, cürme esas olan şeyin miktarına veya fiilin önem ve sonucuna göre az vahim haller kabulü ile hafif cezalar konmuş işin vehamet derecesine göre ceza tertibi askeri mahkemelerin takdirine bırakılmıştır.

Askeri Ceza Kanunu taşıdığı karakter itibariyle özellikleri diğer ceza kanunlarından farksızdır. Yani bu kurumda eksiklik , kültürel, siyasilik ve eşitlik niteliklerine sahiptir. Bir kanun olmak itibarıyla suçta ve cezada kanunilik velihatibine aykırı fiillerde (disiplin tecavüzü) (11) bu özellik bulunmamaktadır.

Askeri Ceza Kanunun çeşitli tarihlerde değişikliğe uğradığını görmekteyiz. Ancak 1972 ve 1973 yıllarında yapılan iki önemli değişiklikten söz etmek yararlı olacaktır. 25.5.1972 tarih ve 1590 sayılı kanunla yapılan değişiklikte , askerlik işleri için hukuka aykırı bir surette asker kişileri toplamak, birlikte beyanat ve şikayet etmek, gösteri ve tezahüratta bulunmak,yazı yazmak,açıklamada bulunmak fiilleride ceza kapsamı içerisine alınmış, 1590

(10) Türk Hukuk Ansiklopedisi, C:II., Fasikül 9., Ankara 1962 , s.1376.

(11) S. Erman,a.g.e., s.116.

sayılı kanunla EK-I ve EK-II de yazılı fiillerde askeri suç haline getirilmiştir. Ancak EK-II maddesi Anayasa Mahkemesince daha sonra iptal edilmiştir.

6 Ekim 1973 tarih ve 1656 sayılı Kanun ile de asker kişilerin seçimlerde oy verme dışında her türlü siyasi faaliyette bulunmaları, sivil elbise ile bile siyasi toplantılara katılmaları suç haline getirilmiştir. 9.7.1982 tarih ve 2693 sayılı kanunla da ihraç ve tard cezalarının asli cezaya eklenmesi şartlarında “Hükümlü Lehine” değişiklik yapılmıştır.

C- 1961 ANAYASASINA GÖRE ASKERİ YARGI

a- Askeri Yargı ile İlgili 1961 Anayasası Düzenlemeleri

27 Mayıs 1961 Tarihinde 1961 Anayasasının tamamı oluşturulan kurucu meclis tarafından kabul edilmiş, 9 Temmuz 1961 Tarihinde de Milli Birlik Komitesince Halk oyuna sunulmuştur. Halk oylaması sonucunda geçerli oyların %61.5’in çoğunluğu ile 1961 Anayasası kabul edilmiştir (12).

Halk oylaması neticesinde kabul edilen 1961 Anayasasının 138. maddesinde Askeri yargı şu şekilde düzenlenmiştir;

Madde 138-Askeri yargı, Askeri Mahkemeler ve Disiplin Mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu Mahkemeler Asker kişilerin, Askeri olan suçlarıyla bunların Asker kişiler aleyhine veya Askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlilerdir.

Askeri Mahkemeler , Asker olmayan kişileri ancak özel kanunda belirtilen askeri suçlardan dolayı yargırlarlar.

(12) K. Dal, a.g.e., s.53.

Asker mahkemelerin savaş veya sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili olduğu kanunla gösterilir.

Askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hakimlik niteliğine sahip olmaları şarttır.

Askeri yargı organların kuruluşu, işleyişi, askeri hakimlerin özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı ve askerlik hizmetinin gereklerine göre kanunla düzenlenir (13). Bu maddede ki düzenleme ile iki önemli yenilik yapılmıştır. İlki 1931 sayılı As.M.U.kanuna göre askeri mahkemelerde çoğunluk hukukçu olmayan askerlerden iken 138. madde dördüncü fıkrası ile askeri mahkemelerde bir askeri üye bulunması şartı ile çoğunluk hukukcu üyelerden teşekkül ettirilir denmiştir. Ancak askeri mahkemelerin tüm üyelerinin hukukçu olmaları da imkan dahilindedir. İkinci önemli yenilik olarakda, 138. madde ile disiplin mahkemeleri hukuk sistemi içindeki yerini almıştır.

b- Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ile İlgili Düzenlemeler

Halk oylaması sonucunda kabul edilen 1961 Anayasasının 141. maddesi Askeri mahkemelerce verilen kararların son inceleme mercii olan askeri yargıtayı düzenlemiştir. 141. madde askeri yargıtayı şu şekilde düzenlemiştir ;

“Madde 141: Askeri Yargıtay, Askeri Mahkemelerce verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Ayrıca kanunla askeri işlere ait belli davalara ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.

(13) Atilla Özer, **Gerekçeli ve 1961 Anayasasıyla Mukayeseli 1982 Anayasası** , Ankara 1984, s.550.

Askeri yargıtay üyeleri ile Başsavcı, hakimlik niteliğine sahip 40 yaşını bitirmiş ve en az 10 yıl askeri hakimlik veya askeri savcılık yapmış kimseler arasından askeri yargıtay genel kurulunun üye tam sayısının salt çoğunluğu ile boş yerin üç misli olarak gösterdiği adaylar arasından Cumhurbaşkanınca seçilir.

Askeri yargıtay başkanları kendi üyeleri arasından seçilir. Askeri Yargıtayın kuruluş, işleyişi yargılama usulleri üyeler hakkındaki disiplin işlemleri, mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenlenir" (14).

Anayasada yapılan bu düzenlemede göze çarpan, askeri yargıtaydaki tüm üyelerin ve Başsavcının hukukcu olmaları ön görülmüş olmasıdır. Maddenin ikinci fıkrasında, Askeri Yargıtay Başsavcısının ve tüm üyelerin en az 10 yıllık hakimlik yapma şartı getirilmiştir. Ortaya konan bu şart askeri Hakimlerin bir kısmı üzerinde rahatsız edici durum yarattığından , bahse konu olan en az 10 yıllık hakimlik yapma şartını içeren hüküm sürekli tartışma ve eleştiri konusu olan hükümlerden olmuştur.

Askeri Yargı tarihi içinde ilerlerken, 1971 yılında yapılan değişiklikle, önemli bir anayasa değişikliğine maruz kalmıştır. 1961 Anayasası 30 Eylül 1971 yılında kesinleşen 1485 sayılı kanun ile (15) beşinci kez değiştirilmiştir.

(14) A. Özer, a.g.e., s.592.

(15) 1961 Anayasası ilk kez 6 Kasım 1969 tarihinde kesinleşen 1188 sayılı kanunla ikinci kez 17 Nisan 1970 tarihinde kesinleşen 1254 sayılı kanun ile, dördüncü kez 30 Haziran 1971 tarihinde kesinleşen 1421 sayılı kanun ile değiştirilmiştir.

Beşinci kez yapılan bu değişiklikle 35 madde değişikliğe uğramış ve 9 da gecici madde eklenmiştir. Yayınlandıkları tarihte yani 22 Eylül 1971'de yapılan bütün değişiklikler ve eklenen gecici maddeler yürürlüğe girmiştir. Hem değiştirilen maddelerin sayısı açısından ve hemde eklenen gecici maddeler yönünden 5.Anayasa değişikliği kendisinden önce ve sonra gelenlerden en kapsamlı olanıdır (16).

1971 değişikliklerinin “ Tabii Hakim ” ilkesini ortadan kaldırdığı suçların işlenmesinden sonra suça ve sanığa göre mahkeme kurulmasını engelleyen “Tabii Hakim” ilkesini yıktığı askeri yargıçların sahip oldukları güvencelerine hasar verebilecek bir takım yollar açtığı askeri yargının sahasını, etki alanını büyüttüğü Askeri Yargıtay Başkanlarının seçiminde daha önceden sahip olunan serbestliği, hür iradenin kullanımını ortadan kaldırdığı, askeri kişilerle ilgili olan idari işlemlerin denetlenmesi işini danıştayın elinden alarak Askeri Yüksek İdare Mahkemesine verdiği,(17) bütün bu değişikliklerinde mahkeme bağımsızlığını zedelediği ve hakim güvencesi alanında yaralar açtığı, bu kanunlarda gerilemeyi ifade ettiği (18) ileri sürülmüştür.

Anayasanın 134. maddesinde yapılan değişiklikle yeni bir düzenleme getirilmiştir. Bu düzenleme ile 134. maddenin 2. fıkrasının 2. cümlesi değiştirilmiştir ve yapılan değişiklik ile askeri hakimlerin yükselme ve

(16) Mümtaz Soysal , **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul 1986, s.98.

(17) Bülent Tanör, **İki Anayasa (1961-1982)**, İstanbul 1986, s.60.

(18) Özcan Tikveş, “Anayasada 15 Yıllık Dönem 1961-1976”. A. Ü. H. F. Der.

emekliliklerine ilişkin konuların kanunla açıklığa kavuşturulması hükme bağlanmıştır. Değişiklikten önceki 134. maddenin 2. fıkrasının son cümlesi “Askeri Hakimlerin yaş haddi kanunla düzenlenir. “hükmü ile ifade edilirken yapılan değişiklik sonrası aynı maddenin 2. fıkrasının son cümlesi “Askeri hakimlerin yaş haddi ve emeklilikleri kanunla düzenlenir” hükmü yer almıştır (19).

Bu değişikliğin askeri yargı alanındaki, bağımsızlığı kısıntıya uğratılacak nitelikte olduğu vurgulanarak şu görüş ileri sürülmektedir. “Yargıçların 65 yaşını bitirinceye kadar görev yapmaları Anayasa güvencesi altındadır ancak bu güvenceyi getiren 134. maddenin ikinci fıkrasında, askeri hakimlerin yaş haddi kanunla belirlenir denerek bu alana bir istisna konmuştur. 20 Eylül 1971 değişikliği, bu hükmü “Askeri hakimlerin yaş haddi, yükselme ve emeklilikleri kanunla belli edilir” biçimine sokarak istisnayı yalnız yaş haddine değil yükselme ve emeklilik konularınada yaymış oldu. Nitekim sonradan askeri yargıçlarında öbür subaylarla aynı yükselme ve emeklilik hükümlerine tabi olmaları sonucunu doğuran yasa değişiklikleri getirilerek askeri yargı alanındaki bağımsızlık, askeri yargıtaya varıncaya kadar her aşamada kısıntıya uğratıldı (20). Kanaitimizcede askeri hakimlerin yaş haddi yükselme ve emeklilik konularının anayasa garantisinden soyutlanarak, kanuna bırakılması askeri hakimlerin bağımsızlıkların kısıtlanması konusundaki hareket alanını genişletmiştir.

Partiler arası komisyonca kabul edilen değişiklik tasarısında yer alan

(19) A. Özer, a.g.e., s.550.

(20) M. M. SOYSAL, a.g.e., s.188.

138. maddenin ikinci fıkrasında “Askeri mahkemeler asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askeri suçları ile askeri mahallerde görevlerini ifa ettikleri sırada askerlere karşı işledikleri suçlara bakmakla görevlidirler.”

5. fıkra ise ; “Askeri yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askeri hakimleri özlük işleri, askeri savcılık görevlerini yapan askeri mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir” (21) hükmü getirilmiştir.

Değişiklik gerekcesi olarakta “Maddenin ikinci fıkrasına vuzuh vermek üzere asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askeri suçları yanında askeri mahallerde görevlerini ifa ettikleri sırada askerlere karşı işledikleri suçlarınada askeri mahkemelerin bakacağı” son fıkrada ise “Askeri savcılık görevlerini yapan askeri hakimlerin refakatinde bulundukları komutanlar ile ilişkilerinin kanunla düzenleneceği hükme bağlanmıştır (22) Maddenin değişiklik tasarısı Millet Meclisi ve Cumhuriyet senatosunda birinci ve ikinci görüşmelerden sonra partiler arası komisyonda düzenlediği şekilde kabul edilmiştir.

1971 Anayasa değişikliklerinin Askeri Yargıtayı ilgilendiren en önemli yönü şüphesiz Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin hukuk düzenimize girmiş olmasıdır.

Partilerarası komisyonca kabul edilen değişiklik tasarısında yer alan 138. maddenin ikinci fıkrasında “Askeri mahkemeler asker olmayan kişileri özel

(21) Millet Meclisi Tutanak Dergisi , C:17, s. 504.

(22) Millet Meclisi Tutanak Dergisi , C:17, s. 504.

kanunla belirtilen askeri suçları ile askeri mahallerde görevlerini ifa ettikleri sırada askerlere karşı işledikleri suçlarada askeri mahkemelerin bakacağını belirtmiştir.”

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğunda hukuka bağlı devlet düşüncesi ve bunun sonucu olan idarenin işlemlerinin yargı denetimine tabi tutulması ilkesi mevcut değildi. Padişah veya vekil kıldığı devlet erkânı tarafından kurulan divanlarda halkın hem kazai hemde idari işlerine bakılırdı. Bu divanlarda halkın şikayeti dinlenir ve gerekirse hak ve adalet bir lütuf olarak tevzi edilirdi (23).

Osmanlı İmparatorluğu pek çok konuda 1839 tanzimat fermanının ilanından sonra Fransa'nın etkisi altında kalmıştır. Bu etki altında 1868 yılında idari davalara bakmak üzere “Şura-i Devlet” adıyla danıştayı kurmuştur. Şura-i Devletin kurulması ilede idari rejime geçilmiş oluyordu.

1876 tarihinde Meşrutiyetin ilanı ile idari yargı sisteminden vaz geçilerek şahıslar ile hükümet arasındaki davalar genel mahkemelerde görülürdü. Böylece Şura-i Devletin fiilen faaliyeti sona ermiş oluyordu. Dava yetkisi tamamen elinden alınan Şura-i Devlet Cumhuriyet kuruluncaya kadar sadece bir danışma organı olarak görev yapmıştır (24).

Cumhuriyet dönemi başlarında 1923 yılında hükümet tarafından idari yargı ile görevli olmak üzere yeniden Şura-i Devlet kurulması için Meclise bir tasarı sunulmuş bu tasarı kanunlaşmadan kabul edilen 1924 Anayasasının 51.

(23) İlhan Toğrol, Askeri İdari Yargı, Ankara 1973, s.5.

(24) İ.Toğrol, a.g.e., s.20.

maddesinde “İdare davalarına bakmak ve idare uyuşmazlıkları çözmek üzere bir danıştay kurulu” kuralı yer almıştır. 1924 Anayasasının bu hükmü ile kurulması ön görülen Şura-i devletin kuruluş ve görevlerini belirleyen 23 Kasım 1925 tarih ve 669 sayılı kanun 6 Temmuz 1927 yılında yürürlüğe girmiştir. Danıştay idari yargı denetim göreviine yeniden başlayarak asker kişiler tarafından açılan ilk davaları da yetkisi içinde görerek sonuçlandırmıştır (25).

Getirilen düzenleme ile askeri şahısların Askeri Yargıtay nezninde hak aramaları sağlanmış, ancak bu sistemde ceza yargısı ile idari yargının fonksiyon ve usullerinin birbirinden tamamen farklı, idari davalara askeri yargıtayın bakmasını Anayasa ve Hukuk sistemi ile bağdaşmaz bir davranış olduğu mensupların güvenceden ve mesleki uzmanlıktan kendini bağımsız mahkeme niteliğinden yoksun olan Askeri Yargıtayın 3410 sayılı kanun çerçevesinde idari yargı uygulamaları, ilgileri tatmin etmediği ve çok partili demokratik rejime girildikten sonra yadırgandığı (26) , Doktrinde de askeri yargıtayın asker kişilerin idari yargı denetimi yapmasının 1924 Anayasasına aykırı olduğunu, bir “Hükümet tasarrufu” sayılmak istenilen Ordu mensuplarının “Zati işlerinin” bu mahiyeti anlamadığını ancak, ortaya munzam bir üçüncü yargı merciinin çıkması gibi Anayasaya uymayan durumun oluştuğu ve bununda sistem içerisinde anormal bir nitelik taşıdığı ileri sürülerek eleştirilmiştir.

(25) Sami Devrim, “ 10. Yılıni Doldururken Askeri Yüksek İdare Mahkemesi”, Ad.Der. Yıl 1973, S:3, s.503.

(26) Lütü Duran, **Askeri İdarenin Yargısal Görev ve Yetkisinin Sınırları**, İstanbul 1977,s.196.

3410 sayılı kanun 15 yıl yürürlükte kalmış ve 1953 yılında Milli Savunma Bakanlığı tarafında iktidardaki partinin programı ve seçim beyannamesine uygun olarak ve durumun Anayasanın 51. maddesine aykırı düştüğü gerekcesiyle ilgili kanunun kaldırılması hakkında düzenlenen bir kanun tasarısını Başbakanlığa göndermiştir. Başbakanlığın 29.5.1953 tarih ve 6/1699 sayılı yazısı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulan tasarı Milli Savunma Komisyonunun 10.7.1953 tarih ve 51 sayılı kararları ile kabul edilerek 13.7.1953 tarihinde öncelik ve ivedilikle Mecliste görüşülmüş ve 6142 sayı ile kanunlaşmıştır. Bu şekilde asker kişilerin hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmadan danıştayda dava açabilme yolu açılmıştır.

Kanunun yayınlandığı 17.7.1953 tarihinden itibaren asker kişilerin açtıkları davalar danıştayda görülmeye başlanmış daha önce bu konuda açılıpta karara bağlanmamış olan davalar da danıştaya intikal ettirilmiştir.

Bütün bu gelişmeler neticesi Anayasanın 140. maddesinin son fıkrası değiştirilmesi teklif edilmiş ve müstakil bir Askeri Yüksek İdare mahkemesinin kurulması istenmiştir. Değişiklik teklifi Millet Meclisinin ikinci görüşmelerinde ve Cumhuriyet Senatosunda aynen benimsenerek Askeri Yüksek İdare mahkemesinin, Anayasanın, Danıştayın düzenlediği 141. maddesine son fıkra olarak eklenmesi 1488 sayılı kanun ile Anayasal hüküm haline getirilmiştir.

Bu hüküm şöyledir:

“Asker kişilerle ilgili idari eylem işlemlerin yargı denetimi Askeri Yüksek İdare Mahkemesince yapılır. Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri, Başkan ve üyelerinin nitelikleri, atamaları, disiplin ve

özlük işleri, Hakimlik teminatı ve Askerlik hizmetinin gereklerine göre kanunla düzenlenir.”

c- 353 Sayılı Kanunla Getirilen Düzenlemeler

353 sayılı Askeri Mahkemelerin Kuruluş ve Yargılama usulü kanunu ile getirilen düzenlemeye genel olarak bakacak olursak; 1961 Anayasasının 138. maddesinde getirilen yeni esaslar karşısında 15 Ekim 1930'dan beri yürürlükte bulunan 1631 sayılı Askeri Muhakeme usulü kanunun 10.maddesindeki “Askeri suçlardaki kazai vazifeler, amir-i adliler ile bu kanunun üçüncü faslında yazılı askeri mahkemeler tarafından yapılır”. Hükmü yerine , Anayasanın 138. maddesinde ;

“Askeri Yargı, Askeri Mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür.” hükmü yer almış, askeri mahkemelerin görevlerinin bir kısmında disiplin mahkemelerine bırakılması zarureti hasıl olmuş adli amirliğe tanınan bazı yetkiler, hakim kararına tabi tutulmuş ve 141. maddesi ilede askeri savcılık müessesinin mevcudiyeti kabul edilmiştir(27).

Adli amirlik müessesinin, yargı yetkisinin kaldırılmış olmasına rağmen bu gibi komutanlıklar bir kıtanın veya askeri kurumun amiri olmalarından o kıta veya askeri kurumun disiplininden sorumludurlar. Her suçun aynı zamanda disiplini de ihlal etmesi muvacehesinde, nezdinde askeri mahkeme kurulan komutanlara ve askeri kurum amirlerine suç işlenmesi halinde bazı yetkilerin tanınması öngörülmüş, suçların soruşturulmasında talep hakkı ve askeri savcıdan bilgi isteme yetkisi tanınmış ve kanun yollarına müracat edip bazı

(27) O. Köprü, a. g. m. , s.9.

hakları kabul etmişlerdir.

Bu durumda yürürlükte bulunan Askeri Mahkeme Usulü Kanunun bir çok maddelerinin değiştirilmesi gerekmiştir. ancak muhtelif tarihlerde değiştirilen bu kanun maddeleri arasında mefhum ve değer bakımından gelen ahenksizliği ve bu güne kadar diğer maddelerinde de görülen bazı uygulama aksaklıklarını giderme amacıyla maddelerde değişiklik yerine kanun baştan tedvin edilmiştir. Kabul edilen bu kanunla soruşturma işlerinde sadelik ve kısalığı sağlayacak yeni esaslar getirilmiştir.33 yıllık uygulamada , hazırlık soruşturmasının tekrarı sayılan ilk soruşturma kaldırılmış, fakat ilk soruşturmanın bir teminat olduğu dikkate alınarak hazırlık soruşturması niteliğine yaklaştırılmıştır(28).

Bu gerekçe ile Millet Meclisine sunulan tasarı ile ilgili Millet Meclisi geçici komisyon raporunda tasarının tümünün velihatip olarak tasvip edildiği belirtilmiştir (29).

Kanatimizce 26.10.1963 tarihinde yürürlüğe giren bu kanunla, Askeri yargı alanına yepyeni bir anlayış getiren iki düzenleme söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki 33 yıldır varlığını sürdüren adli amirlik müessesesine son verilerek askeri savcılık müessesenin kabul edilmiş olmasıdır.,Diğeri ise 1961 Anayasasının 138nci maddesi doğrultusunda çoğunluğun askeri hakimlerden

(28) Ahmet Kerse, **Askeri Yargı Mevzuatı**, İstanbul 1962, s.116.

(29) A. Kerse, a.g.e., s.118.

oluşması sağlanmıştır. Ayrıca kanun askeri mahkemeler arasındaki hiyerarşi ilişkisi ve kişi itibarı ile yetki bakımından farklılaşmayı kaldırmıştır.

Kuruluş ile ilgili esaslar bakımından ise 353 sayılı Askeri Mahkemelerin kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununun birinci maddesine göre, askeri mahkemeler Kolordu, Ordu ve Kuvvet Komutanlarının yapacağı teklif veya Genelkurmay başkanının doğrudan doğruya göstereceği lüzum üzerine diğer kıta komutanlıkları ve askeri kurum amirlikleri nezdinde de Milli Savunma Bakanlığınca askeri mahkeme kurulabilir ve aynı yolda kaldırılabilir. Bir Garnizonda aynı kuvvet nezdinde askeri mahkeme kurulması gereken, birden çok kıta komutanlığı bulunursa Genelkurmay Başkanlığının uygun göreceği bir kıta komutanlığı nezdinde Milli Savunma Bakanlığınca yeteri kadar askeri mahkeme kurulabilir⁽³⁰⁾.

Bu mahkemelerdeki görev ve yetki ile ilgili esaslara gelince askeri mahkemelerin kuruluş ve yargılama usulü kanununun 9ncu maddesine göre asker kişilerin, askeri suçlarına askeri mahkemelerde bakılacağı gibi asker kişilerin askerlik hizmet ve görevlerine ilişkin olan veya diğer bir asker kişilerin askerlik hizmet ve görevlerine ilişkin olan veya diğer bir asker kişi aleyhine yahut askeri yer ve müesseselerde işlenen umumi suçlara bakmak görevinde askeri mahkemeye aittir.

Bundan başka savaş halinde asker kişilerin, ister genel, isterse askeri yargıya tabi olan bütün suçlarına askeri mahkemeler bakar.

(30) A. Kerse, a.g.e. , s.115 : Gerekçe İçin bkz. M.M Tut. Der. , 29 11.1963

ç- 477 Sayılı Kanunla Getirilen Düzenlemeler

477 sayılı kanuna genel olarak bakacak olursak; 16.6.1964 tarih ve 477 sayılı Displin Mahkemeleri kurulması, Yargılama Usulü ve Displin Suç ve Cezaları Hakkında Kanun, önce 1961 Anayasasının 138,1982 Anayasasının 145 nci maddesinin öngördüğü disiplin mahkemelerini kurmakta, bu mahkemelerin yargılama usulünü görev ve yetkilerini, bakacakları disiplin suçları ile bu suçlara ilişkin cezaları kapsamına almaktadır. Bu suretle kanun hem bir kuruluş, hem bir usül, hemde bir esas kanunu olarak kaleme alınmıştır

(31).

1961 Anayasasının 138nci maddesi askeri yargının, askeri mahkemelerle disiplin mahkemeleri tarafından yürütüleceğini emretmektedir.Maddede bahsi geçen disiplin mahkemeleri 1961 Anayasası ile oluşturulan bir askeri yargı merciidir.

Kanun 16.6.1964 tarihinde kabul edilmiş 10 gün sonra da yürürlüğe girmiştir.

477 sayılı kanun mahkemelerin kuruluşu ile ilgili esaslar bakımından 1nci maddesinde disiplin mahkemeleri ,Alay,Tümen, Kolordu (Deniz ve Hava eşit) Ordu Komutanlıkları ile jandarma Genel Komutanlığı ve GenelKurma Başkanlığı nezdinde kurulur. Genelkurmay Başkanlığı gerekli görürse diğer komutanlıklar veya askeri kurum amirleri nezdinde de disiplin mahkemeleri kurulabilir.

(31) S. Erman,a.g.e., s.341.

Disiplin mahkemeleri, birisi başkan ikisi üye olmak üzere üç subaydan kurulur. Astsubay, erbaş ve erlerin yargılanmalarında üyelerin biride astsubaylardan seçilmektedir.(DMK.Md.2)

Yukarıda belirtildiği gibi disiplin mahkemeleri sırf subaylardan veya iki subay bir astsubaydan kurulmakta bu mahkemelerde hakim niteliği taşıyan hiç bir üye bulunmamaktadır. Dotirinde bu kuruluş tarzının 1961 Anayasasına aykırı düştüğü ileri sürülmektedir. Gerçektende hakim olmayan kimselerden ne derecede adalet bekleneceği tartışılır.

Bu mahkemelerin görev ve yetki ile ilgili statüsü ise; Disiplin mahkemelerinin görevi, işlenen suçun niteliği itibari ile. Özel açıdan görev ise sanığın sıfatı ve rütbesi itibarı ile. Disiplin mahkemelerinin görevi, işlenen suçun niteliğine ilişkin görevi DMK'nin 7nci maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir”Disiplin Mahkemeleri asker kişilerin bu kanunda yazılı disiplin suçlarına ait davalara bakar. “Yani disiplin mahkemelerinin madde itibari ile görevli olabilmeleri için, işlenen suçun DMK’de yazılı disiplin suçlarından birisi olması gerekmektedir.

Disiplin mahkemelerinin sanığı sıfatı ve rütbesi itibariyle görevi ise; DMK.’nın 7nci maddesi disiplin mahkemelerinin “Askeri kişilerin” DMK.da yazılı suçlarına bakacaklarına ilişkin hükmü ile belirlenmiş bulunmaktadır. “Asker kişi terimine asker kişilerce temsil edilen kimseler yani sivil personelde dahildir. DMK.’da yer alan suçlar sırf askeri suçlar olup bir sivil tarafından işlenmesi mümkün değildir(32)

(32) O. Köprü, a.g.m. , s.9.

Disiplin mahkemelerinin görev yetkisi nezdinde kuruldukları komutanlık ve kurum amirliğinin kadro ve kuruluşu ile sınırlıdır.

d- Sıkıyönetim Ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunları ile Getirilen Düzenlemeler

Olağanüstü hallerde sıkıyönetim; kaynağını anayasadan alan, tamamen anayasal ve hukuki bir durumdur. Savaş gibi olağanüstü hallerde sıkıyönetim devletin meşru müdafaası niteliğindedir.

1961 Anayasasının 124, 1992 Anayasasının 122nci maddelerinde sıkıyönetim mahkemeleri ile ilgili bir takım hüküm bulunmaktadır. 1961 Anayasasının 138/3, 1982 Anayasasının 145/3ncü maddesinde “Askeri Mahkemelerin savaş veya sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili olduğu kanunla gösterilir” hükmü bulunmaktadır. Bu anayasal hüküm uyarınca 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununa sıkıyönetim mahkemeleri ve yetkileri ile ilgili hükümler konmuştur (33). 1402 sayılı kanunun 11/1 maddesinde sıkıyönetim bölgelerinde 353 sayılı kanuna göre Milli Savunma Bakanlığınca uygun görülen yerlerde yeteri kadar askeri mahkemenin kurulması öngörülmektedir. Sıkıyönetim kanunu ile askeri yargının ilişkisi bu hükümden kaynaklanmaktadır.

Doktrinde sıkıyönetim kanununun pek çok hükümleri ve sıkıyönetim askeri mahkemeleri çeşitli yönleri ile eleştirilmektedir. Eleştirilerde; sıkıyönetim ilanı kararından sonra bazı suçların askeri mahkemelerde yargılanması

(33) Ahmet Güler, **Özgürlük ve Anayasa Soruları**, İstanbul 1973, s.116.

gerekiyorsa, bu suçlar için tabii yargı yolu sıkıyönetim ilan edilen yerlerde zaten kurulu bulunan normal askeri mahkemeler olduğu, onları bir yana bırakarak yeni askeri mahkemeler meydana getirmenin, bir kimseyi tabi yargı yolundan başka bir yolla yargılama sonucunu doğuran olağanüstü bir merci kurmak anlamına gelir. 1402 sayılı kanunun 13ncü maddesine göre sıkıyönetim mahkemelerinin sıkıyönetim ilanına sebep olmuş “sayılan ve kendi kuruluşlarından önce işlenmiş bulunan suçlarada yargılayabileceklerini, bu durumun tabi hakim ilkesine ters düştüğü (34), Sıkıyönetim Kanununun 15nci maddesinde yazılı suçların Türk Ceza Kanunun büyük bir bölümünü kapsadığı, bu suçlardan biri kendisine atılan, yasama işlemini denetleyen Anayasa Mahkemesi ve yürütmeyi denetleyen Danıştay ile diğer adliye mahkemeleri Yargıtayın Hakimlerinin tamamının sıkıyönetim komutanının isteği üzerine sıkıyönetim mahkemesinde yargılanacağı, bu durumun yürütme gücünün emrinde olan sıkıyönetim komutanlığı aracı ile yargı organı üzerine baskı yapabilme imkanı vermesi sebebi ile kuvvetler ayrılığı ilkesine ters düştüğü belirtilmiştir (35).

1402 sayılı kanunun 11nci maddesine göre, Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerine askeri hakim ve askeri savcıların Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığınca oluşturulan bir kurul tarafından seçilip atanmalarının, Milli Savunma Bakanlığı, Başbakan tarafından yapılıp

(34) M. SOYSAL, a.g.e., s.194.

(35) A. Güler, a.g.e., s.117.

Cumhurbaşkanının onayına sunulduğu bu durumda anayasaya aykırı bir durum yarattığı (36), bu şekilde atanan hakimlerin kendilerini, atayan hükümet karşısında bağımsızlığından ve teminatından söz edilemeyeceği (37) ileri sürülmektedir.

Kanaatimize göre sıkıyönetim mahkemelerinin bakacakları ve sıkıyönetim kanununda yazılı suçların önceden bilinmesi hasebiyle tabi hakim ilkesi ile bağdaşmaması tartışmalıdır. Ancak her suçun sıkıyönetim kapsamına girmediği gerçeği göz önüne alındığı zaman tabi hakim ilkesinin çiğnenmediği kanaati ağır basmaktadır.

Sıkıyönetim Mahkemelerinen olağanüstü yargı organı olduğu yönündeki tartışmalar ve Yargıtayın verdiği kararlar bu mahkemelerin olağan mahkemeler olduğu yönündeki kararına katılmamız mümkün değildir. Çünkü Anayasamızın lafzına baktığımızda dahi sıkıyönetim olağan bir hal değil ki mahkemesi olağan olsun, olağanüstü dönemlerde, yüksek yargı organlarının bile hukuktan ayrılan kararlarına sıkca rastlamak mümkündür. Yargıtayın bu kararını aynı mahiyette bir karar olarak değerlendirmekteyiz.

Sıkıyönetim askeri mahkemelerinde görevli askeri hakimlerin atanma yöntemlerinin Anayasaya aykırılığına ilişkin iddia ise; askeri yargıtayın bir kararında (38) belirtildiği gibi, askeri hakimlerin atanma ve özlük haklarının 357 sayılı kanununa göre düzenlediği, askeri hakimlerin kararlarını kanunlara ve

(36) M. SOYSAL, a.g.e., s.195.

(37) Halit Çelenk, **Hukuksuz Demokrasi**, İstanbul 1985, s.143.

(38) As.Yrg., 3.D., 19.07.1972 tarih ve esas 246 karar 298 sayılı kararı

vicdanlarına göre verdikleri, askeri hakimlerin atanmaları ile ilgili 357 sayılı kanunun 16ncı maddesinde ön görülen hususun şekle ilişkin bulunduğu ve bu hususun askeri gereklerin tabi bir sonucu olduğu bu sebeple atamaya ilişkin 357 sayılı kanunun 16ncı maddesinin tabi hakim velihatibi ve mahkemelerin bağımsızlığı ilkesini zedelediği yolundaki kararına katılmamaktayız.

Sıkıyönetim mahkemelerinin kuruluşları ile ilgili olarak 1961 ve 1982 Anayasaları uyarınca (1961 anayasasının 124, 1982 anayasasının 122nci maddesi) yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya tümünde sıkıyönetim ilan edildiğinde sıkıyönetim komutanının refakatine yeteri kadar subay ve askeri hakim verilmekte ve sıkıyönetim komutanlığı nezdinde Milli Savunma Bakanlığınca yeteri kadar askeri mahkeme kurulmaktadır.(1402 sayılı kanun,Md.11.)

Sıkıyönetim mahkemeleride diğer askeri mahkemeler gibi kurulmakta, bu mahkemelere Milli Savunma ve Genelkurmay Başkanlığını temsil eden şahıslardan oluşturulan bir kurul tarafından (39) adli müşavir, Askeri hakim ve askeri savcı ve yardımcısı atanmaktadır.Subay üyeler ise Genelkurmay Başkanının teklifi üzerine askeri hakim subaylarının tayini usulüne göre atanmaktadır. (Md.11/6)

(39) 1402 sayılı yasanın II nci maddesinin ilk şeklinde sıkıyönetim mahkemelerine atanacak adli müşavir, askeri hakim, askeri savcı ve yardımcılarını, Genelkurmay Başkanlığı nezdinde oluşturulan adli bir kurul seçerken, 19.9.1980 tarih ve 2301 sayılı yasayla yapılan değişiklik ile bu kurul üyelerinin hukukçu olma mecburiyeti kaldırılmıştır.

Sıkıyönetim savaş hali sebebiyle ilan edilmiş ise Genelkurmay Başkanlığının lüzum göstermesi üzerine, sıkıyönetim ve askeri hareket bölgeleri içerisinde bulunan askeri mahkemeler sıkıyönetim mahkemesi görevini yaparlar ve yetki alanları Milli Savunma Bakanlığınca belirlenir (Md.11/son). Sıkıyönetim mahkemeleri kuruluncaya kadar suçun işlendiği yerde bulunan askeri savcılarla mahkemeler ve cumhuriyet savcıları ile adliye mahkemeleri sıkıyönetim savcı ve mahkemelerinin görevlerini yürütürler.(Md.12)

Sıkıyönetim komutanı kendi nezdinde kurulan askeri mahkemelerin, birlik komutanlığı görevini yapar. Ancak sıkıyönetim altına alınan bölgenin ve ilanın gerektiren sebeplerin genişliği dikkate alınarak, yeteri kadar komutan yardımcısı atanır. Komutan kendisine ait görevlerin tümünü veya bir kısmını yardımcılarına devredebilir.

Sıkıyönetim mahkemelerinin görev ve yetki ile ilgili esaslar açısından;

1402 sayılı sıkıyönetim kanununa göre sıkıyönetim askeri mahkemelerinin görevleri şunlardır.

- Sıkıyönetim kanunu ile getirilen suçlarda
- Sıkıyönetim ilanına sebep olan suçlarda
- Sıkıyönetim mahkemelerinin el koyduğu bir suçla irtibatlı suçlarda
- Sıkıyönetim ilanından sonra işlenen belirli suçlarda
- Sıkıyönetim emrindeki personelin ve askeri kişilerin işledikleri suçlarda,

bu mahkemeler görevli ve yetkilidir. Bunun yanında sıkıyönetim kanunuyla getirilen suçlara da bakacaktır. Bu suçlar 1402 sayılı kanunun 13,15,16ncı maddelerinde sıra ile sayılarak belirtilmiştir.

1773 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunu İle Getirilen

Düzenlemeler:

Genel olarak baktığımızda, daha öncede değinildiği gibi 20.3.1973 tarih ve 14482 sayılı Resmi gazetede yayınlanan ve bu tarihte yürürlüğe giren anayasa değişikliği ile, 1961 Anayasasının, mahkemelerin kuruluşu görev ve yetkileri ile işleyiş ve yargılama usullerinin kanunla düzenleneceğini öngören 136ncı maddesine fıkralar eklenmiş, eklenen bu fıkralarla Devlet Güvenlik Mahkemesinin kurulmasında öngörülmüştür.

Mahkemelerin kurullarının yer aldığı, 1961 anyasasının 136ncı maddesinde ifade olunan ve genel mahkemeler arasında yeni bir anayasal müesese olarak tayin ve tespit edilen Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluş sebepleri bu maddenin gerekcesinde şu şekilde gösteriliyordu.”...Doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçların koğuşturma ve yargılamasında gerek müesiriyetini arttırmak için süratli yargılamayı yapacak ve gerek hususiyet arzeden bu suçların ihtisaslaşmış mahkemelerde görülmesini mümkün kılmak için bu mahkemelerin kurulması gerektiği” şeklinde ifade olunmuştur.

Bu sebeplerle 1961 anayasasının 136ncı madde hükmü ile; hakim ve savcılarının nitelikleri ,atama usulleri ve kararlarının temyiz mercii konusunda genel ilkeleri belli edilen, kuruluş ve işleyişi ile görev yetkileri ve yargılama usülleri ile ilgili diğer hükümlerinin kanunda göstereileceği öngörülen Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluşunu sağlamak ve kanunla saptanacağı ifade olunan konuları gerçekleştirmek amacı ile hükümetçe söz konusu kanun

tasarısının hazırlandığı belirtilmiştir⁽⁴⁰⁾.

20.6.1973 tarih ve 1773 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluş ve yargılama usulü hakkında kanun Anayasa Mahkemesinin 6.5.1975 tarih ve 1974/35 E, 1975/126K sayılı kararı ile şekil yönünden anayasaya aykırı bulunarak iptal edilmiştir ⁽⁴¹⁾. 1982 Anayasasının 143ncü maddesine göre 2845 sayılı kanunla oluşturulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri 1.5.1984 tarihinde faaliyete geçebilmiştir.

Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluşunda şu esaslar nazara alınmıştır. Kanun 1961 anayasasının 136ncı maddesindeki hükümleri tekrarladıktan sonra; mahkemenin bir başkan ve dört üyeden oluşacağını, üyelere ikisinin sivil hakim, ikisinin askerî hakim olacağını, biri sivil, biri askerî hakim olmak üzere ikide yedek üyesinin bulunacağını belirtmiştir. Cumhuriyet savcısının, birinci sınıfa ayrılmış cumhuriyet savcısı ve yardımcılarında Cumhuriyet savcıları ve askerî hakimler arasından atanacağını, Devlet Güvenlik Mahkemesi Başkanı atamalarında, Bakanlar Kurulunca her boş yer için bir misli aday gösterilerek Başkan, asıl ve yedek üyeler yüksek hakimler kurulunca, savcı ve yardımcılar yüksek savcılar kurulunca, askerî hakimlerin atanacak üye, yedek üye ve savcı yardımcılar ise özel kanunlarına göre atanacakları belirtilmektedir.

(40) "1773 Sayılı D.G.M. lerinin kuruluş ve işleyişi , görev ve yetkileri ile yargılama usulleri hakkında kanun tasarısı gerekçesi", Millet Meclisi Tutanaklar Dergisi , C:38, Dönem 3, s.897.

(41) AYM. Kar. Der. , S:13, s.483.

Ç- 1982 ANAYASASINA GÖRE ASKERİ YARGI

a- Askeri Yargı ile İlgili 1982 Anayasası Düzenlemeleri

1970'li yılların sonlarına doğru siyasi istikrarlılığın, sosyal ve siyasal mücadelelerin ve şiddet olaylarının artmasına paralel olarak, Anayasaya karşı eleştiri ve muhalefet yoğunlaşmıştır. Bu görüşleri ileri sürenlere göre bunalım büyük ölçüde Anayasadan kaynaklanmaktaydı (42). Şöyleki:

Türkiye 1968'li yıllardan bu yana bölücü olayların sahnelendiği bir ülke haline getirilmiş, terör ve bölücülük her geçen gün artan bir tempo ile Ülkede ve Millette huzur ve güven bırakmamıştır. 12 Mart 1971 Müdahalesi ile bu gidişe bir nebze dur demek istenmişse de geçici bir durgunluktan ve arada yapılan Anayasa değişikliklerinden sonra normal demokratik usüllerin başlangıcı olan 1973 seçimlerinin sonrasında karşıt düşünceli grupların örgütlenerek birbirleri ile çatışması sürüp gitmiştir. Anayasa, din, dil, ırk, mezheb ayrımını ortadan kaldıran hükümler getirmesine rağmen iktidarlar örgütlenmiş, terör gruplarının bu unsurları kullanmasına ve tahrikine mani olamamıştır. Bu suretle ülkede adeta Milleti kendi amaçları uğruna alıp götürmek isteyen bölücü terör grupları, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyeti kendi devlet amacından çıkararak başka bir toplum düzenine yöneltme çabasına yönelmişlerdir(43).

Anayasa ile kurulan düzenin tamamı toplum bünyesine tam uymamış, siyasi organların gerektiği kadar güçlü kurulmamaları, olaylar üzerine tam

(42) Şeref Gözübüyük , **Yönetmelik Yargı** , Ankara 1982, s.54.

(43) K. Dal, a.g.e., s.98.

gidilememesine sebep olmuştur. Anayasa, kuruluşları arasında devlet otoritesini ve toplum birlik ve beraberliği sağlayacak bir ahenkli anayasa kuruluşları düzeni getirememiştir. Bu atmosferde terör ve anarşi tırmanarak bir iç savaş halinde sürüp gitmiş, gerekli önlemler alınamamış, ilgili kanunlar çıkarılamamış, yargı kendisine intikal eden olayla için mütereddit kalarak karar verememiştir. Tüm bu olaylar 12 Eylül hareketinin hazırlayıcı sebepleri olmuştur⁽⁴⁴⁾.

12 Eylül hareketi ile 1961 Anayasası yürürlükten kaldırılmış, T.B.M.M. fes edilmişti. 1961 Anayasasının ihtiyaçlara cevap vermediği açıktı. Yeniden demokratik bir düzene geçmek için yeni bir anayasaya ihtiyaç vardı. Bu anayasanın hazırlanması bir kurucu Meclisin oluşturulması ile mümkün olacaktı ⁽⁴⁵⁾.

Oluşturulan kurucu Meclis de Milli Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan anayasa halk oyuna sunularak kabul edilmiştir.

1982 Anayasası ile askeri yargı alanında 153ncü maddede şu düzenleme kabul edilmiştir.

Kabul edilen madde şu şekilde düzenlenmiştir.”Askeri Yargı Askeri Mahkemeler tarafından yürütülür. Bu mahkemeler, asker kişilerin askeri suçları ile bunların asker kişileri aleyhine ve ya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler.”

(44) K. Dal, a.g.e., s.99.

(45) K. Dal, a.g.e., s.117.

Askeri mahkemeler, asker olmayan kişilerin özel kanunla belirtilen suçları ile kanunda gösterilen görevlerini ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askeri mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlarda bakmakla görevlidirler.

Askeri mahkemelerin savaş veya sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili olduğu kanunla gösterilir.

Askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hakimlik niteliğine sahip olması şarttır. Ancak savaş halinde bu şart aranmaz.

Askeri yargı organlarının kuruluşu, işleyişi, askeri hakimlerin özlük işleri, askeri savcılık görevlerini yapan hakimlerin nezdinde bulundukları komutanlarla ilişkileri, mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı ve askeri hizmetlerin gereklerine göre kanunla düzenlenir.

Askeri disiplin mahkemeleri, askerlik görevinin gereklerine uygun olarak kanunla düzenlenir (46).

Gerekçesinde ise askerlik hizmetinin özelliği ve niteliği ve ayrı bir askeri yargıya tabi tutulması belirtilmekteydi. Bunun için de gerekli düzenlemenin kanunla yapılacağı belirtilmiştir.

b- Askeri Yargıtay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ile İlgili Düzenlemeler

2563 sayılı kanunla Askeri Yargıtay Kanununda yapılan düzenlemeler;

Hükümet tarafından hazırlanan "Askeri Yargıtay Kanununda Değişiklik Yapılması hakkında kanun tasarısı", "Askeri Yargıtayda mevcut davaların biran

(46) Milli Güvenlik Konseyi Sürkülleri, S:450, s.170.

önce sonuçlandırılması ve adaletin süratle yerine getirilmesi için bu yüksek mahkemeye iki daire daha ilave edilmiştir.Bu kanun 11.12.1981 tarihinde kabul edilmiş ve 15.12.1981 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.”

Kanunla; Askeri Yargıtay alanında şu düzenlemeler yapılmıştır. Askeri Yargıtay 1600 sayılı kanuna göre 4 daireden oluşurken yeni düzenleme ile 5 daireden oluşmuştur. Ancak iş hacmine göre Askeri Yargıtay Genel Kurulunun teklifi ve Genelkurmay Başkanlığının uygun görmesi üzerine Milli Savunma Bakanlığınca daire sayısı 6'ya çıkarılabileceği gibi 4'dede indirilebilmektedir.

Her dairede bir başkan ve yedi üye bulunmaktadır. Yeni düzenleme ile iş hacmine göre , Askeri Yargıtay Genelkurulunun teklifi ve Genelkurmay Başkanlığının uygun görmesi üzerine Milli Savunma Bakanlığınca dairelerdeki üye sayısı 5'e kadar indirilebilmektedir.Askerî Yargıtaya üye seçiminde aranan Albay rütbesinde birinci sınıf hakim olma şartı değiştirilerek, enaz Yarbey rütbesinde birinci sınıf hakim olma şartı getirilmiştir.

Daire ve buna bağılı olarak üye sayısının artması sebebi ile daireler kurulu ve yüksek disiplin kurulunun oluşumları yeniden düzenlenmiştir.

Askeri Yargıtay Kanununa eklenen üç ek madde ile Askeri Yargıtay daireler kurulu ve dairelerinde görev yapmak üzere en az 5 yıl süre ile askeri hakimlik yapmış olan askeri hakimler arasından tetkik hakimlerin atanması düzenlenmiştir.

2568 sayılı kanunla Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanunda yapılan düzenlemeler ;

12 Eylül 1980 tarihinden sonra hükümetce hazırlanan ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kaldırılmasını öngören “Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kaldırılması hakkında kanun tasarısı” 16 Ekim 1981 tarihinde Milli Güvenlik Konseyine sunulmuştur (47). Bu tasarının gerekçesinde bu yüksek mahkemenin kurulmasıyla idari yargıda bölünme olduğu, Danıştayın bir kısım görevlerinin bu mahkemeye verildiği 10 yıla yakın süredir devam eden bu uygulamanın çeşitli sakıncalarının görüldüğü, Silahlı Kuvvetlerin yönetimi ile ilgili olarak alınan çeşitli idari kararların ve uygulanan işlemlerin Silahlı Kuvvetler camiası içerisinde hiyerarşi ve rütbe esası dışında bir denetim sistemine tabi tutulmasının Silahlı Kuvvetlerin yapısına ve geleneksel hiyerarşi ve disiplin anlayışına ters düştüğü, bu sebeple Silahlı Kuvvetler personeli ile diğer asker kişilerin, kendilerini ilgilendiren işlem ve eylemler hakkında açacağı idari davaların, diğer idari davalar gibi İdare Mahkemelerinde ve Danıştayda görülmesinin gerekli olduğu, açıklanan bu sebeplerle Askeri Yüksek İdare mahkemesinin kaldırılarak, uygulamada Silahlı Kuvvetlerin yönetimine hakim olan hiyerarşi ve disiplin anlayışına ters düşen bir sistemin uygulamadan kaldırıldığı ve aynı zamanda bu yolla idari yargı reformu ile gerçekleştirilmesi planlanan idari yargı bütünlüğünde sağlanmış olacağı belirtiliyordu (48).

(47) A.Y.İ.M.nin kaldırılması hakkında kanun tasarısı ve Milli Savunma Komisyonu Raporu, M.G.K.S. sayısı 310.

(48) M.G.K.S. Sayısı 310, s.1.

“Söz konusu raporun başlangıç bölümünde, askeri kişilerin idari eylem ve işlerinde doğan uyuşmazlıklarına tarihi bir gelişim içerisinde hangi idari ve yargısal mercilerde bakıldığı özetlenerek hükümetce hazırlanan tasarıya şu gerekçelerce karşı çıkmıştır.

“... İdari ihtilaflarda karşılıklı hakların çatışması söz konusu değildir idari bir ihtilafda idare, subjektif bir hakkının mevcudiyetini ve buna riayet edilmesini istemez. İdari eylem ve işlemlerin objektif hukuk kurallarına ve idari fonksiyonların gereklerine uyulduğunu savunur. Şu halde idari davalarda kanunların sosyal amacına ters düşmeyecek biçimde uygulanması gereken idareyle davacı arasında çıkan ihtilafı çözümleyen, resmi faaliyet ve hizmet ile alakası bulunmayan bir hakimin rütbeli olmasını askeri hiyerarşi ile bağdaştırmamak, dış görüntüyü muhtevaya tercih etmek olur.

Esasen idari yargının bütünlüğü fikri mutlak ve istisnasız bir kaide olarak ileri sürülemez. Devletin organlarının fonksiyonları arasında biyolojik sahada olduğu gibi mutlak bir ayrılık yoktur ve olamaz. Toplumsal yargı ve sosyal seviye teorisinin ihmalini gerçeğin tercihinin zorunlu hale getirir. Bu itibarla Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kaldırılmasına ilişkin hükümet tasarısı komisyonumuzca benimsenmemiştir...” denilmektedir. Hükümet tarafından Askeri Yüksek İdare mahkemesinin kaldırılmasına dair hazırlanan kanun tasarısının Milli Güvenlik konseyi milli savunma komisyonunca yukarıda yazılı gerekçelerle benimsenmediği ortaya konmuştur.

1602 sayılı kanuna göre Askeri Yüksek İdare Mahkemesi 3 Daireden oluşmakta idi. Yeni düzenleme ile daire sayısı ikiye indirilmiş ancak, iş hacmine göre Genelkurulun teklifi ve Genelkurmay Başkanlığının uygun görmesi ile Milli

Savunma Bakanlığınca iki olan daire sayısı üçe yükseltilebilmekte ve ikiye düşürülebilmekte idi.

Yeni düzenleme ile Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin subay üyelerinin; iki yılını doldurmuş kurmay yarbaylarla albay rütbesinde üç yılı doldurmamış kurmay subaylar arasında seçileceği hükmü getirilmiştir. Bu hükümle getirilen bir yenilikle, mahkemenin subay üyelerinin eskiden olduğu gibi sınıf subaylarından değil kurmay subaylar arasından seçilmesi ön görülmüştü. Bu subayların görev süreleri en fazla dört yıldır.

Görev ve Yetkilerine gelince, yeni düzenleme ile Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Askeri olmayan makamlarca tesis edilmiş olsa bile asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmete ilişkin işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların ilk ve son derece mahkemesi olarak yargı denetimini ve diğer kanunlarda gösterilen görevleri yapmakla yükümlüdür. Askerlik hükümlülüğünden doğan uyuşmazlıklarda, ilgilinin asker kişi olma şartı aranmamaktadır.(Md.20) Bu değişiklik sonucu mahkemenin görevi dahada genişlemiş ve dava açma yetkisi asker olmayan bazı kişilerede tanınmıştır.

Kanunun "İdari Davalar ve Yargı yetkisinin sınırı" başlıklı 21nci maddesinde önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelere göre mahkemenin yargı yetkisinin sınırları açıkça sayılmıştır.

Mahkeme yetkisini yalnızca idari işlem ve eylemlerin hukuka uygunluğunun denetim ile sınırlı olarak kullanacak, bu yetki yürütme görevinin yerine getirilmesini kısıtlayacak şekilde kullanılmayacaktır. Mahkeme idari eylem işlem niteliğinde ve idarenin takdir yetkisini kaldırarak biçimde karar veremeyecektir.

c- 353 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılarak Getirilen Düzenlemeler

353 Sayılı Askeri Mahkemeler Kuruluş ve Yargılama Usûl kanununda askeri yargı ile ilgili düzenlemeler şu şekilde yer almıştır. Kuruluşla ilgili olarak; 353 Sayılı Askeri Mahkemelerin Kuruluş ve Yargılama Usulü Kanununun 1nci maddesinde yapılan değişiklikle Tümen seviyesinde askeri mahkeme kurulması sorumluluğu kaldırılmıştır. Yeni düzenleme ile askeri mahkemeler, “Kolordu Ordu, (Deniz ve Havada eşit) ve Kuvvet Komutanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı nezdinde” Milli Savunma Bakanlığınca kurulur.

16.10.1981 tarih ve 2538 sayılı kanunla 353 sayılı kanunun ikinci maddesine eklenen bir fıkrayla ikiyüz ve daha fazla sanık hakkında açılan davalarda askeri mahkemenin dört hakim ve bir subay üyeden kurulacağı esas getirilmiştir. Bu düzenleme ile özellikle sıkıyönetim askeri mahkemelerini ellerinde bulunan çok sanıklı ve hacimli dava dosyalarında inceleme kolaylığı getirilmiş,yargılama hızlandırılmıştır.

21.01.1981 tarihli 2376 sayılı kanun ile 353 sayılı kanuna eklenen ek madde 1’e göre ; Maddede düzenlenen şartlarda dava heyetce değil mahkemenin hakim sınıfından bir üyesi tarafından götürülecektir. Bu düzenleme ile askeri mahkemelerde büyük oranda hakim tasarrufu sağlanmıştır.

Görev ve yetki ile ilgili esaslar bakımından ise; 11.01.1983 tarih ve 2875 sayılı kanun ile, 353 sayılı kanunun çeşitli maddelerinde yapılan düzenlemelerle yargı sürecini kısaltıcı ve yargılamadaki tıkanıkları önleyici pek çok hüküm getirilmiştir.

2875 sayılı kanunla tebliğatin ivedi olacağı ilanen tebligat yapılabileceği, sanığın, müdafinin savaş halinde dosya inceleme hakkının kısıtlanabileceği gibi usul hükümleri konulmuştur. Yine sanığın bulunamaması sebebiyle sorgusunun yapılamaması durumunda davanın gıyapta görüleceği hükmü getirilmiştir. Son soruşturmanın kısaltılması ve duruşmanın çabuklaştırılmasının sağlanmasına ilişkin önemli düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. 147nci maddeye göre “Sanığın sorgusunun yapılamamış olması delillerin ikamesine mani değildir. Ancak sonradan gelen sanığa ikame edilen delillerin içeriği bildirilir.” Hükmü aynı kanunla eklenmiştir.

ç- 477 Sayılı Kanunla Değişiklik Yapılarak Getirilen Düzenlemeler

23.06.1983 tarih ve 2861 sayılı kanunla 477 sayılı kanunun 60ncı maddesinde yapılan düzenleme ile, meslek kuruluşlarına girmekte disiplin suçu haline getirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre “Meslek Kuruluşlarına Milli Savunma Bakanlığınca listede adı bulunmayan derneklerin veya spor kulüplerinin faal üyeliklerine girmek” disiplin suçu sayılmıştır. Hatta kuruluşlar dahil kendiliklerinden üyelerin kayıtların silmekle ve ilgilileri görevinden çekilmiş saymakla mükellef tutulmuşlardır. Kuruluş bu işlemi yapmayacak olursa, ne kuruluş hakkında nede gerçek kişi olan organları hakkında herhangi bir müeyyide geçici maddede ön görülmüş değildir (49).

(49) S. Erman, a.g.e., s.25.

01.07.1982 tarih ve 2688 sayılı kanun ile 477 sayılı kanunun 13 ve 52 maddelerinde yapılan değişiklikle hizmete mahsus eşyanın kaybedilmesinde ve harab olmasında eşyanın değeri ile maddi tazminat ve istirdat davalarında esas alınacak değer 250 liradan 15.000 liraya yükseltilmiştir.

**d- Sıkıyönetim ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunlarında
Değişiklik Yapılarak Getirilen Düzenlemeler**

12 Eylül 1980 tarihinden sonra üzerinde ençok değişiklik yapılan kanunlardan biriside 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu olmuştur. Bu kanunda çeşitli tarihlerde yapılan değişikliklerle sıkıyönetim komutanların yetkilerini genişletici, (50) sıkıyönetim askeri mahkemelerinin görev ve yetkileri ile kanunda düzenlenen suç ve cezaların kapsamını artırıcı hükümler getirilmiştir.

Kuruluşu ile ilgili olarak 19.09.1980 tarih ve 2301 sayılı kanunla şu düzenleme getirilmiştir. Sıkıyönetim askeri mahkemelerinde görevlendirilecek askeri hakim ve savcıların seçileceği kurul genişletilerek yeniden düzenlenmiştir.

14.11.1980 tarih ve 2342 sayılı kanun ile, 1402 sayılı kanunun 21nci maddesinde yazılı kişiler ile üst subayların davaları hariç olmak üzere, 5 yıl ve

(50) 12 Eylül 1990 tarihinden sonra 1402 sayılı sıkıyönetim kanunu üzerinde en çok değişiklik yapılan kanun olmuştur. 19.9.1980, 8.10.1980 , 14.11.1980 ve 15.11.1980 tarihlerinde değişikliklere uğramıştır.

daha az hapis cezasını gerektiren suçların mahkemenin hakim sınıfından olan üyelerinden biri tarafından görüleceği hükmü getirilmiştir.(Md.11.)

08.10.1980 tarih ve 2310 sayılı kanun ile sıkıyönetim askeri mahkemelerinde sivil savcılarının ve sivil hakimlerin görevlendirilebilmeleri sağlanmış ve 03.06.1983 tarih ve 2836 sayılı kanun ile de görevlendirilen sivil hakim ve savcılarının hakimlik ve savcılık görevlerinde enaz 5 yıl hizmet görmüş olmaları şartı getirilmiştir.

1402 sayılı sıkıyönetim kanununda askeri mahkemelerin görev ve yetki ile ilgili konularda en kapsamlı düzenleme 19.09.1980 tarih ve 2301 sayılı kanun ile yapılmıştır. Bu kanunla; sıkıyönetim komutanlarının görev ve yetkileri genişletilmiş, Sıkıyönetim emrindeki asker kişilerin sıkıyönetim görevlerine ilişkin suçlarına sıkıyönetim mahkemelerinde bakılacağı hükmü getirilmiştir(Md.14.), Sıkıyönetim emrindeki personelin silah kullanma yetkisi yeniden düzenlenmiş ve görevlilerin silah kullanma durumları genişletilmiş (Md.4.), sıkıyönetim mahkemelerinden verilen para cezalarına ilişkin hüküm yeniden düzenlenmiştir.

Türkiyede sıkıyönetim uygulamasının sona ermesinden sonraki gelişmeler ise şöyledir. Sıkıyönetim kademeli olarak 19.07.1987 tarihinde tamamen kaldırılmıştır. Ancak 1402 sayılı sıkıyönetim kanunun, 2301 sayılı kanun ile değişik 23ncü madde ile değişik 23ncü madde uyarınca halen İstanbul, Ankara, Adana, Diyarbakır ve Erzincan'da kurulu sıkıyönetim askeri mahkemelerinin görevleri devam etmektedir.

2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kuruluş ve görevleri hakkındaki kanundaki düzenlemeler ise; 2845 sayılı D.G.M. kanunu ile Ankara ,

Diyarbakır, Erzincan, İstanbul, İzmir, Kayseri,Konya ve Maltya il merkezlerinde D.G.M. kurulacağı hükmü getirilmiştir⁽⁵¹⁾.

D.G.M.leri bir başkan ile iki üyeden oluşmakta ve her mehkemede ayrıca iki yedek üye ile, bir cumhuriyet savcısı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunmaktadır. Başkan ve bir asilla bir yedek üye ve Cumhuriyet savcısı birinci sınıfa ayrılmış adli yargı hakim ve savcıları arasından, bir asıl bir yedek üye yine birinci sınıfa ayrılmış askeri hakimler arasından seçilmektedir. Sivil hakim ve savcılar ,Hakimler ve Savcılar yüksek kurulunca, Askeri Hakim ve Savcılar ise kendi kanunları uyarınca atanırlar ve meşru mazeretleri halinde ve muvafakatleri alınmadıkça 4 yıldan önce başka bir yere veya göreve atanamazlar. Süresi bitenlerin yeniden tayinleri mümkündür ancak disiplin sebebi ile tayinleri cayizdir. Başkanın bulunmaması halinde en kıdemli asıl üye bu görevi yapmaktadır. En kıdemli üye askeri hakim ise mahkemeye sivil yedek üye katılmakta ve böylece ikisinin bir askeri hakim oranı korunmuş olmaktadır. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev ve yetkileri ise; 2845 sayılı D.G.M. kanunda asker ve sivil kişiler hakkında yürürlükten kalkmış bulunan D.G.M. Kanunun sisteminden ayrılarak bu kanunda yazılı suçlar işleyenlerle bunlara katılanların sıfat ve memuriyetleri ne olursa olsun , D.G.M. lerinde yargılanacağı belirtilmiştir.(Md.9/2,3.) Ancak kanunla bu genel velihatibe iki istisna ile yargıtayda ve Anayasa Mahkemesinin ilk derece mahkemesi sıfatı ile

(51) Erzincan D.G.M. nin 1997 yılı içerisinde kapatılarak yerine Erzurum'da D.G.M. kurulacaktır.

Yargılayacağı şahısların işledikleri suçlar Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev alanına girse dahi yine ilgili mahkemede yargılanacaktır. İkinci istisna ise, Devlet Güvenlik Mahkemesinin görev alanına giren bir suç aynı zamanda askeri mahkemeninde görevine girer ve suç savaş ve sıkıyönetim halinde işlenirse davaya askeri mahkemeler bakacaktır.

Kanuna göre Devlet Güvenlik Mahkemesinin görevlerine giren suçlardan bir kısmı (52) mutlak surette, bir kısmı ise (53) devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ,hür demokratik düzen ve nitelikleri anayasada belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenmeleri ve doğrudan doğruya devletin güvenliğini ilgilendirmeleri durumunda Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev alanına girmektedir.

Kanunun 2nci maddesi ilede Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yetki alanı belirlenmiştir.

Ayrıca 1982 Anayasasına 143ncü maddesi hükmüne paralel olarak Devlet Güvenlik Mahkemeleri temyiz merciinin Yargıtay olduğu ve D.G.M.lerin yargı cevresinde sıkıyönetim ilan edilmesi durumunda Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Sıkıyönetim Askeri Mahkemesine dönüştürülmesi esası yeniden kabul edilmiştir.

(52) 2845 Sayılı kanunun 9 ncu maddesinin I nci fıkrasının a, b, c, d bendlerinde yazılı suçlar.

(53) 2845 Sayılı kanunun 9 ncu maddesi I nci fıkra e bendinde yazılı suçlar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ TÜRK ASKERİ YARGI SİSTEMİ VE KURUMLARI

A- GÖREV ALANI

Askeri yargı iki hususu kapsar. Birincisi; Askeri Mahkemelerin Askeri Ceza Hukuku alanındaki yargısal faaliyetleridir. İkincisi; asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmete ilişkin bulunan idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların çözömlenmesindeki yargısal faaliyetleridir. Bu iki alan askeri yargının faaliyet alanını oluşturur. Bu durumda askeri yargı şöyle tanımlanabilir; “Askeri Mahkemelerin , askeri ceza hukuku alanındaki yargısal faaliyetleri ile asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmete ilişkin bulunan idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların çözömlenmesindeki yargısal alana askeri yargı” denir.

Anayasamızın 145nci maddesinde “Askeri Yargı, Askeri Mahkemeler ve Disiplin Mahkemeleri tarafından yürütölür. Bu mahkemeler asker kişilerin askeri olan suçları ile bunların asker kişiler aleyhine veya askeri mahallerde yahut askeri hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler. Askeri Mahkemeler, asker olmayan kişilerin özel kanunda belirtilen askeri suçları ile kanunda gösterilen görevleri ifa ettikleri sürede veya kanunda gösterilen askeri mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlara da bakmakla görevlidirler.” şeklinde düzenlenmiştir.

İlk paragrafta verdiğimiz tanıma uygun olarak askeri yargıyı “Askeri Ceza Yargısı” ve “Askeri İdari Yargı” diye iki yargı türüne ayırabiliriz.

a- Askeri Ceza Yargısı

Askeri mahkemelerin askeri ceza hukuku alanındaki faaliyetleri askeri ceza yargısı şeklinde ifade edilebilir. Asker kişilerin, askeri olan suçları ile bunların asker kişiler aleyhine veya askeri mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri bakmakla görevli olduklarını önceki paragraflarda belirtmiştik. Anayasamızın 145nci maddesinin 3ncü fıkrasına göre; “Askeri Mahkemelerin savaş ve sıkıyönetim hallerinde hangi suçlar ve hangi kişiler bakımından yetkili oldukları, kuruluşları ve gerektiğinde bu mahkemelerde adli yargı hakim ve savcı- larının görevlendirilmeleri kanunla düzenlenir.” şeklinde olağan üstü hallerde aske- ri mahkemelerin işlevleri ifade edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca askeri ceza yargısın- da askeri mahkemeler ve disiplin mahkemeleri ilk derece mahkemeleri niteliğın- dedir. Bunların yanında belirli davalara ilk ve son derece mahkemesi olarak bakan aynı zamanda askeri mahkemeler üstünde kontrol mahkemesi olarak gö- rev yapan Askeri Yargıtay’da bulunur⁽¹⁾. Anayasamızın 156ncı maddesinin 1nci fıkra 1nci cümlesine göre Askeri Mahkemelerce verilen hükümlerin son inceleme yeri Askeri Yargıtay’dır. Bir başka ifade ile Askeri Yargıtay bir yüksek yargı organıdır ve askeri mahkemelerin karar ve hükümlerinin doğruluğunun, usûl ve esaslara ve son derece mahkemesi olarak bakacağını ifade etmiştir.

(1) Atilla Özer, Gerekçeli ve 1961 Anayasası ile Mukayeseli 1982

Anayasası, Ankara 1984, s. 583.

uygunlugunu temyiz yolu ile kontrol eder. Aynı fıkranın ikinci cümlesinde ise Askeri Yargıtay'ın ayrıca asker kişilerin kanunla gösterilen belirli davalarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakacağını ifade etmiştir.

Askeri Yargıtay üyeleri birinci sınıf hakimler arasında Askeri Yargıtay Genel Kurulunun üye tam sayısının salt çoğunluğu ve gizli oyla her boş yer için göstereceği üçer aday içinden Cumhurbaşkanınca seçilir.(Anayasa madde 156/2) Askeri Yargıtay Başkanı, Başsavcısı, ikinci başkanı ve daire başkanları Askeri Yargıtay üyeleri arasından rütbe ve kıdem sırasına göre atanırlar.(Anayasa madde 156/3) Askeri Yargıtay'ın kuruluşu ve işleyişi mensublarının disiplin ve özlük işleri mahkemelerin bağımsızlığı, hakimlik teminatı askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir.(Anayasa madde 156/4) Bu madde ile bahsi geçen Kanun "Askeri Yargıtay Kanunudur". Bu kanuna göre Askeri Yargıtay beş daireden oluşur her daire bir başkan ve dört üyenin bir araya gelmesiyle karar verirler. Başkanın bulunmadığı durumlarda en kıdemli olan üye başkanlık yapar. Askeri Yargıtay'da "Daireler Kurulu","Genel Kurul" ve "Başkanlar Kurulu" gibi kurullar oluşturulur. Dairelerde ve kurullarda alınan kararlar salt çoğunlukla alınır.

Askeri Yargıtay Başkanlığında, ikinci başkan, daire başkanları , kararlarına itiraz edilen veya direnilen dairenin dışındaki dairelerden ikişer üyenin bir araya gelmesiyle daireler kurulu oluşur. Daireler Kurulunun ilk görevi Askeri Mahkemelerce verilen direnme kararlarını incelemek ve sonuca bağlamaktır.İkincisi, Askeri Yargıtay dairelerince verilen kararlara karşı başsavcılıkça yapılmış olan itirazları incelemek ve karara bağlamaktır. Üçüncü görevi ise Askeri Yargıtay dairelerinin ilk derece mahkemesi olarak verilmiş

oldukları kararların temyiz yoluyla incelenmesini yapmaktır. Askeri Yargıtay Başkanı, Başsavcısı, İkinci Başkanı, Daire Başkanları ve üyelerin tamamından oluşan kurula genel kurul denir. Genel Kurul , üyelerinin beşte dördü ile toplanır. Genel kurul görevlerinden biri içtihatları birleştirmedir bu genel kurulun içtihadı birleştirme kararları Askeri Mahkemeleri, Disiplin Mahkemelerini, Askeri Yargıtay Dairelerini ve daireler Kurulunu bağlayıcı niteliktedir. Önceden Askeri Yargıtay'da hakim sınıfından olan üyelerin yanında "Subay üyeler" de görev yapıyorlardı. Askeri Yargıtay Kanunu yürürlüğe girdikten sonra bu durum ortadan kaldırılmıştır. Askeri Yargıtay üyelerin Hakim niteliğine sahip olması esası Anayasamızda düzenlenmiş, bunun neticesi olarak subay üyelerin bu yüksek yargı organında görev alması uygulaması kaldırılmış bulunmaktadır.

b- Askeri İdari Yargı

Asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmetle ilişkili olan idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların çözümlenmesi aşamasındaki yargısal faaliyetler Askeri İdari Yargıyı oluşturur. Askeri İdari Yargıda yargısal faaliyetleri gerçekleştiren yargı mercii, aynı zamanda bir yüksek yargı organı niteliğinde olan "Askeri Yüksek İdare Mahkemesi" dir. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, ilk defa 1971 yılında 1961 Anayasasının 140ncı maddesinde yapılan değişiklikle bir yüksek yargı organı olarak kurulmuştur. 1982 tarihli yeni anayasamızda da Askeri Yüksek İdare Mahkemesi yüksek mahkemeler arasında yer almıştır. Bu Anayasanın 157nci maddesine göre "Askeri Yüksek İdare Mahkemesi askeri olmayan makamlarca tesis olsa bile, asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmetlere ilişkin idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların yargı

denetimini yapan ilk ve son derece mahkemesidir. Ancak askerlik yükümlülüğünden doğan uyuşmazlıklarda ilgilinin asker kişi olması şart olması aranmaz. “Bunun yanında Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kararlarını yerine getirmeyen idareye karşı açılan tam yargı davalarının yine Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde bakılacağı belirtilmiştir. Anayasamızın 157nci maddesinin dördüncü fıkrasına göre Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluşu, işleyişi, yargılama usulleri, mensupların disiplin ve özlük işleri, mahkemelerin bağımsızlığı hakimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir. Bu maddede öngörülmüş olan kanun “Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu” dur. 2568 Sayılı Kanunla bu kanun üzerinde bir takım değişiklikler yapılmıştır.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde hakim sınıfından olan ve hakim sınıfından olmayan diye nitelenebilecek iki tür üye vardır. Anayasamızın 157nci maddesinin ikinci fıkrasında “Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin askeri hakim sınıfından olan üyeleri, mahkemenin bu sınıftan olan başka ve üyelerin tam sayısının salt çoğunluğu ve gizli oy ile birinci sınıf askeri hakimler arasından her boş yer için gösterilecek üç aday içinden ; hakim sınıfından olmayan üyelerin rütbe ve nitelikleri kanunda gösterilen subaylar arasından Genelkurmay Başkanlığınca her boş yer için gösterilecek üç aday içinden Cumhurbaşkanınca seçilir.” denmektedir. Askeri hakim sınıfından olmayan üyeler yarbay veya albay rütbesindeki kurmay subaylar arasından olmalıdır. Bu tip üyelerin görev süreleri en fazla dört yıldır.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesi iki daireden oluşur birinci daire yer değiştirme, sicil, nasıb, kademe ilerlemesi, maluliyet, emeklilik, terfi, aylık ve

yolluklara ilişkin davalara bakar. İkinci daire görev alanına ise istifa, hizmet, yükümlülüğü, askeri öğrenciler ve yedeksubay işlerine ilişkin davalar girer. Her dairede bir başkan ve altı üye bulunur. Bu üyelerin dördü hakim sınıfından ikisi ise kurmay subaydır. Dairelerde görüşme yeter sayısı, çoğunluk hakim sınıfına ait olmak üzere , beştir. Kararlar ise oy çoğunluğu ile alınır. Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin Başkanı, Başsavcısı ve idare başkanları hakim sınıfından olanlar arasından rütbe ve kıdem sırasına göre atanırlar. Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde Daireler kurulu ve genel kurul şeklinde iki kurul oluşur. Başkan , daire başkanları ile her dairenin kendi içindeki üyeler arasında bir yıl süre ile seçeceği bir askeri hakim, bir de bu sınıftan olmayan subay üyeden oluşan kurula daireler kurulu denir. Daireler Kurulu üye tam sayısı ile toplanır, oy çokluğu ile karar alır. Birden çok dairenin görev alanına giren davalara daireler kurulu bakar. Bakanlar kuruluna karşı açılan davalarda ve Danıştay'dan düşünceler üzerine uygulanan eylem ve işlemlerle ilgili olarak açılan davalarda görevli olan daireler kuruludur. Bunların yanında başkanın, başsavcının yahutda dairelerin karara bağlanmasını istediği davalar, daireler kurulunun görev alanına girer. Daireler arasındaki görev ve yetki uyumsuzlukları, daireler kurulunda karara bağlanır.

Genel Kurul, Başkan , Başsavcı, Daire Başkanları ve Üyelerin tümünün oluşturduğu kuruldur. Toplantı yeter sayısı üye tam sayısının beşte dördüdür. Oy çokluğu ile karar alınır. İçtihadı birleştirme kararı almak genel kurulun görevlerinden biridir. Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin Kararları kesindir,

alınan karara karşı başvurulabilecek başka bir yargı mercii yoktur(2).

B- MAHKEMELER

a- Disiplin Mahkemeleri

aa- Kuruluş

Disiplin mahkemesi ,alay,tümen, kolordu (Deniz ve havada eşiti) ordu komutanlıkları , Jandarma Genel Komutanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları ile Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı ve Genelkurmay Başkanlığı nezdinde kurulur. Jandarma Genel Komutanının, Kuvvet Komutanlarının ve Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarının göstereceği lüzum üzerine veya doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığınca diğer komutanlıklar veya askeri kurum amirlikleri nezdinde de disiplin mahkemesi kurulabilir(3).

Seferberlik ve savaş halinde, Kuvvet Komutanlıklarının ve Jandarma Genel Komutanlığının teklifi veya Genelkurmay Başkanının göreceği lüzum üzerine, bir garnizonda veya hareket bölgesinde yeteri kadar disiplin mahkemesi ile yetinilebilir.

ab- Başkan ve Üyeler :

Disiplin mahkemesi biri başkan ikisi üye olmak üzere üç subaydan kurulur. Astsubay erbaş ve erlerin yargılanmalarında üyelerden biri astsubaylardan seçilir(4).

(2) Türkiye Cumhuriyeti Anayasası madde 157: A.Özer,a.g.e. , s . 595.

(3) 477 Sayılı Disiplin Mahkemelei Kuruluşu , Yargılama Usulü Ve Disiplin Suç ve Cezaları Hakkında kanunu 1 nci madde.

(4) 477 Sayılı Kanun , m.2.

Başkan ve üyeler ile yedekleri, nezdinde disiplin mahkemesi kurulan komutanlık veya askeri kurum amiri tarafından her yılın Aralık ayında bu mahkemenin yetkisine giren birliklerdeki subay ve astsubaylar arasından kıtaya veya askeri kuruma katılış sırasına göre ve değiştirilmemek üzere bir yıl için seçilirler. Bu sıra ancak zorunlu hizmet sebepleri ile değiştirilebilir.

Başkan ve üyeleri ile yedeklerinin görevlerini yapmalarına sürekli engeller çıktığında yerlerine başkaları seçilebilir (5).

ac- Disiplin Subayı ve Niteliği :

Nezdinde disiplin mahkemesi kurulan komutanlıklar veya askeri kurum amirlikleri ile Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığında askeri savcılar ve adli müşavirler arasından atanmış bir disiplin subayı bulunur.

Refakatinde adli müşavir bulunan kıta komutanlığı ve askeri kurum amirliği nezdinde kurulan disiplin mahkemelerinde, disiplin subaylığı görevi, bu adli müşavir veya yardımcıları tarafından yapılır.

Askeri savcılar ve adli müşavirler arasından atanmış olan disiplin subayının veya bu görevi yapan adli müşavirin yardımcısının bulunmaması veya görevini yapmasını engelleyici sebeplerin var olması halinde, disiplin subaylığı görevini diğer bir sınıf subayı yapabilir. Bu hallerde disiplin subayı nezdinde disiplin mahkemesi kurulan komutan veya askeri kurum amiri ile Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarı tarafından kıtada en az bir yıl hizmet görmüş olan ve taksirli suçlar

(5) H. Özbakan, a.g.e., s.2.

dışında bir cürüm ile hüküm bulunmayan teğmen ile binbaşı rütbesindeki subaylar arasından seçilir.

Disiplin subaylıklarında ve disiplin mahkemelerinde tutanak katipliği yapmak üzere yeteri kadar asker kişi kullanılır.

aç- Görev ve Yetki

Disiplin mahkemeleri asker kişilerin bu konuda yazılı disiplin suçlarına ait davalara bakar. Şu kadar ki bu kanunda yazılı disiplin suçlarından dolayı disiplin amiri, özel kanunlarda kendisine tanınan yetki içinde, oda veya göz hapsi verileceği gibi disiplin mahkemesine de yollanabilir.

aça- Kuruluş Yönünden Yetki

Disiplin mahkemelerinin yetkisi, nezdinde kuruldukları komutanlığın askeri kurum amirliğinin veya Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığının kadro ve kuruluşu ile sınırlıdır.

Disiplin mahkemelerinin bu yetkileri Jandarma Genel Komutanının, Kuvvet Komutanlarının veya Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarının göstereceği lüzum üzerine veya doğrudan doğruya Genelkurmay Başkanlığınca genişletilebilir veya daraltılabilir⁽⁶⁾.

açb- Rütbe Yönünden Yetki

- Alay ve eşidi komutanlıkları veya askeri kurum amirlikleri nezdindeki disiplin mahkemeleri erden yüzbaşıya kadar (yüzbaşı dahil) askerler ile diğer asker kişileri,

(6) 477 Sayılı Kanun , m.8.

- Tümen ve eşidi komutanlıkları veya askeri kurum amirlikleri nezdindeki disiplin mahkemeleri erden yarbaya kadar (yarbay dahil) askerler ile diğer asker kişileri ,

- Kolordu ve eşidi komutanlıkları veya askeri kurum amirlikleri ile ordu komutanlıkları, Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı nezdindeki disiplin mahkemeleri , erden albaya kadar (albay dahil) askerler ile diğer asker kişileri,

- Genelkurmay Başkanlığı nezdindeki disiplin mahkemesi, erden general ve amirala kadar (general ve amiraller dahil) askerler ile diğer asker kişileri yargılamaya yetkilidir.

Nezinde disiplin mahkemesi kurulan komutan veya askeri kurum amirinin rütbe bakımından aynı mahkemenin yetkisine dahil bulunması halinde, bu komutan veya askeri kurum amiri bir üst komutanlık veya askeri kurum amiri nezdinde kurulan disiplin mahkemesinde yargılanır (7)

açc- Ayrı Disiplin Mahkemelerine Tabi Kişilerin Birlikte İşledikleri Suçlarda Yetki

Bir disiplin suçu başka başka disiplin mahkemelerine tabi asker kişiler tarafından birlikte işlenirse ,en yüksek rütbelisinin tabi olduğu disiplin mahkemesi hepsi hakkında davaya bakmaya yetkilidir.

Bir disiplin suçu başka başka disiplin mahkemesine tabi eşit rütbeli asker kişiler veya rütbesiz asker kişiler tarafından birlikte işlenmiş olursa, garnizon komutanı hepsi hakkında soruşturma yapacak, nezdinde disiplin mahkemesi

(7) 477 Sayılı Kanun , m.9.

bulunan kıta komutanı veya askeri kurum amirini tayin eder. Birlikte suç işleyen asker kişiler ayrı ayrı garnizondaki kıta komutanlığına veya askeri kurum amirliğine tabi iseler, bu halde yetkili merci, adli yönden bağlı oldukları müştereken üst komutan veya askeri kurum amiri tarafından tayin edilir.

Bu konulardaki yetki uyuşmazlıkları, Genelkurmay Başkanlığı tarafından kesin olarak çözümlenir (8).

açç- Hüküm veya Yetki Uyuşmazlıkları :

Disiplin mahkemeleri arasında çıkacak hüküm veya yetki uyuşmazlıklarını adli yönden müşterek üst komutanlık veya askeri kurum amirliği nezdindeki disiplin mahkemesi çözümler.

Müşterek üst komutanlık veya askeri kurum amirliği bulunmadığı takdirde bu konulardaki uyuşmazlıklar, Genelkurmay Başkanlığı nezdindeki disiplin mahkemesi tarafından çözümlenir (9).

ad- Disiplin Suçlarının İhbar ve Soruşturması

Maiyetinden birinin bir disiplin suçu işlediğini öğrenen her amir yetkisi dahilindeki oda veya göz hapsi cezalarıyla cezalandırılmasını uygun görmediği takdirde, suçluluk sebeplerini ve suç delillerini kapsayan bir vak'a raporu düzenleyip bunu silsile yolu ile nezdinde disiplin mahkemesi kurulan komutan veya askeri kurum amirine en geç üç gün içinde gönderir.

(8) H. Özbakan, a.g.e., s.410.

(9) 477 Sayılı Kanun, m.12.

Nezinde disiplin mahkemesi kurulan komutan veya askeri kurum amiri herhangi bir suretle bir disiplin suçunun işlediğini öğrendiğinde doğrudan doğruya disiplin cezası vermeye yetkili olur ve buna dayanarak oda veya göz hapsi cezasıyla cezalandırılmasını uygun görmez ise, dava açılmasının gerekip gerekmediğine karar vermek üzere, derhal disiplin hazırlık soruşturması yapılmasını emreder.

Aksi halde birinci fıkraya göre işlem yapılmak üzere keyfiyeti disiplin cezası vermeye yetkili en yakın disiplin amirine bildirir ve varsa evrakı gönderir.

Disiplin hazırlık soruşturması disiplin subayı tarafından en kısa zamanda yapılır. İhbar yapan amir tarafından yapılan soruşturma yeter görülürse bu, hazırlık soruşturması yerine geçer (10).

Seferberlik ve savaş halinde yapılacak hazırlık soruşturması, sanığın askerliğinin bitimine veya seferberliğin sona ermesine veya barışa kadar tatil edilebilir.

ae- Soruşturma Sonunda Yapılacak İşlem :

Disiplin hazırlık soruşturması sonunda, nezinde disiplin mahkemesi kurulan komutan veya askeri kurum amiri tarafından aşağıdaki işlem yapılır:

- Eylem adliye mahkemelerinin veya askeri mahkemelerin görevine giren bir suç ise evrak görevli mercie gönderilir.

- Eylem bu konuda yazılı bir disiplin suçu olmayıp disiplin tecavüzü ise özel kanun hükümleri uygulanır.

(10) H. Özbakan, a.g.e., s.412.

- Dava açılmasını gerektirir yeter sebepler bulunmazsa kovuşturmayaya yer olmadığına karar verilir. Bu karar evvelce sorguya çekilmiş sanığa da tebliğ edilir.

- Dava açılmasını gerektirir yeter sebepler varsa bir iddianame ile disiplin mahkemesinde dava açılır (11).

**af- İddianame, Mahkemenin Toplanması, Sanık ve Tanıkların
Çağrılması:**

İddianameye sanığın kimliği, disiplin suçu teşkil eden eylemin sebep ibaret bulunduğu ve delilleri, uygulanması istenilen kanun maddesi, varsa Hazine zararı ve duruşmanın yer ve zamanı yazılır.

İddianame asker kişi olan sanığa en yakın amiri aracılığı ile tebliğ olunur. Bu hususta düzenlenecek belgede tebliğ ile sanığın imzaları ve tebliği tarihi gösterilir diğer kişiler hakkında Tebligat Kanunu hükümleri uygulanır.

Tebliğ tarihi üzerinden iki gün geçmedikçe duruşma yapılamaz sanığın uygun görmesi ile bu süreden vaz geçilebilir (12).

Disiplin mahkemesi, iddianamenin sanığa tebliğinden sonra, nezdinde kurulduğu komutanın veya askeri kurum amirinin emriyle toplanır.

Asker kişi olan sanık ve tanıklar emirle, diğerleri davetiye ile çağrılır bu davetiyeye gelmezlerse zorla getirilecekleri de yazılır.

(11) 477 Sayılı Kanun, m.15/d.

(12) 477 Sayılı Kanun , m.16.

ag- Duruşma Usulü :

Duruşma hükme katılacakların huzuru ile ara vermeksizin yapılır. Disiplin subayı ile tutanak katibinin bulunmaları şarttır. Zorunlu sebeblerle duruşma tehir ve talik edilebilir.

Sanık duruşmanın devamı süresince hazır bulundurulur. Duruşmaya özürsüz gelmeyen veya gelip te savuşan veya duruşmada bulunmak istemeyen sanığın yokluğunda duruşmaya devam edip hüküm verilebilir.

ah- Duruşma Yöntemi ve Duruşmanın Açıklığı:

Duruşmanın yöntemi ve disiplini başkana aittir. Duruşmanın disiplinini bozan her kişi salondan çıkartılır (13).

Disiplin mahkemelerinde duruşma açık olur. Genel ahlakın veya kamu güvenliğinin korunması amacıyla, duruşmanın tamamının veya bir kısmının kapalı yapılmasına mahkemece karar verilebilir. Kapalı yapılan yargılamanın yayımlanması yasaktır. Buna uymayanlar hakkında Basın Kanunu hükümleri uygulanır.

Sanığın astı olanlar duruşmada bulunamaz.

ai- Sanığın Sorgusu , Delillerin Toplanması ve Delillerin Değerlendirilmesi:

İddianamenin okunmasından sonra sanık olay hakkında sorguya çekilir varsa tanıklar dinlenir ve diğer deliller toplanır.

(13) 477 Sayılı , m.20.

Disiplin mahkemesi istem üzerine veya kendiliğinden tanık dinlenmesine veya başka delillerin toplanmasına karar verebilir.

Delillerin toplanmasından sonra disiplin subayından esas hakkındaki istemi sorulur. Sanık savunmasını yapar. Son söz sanığındır (14).

Sanık soruşturmanın her safhasında bir müdafî tutabileceği gibi müdafî yoksa disiplin mahkemesince de müdafî tutulabilir.

Sanık kendisine bir müdafî tutacağını ve bundan dolayı mehil verilmesini talep ettiği takdirde mahkemece münasip bir mehil verilir.

Disiplin mahkemesi toplanan delilleri duruşmada edineceği kanaate göre değerlendirir(15).

ai- Duruşmanın Bitmesi ve Hüküm

Duruşma hükmün tefhimi ile biter.

Hüküm, sanığın beratine veya hükümlülüğüne veya davanın düşmesine yahut disiplin mahkemesinin görevsizliğine veya yetkisizliğine dair olur.

Hükümlülük halinde, disiplin mahkemesince cezanın derhal yerine getirilmesine karar verilebilir (16).

Seferberlik ve savaş halinde komutan veya askeri kurum amirinin istemi üzerine disiplin mahkemesince, sanığın askerliğinin bitimine veya seferberliğin sona ermesine veya barışa kadar duruşmanın tatiline karar verebilir.

(14) H. Özbakan, a.g.e., s.414.

(15) 477 Sayılı Kanun, m.26.

(16) 477 Sayılı Kanun , m.27.

aj- Hükme İtiraz

Nezinde disiplin mahkemesi kurulan komutan veya askeri kurum amiri veya sanık itiraz hakkına sahiptirler (17).

Disiplin mahkemelerinden verilen hükümlere karşı tefhim veya tebliğinden itibaren üç gün içinde bir üst disiplin mahkemesinde itiraz edilebilir.

Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı ile Genelkurmay Başkanlığı nezdinde kurulan disiplin mahkemelerinin hükümlerine karşı yapılan itirazı, itiraz edilen hükme katılmayan ve onlardan daha kıdemli olan başkan ve üyelerden kurulu yeni bir kurul inceler. Buna rağmen uygun nitelikte başkan ve üye bulunmazsa en yüksek komuta makamından itibaren sıra ile aşağı derecelerdeki komuta mevkilerinde bulunan subaylar başkan ve üye olarak görevlendirilirler.

İtiraz, hükmü veren disiplin mahkemesinin nezdinde kurulduğu komutana veya askeri kurum amirine yapılır.

İtiraz sebepleri, yazılı olarak verilebileceği gibi, sanığın en yakın amirine yapılacak beyan üzerine düzenlenecek bir tutanak şeklinde de olabilir.

İtiraz kural olarak hükmün kanuna aykırılığı sebebine dayanır.

Hukuki bir kuralın uygulanmaması yahut yanlış uygulanması kanuna aykırılıktır.

Aşağıdaki hallerde kanuna mutlak aykırılık var sayılır.

- Disiplin mahkemesinin kanun dairesinde kurulmamış olması

(17) 477 Sayılı Kanun , m.30. : H. Özbakan, a.g.e., s.416.

- Başkan ve üyelik niteliklerini haiz olmayan bir başkan veya üyenin hükme katılması

- Makbul bir şüpheden dolayı hakkında red istemi olup da bu istem kabul edildiği halde, başkan veya üyenin hükme katılması veyahut bu istemin kanuna aykırı olarak red olunması sureti ile başkan ve üyenin hükme katılmış olması,

- Disiplin mahkemesinin kanuna aykırı olarak davaya bakmaya kendisini görevli veya rütbe yönünden yetkili görmesi,

- Disiplin subayının veya kanunen bulunması gerekli diğer bir kişinin yokluğunda duruşma yapılması ,

- Sözlü duruşma sonucu olarak verilen hükümde duruşmanın açıklığı kuralına uyulmamış olması,

- Hükümün gerekçesiz bulunması ,

- Hüküm için önemli olan noktalarda mahkeme kararı ile savunma hakkının kısıtlanmış olması ,

İtiraz, aleyhine itiraz olunan hükmün yerine getirilmesini geri bıraktırır. Ancak disiplin mahkemesince cezanın derhal yerine getirilmesine karar verilmişse bu hüküm uygulanmaz.

İtiraz üzerine üst disiplin mahkemesi disiplin subayı, en geç üç gün içinde gerekli incelemeyi yapar ve mütalaası ile birlikte dosyayı mahkemeye verir. Mahkeme en geç üç gün içinde dosyayı inceliyerek kararını verir.

Üst disiplin mahkemesi gerekli gördüğü soruşturmanın yapılmasını isteyebilir veya soruşturmayı kendisi yapabilir. Bu halde soruşturma için geçecek süre üç günlük süreye dahil değildir.

Üst disiplin mahkemesi itirazı yerinde görürse davanın esasına hükmeder. Aksi halde itirazı reddeder .İtiraz üzerine verilen kararlar kesindir.

ak- Hüküm Kesinleşmesi ve Cezaların İnfazı:

Disiplin mahkemelerince verilen hükümlerden süresi içinde itiraz olunmayan veya itiraz olup da üst disiplin mahkemesince hakkındaki itiraz sonuçlanan hükümler kesinleşir. Bu hükümlerin yerine getirilmesi lüzumu, nezdinde disiplin mahkemesi kurulan komutan veya askeri kurum amiri tarafından hükmün altına yazılır ve imza edilir (18).

Disiplin mahkemelerince verilen ve kesinleşen oda veya göz hapsi cezaları:

aka- Subaylar, Askeri Memurlar ve Astsubaylar Hakkında Verilen ve

Kesinleşen Oda veya Göz Hapsi Cezaları :

akaa- Göz Hapsi Cezaları :

- Resmi daire, kışla , eğitim alanları ile sair yerlerdeki hizmetlerine devam ederler.

- Hizmetin sona ermesinden sonra hiç bir yere gidemezler. Kışlada veya resmi odalarda kalırlar

- Hizmete ilişkin olanlar dışında hiçbir ziyaret kabul edemezler

akab- Oda Hapsi Cezaları :

- Mümkün olduğu takdirde cezayı tekbaşına belirli bir hapis odasında geçirirler .

(18) 477 Sayılı Kanun m.37.

- Emir veremezler.
- Genel hizmet yapamazlar.

akb- Askeri Öğrenciler Hakkında Verilen ve Kesinleşen Oda veya

Göz Hapsi Cezaları:

- Oda hapsi cezasını belirli hapis odalarında topluca geçirirler.
- Hapis odalarının kapısında bir nöbetçi bulundurulur.

akç- Erbaş ve Erler Hakkında Verilen ve Kesinleşen Oda veya Göz

Hapsi Cezaları

- Oda hapsi cezasını belirli hapis odalarında topluca geçirirler.
- Hapis odalarının kapısında bir nöbetçi bulundurulur.
- Erbaşlar genel hizmet yapamazlar. Erler ağır askeri hizmetlerde kullanılabilirler.

akç- Sivil Personelin Öğrenim ve Sosyal Durumları Göz Önüne

Alınarak Verilen Cezalar

Yukarıdaki Fıkraların Hükümlerine Göre Yerine Getirilir.

Seferberlik ve savaş halinde teşkilatında disiplin mahkemesi kurulan komutan veya askeri kurum amiri, disiplin mahkemesince verilen cezanın yerine getirilmesini, hükümlünün askerliğinin bitimine veya seferberliğin sona ermesine veya barışa kadar geri bırakabilir.

al- Disiplin Suçları ve Cezaları :

Disiplin suçları, bu kanunun oda hapsi veya göz hapsi ile cezalandırdığı eylemlerdir⁽¹⁹⁾. Bu kanuna göre verilecek oda veya göz hapsi cezaları üç

(19) 477 Sayılı Kanun m.41.

günden iki aya kadardır. Erbaşlar hakkında asli ceza ile birlikte rütbenin geri alınması cezası da verilebilir.

Jandarma uzatmalı ve uzman çavuşları hakkında, rütbenin geri alınması hususunda özel kanun hükümleri uygulanır.

Disiplin mahkemesi bu kanunu uygularken, maddede yazılı cezanın aşağı ve yukarı hadleri arasında cezayı serbestce takdir eder⁽²⁰⁾

Seferberlik ve savaş halinde verilecek cezalar üçte birden az olmak üzere, bir katına kadar artırılır.Ancak, tertip olunan ceza kanunda gösterilen cezanın azami haddini geçemez.

Cezaların toplanması halinde, aynı çeşit cezalar toplanarak başka çeşit cezalar ayrı ayrı çektirilir.

Disiplin suçlarına ait davalarda suç tarihinden itibaren beş ay içinde disiplin mahkemelerince hüküm verilmemiş olursa dava zaman aşımına uğrar⁽²¹⁾.

Seferberlik ve savaş halinde duruşmanın tatiline karar verilmesi durumunda, zaman aşımı işlemez.

ala- Oda ve Göz Hapsi:

Oda hapsi bütün asker kişilere, göz hapsi ise subaylara, askeri memurlara, astsubaylara ve sivil personele verilir⁽²²⁾.

(20) H. Özbakan, a.g.e., s.420.

(21) 477 Sayılı Kanun , m.43.

(22) H. Özbakan, a.g.e., s.420.

Oda ve göz hapsi cezaları kesinleştikleri tarihten itibaren bir yıl içinde zaman aşımına uğrar.

Seferberlik ve savaş halinde cezanın yerine getirilmesinin ertelenmesi durumunda, zaman aşımı işlemez.

alb- Amir ve Üste Saygısızlık:

Hizmette veya hizmete ilişkin hallerde amire ve üste zorunlu olduğu saygıyı göstermeyen veya uyarmayı saygı duruşu ile kabul edip dinlemeyenler, bir aya kadar oda veya göz hapsi ile cezalandırılırlar.

alc- İtaatsızlık:

Kast veya ihmal ile hizmete ait emri tam yapmamak, değiştirmek veya sınırını aşmak suretiyle itaatsızlık edenlere , on günden iki aya kadar oda veya göz hapsi cezası verilir.,

alç- Bilerek Doğru Söylemeyenler:

Hizmete ait işlerde amirin sorusuna karşı bilerek doğru söylemeyenler bu eylemlerden hizmet aksamamış ise, bir aya kadar oda veya göz hapsi ile cezalandırılırlar.

ald- Kısa Süreli Kaçma ve İzin süresini Geçirme:

Kıtasından veya görev yerinden kaçanlardan altı gün içinde kendiliğinden gelenler on günden bir aya kadar oda hapsi ile cezalandırılır. Bu eylem görevli iken işlenmiş veya silah, mühimmat, donatım veya bir askeri taşıma aracı birlikte götürülmüş ise yirmi günden iki aya kadar oda hapsi cezası verilir.

İzin süresini özürsüz altı güne kadar geçirenler, yedi günden bir aya kadar oda veya göz hapsi ile cezalandırılırlar.

ale- Kaçmaya Kalkışanları Haber Vermeme :

Bir kaçmaya kalkışmayı doğru olarak haber alıp da kaçmanın önü alınabilecek bir zamanda bunu amirine haber vermeyenler kaçma olmuş ise yedi günden iki aya kadar oda hapsi cezası ile cezalandırılırlar.

alf- Hizmete Mahsus Eşyanın Harap Olmasına Sebep Olmak veya Kaybetmek:

Hizmete mahsus ve değerli ikiyüzelli lirayı geçmeyen eşyayı özürsüz kaybedenler ve harabolmasına sebebiyet verenler , eşyanın değeri de gözönüne alınarak iki aya kadar oda veya göz hapsi ile cezalandırılır.

alg- Astına Hizmetle İlgili Olmayan Emir Vermek , Hediye İstemek ve Borç Almak:

Astlarına hizmetle ilgisi olmayan emir verenler, astlarından hediye isteyenler veya borç alanlar on günden iki aya kadar oda veya göz hapsi ile cezalandırılırlar.

alh- Astlarını Gözetim Görevinde İhmal ve Kusur:

Astlarını gözetim görevinde ihmal ve kusuru olanlar veya astlarının suçlarını haber vermeyenler onbeş güne kadar oda veya göz hapsi cezası ile cezalandırılırlar⁽²³⁾.

alı- Astına Sövmek, Hakaret Etme ve Kötü Davranma :

Astına sövenler, hakaret edenler veya askeri usul ve kurallar ve nizamlar dışında kötü davrananlar, iki aya kadar oda veya göz hapsi cezası ile cezalandırılırlar.

(23) 477 Sayılı Kanun m.54

ali- Nöbet Talimatına Aykırı Hareket Etmek :

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliğinde belirtilen nöbet görevlerini yaparken, nöbet yerini terk edenler ve başka surette nöbet talimatına aykırı hareket edenler, bu eylemlerinden dolayı hizmet aksamamış veya maddi zarar doğmamışsa , iki aya kadar oda veya göz hapsi cezası ile cezalandırılırlar.

alj- Hoşnutsuzluk Çıkarma :

Arkadaşları arasında söz veya fiilleri ile hoşnutsuzluk çıkaranlar, bir aya kadar oda veya göz hapsi ile cezalandırılırlar.

alk- Sarhoşluk veya Yasak Edilen Yerlere Girmek

Resmi üniforma ile genelevlere, kumarhanelere, meyhanelere, barlara ve girilmesi garnizon komutanlıklarınca yasaklı başka yerlere girenler veya sarhoşluğu gizlenmeyecek derecede olanlar, yedi günden bir aya kadar oda veya göz hapsi cezası ile cezalandırılırlar.

Sarhoşluk eylemi görev sırasında işlenmiş ise verilecek ceza onbeş günden iki aya kadar oda veya göz hapsidir.

all- Kumar Oynamak :

Kumar oynayanlar bir aya kadar oda veya göz hapsi cezası ile cezalandırılırlar.

alm- Meslek Kuruluşlarına, İzin Verilmeyen Derneklere, Spor Kuluplerinin Faal Üyeliklerine Girmek:

Milli Savunma Bakanlığınca yayınlanan listede adları bulunmayan Milli Savunma Bakanlığınca yayınlanan listede adları bulunmayan derneklere veya

spor kulüplerinin faal üyeliklerine girenler, on günden iki aya kadar oda veya göz hapsi cezası ile cezalandırılırlar.

alın- Yasak Edilen Kitap Vesaireyi Okumak ve Bulundurmak:

Askeri öğrenci, er ve erbaşlar tarafından okunması veya bulundurulması Genelkurmay Başkanlığınca yasak edildiği bildirilen kitapları, dergileri ve her türlü yazıları okuyan ve bulunduranlar, onbeş güne kadar oda hapsi cezası ile cezalandırılırlar.

am- Uluslararası Hukuk ve Disiplin Mahkemesi Kararları:

Disiplin Mahkemeleri Kuruluşu, yargılama usulü ve Disiplin Suç ve Cezaları Hakkında Kanun incelendiğinde, mahkeme başkan ve üyelerinin nitelikleri açıkça belirtilmiştir (24). Mahkeme Başkan ve üyelerinin hakim sınıfından olması şartı aranmamaktadır. Şu anda askeri kıt'a ve kurumlardaki uygulama da aynı şekildedir.

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu hapis cezasının sadece mahkemelerce verilebileceğini kabul etmektedir. Burada adı mahkeme olan, ancak üyeleri itibari ile hukuki mahiyeti olmayan ve yargı kararları alan bir oluşum mevcuttur.

Disiplin Mahkemeleri, hürriyeti bağlayıcı cezalar vermektedir. Bu husus Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırılık teşkil etmektedir (25). Bu aykırılık mahkeme üyelerinin hakim sınıfından olması ile giderilebilir.

(24) H. Özbakan, a.g.e., s.408.

(25) Hamit Kocabey, "Hukuk Devleti İlkesi ve 1982 Anayasası Açısından Yüksek Askeri Şura Kararları" .(Basılmış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü.Sosyal Bil.Enst. 1992) s.90.

b- Askeri Mahkemeler

ba- Kuruluş

Türk Milleti adına yargı yetkisini kullanacak askeri mahkemeler; tümen, kolordu, ordu (Deniz ve Hava da eşiti) ve Kuvvet Komutanlıkları ile Genelkurmay Başkanlığı nezdinde Milli Savunma Bakanlığınca kurulur.

Kuvvet Komutanlıklarının yapacakları teklif veya Genelkurmay Başkanlığının, doğrudan doğruya göstereceği lüzum üzerine, diğer kıta komutanlıkları veya askeri kurum amirlikleri nezdinde de Milli Savunma Bakanlığınca askeri mahkeme kurulabilir ve aynı yolla kaldırılabilir.

Bir garnizonda aynı kuvvetten, nezdinde askeri mahkeme kurulması gereken birden fazla kıta komutanlığı bulunursa , Genelkurmay Başkanlığının uygun göreceği bir kıta komutanlığı nezdinde Milli Savunma Bakanlığınca yeteri kadar askeri mahkeme kurulması ile yetinilebilir.

Askeri Ceza Kanununun vatan aleyhindeki cürümler başlığı altında sıralanan; Harp Hıyaneti, Milli Müdafaya Hıyanet, Milli Müdafaa Aleyhinde Sair Hareketler, Milli Mukavemeti kırmak ve Milli Müdafa vasıtalarını tahrip (26) suçlarını işleyenlerin yargılanmaları, Milli Savunma Bakanlığının önceden tespit ve Resmi Gazetede yayınlayacağı askeri mahkemelerde yapılır.

Askeri Mahkemeler , iki askeri hakim ve bir subay üyeden kurulur. Ancak Genelkurmay Başkanlığı nezdindeki askeri mahkeme, general ve amiralleri yargıladığı zaman üç askeri hakim ile iki general veya

(26) 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu , m.55, 56, 57, 58, 59.

amiralden kurulur⁽²⁷⁾.

Askeri mahkeme kurulunda bulunanların en kıdemlisi mahkeme başkanlığı görevini yapar.

bb- Başkan ve Üyeler

bba- Subay Üyeler

Askeri hakim olan iki üye ve bir subaydan meydana gelen Başkan ve üyelere, askeri hakimlerin niteliklerini belirtmeye gerek yoktur. Ancak subay üyenin en az yüzbaşı rütbesinde muharip sınıfa mensup olması gerekmektedir.

Bu üye, sanığın astı ve yargılama süresince en yakın amiri olmamalı ve taksili suçlar hariç, bir suçtan hükümlü bulunmamalıdır.

Savaşta esir edilen subayların yargılanmasında, rütbeleri imkan nisbetinde göz önüne alınır.

bbb- Nezdinde Askeri Mahkeme Kurulan Kıta Komutanı ve Askeri Kurum Amiri

Nezdinde askeri mahkeme kurulan kıta komutanı veya askeri kurum amiri bir suçun işlendiğini öğrendiklerinde, refakatlerindeki askeri savcıya soruşturma açtırtır ve yapılmakta olan soruşturma hakkında askeri savcıdan her zaman bilgi isteyebilir.

Nezdinde askeri mahkeme kurulan kıta komutanı veya askeri kurum amirlerinin refakatlerindeki adli müşavirler, bu yetkilerinin kullanılmasında bu komutan ve askeri kurum amirlerinin yardımcısıdır ve kanun yollarına

(27) 353 Sayılı Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu, m.2.

başvurmada adı geçen komutan ve askeri kurum amirleri adına ilgili soruşturma ve dava dosyalarını incelemeye yetkilidirler.

Adli müşavirler, aynı zamanda refakatlerinde bulundukları, nezdinde askeri mahkeme kurulan kıta komutanı veya askeri kurum amirlerinin hukuk işlerinde de yardımcısıdır.

Kıta komutanının ve askeri kurum amirinin kanuni ve şahsi engelleri, yetkilerinin kullanılmasına imkan vermez ise, bu yetkileri kanuni vekillerine geçer.

bc- Askeri Mahkemelerin Görevleri

Askeri mahkemeler, kanunlarda aksi yazılı olmadıkça, askeri kişilerin askeri olan suçları ile bunların asker kişiler aleyhine veya askeri mahallerde yahut askeri hizmet ve görevleri olarak işledikleri suçlara aid davalara bakmakla görevlidir.

bca- Asker Kişiler Açısından

Asker kişileri; Muvazzaf askerler (Subay,Askeri Memur, Askeri Öğrenci, Astsubay, Erbaş ve Erler), yedek askerler (askeri hizmette bulundukları sürece), Milli Savunma Bakanlığı veya Türk Silahlı Kuvvetleri Kadro ve kuruluşlarında çalışan sivil personel, askeri işyerlerinde çalışan ve kanununa tabi bulunan işçiler, gönüllü olarak Türk Silahlı Kuvvetlerine katılanlar, askeri yargı organlarınca tutuklanmış veya hapsedilmiş veya askeri makamlarca muhafaza altına alınmış veya gözaltına alınmış kişilerdir

(28) 353 Sayılı Kanun , m.9.

Bunlar kanunda belirtilen suçları işlerlerse, yargılanmaları askeri mahkemelerce yapılır.

bcb- Asker Olmayan Kişiler Açısından

Bu kişiler yukarıda sayılan kişilerin dışında kalan kişilerdir. Bu kişiler eğer Askeri Ceza Kanununun 55, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 81, 93, 94, 95, 100, 101,102nci maddelerindeki suçları işlerlerse, askeri mahkemelerce yargılanırlar.

Birinci derecede askeri yasak bölgeler içinde veya nöbet yerlerinde, karakollarda, kışla ve karargahlarda, askeri kurumlarda, yerleşme ve konaklama yerlerinde askerlere fiilen saldıranlar, sövenler veya hakaret edenler yada askerlik görevine ilişkin işleri yapmaya veya yapmamaya zorlamak için şiddet ve tehdide başvuranların Türk Ceza Kanununun bu fiillere ilişkin 188,190,191, 254, 255 , 256, 257, 258, 260, 267, 268, 269, 271, 272 ve 273 ncü maddelerinde belirtilen suçları işleyenler , askeri mahkemelerde yargılanır.

Nöbetçi, devriye, karakol, inzibat askeri trafik, kolluk veya kurtarma ve yardım görevi yapan askerlere (genel emniyete asayişten sorumlu jandarma subay, astsubay, erbaş ve erler hariç) karşı, bu görevleri yaptıkları sırada işlenen ve bir üst paragrafta sayılan suçları işleyenler askeri mahkemelerde yargılanır.

Devletin askeri kuvvetlerini tahkir ve tezyif suçları ve diğer kanunlar da askeri mahkemelerde yargılanmaları öngörülen suçların yargılanmaları askeri mahkemelerce yapılır(29).

(29) 353 Sayılı Kanun m.11.

bcc- Müşterek Suçlar

Askeri mahkemelere ve adliye mahkemelerine tabi kişiler tarafından bir suçun müştereken işlenmesi halinde , eğer suç Askeri Ceza Kanununda yazılı bir suç ise sanıkların yargılanmaları askeri mahkemelere, eğer suç Askeri Ceza Kanununda yazılı olmayan bir suç ise adliye mahkemelerine aittir⁽³⁰⁾.

bcc- Savaş Durumunda Askeri Mahkemelerin Görevleri

- Asker kişilerin işledikleri suçlara ait bütün davalar,
- Asker kişilerle müştereken suç işleyen sivil kişilere ait davalar,
- Muharip Türk Silahlı Kuvvetleri nezdinde bulunmalarına izin verilmiş olan yabancı askerlerin işledikleri suçlara ait bütün davalar, (Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince özel andlaşma yapılmamış ise,
- Savaşta esir edilenlerin işledikleri suçlara ait bütün davalar,
- Adliye mahkemelerinin bulunmadığı savaş bölgelerinde işlenmiş suçlara ait bütün davalar,
- Askeri Ceza Kanununun 75,78,80,124,125 ve 127nci maddelerinde yazılı suçlara ait davalar,
- İlan olunan hareket bölgesinde her sınıftan ,subay, askeri memur, astsubay, erbaş ve erlere karşı Askeri Ceza Kanununun 90 ve 91nci maddelerinde yazılı suçları işleyenlere ait davalar askeri mahkemelerde görülür.

bcd- General ve Amirallerin Yargılanmaları

General ve Amirallerin askeri mahkemelere tabi suçlarından dolayı yargılanmaları Genelkurmay Başkanlığı nezdinde kurulan askeri mahkemede

(30) 1632 Sayılı Kanun , m.12.

yapılır⁽³¹⁾.

bce- İstirdad ve Tazminat Davalarında Yetki

Suçlardan doğan istirdat ve tazminat davalarına kamu davaları ile birlikte askeri mahkemelerde bakılır.

Askeri Savcılar, hazineye ilişkin zararları tespit ve iddanameyi yazarak askeri mahkemelerde kovuşturmak ve dava etmekle yükümlüdür.

Ancak, askeri mahkemelerde kamu davasının kovuşturulmasına imkan kalmıyarak davanın adliye mahkemelerinde görülmesi gerektiği hallerde, devlet hakları özel kanuna göre kovuşturulur.

bç- Askeri Mahkemelerin Yetkisi

bça- Genel Olarak Yetki

Askeri mahkemelerin yetkisi, nezdinde askeri mahkeme kurulan kıta komutanı veya askeri kurum amirinin kadro ve kuruluş itibariyle emirleri altında bulunan kişiler ile adli bakımdan kendisine bağlanmış birlik veya askeri kurum mensupları hakkında caridir.

bçb- Özel Yetki

Bir askeri mahkemenin yetkisine tabi olup da kadro ve kuruluş itibariyle hangi askeri mahkemenin yetkisine girdikleri belli olmayan kişiler, bölgesinde bulundukları veya suçu işledikleri yerdeki askeri birlik veya kurumun bağlı bulunduğu askeri mahkemenin yetkisine tabidirler.

(31) 353 Sayılı Kanun , m.15.

Yetkili askeri mahkemeler birden fazla olduğu takdirde, sanığı yakalayan veya soruşturma yapılmasını daha önce isteyen kıta komutanı veya askeri kurum amirinin nezdinde kurulan askeri mahkeme yetkilidir⁽³²⁾.

bçc- Geçici Yetki

Bir askeri birlik veya askeri kurumda geçici olarak görevlendirilen asker kişiler bu görevlerinin devamı süresince, o askeri birliğin veya askeri kurumun bağlı bulunduğu askeri mahkemenin yetkisine tabi olurlar⁽³³⁾.

bçç- Yabancı Ülkelerde İşlenen Suçlarda Yetki

Asker kişiler tarafından yabancı memleketlerde Türk askeri kıtalarında veya diğer resmi görevler esnasında veya esir karargahlarında işlenen ve Türkiye’de askeri mahkemede kovuşturulması gereken suçlarda yetki, bundan önceki maddelere göre tayin edilir. Bununla beraber soruşturmayı isteyen komutan veya askeri kurum amiri ile askeri savcının veyahut sanığın istemi üzerine Askeri Yargıtay, suçun işlendiği yere daha yakın olan bir askeri mahkemeye yetki verebilir⁽³⁴⁾.

bçd- Savaş Hükümlerinin Uygulandığı Bölgede Yetki

Savaş hükümlerinin uygulanacağı ilan edilen bölgelerdeki bütün asker kişiler, o bölge komutanının nezdindeki askeri mahkemeye tabi olurlar.

(32) 353 Sayılı Kanun, m.21.

(33) 353 Sayılı Kanun m.23.

(34) 353 Sayılı Kanun m.24.

bçe- Birden Fazla Mahkemeye Tabi Sanıklar Hakkındaki Yetki

Bir kimse birden çok askeri mahkemenin yetkisine giren birden fazla suçtan sanık olursa, bunlar birleştirilerek , en ağır cezalı suç için yetkili olan askeri mahkemede bakılabilir.

Suçların cezaları eşit olursa, sanığın son suçu işlediği zaman bağlı bulunduğu askeri mahkeme yetkilidir.

bçf- Davanın Nakli

Soruşturmanın mahallinde yapılması Türk Silahlı Kuvvetlerinin emniyeti veya askeri disiplinin korunması bakımından mahzurlu olursa, nezdindeki askeri mahkeme kurulan komutan veya askeri kurum amirinin teklifine binaen veya doğrudan doğruya Milli Savunma Bakanlığınca yapılacak talep üzerine Askeri Yargıtay, davanın başka bir yerde bulunan askeri mahkemeye nakline karar verebilir.

Duruşmanın mahallinde yapılması, Türk silahlı kuvvetlerinin emniyeti veya askeri disiplinin korunması bakımından mahzurlu görülürse, askeri savcını talep etmesi şartı ile, askeri mahkemenin vereceği karar üzerine, Askeri Yargıtay davanın başka bir yerde bulunan askeri mahkemeye nakline karar verebilir.

Askeri mahkeme hukuki veya fiili sebeplerden dolayı yargı görevini yapamıyacak halde bulunursa, nezdinde askeri mahkeme kurulan komutan veya askeri kurum amirinin veya tarafların talebi üzerine , Askeri Yargıtay davanın başka bir yerde bulunan askeri mahkemeye nakline karar verir (35).

(35) 353 Sayılı Kanun., m.29.

bçg- Yetki Uyuşmazlıkları ve Yetkisizlik İddaları

Olumlu yetki uyuşmazlığı; Askeri Mahkemeler arasında çıkan olumlu yetki uyuşmazlıklarını Askeri Yargıtay çözümler.

Olumsuz yetki uyuşmazlığı; birden çok askeri mahkeme arasında yetki konusunda olumsuz uyuşmazlık çıkar ve yetkisizlik kararları aleyhine kanun yollarına başvurma imkanı kalmamış bulunursa, Askeri Yargıtay, yetkili mahkemeyi tayin eder.

Yetkisizlik iddası; sınıf ve rütbe yönünden olmayan yetkisizlik iddasının duruşmanın başlangıcında, iddanamenin okunmasından önce askeri mahkemeye bildirilmesi gerekir. Yetkisizlik iddası üzerine askeri mahkeme bu iddayı, iddanamenin okunmasından önce karara bağlar (36).

bd- Milli Savunma Bakanının Gözetim Yetkisi ve Teftiş Kurulu

Askeri mahkemelerin idari işleri ile askeri savcılıkların bütün işlemleri Milli Savunma Bakanının gözetimine tabidir. Bu görev ,Bakanlık Askeri Adalet İşleri Başkanlığınca yürütülür.

Ayrıca Askeri Adalet Teftiş Kurulu vasıtasıyla, askeri tutuk evleri, savcılık ve mahkeme kalemleri ile adli müşavirlik hizmetleri denetlenir (37).

be- Askeri Savcıya Verilmesi Gereken Kararlar ve Bunların Yerine Getirilmesi

Duruşma esnasındaki kararlar, taraflar dinlendikten ve duruşma

(36) 353 Sayılı Kanun , m.32.

(37) 353 Sayılı Kanun , m.36.

dışındaki kararlar askeri savcının yazılı veya sözlü mütalaası alındıktan sonra verilir.

Tebliğ veya yerine getirilecek kararlar ,askeri savcıya verilir.

Askeri savcı tebliğ ve yerine getirilme için gereken tedbirleri nezdinde askeri mahkeme kurulan kıta komutanı veya askeri kurum amiri aracılığı ile ve ivedi hallerde doğrudan doğruya alır.

Askeri mahkemelerin iç işlemlerine veya yargılanmanın inzibatına dair kararlar hakkında bu hüküm uygulanmaz,

Askeri Yargıtay'da Tebliğ veya yerine getirilecek kararlar, Askeri Yargıtay Başsavcısına verilir. Başsavcı Tebliğ veya yerine getirme için gerekli tedbirleri alır.

bf- Kararların Tefhim veTebliği

ilgili tarafın yüzüne karşı verilen kararlar kendilerine tefhim olunur. Özellikle erbaş ve erlere anlayacakları şekilde tefhim gerekir. Bu emredici bir hükümdür. Ayrıca isteyene kararın bir sureti de verilir. Diğer kararlar tebliğ edilir.

Asker kişilere yapılacak tebliğler üst makamca yapılır. Belge karşılığında yapılır.Belgede tebliğ eden ve tebellüğ edenin ad ve soyadları ile imzaları bulunur.

Asker olmayan kişilere yapılacak tebliğlerde, tebligat kanunu hükümleri geçerlidir.Ayrıca bir asker kişi alındı belgesi ile tebliği ilgililere yapabilir.

Savaş halinde tebligat her türlü yayın vasıtası ile yapılabilir.

bg- Suçların İhbarı

Askeri suçlara dair asker kişiler tarafından yapılacak sözlü ve yazılı ihbar ve şikayetler, silsile yolu ile sanığın amiri olan askeri makama yapılır.

Sözlü ihbarlar üzerine tutanak düzenlenir.

Kovuşturulması şikayete bağlı suçların şikayetinde de aynı hüküm uygulanır.

Asker kişilerden başkası tarafından yapılacak sözlü veya yazılı ihbar ve şikayetler, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu hükümleri dairesinde yetkili makamlara veya sanığın amiri olan askeri makama yapılır.

Asker kişilerden birinin ölümünün tabii sebeplerden ileri gelmediği şüphesini verecek belirtiler olur, yahut kimliği bilinemeyen bir asker kişinin ölüsü bulunursa, sivil zabıta memurları ve köy muhtarları durumu, Cumhuriyet savcılarına ihbar etmekle beraber en yakın askeri makama da bildirmekle yükümlüdürler.

Ölünün gömülmesi, ancak askeri savcının veya askeri makamın veya zorunluluk halinde Cumhuriyet savcısının veya sulh hakiminin yazılı iznine bağlıdır.

bh- Bir Suç İşlendiğinin Öğrenilmesi ve İlk Tedbirler

Askeri birlik komutanı veya askeri kurum amiri maiyetinden birinin kendisine ihbar veya şikayet olunan veyahut diğer suretle öğrendiği suçları hakkında askeri mahkemede soruşturma yapılması gerekiyorsa, sanığın kimliğini, isnad olunan suç ve bu suçun delillerini gösterir bir vak'a raporu düzenler ve adli yönden bağlı bulunduğu askeri mahkemenin nezdinde

kurulduğu kıta komutanı veya askeri kurum amiri kendisine gönderilen suç evrakını inceledikten sonra askeri savcıya gönderir.

Nezinde askeri mahkeme kurulan kıta komutanı veya askeri kurum amiri, kendisine gönderilen suç evrakını inceledikten sonra askeri savcıya gönderir ve sanığın tutuklanmasını isterse bu husustaki istemini de bildirir⁽³⁸⁾.

Ağır cezalı veya gecikmesinde sakınca umulan hallerde askeri savcılar derhal soruşturmaya başlarlar. Zorunluk halinde bu soruşturma bir disiplin subayı tarafından da yapılabilir. Bu hallerde durum derhal yetkili askeri mahkemenin nezinde kurulduğu komutan veya askeri kurum amirine bildirilir.

Cumhuriyet savcıları, zabıta makam ve memurları ve askeri amirler askeri savcının işe el koymasına kadar eylemin sübut vasıtalarının ve delillerinin kaybolmasını önleyecek, gecikmesinde sakınca umulan tedbirleri alırlar ⁽³⁹⁾.

Şahsi dava hakkında, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunundaki hükümler uygulanır.

bı- Hazırlık Soruşturması

Askeri savcı bir suçun işlendiğini bir önceki konuda bahsedilen ve AMK YÜK 95 nci maddesinde de belirtilen usullerle öğrenir öğrenmez kamu davası açılıp açılmayacağına karar vermek üzere bir hazırlık soruşturması yapar.

Basit işlerde disiplin amirinin veya disiplin subayının yaptığı soruşturma ile yetinilebilir.

(38) 353 Sayılı Kanun m.95.

(39) 353 Sayılı Kanun , m.95.

Sanıklar suçlarını itiraf etseler dahi olayın soruşturulması gerekir.

Askeri savcı yalnızca sanığın aleyhindeki hususları değil ,lehinde olan hususları da araştırır. Kaybolmasından korkulan delillerin emniyet altına alınmasına çalışır.

Savaş halinde bu soruşturma mümkün olduğunca hızlandırılır.

bi- Askeri Savcının Hazırlık Soruşturmasında Yetkileri

Askeri savcılar hazırlık soruşturması sırasında bütün resmi ve özel makam ve kurumlardan her türlü bilgi isteyebilir.

Gerek doğrudan doğruya ve gerekse askeri zabıta aracılığı ile her türlü soruşturmayı yapabilirler.

Bütün zabıta makam ve memurları, askeri savcının soruşturma ile ilgili istemlerini yapmakla yükümlüdürler.

Askeri savcılar; diğer askeri savcılar ile Cumhuriyet savcılarını istinabe edebilirler.

bj- İddanammenin Tebliği ve Duruşma Günü

İddanamenin tebliği ile duruşma günü arasında en az bir hafta süre geçmelidir.

Sanık uygun görürse süre azaltılabilir.

Bu süreye uyulmamış ise iddanamenin okunmasından önce sanık duruşmanın tehir veya talikini isteyebilir.

Savaş halinde bu fıkra hükümleri uygulanmayabilir.

bk- Duruşmanın Açıklığı ve Duruşmanın Düzeni

Askeri mahkemelerde duruşma devamlı açıktır. Ancak genel ahlakın ve kamu düzeninin gerekli kıldığı hallerde duruşmanın bir kısmının veya tamamının kapalı yapılmasına askeri mahkeme karar verebilir.

Duruşmanın kapalı yapılması kararı ve sebepleri ile hüküm açık olarak tefhim edilir.

Duruşmanın düzenini sağlamak askeri mahkemenin başkanına aittir. Duruşmanın düzenini bozan her kişiyi, mahkeme başkanı duruşma salonundan çıkartır.

Mahkemeye, mahkeme başkan ve üyelerden herhangi birine savcıya yada duruşmada görevli olanlara uygun olmayan söz ve davranışlarda bulunan kişi hakkında askeri mahkemece tutuklama kararı verilir ve bu kişi 24 saat içerisinde sorgulanarak inzibati nitelikte olmak üzere bir aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Tutuklu ve hükümlüler hakkında bu ceza hücrede infaz olunur. Bu kararlar kesindir. Temyizi mümkün değildir.

Bir kimse askeri mahkemede duruşma sırasında bir suç işlerse askeri mahkeme olayı tespit eder. Düzenlediği tutanağı ilgili makama gönderir. Ancak AMK YUK'nun 71nci maddesine giren durumlarda mahkeme o kişinin tutuklanmasına karar verebilir (40).

bl- Delillerin Değerlendirilmesi

Askeri mahkemede elde edilen deliller ve tarafların ortaya koyduğu delilleri , Askeri Mahkeme duruşmada edineceği kanaate göre değerlendirir.

(40) 353 Sayılı Kanun , m. 143.

bm- Duruşmanın Bitmesi ve Hüküm

Duruşma, hükmün tefhimi ile biter.

Hüküm, sanığın beraatine veya hükümlülüğüne veya duruşmanın tatiline veya davanın düşmesine veyahut ceza kanunları ile diğer kanunlarda belirtilen kararlardan birine dair olur.

Askeri mahkeme, kovuşturulması şikayete bağlı suçlarda kanuni süresi geçmeyen bir şikayet yapılmamış veya kamu davasının açılması önce izne veya karar alınmasına bağlı suçlarda, izin veya karar alınmamış olursa veya sanığın akıl hastalığına tutulduğu veya gaip olduğu anlaşılırsa, duruşmanın tatiline, kovuşturulması şikayete bağlı suçlarda suçtan zarar gören kişi şikayetten vazgeçmiş veya kanuni süresi geçtikten sonra şikayet yapılmış ise veya sanık ölmüş veyahut suç genel affa veya zaman aşımına ugramış ise davanın düşmesine karar verir.

bn- Kanun Yolları

Kanun yolları Temyiz ve itirazdır.

bn-a- Kanun Yollarına Başvurma

Kanun yolları, askeri savcı ve sanık ile nezdinde askeri mahkeme kurulan kıta komutanı ve askeri kurum amirine açıktır.

Askeri savcı ile nezdinde askeri mahkeme kurulan kıta komutanı veya askeri kurum amiri sanık lehinede kanun yollarına başvurabilir.

Müdafi, sanığın açık istemine karşı olmamak şartı ile kanun yollarına başvurabilir.

Sanığın kanuni mümessili ve sanık kadın ise, kocası sanığa açık olan kanun yollarına süresi içinde kendiliklerinden başvurabilirler. Sanığın

başvurmasına ilişkin kısımlar bunlar tarafından yapılacak başvuruma ve onu takip eden işlemler hakkında da uygulanır.

bnb- Kanun Yollarına Başvuru Mercii

Kanun yollarını başvurma, bundan feragat veya vazgeçme hakkındaki istemlerde merci, taarruz edilen kararı veren veya bu karara aracılık eden askeri savcılık ve eğer taarruz bir mahkeme kararına karşı ise , o mahkemedir.

Kanun yoluna başvurma, dilekçe ile olur.

Ancak, askeri mahkeme veya askeri savcılık tutanak katibine bu hususta bir tutanak düzenlenmesi için yapılacak bir beyan ile de olabilir. Bu tutanak askeri savcı veya kıdemli askeri hakim tarafından onaylanır.

Asker kişiler tarafından en yakın askeri birlik komutanına veya askeri kurum amirine bir beyanda bulunmak sureti ile de kanun yoluna başvurulabilir. Bu hususta bir tutanak düzenlenir. Kanuni mehillere uyulmuş olmak için tutanağın bu mehillere içinde düzenlenmiş olması gereklidir. Tutuklu olan kişiler askeri ceza ve tutuk evi müdürüne bir beyanda bulunmak suretiyle de kanun yollarına başvurulabilirler. Bu taktirde bir tutanak düzenlenir. Kanuni mehillere uyulmuş olmak için tutanağın bu mehillere içinde düzenlenmiş olması gerekir.

bnc- İtiraz

İtiraz, bu kanunda açıkça gösterilen hallerde kararlara veya askeri mahkeme kararlarına karşı yapılabilir (41).

İtiraz, aleyhine itiraz olunan kararın yürütülmesini durdurmaz.

(41) 353 Sayılı Kanun , m.202.

Ancak, kararına itiraz edilen makam ve askeri mahkeme ve bu itirazı inceleyecek merci yürütmenin durdurulmasına karar verebilir.

İtirazı inceleyecek merci, yazı ile cevap verebilmesi için, itirazı karşı tarafa bildirebilir.

Bu merci gerekli gördüğü soruşturmayı yaptırabilir veya kendisi yapabilir.

İtiraz hakkında duruşma yapılmaksızın karar verilir.

İtirazın incelenmesi Askeri Yargıtay'a ait ise, ilk önce Başsavcının mütalaası alınır.

İtiraz yerinde görülürse bunu inceleyen merci aynı zamanda itiraz konusu olan mesele hakkında da kararını verir. İtiraz üzerine verilecek kararlar kesindir.

bnç- Temyiz

Askeri mahkemelerde verilen hükümler temyiz edilebilir.

- Ölüm, onbeş sene ve daha yukarı hürriyeti bağlayıcı cezalar kendiliğinden temyize tabidir.

- Hafif para cezaları temyiz edilemez.

- Askeri mahkemenin verdiği diğer kararlar temyiz isteyen hakkı olanların başvurusu ile temyiz edilebilir.

- Ancak askeri mahkemelerde verilen ve Askeri Yargıtaydan incelenmeksizin kesinleşen karar ve hükümlerde kanuna aykırılık bulunduğunu öğrenen Milli Savunma Bakanı o kararın veya hükmün bozulması için Askeri Yargıtay Başsavcısına emir vererek Askeri Yargıtaya başvurmalarını yazılı emirle ister. Bu emirde bozmayı gerektiren sebepler gösterilir.

Temyiz kuralı olarak hükmün kanuna aykırılığı sebebine dayanır⁽⁴²⁾.

C- YÜKSEK MAHKEMELER

Bu konu başlığı altında;Askeri Yargıtay, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve yüksek bir mahkeme olmamasına rağmen, yargı kararı niteliğinde karar alan ve aldığı kararlara karşı da yargı denetimi yolu anayasaca kapatılan Yüksek Askeri Şura incelenecektir.

a- Askeri Yargıtay

aa- Askeri Yargıtayın Tarihcesi

Önceki konularımızda askeri kazanın ilk çekirdeklerinin Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında oluşmaya başladığı ve kaza hakkının padişaha aid olduğu ve padişahların Divan-ı Hümayün'da bu hakkı bizzat kullandıklarını görmüştük. Fatih Sultan Mehmet'ten sonra padişaha vekaleten Vezir-i Azam'ın daha sonra da kadı asker ve kadıların vekil sıfatıyla, en sonunda da bu şahısların yerini, hayetler, meclisler, divanlar ve mahkemelerin aldığını anlatmıştık . Başlangıçta genel kaza ile birlikte yürütüldüğü anlaşılan askeri kazanın, daimi ordu kurulması ile özel bir kuruluş olarak başlatıldığı ve çeşitli safhalar geçirerek bu günkü şekline ulaştığı görülmektedir. 1837 tarihli "Kanunname-i Ceza-i Askeriye" ile ülkemizde ilk kez ceza ve yargılama usulünün getirildiği görülmüştür. Bununla ihdas edilen mahkemelerden olan Divan-ı Tecessüs adı ile ikinci derecede bir inceleme mercii olarak temyiz mahkemesine benzer, bir general başkanlığında ,dört kişiden oluşan kuruluşlar getirilmiştir. Dar-ı Şura-ı Askeri ile de nizamnamelerinde bütün ordu

(42) 353 Sayılı Kanun , m. 207.

mensuplarının başvuracağı merciler saptanıyordu. Tarihi kesin olarak tespit edilemeyen Teftiş-i Ahval-i Askeri Talimatnamesi ile de en büyük rütbede bir müfettişe ordunun her türlü durumunun denetlenmesi aynı zamanda yargılamalarda bir haksızlık olup olmadığının da incelenmesi ve görülen haksızlıkların seraskerliğe aksettirilmesi ve gerekiyorsa eski mahkeme üyeleri olmaksızın oluşturulan bir kurulca davanın yeniden görülmesi imkanı sağlanıyordu. 1879 tarihinde ordu ve tümen meclisleriyle Dar-ı Şura-ı Askeriyyenin kaldırılmasından sonra, adli görev ,karargahların “Mehakim” şubelerine, Dar-ı Şura-ı Askeriyyenin görevi de Harbiye Nezaretinde kurulan “Muhakemat” dairesine verilmişti. Bu daire Divan-ı Harplerde verilen kararları bozma, onama, kısmen veya tamamen değiştirme yetkisine sahipti. Daha sonra Meşrutiyet idaresi ile kazada da bazı yenilik hareketlerine geçildi.

Divan-ı Harplerce verilen kararları incelemekle görevli olarak, 06.04.1914 tarihinde çıkarılan 233 sayılı gecici bir kanunla, Divan-ı Temyiz-i Askeri kuruldu. Binbaşı ve daha üst rütbede veya general veya amiralden ibaret dört subay ile Müşavir-i Adli ünvanını taşıyan üç hukukcu olmak üzere, yedi kişiden oluşan Divan-ı Temyiz-i Askeri ülkemizde askeri temyiz mahkemesinin kanuni bir biçimde ilk kuruluşu oluyordu. Daha sonra bu kuruluş 06.10.1916 tarihinde çıkarılan 809 sayılı gecici bir kanunla genişletilerek, Meclis-i Temyiz adını taşıyan iki daire haline konuldu. Bu kanunun getirdiği diğer bir yenilik de, hukukcu üyelerin sayısını üç'den dörde çıkarmasıydı. O tarihte Askeri Yargılama Usulü kanunu bulunmadığından, Ceza Yargılama Usulü uygulanıyor ve çıkardığı karar ve içtihatlarla Divan-ı Harpler üzerinde adaletle yöneltici görev

ifa etmeye çalışıyordu. Ancak Damat Ferit hükümeti “Örfi ve Hususi Divan-ı Harp” adlı kurulu, kanunsuz kaza organlarına karşı her türlü kanun yollarını kapatmak ve bu organların kendi nüfuzu altında tutmak amacıyla altı yıl kadar yaşayan Divan-ı Temyiz-i Askeriye’yi 30.06.1920 tarihli bir kararname ile kaldırdı. Temyiz incelemesi, Harbiye Nezaretindeki Adliye’yi Askeriye dairesine bağlı olarak teşkil edilen dört subay iki sivil hukukçu üyeden ve bir savcı ile iki Müşavir-i Adli’den oluşan bir kurula verildi.

Fakat 23 Nisan 1920 ‘de Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiş olduğundan, 30 Haziran 1920 tarihinde kararname sadece İstanbul’da ve Damat Ferit hükümetinin yönetimi altındaki bölgelerde geçerli olabildi.

Damat Ferit hükümetinin çekilmesiyle kurulan Tevrik Paşa Sadareti sırasında çıkarılan 10 Kasım 1920 tarihli kararname, sözü edilen kurulu lağv edip Divan-ı Temyiz-i Askeri hakkındaki 06.01.1916 tarihli gecici kanunu tekrar yürürlüğe koyduysa da 20.05.1922 tarih ve 237 sayılı kanunla sözü edilen Divan kaldırılarak yerine başkan ve iki üyesi binbaşı ve daha üst rütbedeki subaylardan, diğer iki üyesi temyiz mahkemesine üye olmak niteliğine sahip hukukculardan olmak üzere, beş kişiden kurulu ve ismi yine Divan-ı Temyiz-i Askeriye olan divan kuruldu. Bu kuruluşun ayrıca savcı ve yardımcıları vardı. Sekiz yıl kadar böylece görevini sürdüren bu müessese 22.05.1930 tarihinde kabul 1631 sayılı Askeri Mahkeme Usul Kanununun 284ncü Maddesiyle kaldırıldı. Yine aynı kanunla üçü subay ikisi hukukcu olmak üzere, beş üyesi bulunan ve iki daireden teşekkül eden, en kıdemli subay daire başkanı ve kor veya orgeneral rütbesinde bir başkan ile tüm veya korgeneral rütbesinde bir

ikinci başkanı, ayrıca hukukcu üyeler arasından Milli Savunma Bakanlığı tarafından seçilen bir savcı veya yardımcıları ile subay ve hukukcu üyeleri bulunan Askeri Temyiz Mahkemesi kuruldu (43).

1961 Tarihine kadar bu şekilde görevini sürdüren Askeri Temyiz Mahkemesi, 09.07.1961 tarihinde halk oyuna sunularak kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 141nci maddesi uyarınca, 04.12.1962 tarihinde kabul edilen 127 sayılı Askeri Yargıtay'ın kuruluşu hakkındaki kanunla yenileştiriliyordu.

Askeri Yargıtay'ın tüm üyeleri ile başsavcı ve yardımcıları hakimlik niteliğine sahip kimselerden oluşuyordu. Daha sonra 27.06.1972 tarihinde kabul edilen 1600 sayılı Askeri Yargıtay Kanunu ile bu günkü şeklini almıştır. 1982 Anayasasında yargı bölümünde Askeri Yargıtay'ın görevi ,üyelerin seçimi başkan, başsavcı, ikinci başkan ve daire başkanlarının atanmaları da açıkça ifade edilmiştir.

Arz edilen zaman akışı içinde bu günkü düzeyine ulaşan ve hukukun üstünlüğüne inanmış tüm personeli ile tarihi görevini sürdürecektir olan Askeri Yargıtay , Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve diğer kanunlarla görevlendirilmiş bağımsız bir yüksek mahkemedir (44).

ab- Kuruluş

1982 Anayasasının 156ncı maddesi Askeri Yargıtay'ı "Askeri Yargıtay,

(43) Orhan Ertosun , "Askeri Yargının Tarihçesi Görev ve Yetkileri ile Sorunları", Dnş. Der. S:11, Ankara 1975, s.15.

(44) 1600 Sayılı Askeri Yargıtay Kanunu, m.17.

asker kişilerin askeri mahkemelerde verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir kanunla gösterilen belli davalarına ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. ..." şeklinde düzenlenmiştir.

Askeri Yargıtayın kuruluşunu ise "Askeri Yargıtay Genel Kurulu , birinci sınıf askeri hakimler arasında her boş üyelik için, salt çoğunluk ve gizli oyla üç aday seçer. Cumhurbaşkanı, her boş üyelik için, adaylardan birini seçer .

Askeri Yargıtay Başkanı, başsavcı, ikinci başkan ve daire başkanları, Askeri Yargıtay üyeleri arasında rütbe ve kıdem esasına göre atanırlar ..." şeklinde düzenlenmiş ve diğer hususların kanunla düzenleneceği madde devamında zikredilmiştir.

Askeri yargıtayda bir başkanlık , bir başsavcılık ve dört daire mevcuttur. Yargıtay Başkanlığında ikinci başkan, Başsavcılıkta başsavcı yardımcısı ve yeteri kadar savcı mevcuttur.

Askeri Yargıtayın kadroları Milli Savunma Bakanlığı kuruluşunda yer alır.

ac- Başkanlık ve Başsavcılık

Askeri Yargıtay da bir Başkan ile bu kanunda belli edilen ve ayrıca başkan tarafından verilen görevleri yapmak ve yokluğunda kendisine vekillik etmek üzere bir ikinci başkan bulunur.

Askeri Yargıtay Başsavcılığı; bir başsavcı, bir başsavcı başyardımcısı ile yeteri kadar başsavcı yardımcılarının kurulur.

Başsavcının yokluğunda kendisine başsavcı başyardımcısı, onunda yokluğunda en kıdemli başsavcı yardımcısı vekillik eder.

aç- Daireler

Her dairede bir başkan ve yedi üye bulunur. Daireler bir başkan ve dört üyenin katılması ile toplanarak karar ve hüküm verirler.

Daire başkanının bulunmadığı hallerde, o dairenin en kıdemli üyesi başkanlık görevini yapar.

ad- Daireler Kurulu

Daireler Kurulu, Askeri Yargıtay Başkanının Başkanlığında , ikinci başkan , Daire başkanları, kararına itiraz edilen veya direnilen daireden, bu kararın alınmasına katılmamış olanlardan bir ve diğer dairelerden ikişer üyenin katılması ile onüç kişiden kurulur.

Başkanın kurula katılmaması halinde , ikinci Başkan Kurula Başkanlık eder. Bu taktirde kararına itiraz edilen veya direnilen daireden bir üye daha kurula katılır.

ae- Genel Kurul ve Başkanlar Kurulu

Askeri Yargıtay Genel Kurulu ; Başkan, Başsavcı, ikinci Başkan , daire başkanları ve üyelerin tamamından kurulur.

Genel kurul üye tam sayısının beşte dördü ile toplanır.

Askeri Yargıtay Başkanlar Kurulu; Başkan, ikinci Başkan ve daire başkanlarından kurulur.

af- Atanma

Askeri Yargıtay Başkanı, Başsavcısı, ikinci Başkanı ve daire başkanları Askeri Yargıtay üyeleri arasından rütbe ve kıdem sırasına göre atanırlar.

Boşalan yerlere atanma en geç bir ay içinde yapılır.

Askeri Yargıtay Başkanı, Başsavcısı, ikinci başkanı ve daire başkanları ile Askeri Yargıtay üyeliğine seçilen askeri hakimlerin atanmaları, Genelkurmay Başkanlığının teklifi ve Milli Savunma Bakanı ve Başbakanın müşterek kararnamesi ile Cumhurbaşkanının onayına sunulur. Resmi Gazete ile yayınlanır.

Bunlar, ancak muvafakatleri alınmak ve üyelik hukukundan feragat etmek şartı ile başka bir göreve atanabilirler.

ag- Genel Görev ve Yetkileri

Askeri Yargıtayın genel görev ve yetkileri şunlardır;

- Askeri mahkemelerden verilen ve kesin olmayan hüküm ve kararları son yargı yeri olarak inceleyip karara bağlamak,
- Askeri yargıda kanun hükümlerinin ve hukuk kurallarının uygulanmasında birliği sağlamak, gerektiğinde kurulları arasında beliren içtihat uyumsuzluklarını birleştirmek,
- Askeri Yargıtay Başkanının, Başsavcısının , İkinci Başkanının , daire başkanlarının ve üyelerinin askeri yargıya tabi şahsi suçlarına ilişkin ceza davalarına ve kamu davasıyla birlikte bu suçlardan doğan istirdat ve tazminat davalarına ilk ve son yargı yeri olarak bakmak.

aga- Dairelerin Görevleri

Dairelerin görevleri şunlardır:

- Başkan tarafından daireye gönderilen dava dosyalarını inceleyip karara bağlamak,
- İncelediği davaları hükme bağlayan askeri hakim ve yardımcılar hakkında not vermek,

- Kanunun ön gördüğü hallerde ilk derece mahkemesi olarak hüküm vermek (45).

agb- Daireler Kurulunun Görevleri

Daireler kurulunun görevleri şunlardır:

- Askeri mahkemelerden verilen direnme kararları ile Askeri Yargıtay Dairelerinden çıkan kararlara karşı Başsavcılıkça yapılan itirazları inceleyip karara bağlamak(46),

- İncelediği davaları hükme bağlayan askeri hakim ve yardımcılar hakkında not vermek,

- İlk derece mahkemesi olarak Askeri Yargıtay dairelerince verilmiş bulunan kararların temyiz yoluyla incelenmesini yapmak (47).

agc- Genel Kurulun Görevleri

Genel kurulun görevleri şunlardır:

- Askeri Yargıtay da boşalan üyelikler için yapılacak seçimin zamanını ve seçilecek üye sayısını tespit etmek,

- Askeri Yargıtay üye adaylarını seçmek,

- Anayasa Mahkemesine, Askeri Yargıtaydan gösterilecek üye adaylarını özel kanuna göre seçmek ,

- Üye mevcudunun üçte birinin teklifi üzerine yetersizliğe karar vermek,

(45) 1600 Sayılı Kanun , m.20.

(46) 1600 Sayılı Kanun , m.7.

(47) 1600 Sayılı Kanun , m.23.

- Askeri Yargıtayın kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 149ncu maddesine göre Anayasa Mahkemesinde iptal davası açılmasına karar vermek,

- Askeri Yargıtayın çalışma esasları ile ilgili iç tüzüğü yapmak ve değiştirmek,

- Bu kanun ve diğer kanunlarla verilen görevleri yapmak.

ah- Yargılama Usulü

Askeri Yargıtay daireleri ile diğer kurullarında ve Başsavcılığında, Askeri Yargıtay Kanunu ile Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve yargılama usulü kanununda ve diğer konularda belirtilen yargılama usülleri uygulanır.

aha- Toplantı Yeterliği ve Oy Yeterliği

Askeri Yargıtay daireleri ile diğer kurulları oylamaya katılacakların hepsinin hazır bulunması veya kanunla belli edilen çoğunluğun meydana gelmesiyle toplanırlar.

Görüşmeler gizli olur, seçimler gizli oy ve açık sayım ile yapılır.

Askeri Yargıtay daireleri ile diğer kurullarda kararlar oy çokluğu ile verilir. Özel hükümler saklıdır.

Askeri Yargıtay Genel Kurulu ile Başkanlar Kurulunda ve Yüksek Disiplin Kurulunda oyların eşitliği halinde Başkanın katıldığı tarafın oyları çoğunluk oyu sayılır.

ahb- İçtihatları Birleştirme Kararları

Askeri Yargıtayın bir dairesi hukuki bir meseleden kendinin yerleşmiş bir içtihadından veya Daireler Kurulunun veya diğer bir dairenin yerleşmiş içtihadından ayrılmak isterse veya bir daire ile Daireler Kurulunun kararları

arasında aykırılık bulunursa, bu konudaki içtihatların birleştirilmesi Genel Kurulun içtihatları birleştirme toplantısında karara bağlanır.

Daireler Kurulu, kendisinin yerleşmiş bir içtihatından ayrılmak ister veya Daireler Kurulunun kararları arasında bir aykırılık bulunursa aynı şekilde işlem yapılır.

ahc- İçtihatların Birleştirilmesini İstemek

Askeri Yargıtay Başkanı doğrudan doğruya veya daire başkanları veya başsavcısının gerekçeli bir yazı ile başvurması üzerine içtihatların birleştirilmesini Genel Kuruldan ister.

Diğer merci ve kişilerin gerekçeye dayanan yazılı başvurmaları halinde Askeri Yargıtay Başkanı, içtihatları birleştirme yoluna gitmenin gerektirip gerektirmeyeceğinin tespiti için bu isteği kapsayan dilekçe veya yazıyı İçtihatları Birleştirme Kuruluna verir. İçtihatları Birleştirme Kurulunda, bu şekildeki başvuruların görüşülebilmesi için mevcut üye sayısının salt çoğunluğu ile karar verilmesi gereklidir.

İçtihatları birleştirme kararlarının değiştirilmesi veya kaldırılması hakkında da yukarıdaki hükümler uygulanır.

İçtihatları birleştirme kararları benzer olaylarda Askeri Yargıtay Daireler Kurulu ile daireleri ve askeri mahkemeler ile disiplin mahkemelerini bağlar.

Bu kararlar Resmi Gazetede yayınlanır.

ahç- Oyların Toplanması

Askeri Yargıtay dairelerinde ve Daireler Kurulunda oylar evvela sözcü üye ve bundan sonra en kıdemsiz üyeden başlanılmak üzere kıdem sırasına

göre toplanır. İctihatları Birleştirme Kurulunda ise oy kıdemsiz üyeden başlanılmak sureti ile kıdem sırasına göre verilir.

Başkan her iki durumda da oyunu en sonra kullanır.

b- Askeri Yüksek İdare Mahkemesi

“Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, akseri olmayan makamlarca tesis edilmiş olsa bile, asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmete ilişkin idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların yargı denetimini yapan ilk ve son derece mahkemesidir⁽⁴⁸⁾.Ancak, askerlik yükümlülüğünden doğan uyuşmazlıklarda ilgilinin asker kişi olması aranmaz”⁽⁴⁹⁾.

1982 Anayasasının 157nci maddesinin bu birinci fıkrasıyla, Askeri Yüksek İdare Mahkemesini anayasal bir kuruluş haline getirmiştir.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kuruluş gerekçesi ise aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin kurulması, kendi kanunlarına giren idari eylem ve işlemlerin özelliklerinden ileri gelmiştir. Askeri eylem ve işlemlerin askerlik hizmetlerinin karakterine göre yapılması gerekliliğindendir. Danıştay'ın yetki alanına giren idari işlemler, çoğu kez bir takdir yetkisine dayanılarak çözüme bağlanabilir. Askeri işlerde bu elastikiyet olmayabilir. Bu sebeple Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurulması zorunlu olmuştur ⁽⁵⁰⁾.

(48) A. Özer, a.g.e., s.595.

(49) 1982 Anayasası, m.157.

(50) A. Özer, a.g.e., s.595.

ba- Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin Tarihçesi

İdari Yargı ve aynı zamanda bir istişare organı olmak üzere 1868 tarihinde Şura-ı Devlet” adıyla kurulan Danıştay’ın 1878 tarihinde yargı yetkisinin tamamen kaldırıldığı söylenmekte ve esasen bu tarihe kadar ne gibi kararlar verdiği de bilinmemektedir. Yargı mercii olarak Danıştay tam anlamıyla 1925 tarihinde ve 669 sayılı kanunla yine Şura-ı Devlet adıyla kurulmuş bir Cumhuriyet kuruluşudur (51). Bu kanunun 20 aralık 1925 tarihinde yürürlüğe girmiş “İdari Muamelat ve Mukarrerattan Dolayı Hukuku Muhtel Olanlar tarafından ikame olunan davalarda” ilk ve son derece mahkemesi olarak yetkili ve görevli kılınmıştır. Danıştay’ın kurulmasıyla birlikte idari rejimi kabul etmiş olan ülkemizde, bu tekamül seyrine göre idari davaların ancak 1926 tarihinden itibaren açılmış olabileceğini kabul etmek lazım gelir. Danıştay’ın mevzuat gereği idari uyuşmazlıktan dolayı geniş yetkileri yargısal denetime alışık bulunmayan idari otoritenin ve yasama organının rahatlıkla benimsemesi düşünülemezdi. Bu konuyla ilgili o dönemde açılan davalarda özellikle Genelkurmay’ dan istenilen sicil belgeleri diğer kayıtlarla ilgili olarak sorunlar çıkmıştır.

Danıştay’da görülerek karara bağlanması sakıncalı bulunan subay ve askeri memurların terfi, yer değiştirme, atama, emeklilik hakkındaki şikayetlerini incelemek üzere ilk defa 18.06.1934 gün ve 2515 sayılı kanunla “Zat işlerinin son Tetkik Mercii “ adıyla bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon,

(51) Mustafa Şahin, “Askeri İdari Yargının Tarihçesi”, Slh. Kuv. Der. Ankara

Genelkurmay Başkanının veya onun tensib edeceği bir zatın başkanlığında olmak ve asli göreviyle ilişkisi baki kalmak üzere, ikisi Genelkurmay, ikiside Milli Savunma Bakanlığı daire başkanlığından teşekkül etmekte idi. Askeri şahısların Danıştay da dava açmaları disiplin bakışı açısından askeri esaslara uygun düşmediğinden şahıs işlerini son tetkik merciinin kararlarına karşı, T.B.M.M. ne müracaat edilmesinde yani itirazen tetkik olunmasında bir sakınca görülmemiştir. Bu başvuru şeklinin meşru kabul edilmesi herhalde 1924 Anayasasının “Başkumandanlık Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyet ve maneviyesinde mündemiştir.” diyen 40ncı maddesinden kaynaklanmaktadır. Bu sistem, idari yargı denetimi yerine Bakan-Hakim teorisine dönüşüp ve çok gerilere gidişin bir ifadesidir. O tarihte gelişmiş olarak kabul edilebilecek sistem terk edilerek daha ilkel olan Bakan - Hakim sistemine dönmüştür. Askeri hizmete ilişkin idari işlemlerin yargısal denetimi, askeri disipline aykırı görülürken siyasetten tamamen uzak kalması icab eden Silahlı Kuvvetler mensuplarının siyasi bir kuruluş olan Türkiye Büyük Millet Meclisine müracaata zorlanmış olmaları, yargısal denetimin yerine siyasi bir denetimin ikame edilmiş olmasının sakıncaları derhal görüldü. Askeri işlem ve eylemlerden dolayı askerlerin Askeri Yargıtay nezdinde hak aramaları 3410 sayılı kanun ile sağlanarak 2515 sayılı kanun yürürlükten kaldırıldı. Fakat bu kez de Anayasanın 51nci maddesinde ön görülen idari uyuşmazlıklara bakacak olan normal ve tabi mahkeme olan Danıştay yerine Askeri Yargıtay’ın kabul edilmiş olması daha önceki hatayı devam ettirmiştir.

Nihayet 1924 tarihli ve 491 numaralı Teşkilatı Esasiye Kanununun 51nci maddesine göre, idari davalara bakmak esas itibariyle devlet şurasına tevdi

olduğundan bahisle, askerlerin zat işlemlerine müteallik davalarının da devlet şurasında görülmesini temin etmek gayesiyle 13.07.1953 tarih ve 6148 sayılı kanun çıkarılmış ve bu davalar Danıştayda açılmaya başlanmıştır.

En son, Silahlı Kuvvetlerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargısal denetiminin Danıştay'a verilmiş olması, umulan faydayı sağlamamış, mülki idarenin ve hiyerarşinin dışında, bağımsız, üstün ve güçlü otoritesi; mertebeler içindeki bağlantıların hukuki durum ve yükümlülükleri, astlık, üstlük, amirlik, madunluk gibi tabii oldukları sert yaptırımlar askeri gerekler paraleline değil de idare hukukunun genel kural ve kuramları içinde ele alınmış ve Silahlı Kuvvetlerin yapısına ve ruhuna ters düşen bir uygulama yoluna girilmiştir. Bu uygulamaya daha fazla tehammül edilemeyeceği anlaşıncı, 1961 Anayasasında 1488 sayılı kanunla değişiklik yapılarak 140ncı maddesine, "Asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetimi Askeri Yüksek İdare Mahkemesince yapılır. Kuruluşu, işleyişi yargılama usulleri başkan ve üyelerin nitelikleri ile atanmaları, disiplin ve özlük işleri ; hakimlik teminatı ve askerlik hizmetlerinin gereklerine göre kanunla düzenlenir" hükmü eklenmiştir. 04.07.1972 tarih ve 1602 sayılı Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla üç daire halinde kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesi 25.12.1981 tarihinde kabul edilen 2568 sayılı kanun ile daire sayısı üçten ikiye indirilmiştir.

Askeri Yüksek idare Mahkemesinin kuruluşu, bazı hukukcular tarafından idari yargı bütünlüğü bozulduğu iddiası ile Anayasa tenkit edilmiş ise de ; milli bünyeye uygunluğunu takdir eden yasa koyucu 18.10.1982 tarih ve 2709 sayılı

Anayasamızın 157nci maddesiyle yetki ve görev alanını biraz daha genişletmek suretiyle Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin varlığını muhafaza etmiştir.

Bize göre tenkit edilmesi gereken en önemli husus hakim sınıfından olmayan üyelerin varlığı ve mahkeme üyelerinin özlük haklarının idarenin elinde olmasıdır. Bunun doğal sonucu olarak da bazı kararların hukukilikten ziyade idarenin isteği doğrultusunda olduğu görülmektedir.

bb- Kuruluş

Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile görevlendirilmiş bağımsız bir yüksek mahkemedir (52).

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin teşkilatı Milli Savunma Bakanlığı Kuruluş ve kadrolarında gösterilir.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin personeli; Başkan,İkinci Başkan, Başsavcı, Daire Başkanları ve üyeleri ile Askeri Yüksek İdare Mahkeme hakimlerinden oluşur.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin Organları; Daireler, Daireler Kurulu, Başkanlar Kurulu, Yüksek Disiplin Kurulu ve Genel Kuruldan meydana gelir.

bc- Üyelerin Nitelikleri, Seçimleri ve Atanmaları

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin üyeleri;

- iki yılını doldurmuş kurmay yarbaylarla albay rütbesinde üç yılını doldurmamış kurmay subaylar

(52) 1982 Anayasası, m.138,157.

- En az yarbay rütbesinde birinci sınıf askeri hakimler (53).

Arasından seçilir.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin askeri hakim sınıfından olan üyeleri, bu sınıftan olan başkan ve üyeler tam sayısının salt çoğunluğu ile her boş yer için gösterilecek üç aday arasından,

Hakim sınıfından olmayan üyeleri, Genelkurmay Başkanlığınca her boş yer için gösterilecek üç aday arasından,

Devlet Başkanınca secilir (54),

Seçilenler arasından rütbe ve kıdem sırasına göre Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Başkanlığına, Başsavcılığına, daire başkanlıklarına ve üyeliklere, Milli Savunma Bakanı ve Başbakanın imzalayacağı , Devlet Başkanının onaylayacağı Kararname ile atama yapılır. Atamalar Resmi Gazete’de yayımlanır.

Başkan, Başsavcı ile daire başkanlarının askeri hakim sınıfından olması şarttır.

Askeri Hakim sınıfından olmayan üyelerin görev süresi en fazla dört yıldır.

(53) 357 Sayılı Askeri Hakimler Kanunu , m.15.

(54) 1982 Anayasası, m.104/c, 157/2.

bç- Daireler

Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, iki daireden oluşur. İş hacmine göre Genel kurulun teklifi ve Genelkurmay Başkanlığının uygun görmesi üzerine, Milli Savunma Bakanlığınca daire sayısı üçe yükseltilebileceği gibi, aynı usulle ikiye de indirilebilir.

Her daire, bir başkan ile altı üyeden kurulur. Üyelerden dördü askeri hakim, ikisi kurmay subaydır.

Dairelerde çoğunluk askeri hakim sınıfından olmak üzere görüşme sayısı beştir. Kararlar oy çokluğu ile verilir (55).

bd- Daireler Kurulu

Daireler Kurulu, Başkanın yönetiminde daire başkanları ile her dairenin kendi üyeleri arasından bir yıl süre için seçeceği biri askeri hakim, biri de bu sınıftan olmayan üyelerden oluşur.

Başkan ve üyelerden birinin özürü halinde, kendi daire ve statüsünde olan en kıdemli üye kurula katılır.

Kurulda kararlar oy çokluğu ile verilir.

be- Başkanlar Kurulu

Başkanlar Kurulu; Başkan , daire başkanları ve her dairenin en kıdemli birer üyesinden oluşur.

Başkan ve üyelerin özürü halinde aynı daireden en kıdemli üye kurula katılır.

(55) 1 602 Sayılı Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu, m.14.

Başsavcılığı ilgilendiren konular ile kurulca lüzum görülen diğer işlerin görüşülmesinde Başsavcı toplantılara katılır ve oy kullanır.

Kararlar oy çokluğu ile verilir. Kurul üye sayısının çift olması halinde kıdemsiz üye oylamaya katılamaz

bf- Genel Kurul

Genel Kurul; Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Başkanı, İkinci Başkanı, Başsavcı, Daire Başkanları ve üyelerin tamamından kurulur.

Bu kanunun 32 ve 33ncü maddesi gereğince yapılan toplantılara hakkında soruşturma açılma isteminde bulunan üye katılamaz.

Genel Kurul üye tam sayısının beşte dördü ile toplanır.

Kararlar oy çokluğu ile verilir. Oylarda eşitlik halinde Başkanın bulunduğu tarafın oyu geçerli sayılır.

Kurulun yazı işlerini Genel Sekreter yürütür (56).

bg- Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin ve Organlarının Görevleri

bga- Mahkemenin Görevleri

Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Türk Milleti adına ; askeri olmayan makamlarca tesis edilmiş olsa bile, asker kişileri ilgilendiren ve askeri hizmete ilişkin idari işlem ve eylemlerden doğan uyuşmazlıkların ilk ve son derece mahkemesi olarak yargı denetimini ve diğer kanunlarda gösterilen görevleri yapar. Ancak , askerlik yükümlülüğünden doğan uyuşmazlıklarda; ilgilinin asker

(56) 1602 Sayılı Kanun , m.19.

kişi olması şartı aranmaz (57).

Bu Kanunun uygulanmasında asker kişiden maksat ; Türk Silahlı Kuvvetlerinde görevli bulunan veya hizmetten ayrılmış olan subay, askeri memur, astsubay, askeri öğrenci, uzman çavuş, uzman jandarma çavuş, erbaş ve erler ile sivil memurlardır.

bgb- İdari Davalar ve Yargı Yetkisinin Sınırı

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin görev alanına giren idarenin işlem ve eylemlerinin, yetki, sebep, şekil, konu ve maksat yönlerinden biri ile hukuka aykırı olduklarından bahisle menfaatleri ihlal edilenler tarafından açılacak iptal davaları, aynı idari işlem ve eylemlerin haklarını ihlal etmesi halinde açılacak tam yargı davaları, doğrudan doğruya ve kesin olarak Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde çözümlenir ve karara bağlanır.

İdari yargı yetkisi, idari işlem ve eylemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlıdır. Yerindelik denetimi yapılamaz. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak tarzda kullanılamaz ve idari eylem ve işlem niteliğinde veya idarenin takdir yetkisini kaldırarak biçimde yargı kararı verilemez (58).

Devlet Başkanının , Yüksek Askeri Şuranın tasarrufları ve Sıkıyönetim komutanlarının 1402 sayılı Kanunda yazılı tasarrufları ile, disiplin suç ve tecavüzlerinden ötürü disiplin amirlerince verilen cezalar yargı denetimi dışındadır.

(57) 1602 Sayılı Kanun , m.20.

(58) 1982 Anayasası , m.125/4.

bgc- Birinci Dairenin Görevleri

Birinci daire, atanma, yer değiştirme, nasıp, sicil, kademe ilerlemesi, terfi, emeklilik, maluliyet, aylık ve yolluklara ilişkin iptal ve tam yargı davalarını çözümler.

bgç- İkinci Dairenin Görevleri

İkinci Daire ; istifa hizmet yükümlülüğü, askeri akademiler, askeri öğrenci ve yedek subay işlemleri ile Birinci Dairenin görevi dışında kalan işlem ve eylemlerden doğan iptal ve tam yargı davalarını çözümler.

bgd- Hizmet ve Şahsi Kusurun Birleşmesi

Kişiler askeri görevlerle ilgili olarak uğradıkları zararlardan ötürü, bu görevleri yerine getiren personel aleyhine değil, sadece bu mahkemede ilgili kurum aleyhine tazminat davası açabilirler. Kurumun genel hükümlere göre sorumlu personele rücu hakkı saklıdır.

bge- Daireler Kurulunun Görevleri

Daireler Kurulu asker kişilerle ilgili aşağıda yazılı uyuşmazlıklara ve davalara bakar.

- Birden fazla dairenin görevine taalluk eden davalar ;
- Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin daireleri arasında çıkan görev ve yetki uyuşmazlıkları ;
- Bakanlar Kurulu kararlarına karşı açılan davalar;
- Danıştaydan alınan düşünceler üzerine uygulanan eylem ve işlemler hakkında açılan davalar ;

- Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Başkanının veya Başsavcısının yahut dairelerin velihatibe taalluk eden hususlarda Daireler Kurulunda görüşülmesini uygun gördükleri davalar,

- Yukarıdaki maddede yazılı olan yetkinin Başkan tarafından kullanılması, davanın açılması sırasında; Başsavcı tarafından kullanılması , esas hakkında düşünce verilmeden önce olur.

Bu yetkinin Başsavcı tarafından kullanılması halinde, dava dosyası, ilgili dairece ayrıca bir karar verilmesine mahal kalmaksızın Daireler Kuruluna tevdi olunur.

bh- Yargılama Usulleri

bha- Mecburu İdari Müracaat

Askeri kişilerin özlük işleri konusunda kesin karar almaya yetkili olmayan makamlarca tesis edilmiş idari işlemlerin kaldırılması, değiştirilmesi veya yeni bir işlem yapılması idari dava açmak için belli olan süre içinde , mertebeler yoluyla ve bağlılığına göre yetkili üst makamlardan istenmedikce Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde iptal davası açılmaz.

Bu takdirde yetkili makamlarca müracaat tarihinden itibaren nihayet altmış gün içinde cevap verilmez ise istek reddedilmiş sayılır.

İsteğin reddi üzerine veya yazılı bildirim tarihinden itibaren dava açma süresi işlemeye başlar. Müracaatçıya kayıt tarihi ve sayısını gösterir imzalı ve mühürlü, pulsuz bir alındı kağıdı verilir.

bhb- İhtiyari Müracaat ve İdari Makamların Sükutu

-İhtiyari Müracaat;

Kesin işlem yapmaya yetkili makamlarca tesis edilen idari işlemleri geri alınması, kaldırılması , değiştirilmesi veya yeni bir işlem yapılması ; üst makamdan, yoksa işlemi yapmış olan makamdan idari dava açmak için belli olan süre içinde istenebilir. Bu müracaat işlemeye başlamış olan dava açma süresini durdurur.

Altmış gün içinde cevap verilmez ise, istek reddedilmiş sayılır.

İsteğin reddi üzerine dava açma süresi başlar ve müracaat tarihine kadar geçmiş olan süre de hesaba katılır.

-İdari makamların sükutu;

İlgililer, hakkında idari davaya konu olabilecek bir eylem ve işlemin yapılması için idari makamlara başvurabilirler. Bu halde yetkili makamlar en çok altmış gün içinde bir cevap verirler.

Bu süre içinde cevap verilmez ise istek reddedilmiş sayılır.İlgililer altmış gün bitiminden itibaren idari dava açma süresi içinde , Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde dava açabilirler. Dava açılmayan haller ile davanın altmış günlük süre geçtikten sonra açılması sebebiyle dilekcenin reddi halinde, altmış günlük sürenin bitiminden sonra cevap verilirse, bunun tebliğinden itibaren dava açma süresi yeniden işlemeye başlar.

Müracaatçıya kayıt tarihi ve sayısını gösterir imzalı ve mühürlü pulsuz bir alındı kağıdı verilir.

bı- Davaların Açılması

Askeri kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlere ilişkin idari davalar, Askeri İdare Yüksek Mahkemesi Başkanlığına hitaben yazılmış dilekçeler ile açılır. Dilekçeler, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Başkanlığına verilir⁽⁵⁹⁾.

Dilekçelerde;

- Tarafların ad ve soyadları ile sınıf ve rütbeleri, duhulü, nasbı , adresleri ve unvanları ;

- Davanın konusu ve sebepleri ile dayandığı sebepler;

- Davaya konu olan idari eylem ve işlemin yazılı bildirim tarihi;

- Tazminat davalarında uyuşmazlık konusu miktar gösterilir.

Dilekçeler ile bunlara ekli evrakın örneklerin karşı taraf sayısından bir fazla olur.

bıa- Dava Dilekçelerinin Verilebileceği Yerler

Dilekçeler ile savunmalar ve davalara ilişkin her türlü evrak, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Başkanlığına gönderilmek üzere en yakın amirlere bölge ve idare mahkemesi başkanlıklarına, bölge ve idare mahkemesi bulunmayan yerlerde asliye hukuk amirliklerine , yabancı memleketlerde Türk konsolosluklarına verilebilir.

(59) 1602 Sayılı Kanun m. 36.

b1b- Dilekçelere Yapılacak İşlem

Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Başkanlığına veya bir önceki konuda yazılı yerlere verilen dilekçelerin harç ile posta ücretleri alındıktan sonra defter kayıtları derhal yapılır ve kayıt tarihi ve sayısı dilekçenin üzerine yazılır. Dava bu kaydın yapıldığı tarihte yapılmış sayılır.

Davacılara, kayıt tarihi ve sayısını gösterir imzalı ve mühürlü pulsuz bir alındı kağıdı verilir.

Bir önceki konuda yazılı yerlere verilen dilekçeler, en geç üç gün içinde Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Başkanlığına taahhütlü olarak gönderilir. Bu yerlerde harç pulları bulunmadığı takdirde bunlara karşılık alınan paraların miktarı ve alındı kağıdının tarihi ve sayısı dilekçelere yazılır.

b1c- Dava Açma Süresi

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde dava açma süresi , her çeşit işlemlerde yazılı bildirim tarihinden itibaren kanunlarda ayrı süre gösterilmeyen hallerde altmış gündür. Adresleri belli olmayanlara özel kanunlardaki hükümlere göre ilan yolu ile bildirim yapılan hallerde, özel kanunda aksine hüküm bulunmadıkça süre son ilan tarihinden itibaren onbeş gün sonra başlar.

Kanuna göre ilanı gereken düzenleyici ve genel tasarruflara karşı, ilan tarihini izleyen günden itibaren altmış gün içinde dava açılabilir. Ancak bu tasarrufların kendilerine uygulanması üzerine, ilgililer düzenleyici tasarruf veya uygulanan işlem yahut her ikisi aleyhine birden dava açmakta muhtardır.İlgililer ayrıca ; düzenleyici tasarrufun kaldırılması, değiştirilmesi veya yeni bir düzenleme yapılmasını uygulamadan itibaren altmış gün içinde

idareden isteyebilirler. Bu isteklerinin reddi veya altmış gün içinde cevap verilmemesi halinde altmış günün bitiminden itibaren isteklerinin yerine getirilmemesi yolundaki işleme karşı altmış gün içinde dava açabilirler. Düzenleyici tasarrufun kaldırılmaması, değiştirilmemesi veya dava yolu ile iptal edilmemiş olması bu tasarrufa dayalı işlemin iptaline engel olmaz.

bıç- Görevli Olmayan Yerlere Başvurma

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin görevine giren uyuşmazlıklarda askeri, idari ve adli yargı mercilerine açılan davaların görev noktasından reddi halinde, bu husustaki kararların ve bunlara karşı kanun yolları varsa, süresi içinde olmak şartı ile, bu yollara başvurulması üzerine verilen kararların tebliği tarihinden itibaren otuz gün içinde Askeri Yüksek İdare Mahkemesine dava açılabilir. Bu mercilere başvurma tarihi, Askeri Yüksek İdare Mahkemesine müracaat tarihi olarak kabul edilir.

Adli, idari, askeri yargı yerlerine dava açılmış olması ve bu yargı yerlerinin görevsizlik kararının kesinleşmesinden sonra birinci fıkrada yazılı otuz günlük sürenin geçirilmiş bulunması , bu kanunda ön görülen süreler içinde Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde açılmış olan davanın süreden reddine sebep olmaz.

bi- İptal ve Tam Yargı Davaları

İlgililer, haklarını ihlal eden bir idari işlem dolayısıyla Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde , doğrudan doğruya tam yargı davası veya iptal ve tam yargı davalarını birlikte açabilecekleri gibi, ilk önce iptal davası açarak bu davanın karara bağlanması üzerine bu husustaki kararın veya kanun yollarına başvurulması hali ve verilecek kararın tebliği veya bir işlemin icrası sebebi ile,

doğın zararlarından dolayı icra tarihinden itibaren altmış gün içinde tam yargı davası açabilirler.

Bu halde de ilgililerin, kesin işlem yapmaya yetkili makamlarca tesis edilen idari işlemlerin geri alınması , kaldırılması, değıştirilmesi veya yeni bir işlem yapılmasını talep hakları saklıdır (60).

bj- Doğrudan Doğruya Tam Yargı Davası Açılması

İdari eylemlerden hakları ihlal edilmiş olanların Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde dava açmadan önce , bu eylemlerin yazılı bildirimi üzerine veya başka suretle öğrendikleri tarihten itibaren , bir yıl ve herhalde eylem tarihinden itibaren beş yıl içinde yetkili makama başvurarak hakların yerine getirilmesini istemeleri lazımdır. Bu isteklerin kısmen veya tamamen reddi , halinde bu konudaki işlemin tebliğı tarihinden ve altmış gün içinde cevap verilmediğı takdirde bu sürenin bittiğı tarihten itibaren altmış gün içinde tam yargı davası açabilirler.

Görevli olmayan adli yargı mercilerine açılan tam yargı davasının görevden reddi halinde sonradan Askeri Yüksek İdare Mahkemesine açılan davalarda , birinci fıkrada ön görülen idareye başvurma şartı aranmaz.

bk- Temligat ve Cevap Verme

Dava dilekçelerinin ve eklerinin birer örneğı, dava edilen tarafa ve bu tarafın vereceğı savunma, davacıya tebliğ olunur.

(60) 1602 Sayılı Kanun , m.42.

Davacının ikinci dilekçesi, dava edilen tarafa ve tarafın vereceği ikinci savunma da davacıya tebliğ edilir. Buna karşı davacı cevap veremez. Ancak bu savunmada davacının cevaplandırılmasını gerektiren hususlar bulunduğu , işin görüşülmesi sırasında anlaşılırsa, davacıya bunun için bir mühlet verilir.

Taraflar yapılacak tebliğlere karşı, tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içerisinde cevap verebilirler. Bu süre ancak haklı sebeplerin bulunması halinde, taraflardan birinin isteği üzerine, görevli daire veya Daireler Kurulu kararı ile otuz günü geçmemek ve bir defaya mahsus olmak üzere uzatılabilir.sürenin geçmesinden sonra yapılan uzatma talepleri kabul edilmez.

Taraflar sürenin geçmesinden sonra verecekleri savunmalara veya ikinci dilekcelere dayanarak hak idda edemezler (61).

bl- Duruşma ve Duruşmaya İlişkin Esaslar

Daireler ve Daireler Kurulunda inceleme , evrak üzerinde yapılır.

İptal davalarında ve miktarı ikiyüzbin lirayı aşan tam yargı davalarında taraflardan birinin isteği üzerine duruşma yapılır.

Duruşma dava dilekçesi ve cevap layihalarında istenebilir.

Daireler ve Daireler Kurulu yukarıdaki kayıtlara bağlı olmaksızın duruşma yapılmasına kendiliğinden de karar verebilir.

Davetiyeler , duruşma gününden en az otuz gün önce taraflara gönderilir.

Duruşmalar açık olarak yapılır.

(61) **Metin Günay, İdari Yargı Mevzuatı ve İlgili Mevzuat** , Ankara 1984, s.141.

Genel ahlakın veya kamu güvenliğinin kesin olarak gerekli kıldığı hallerde , görevli Daire ve daireler kurulu kararı ile duruşmanın bir kısmı veya tamamı gizli olarak yapılır.

Duruşmalarda , ancak tarafların dilekçe ve savunmalarında ileri sürdükleri sebep ve deliller tartışılır.

Duruşmalarda taraflara ikişer defa söz verilir. Taraflardan yalnız biri gelirse onun açıklamaları dinlenir. Hiçbiri gelmezse duruşma açılmaz, inceleme evrak üzerinde yapılır.

Duruşmalarda savcının bulunması şarttır. Taraflar dinlendikten sonra Başsavcı düşüncesini bildirir. Bundan sonra taraflara son olarak ne diyecekleri sorulur ve duruşmaya son verilir.

Duruşmaları, duruşmaya katılan en kıdemli askeri hakim yürütür.

Duruşmanın inzibatını sağlamak Başkana aittir (62).

bm- Dosya Dışında İnceleme ve Dosya İncelemesi

Daireler ve Daireler Kurulu, bakmakta oldukları davalara ait her çeşit incelemeleri kendiliklerinden yapabilecekleri gibi, tayin edecekleri süre içinde, lüzum gördükleri evrakın gönderilmesini ve her türlü bilgilerin verilmesini taraflardan ve ilgili diğer yerlerden isteyebilirler. Bu husustaki kararların , ilgililerce , süresi içinde yerine getirilmesi mecburidir. Haklı sebeblerin bulunması halinde bu süre , bir defaya mahsus olmak üzere uzatılabilir (63).

(62) M. Günday, a.g.e., s.142.

(63) 1602 Sayılı Kanun , m.52/1.

Taraflardan biri ara kararın icaplarını yerine getirmedeği takdirde, bunun verilecek karar üzerindeki etkisi, görevli daire veya kurulca önceden takdir edilir, ara kararında bu husus ayrıca belirtilir.

Ancak, istenen bilgi ve belgeler Türkiye Cumhuriyetinin güvenliğine ve yüksek menfaatlerine veya Türkiye Cumhuriyeti güvenliği ve yüksek menfaatleri ile birlikte yabancı devletlere de ilişkin ise, Başbakan , Genelkurmay Başkanı veya ilgili Bakan gerekcesini bildirmek sureti ile söz konusu bilgi ve belgeleri vermeyebilir (64).

Şu kadar ki , görevli daire veya kurul veya Başsavcı tarafından getirilen veya idarece gönderilen her türlü belge ve dosyalarla reddi hakim istemi üzerine, reddedilen hakim tarafından bu hususta verilen cevap , taraf ve vekillerine incelettirilemez.

Dilekçeler ve savunmalarla birlikte verilmeyen müsbet evrak ve belgeler, bunların vaktinde ibraz edilmelerine imkan bulunmadığına, Daire veya Daireler kurulunca kanaat getirilirse, kabul ve diğer tarafa tebliğ edilir. Bu evrak ve belgeler duruşmada ibraz edilir ve diğer taraf , cevabını hemen verebileceğini beyan eder veya cevap vermeye lüzum görmezse ayrıca tebliğ yapılmaz (65).

Daireler ile Daireler Kurulunda üye raportörün açıklamaları dinlendikten ve Başsavcının yazılı düşüncesi okunduktan sonra, işin görüşülmesine geçilir.

(64) 1602 Sayılı Kanun , m.52/1.

(65) M. Günday, a.g.e., s.144.

Konuların aydınlığında daire veya kurul karar verince, meseleler sırası ile oya konulur ve karara bağlanır. Oylar en kıdemsiz üyeden başlamak üzere sıra ile toplanır.

Göreve ve yargılama usullerine ilişkin meselelerde azlıkta kalanlar, işin esası hakkında oylarını kullanırlar. Azlıkta kalanlar ve muhalefet sebepleri, kararların altına yazılır (66).

bn- Delillerin Tespiti

Taraflar, dava açtıktan sonra bu davalara ilişkin delillerin tespiti için Askeri Yüksek İdare Mahkemesinden isteyebilirler.

Görevli daire ve Daireler Kurulu, isteği uygun gördüğü takdirde, üyelerden birini bu işle görevlendirebileceği gibi, tespitin mahalli ,adli, idari veya askeri yargı mercilerine yaptırılmasına da karar verebilir.

Delillerin tespiti istekleri, ivedilikle karara bağlanır.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde görüşülmekte olan bir dava sebebi ile idari işlemin dayanağını teşkil eden tüzüğün ilgili hükümlerinin kanuna aykırılığı görülür veya taraflardan birinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasının ciddiliği kanısına varılırsa mahkeme;

- Dava sebebi ile uygulanacak tüzük hükümlerini kanuna aykırı görürse bu yoldaki gerekçeli kararı veya ,

- Taraflardan birinin ileri sürdüğü aykırılık iddiasının ciddi olduğu kanısına varırsa, tarafların bu konudaki iddia ve savunmalarını ve kendisini bu kanıya

(66) 1602 Sayılı Kanun , m.54

götüren görüşünü açıklayan kararı,

Dosya muhtevasını mahkemece bu konu ile ilgili görülen tastikli sureti ile birlikte Danıştay Başkanlığına gönderir. Danıştay Dava Daireleri Kurulunun bu konuda vereceği karar kadar davayı geri bırakır.

Danıştay işin kendisine gelişinden itibaren nihayet doksan gün içinde kararını verir.

Bu süre zarfında karar verilmez ise, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kendi kanısına göre iddiayı çözümleyerek davayı yürütür.

Ancak Danıştay'ın esas hakkındaki karar verilinceye kadar gelirse, buna uyulması zorunludur⁽⁶⁷⁾.

bo- Yürütmenin Durdurulması

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde İdari dava açılması ve kanun yollarına başvurulması itiraz olunan idari işlemlerin veya yargı kararlarının yürütülmesini durdurmaz.

Şu kadar ki idari işlemin uygulanması halinde telafisi güç veya imkansız zararların doğması ve idari işlemin açıkca hukuka aykırı olması şartlarının birlikte gerçekleşmesi durumunda, gerekçe göstererek yürütmenin durdurulmasına karar verilebilir.

Savaş halinde yürütmenin durdurulması kararı verilemez.

Sıkıyönetim halinde, sıkıyönetim ilan edilen bölgelerden alınan veya bu bölgelere naklen atanmaları yapılan personele ilişkin olarak açılan iptal davalarında yürütmeyi durdurma kararı verilemez.

(67) 1602 Sayılı Kanun m.58.

Olağanüstü haller sebebi ile alınan tedbirlerin uygulanmasında görevlendirilen kamu personelinin naklen atanmalarına ilişkin iptal davalarında yürütmeyi durdurma kararı verilemez.

Yürütmeyi durdurma kararı verilen dosyalar öncelikle incelenir.

Tarafların isteği üzerine doksan günün sonunda yürütmenin durdurulmasına yeniden karar verilmezse, durdurma kararı kendiliğinden ortadan kalkar; yürütmenin durdurulmasına karar verilen dava dosyaları, tekemmül etmelerinden itibaren otuz gün içinde karara bağlanmazsa , yürütmenin durdurulması kararı kendiliğinden hükümsüz kalır.

Yürütmenin durdurulması kararları teminat karşılığında verilir, ancak durumun gereklerine göre teminat aranmayabilir.

Taraflar arasında teminata ilişkin konularda çıkan anlaşmazlıklar, yürütmenin durdurulmasına karar veren daire veya kurulca çözümlenir.

İdare ile adli yardımdan faydalanan kimselerden teminat alınmaz.

bö- Kararlar ve Sonuçları

Daireler ve Daireler Kurulu kararları kesin olup, kesin hükmün bütün hukuki sonuçlarını hasıl eder. Bu kararlar aleyhine, ancak bu kanunda yazılı kanun yollarına başvurulabilir.

Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin esasa ve yürütmenin durdurulmasına ilişkin kararların icaplarına göre idare, altmış gün içinde işlem tesis etmeye veya eylemde bulunmaya mecburdur.

Mahkeme ilamlarının icaplarına göre eylem ve işlem tesis etmeyen idare aleyhine Askeri Yüksek İdare Mahkemesinde tam yargı davası açılabilir.

Tam yargı davaları hakkındaki kararlar, genel hükümler dairesinde infaz ve icra olunur.

bp- Kanun Yolları

bpa- Yargılamanın İadesi

Daireler ile Daireler kurulunda verilen kararlar hakkında, aşağıda yazılı sebeplerden dolayısıyla yargılamanın iadesi istenebilir⁽⁶⁸⁾.

- Zorlayıcı sebepler dolayısıyla veya lehine karar verilen tarafın eyleminden doğan bir sebeble, elde edilemeyen bir belgenin kararın verilmesinden sonra ele geçirilmiş olması;

- Karara esas olarak alınan belgenin sahteliğine hükmedilmiş veya sahte olduğu , mahkeme veya resmi bir makam huzurunda ikrar olunmuş veya sahtelik hakkındaki hüküm karardan evvel verilmiş olup ta yargılamanın iadesini isteyen kimsenin , karar zamanında bundan haberi bulunmamış olması ;

- Karara esas olarak alınan bir ilam hükmünün, kesin hüküm halini alan bir kararla bozularak ortadan kalkması; Bilirkişinin kasıtlı gerçeğe aykırı beyan ve ihbarda bulunduğu , hükümle tahakkuk etmesi;

- Lehine karar verilen tarafın , karara etkisi olan bir hile kullanmış olması ;

- Vekil veya kanuni temsilcisi olmayan kimseler huzuru ile davanın görülüp karara bağlanmış bulunmaması ;

- Çekilmeye mecbur olan başkan veya üyenin katılması ile karar verilmiş olması;

⁽⁶⁸⁾ 1602 Sayılı Kanun m.64.

-Tarafları ve sebebi aynı olan bir dava hakkında verilen karara aykırı, yeni bir karar verilmesine sebep olabilecek bir madde yokken , aynı Daire veya Daireler yahut Daireler Kurulu tarafından evvelki ilamın hükmüne aykırı bir karar verilmiş bulunması.

Muhakemenin iadesinde, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun süreye ait hükümleri benzetme yolu ile uygulanır (69).

bpb- Kararın Düzeltilmesi

Daireler ve Daireler Kurulundan verilen kararlar hakkında bir defaya mahsus olmak üzere , ilamın tebliği tarihinden itibaren onbeş gün içinde aşağıda yazılı sebebler dolayısıyla kararın düzeltilmesi istenebilir(70).

- Kararın esasına etkisi olan iddia ve itirazların kararda karşılanmamış olması,
- Bir ilamda birbirine aykırı hükümler bulunması;
- Kararın usul ve kanuna aykırı bulunması;

Kanunun 45nci maddesine göre verilen kararların düzeltilmesi işlemi kabul edilerek davaya yeniden bakılması ve esas hakkında karar verilmesi halinde de karar düzeltilmesi isteminde bulunabilir.

Daireler ile Daireler Kurulu , kararın düzeltilmesi dilekçesinde ileri sürülen sebeblerle bağlıdır.

bpc- Kanun Yollarına İlişkin Özel Hükümler

Yargılamanın iadesi ve kararın düzeltilmesi istekleri dilekçe ile yapılır.

(69) 1602 Sayılı Kanun , m.65.

(70) 1602 Sayılı Kanun , m.66.

Bu istekler esas kararı vermiş olan dairede veya Daireler Kurulunda karara bağlanır.

İsteğin ilişkin olduğu konu, diğer bir dairenin görevine girmiş ise karar bu dairece verilir.

Karşı tarafın savunması ve Başsavcının düşüncesi alındıktan sonra istekler incelenir ve kanunda yazılı sebepler varsa davaya yeniden bakılarak karar verilir.

Yargılamanın iadesi ve kararın düzeltilmesi istekleri kanunda yazılı sebeblere dayanmıyor ise, isteğin reddine karar verili ve Hukuk Usulu Muhakemeleri Kanununun bu husustaki hükümlerine göre para cezasına da hükmolunur.

Yargılamanın iadesi ve kararın düzeltilmesi isteklerinde duruşma yapılması , görevli daire veya Daireler Kurulunun kararına bağlıdır.

bpç- Tavzih ve Yanlışlıkların Düzeltilmesi

Daireler ve Daireler Kurulundan verilen kararlar müphem ise yahut birbirine aykırı hüküm fıkralarını taşıyorsa, taraflardan her biri kararın tavzihini veya aykırılığın kaldırılmasını isteyebilir.⁽⁷¹⁾

Tavzih dilekçeleri karşı taraf sayısından bir nüsha fazlası ile verilir.

Kararı vermiş olan daire veya Daireler Kurulu, işi inceler ve lüzum görürse dilekçenin bir nüshasını tayin edeceği süre içinde cevap vermek üzere diğer tarafa tebliğ eder. Cevap iki nüsha olarak verilir. Bunlardan birisi tavzih veya aykırılığın kaldırılmasını isteyen tarafa gönderilir.

(71) 1602 Sayılı Kanun m.69.

Görevli Daire veya Daireler Kurulunun bu husustaki kararı, taraflara tebliğ olunur.

Tavzih veya aykırılığın kaldırılması, kararın yerine getirilmesine kadar istenebilir (72).

İki tarafın adı ve soyadı ile sıfatı ve iddialarının sonucuna ilişkin yanlışlıklar ile hüküm fıkrasındaki hesap yanlışlıklarının düzeltilmesi de istenebilir.

Yukarıdaki maddenin son fıkrası dışında kalan hükümleri , bu istekler hakkında da uygulanır.

Yanlışlıkların düzeltilmesine karar verirse keyfiyet ilamın altına yazılır (73).

c- Yüksek Askeri Şura

ca- Kuruluş

Yüksek Askeri Şura 26 Temmuz 1972'de 1612 sayılı yasa ile kurulmuştur. 1612 sayılı yasa'nın birinci maddesinde; Barış zamanında görev yapmak üzere Başkent'te Yüksek Askeri Şura'nın kurulduğu, yer almaktadır.

Bu ibareden de anlaşılacağı gibi, savaş zamanında Yüksek Askeri Şura'nın görev ve yetkileri Yüksek Askeri Şura'da olmayıp Genelkurmay Başkanına geçmektedir (74).

(72) M. Günday, a.g.e., s.153.

(73) 1602 Sayılı Kanun , m.70.

(74) 1612 Sayılı Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş kanunu , m.1. :

H. KOCABEY, a.g.t., s.4. : Subay Sicil Yönetmeliği, m.41.

cb- Başkan ve Üyeler

Yüksek Askeri Şura'nın Başkan ve üyelerinin kimler olduğu 1612 sayılı kanunun 2nci maddesinde belirtilmiştir; Yüksek Askeri Şura üyeleri; Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı, Kuvvet Komutanları, Ordu Komutanları, Jandarma Genel Komutanı ile Silahlı Kuvvetler Kadrolarında bulunan ve Yüksek Askeri Şura üyeliğine atanan Orgeneral ve Oramirallerdir.

Yüksek Askeri Şura'nın Başkanı Başbakandır. Başbakan bulunmadığında Genelkurmay Başkanı Yüksek Askeri Şura'ya Başkanlık eder (75).

cc- Görevleri

Yüksek Askeri Şura'nın görevleri; 1612 sayılı Yüksek Askeri Şura'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun , 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu, 357 sayılı Askeri Hakimler Kanunu ve Subay Sicil Yönetmenliğinde yer almaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetler Personel Kanunu, Askeri Hakimler Kanunu ve Subay Sicil Yönetmenliğinde yer alan görev, sadece terfi edecek ya da kadrosuzluk yüzünden emekliye sevk edilecek Albay, General ve Amiral'lerin bu hususu ile ilgilidir.1612 Sayılı Kanunun 3ncü maddesine göre ise ;

- Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan askeri stratejik ana fikrin (Konseptin) tespiti ve gerektiğinde yeniden gözden geçirilmesi hususlarında görüş bildirmek;

(75) 1612 Sayılı Kanun , m.2.

- Silahlı Kuvvetlerin ana program ve hedefleri ile ilgili konularda görüş bildirmek;
- Silahlı Kuvvetlerle ilgili olup önemli görülen kanun, tüzük ve yönetmenlik taslaklarını inceleyip görüş bildirmek;
- Başbakan, Genelkurmay Başkanı , Milli Savunma Bakanının lüzum gördükleri hallerde Silahlı Kuvvetlerle ilgili diğer konularda görüş bildirmek;
- Diğer konularla verilen görevleri yapmak.

Son maddede yazılı “diğer kanunlar” ifadesinde yukarıda bahsettiğimiz kanunları ve yönetmenliği anlamak gerekir. Çünkü şu anda bu mevzuat dışında hiç bir kanunda Yüksek Askeri Şura’ya ait bir görev yer almamaktadır.

Fakat Yüksek Askeri Şura’nın hiçbir yerde yazılı olmayan ve kendisinin kendisini görevli saydığı konular vardır.

cç- Toplantıları ve Zamanları

Yüksek Askeri Şura her yıl olağan olarak iki defa toplanır. Olağan toplantılardan biri Ağustos ayının ilk haftasında, diğeri Genelkurmay Başkanınca belirlenecek zamanda yapılır (76).

10 Şubat 1975 tarihinde Yüksek Askeri Şura içtüzüğü kabul edilmiştir. Bu içtüzükle Yüksek Askeri Şura çalışmalarının nasıl yapılacağı bazı esaslara bağlanmıştır. 1612 Sayılı Kanun , 2nci olağan toplantının zamanını Genelkurmay Başkanına bırakmıştır. İchtüzük ise; bu toplantının kasım ayında yapılacağını belirtiyor. 1990 yılından beri bu toplantı Aralık ayının ikinci haftasında yapılmaktadır.

(76) 1612 Sayılı Kanun , m.4.

cça- Olağan Kasım Ayı Toplantıları

Yüksek Askeri Şura'nın , Kasım ayında yapılacak olan toplantısı için gerekli çalışmalara Haziran ayında Yüksek Askeri Şura Genel Sekreterliğince yayınlanacak bir ön muhtura ile başlanır. Bu ön muhtura Milli Savunma Bakanlığı, Kuvvet Komutanları, Jandarma Genel Komutanlığı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, Yüksek Askeri Şura üyeleri, Genelkurmay ana birim Başkanlıkları ve Genelkurmay Adli Müşavirliğine gönderilerek görüş ve teklifleri ekli programa göre bildirilmesi istenir. Bu ön muhturada cevaplandırma süreside belirtilir (77).

Belli tarihten sonra Yüksek Askeri Şura Genel Sekreterliğine gönderilen teklifler dikkate alınmaz. Ancak Genelkurmay Başkanınca gündeme alınması emredilenler üzerinde işlem yapılır (78).

Yüksek Askeri Şura Sekreterine gelen bu teklifler, Genelkurmay Genel Sekreterliğinde toplanarak aşağıdaki sıraya göre tasnife tabi tutulur;

- Bir evvelki Yüksek Askeri Şura toplantısından devredilenler;
- Bir evvelki YAŞ'da hiç görüşülmemiş teklifler ;
- Yeniden Yüksek Askeri Şura'ya getirilen teklifler;
- Genelkurmay Başkanının Yüksek Askeri Şura'da görüşülmesini uygun bulduğu hususlar (79).

(77) Genelkurmay Başkanlığı Karargahı Görev ve Sorumlulukları Yönergesi, Genelkurmay yayını, Ankara 1993, C:II, s.8.

(78) Yüksek Askeri Şura İç Tüzüğü, m.6/ II.

(79) YAŞ, İçtüz. , m.7.

Genelkurmay Genel Sekreterliğince tasnife tabi tutulan bu teklifler, önceden bilgi sahibi kılmak ve üzerinde çalışma imkanı sağlamak üzere J.Başkanlıkları ile Genelkurmay Adli Müşavirliğine ve Milli Savunma Bakanlığına gönderilir. Üzerinde gerekli hazırlık çalışmalarının yapılabileceği sürenin geçmesinden sonra , Yüksek Askeri Şura Genel Sekreterliğinin Başkanlığında J.Başkanları, Genelkurmay Adli Müşaviri ve Milli Savunma Bakanlığı Kanun ve Kararlar Daire Başkanından oluşan bir komisyon toplanır. Komisyonda tekliflerin Şura gündemine alınıp alınmaması veya Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığının yetkileri dahilinde çözümlenip çözümlenemeyeceği husuları belirlenerek kısa gerekçeleri ile karara bağlanır. Burada karara bağlama kesin değildir. Çünkü Yüksek Askeri Şura içtüzüğünün 10ncu maddesine göre ; Yüksek Askeri Şura gündemine alınmasına veya alınmamasına karar verilen bütün teklifler, Yüksek Askeri Şura Genel Sekreterliğince Genelkurmay Başkanlığının bilgi ve onayına sunulur. Genelkurmay Başkanının onayından geçen teklifler, Yüksek Askeri Şura üyelerine sunulacak dosyalara konulmak üzere teklifi getiren J. Başkanlığı veya Milli Savunma Bakanlığınca, gerekçeleri ile birlikte örnek form'a göre, yeteri kadar hazırlanarak Şura Genel Sekreterliğine verilir.

Hazırlanan ve son şeklini alan örnek form'a uygun teklifler, bilgi edinilip hazırlanabilmeleri için, toplantı tarihinden en az bir ay evvel Yüksek Askeri Şura üyelerinin incelenmesine sunulur⁽⁸⁰⁾. Gündeme alınmayan teklifler

(80) H. KOCABEY, a.g.t., s.8.

ise teklifte bulunan makama veya Yüksek Askeri Şura üyesine gündeme alınmayış sebepleri de açıklanarak iade edilir (81).

Yüksek Askeri Şura'nın Kasım ayında yapılan olağan toplantısında,

- Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan Askeri stratejik konseptin tespiti gerektiğinde yeniden tespiti hususunda görüş bildirmek;

- Silahlı Kuvvetlerin ana program ve hedefleri ile ilgili konularda görüş bildirmek;

- Silahlı Kuvvetlerle ilgili olup önemli görülen kanun ,tüzük ve yönetmenlik taslaklarını inceleyip görüş bildirmek;

- Başbakan, Genelkurmay Başkanı veya Milli. Savunma Bakanlığının lüzum gördükleri hallerde, Silahlı Kuvvetlerle ilgili diğer konular hakkında görüş bildirmek hususları ele alınmaktadır (82).

cçb- Olağan Ağustos Ayı Toplantıları

Yüksek Askeri Şuranın Ağustos ayında yapılacak olağan toplantısının kesin tarihi, toplantıdan en az bir ay önce Yüksek Askeri Şura Genel Sekreterliğince şura üyelerine yazılı olarak duyurulur (83).

Bir Üst rütbeye terfi edecek Albay'lar ile General ve Amirallerin bulundukları son görev yerlerini gösteren isim listeleri de, bu duyuru emri ile birlikte gönderilir(84).

(81) H. KOCABEY,a.g.t., s.8.

(82) 1612 Sayılı Kanun , m.3.

(83) YAŞ, İçtüz. , m.12.

(84) H. Özbakan, a.g.e., s.307.

Yüksek Askeri Şura'nın Ağustos toplantısında ; bir üst rütbeye yükselecek Albay, General ve Amiraller ve emekli olacakların işlemleri ile ilgili hususlar , 926 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu , 357 sayılı Askeri Hakimler Kanunu ve Subay Sicil Yönetmeliği esaslarıdan uygun olarak yürütülür(85).

Yüksek Askeri Şura'nın Ağustos ayında yapılacak toplantısının gündeminde yer alan, yükselme ve emeklilik dışında bulunan konulara ait teklifler, toplantı tarihinden bir ay evvel toplantı tarihi ile birlikte Yüksek Askeri Şura üyelerinin incelemesine sunulur.

Yüksek Askeri Şura'nın Ağustos ayında yapılan toplantılarında ;

- 926 Sayılı Türk Silahlı Kuvvetler Personel Kanunu, 357 sayılı Askeri Hakimler Kanunu , Subay Sicil Yönetmenliğinde ön görülen görev ve yetkilere ilişkin hususlar;

- Yüksek Askeri Şuranın gündeminde yer alan diğer hususlar incelenir (86).

cçc- Olağanüstü Toplantıları

Yüksek Askeri Şura'nın olağan toplantılarının yanında olağanüstü toplantıları da olmaktadır. Yüksek Askeri Şura Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanının istemi üzerine, yıl içerisinde ayrıca toplanabilir (87).

(85) YAŞ, İçtüz. , m.13.

(86) YAŞ, İçtüz. , m.18.

(87) 1612 Sayılı Kanun, m.4.

Bu olağanüstü toplantılarda da usulün aynı olacağı, zamanın yeterli olmaması durumunda Yüksek Askeri Şura Genel Sekreterliğince, bir hazırlık usulünün belirleneceği Yüksek askeri Şura içtüzüğünün 4.11 ve 16ncı maddelerinde yer almaktadır.

Yüksek Askeri Şura'nın olağanüstü toplantılarında, olağanüstü toplanmayı gerektiren konular görüşülerek karara bağlanır.

cd- Toplantı Çokluğu ve Oylama

Yüksek Askeri Şura bütün üyelerin katılması ile toplanır. Ancak kendileri, kendilerinden kıdemli ve eşiti olan General ve Amirallerin yükselme veya emeklilikleri ile ilgili konularda toplantılara katılmazlar. Mazereti olanlar toplantıya katılamayacaklarını toplantı gününden evvel Yüksek Askeri Şura Sekreterine bildirirler.

Kararlar toplantıya katılan üyelerin salt çoğunluğu ile alınır oylarda eşitlik halinde başkanın katıldığı tarafın oyları geçerli sayılır. Oylama işlemi aksine bir karar alınmadıkça açık olarak yapılır (88).

Toplantıya katılmayan üyeler gündemdeki konular hakkında görüşlerini yazılı olarak bildirebilirler.

Yüksek Askeri Şura'nın Sekreteri, asli görevi uhdesinde kalmak üzere Genelkurmay ikinci başkanıdır (89).

(88) H. KOCABEY, a.g.t. , s.10.

(89) 1612 Sayılı Kanun , m.6.

ce- Çalışma Usulleri

Yüksek Askeri Şura çalışmaları Başkanın oturumu açış konuşması ile başlamış sayılır. Bu konuşmadan sonra önceden hazırlanan Yüksek Askeri Şuranın toplantı gündemi üyelere sunulur. Sunulan gündem üzerine konuşmak isteyen üyelerin bulunması durumunda , Başkan tarafından söz isteme sırasına göre konuşmacılara söz verilir.

Şura'nın gündeminde yer alan konular, sırası ile sadece kendi konusunu arz etmek için toplantıya girmesine izin verilen teknik personel tarafından arz edilir ve arz'dan sonra bu personel salonu terk eder. Bu arzdan sonra görüşmeler başlar. Üyeler söz isteme sırasına göre görüşlerini açıklarlar. Görüşmelerin uzaması durumunda Başkan ve üyelerden birisi yeterlilik önerisinde bulunursa, bu husus Başkan tarafından oya sunulur. Yeterlik kabul edilmezse görüşmeye devam edilir. Bu konu üzerinde görüşme tamamlanıp karara bağlanmadan, diğer bir konunun görüşülmesine geçilmez (90).

Görüşmeler sonunda oylamaya başvurularak alınan karar, Yüksek Askeri Şura Kararı olur. Alınan bu kararlar toplantıya katılan bütün üyeler tarafından imzalanır, kararlara muhalif olan üyelerin yazacakları muhalefet şerhleri karara eklenir (91).

cf- Kararların Gizliliği

Yüksek Askeri Şurada görüşülen ; kanun, tüzük ve yönetmenliklere

(90) YAŞ, İçtüz. , m.23.

(91) YAŞ, İçtüz. , m.25.

ilişkin kararların gizliliği, işlem dairelerince hazırlanacak taslağın, Milli Savunma Bakanlığına gönderilmesiyle ortadan kalkar. Ancak diğer konularla ilgili kararlar üzerindeki gizliliğin kaldırılması Genelkurmay Başkanı tarafından tayin ve takdir edilir⁽⁹²⁾.

cg- Alınan Kararlara Yapılacak İşlemler

Yüksek Askeri Şura'nın Personel değerlendirmesi dışındaki müzakereleri Genelkurmay Genel Sekreterliğince yazılı hale getirilir. Aynı gün şura üyelerinin imzasına sunulur. Şura toplantılarının bitiminde alınan kararlar teklif ve gerekçeleri ile birlikte yeteri kadar kitap haline getirilir. Bu kitaplardan birer adet Yüksek Askeri Şura üyelerine gönderilir. Aslı Genelkurmay arşivinde şura tutanakları ile birlikte saklanır ⁽⁹³⁾.

Yüksek Askeri Şura'nın , Yüksek değerlendirme kurulu olarak yaptığı toplantıları ve milli meselelere ilişkin görüşmeleri hiç bir surette teyp'e alınamaz. Bunların dışında yapılan görüşmeler Yüksek Askeri Şura Genel Sekreterinin vereceği emir üzerine, gerekirse teyp'e alınır. Bilahare Genelkurmay Genel Sekreterliğince bu teyp bandlarının tutanağı tutulur. Ciltlenerek Genelkurmay Arşivinde saklanır. İş biten teyp bandları ise silinir ⁽⁹⁴⁾. Yüksek Askeri Şura'nın aldığı kararlar ve bildirdiği görüşler ilgili yerlere hemen gönderilerek gerekli işlemin yapılması sağlanır.

(92) YAŞ, İçtüz. , m.26.

(93) H. KOCABEY, a.g.t., s.12.

(94) YAŞ, İçtüz. , m.29.

ch- Yüksek Askeri Şura Kararlarının Yargı Denetimi

cha- 1961 Anayasasından Önceki Dönem

Yüksek Askeri Şura 1972 yılında kurulmuştur. Bu tarihten evvel bu kuruluş yoktur. Bu kuruluşun görevlerinin çoğu Genelkurmay Başkanlığınca ifa edilmektedir. Genelkurmay Başkanının yaptığı idari işlemler ve eylemler yargı denetimine tabidir. Hatta Genelkurmay Başkanının General ve Amiral terfilerindeki takdir yetkisi dahi Danıştayın denetimine tabidir (95). Bu durum 1971 yılına kadar aynı şekilde devam etmiştir.

chb- 1961 Anayasası Dönemi

Yüksek Askeri Şuranın kuruluşu bu dönemin içinde olmuştur. Bu dönemi ikiye ayırarak incelemekte fayda vardır.

1961 - 1971 dönemi; bu dönemde Yüksek Askeri Şura kurulmamıştır. Asker kişileri ilgilendiren idari işlem ve eylemlere karşı izlenen yol, 1961 Anayasasından önceki dönemin aynısıdır.

1972 ve 1980 Dönemi; 12 Mart muhturası ile başlayan bu dönemde hem Yüksek Askeri Şura, hem de Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurulmuştur. Bu dönemde asker kişileri ilgilendiren idari işlem ve eylemlerin yargı denetimi , Danıştay'dan alınarak Askeri Yüksek İdare Mahkemesine bırakılmıştır. Yüksek Askeri Şura kararlarına karşı da bu mahkeme dışında bir yargı yerine başvurma imkanı kalmamıştır. Bu mahkemenin üyelerinin beşte ikisinin hakim sınıfından olmayan kurmay subaylar olması ve bu mahkemenin

(95) H. KOCABEY, a.g.t., s.56.

hakim sınıfından olan üyelerinin özlük haklarının Genelkurmay Başkanınca yürütülmesi, mahkemenin tarafsızlığına gölge düşürmektedir. Ayrıca Danıştay'ın yanında böyle bir mahkemenin varlığı da düşünmeye değer bir hadisedir.

Bu konu içinde, 1980-1982 olağanüstü dönemine değinmekte de fayda vardır. Bu dönemde tüm yetkiler Milli Güvenlik Konseyindedir. Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanuna, 15.10.1980 tarihinde 2317 sayılı Kanunla geçici bir madde ilave edilmiştir. Bu geçici maddeye göre ; Milli Güvenlik Konseyinin devamı süresince Yüksek Askeri Şura üyeleri içinden Başbakan ve Milli Savunma Bakanı çıkarılmıştır. Milli Güvenlik Konseyi Başkanı, Yüksek Askeri Şura Başkanı olmuştur. Bu olağanüstü dönemde alınan kararların tamamına karşı yargı yolu kapalıdır.

chc- 1982 Anayasası Dönemi

1982 Anayasasının kabul edilmesiyle Yüksek Askeri Şura kararlarına karşı yargı yolu kapatılmıştır⁽⁹⁶⁾. Artık hiçbir Şura kararına karşı yargı yolu açık değildir.

Geçmişten günümüze doğru, Yüksek Askeri Şura Kararlarının yargı denetimi incelenecek olursa, gittikçe daralan bir yol izlendiği görülür. İlk zamanlarda bu görevi ifa eden Genelkurmay Başkanının takdir yetkisi dahi Danıştayın yargı denetimine tabidir. Daha sonra Yüksek Askeri Şura kararlarına karşı, sadece Askeri Yüksek İdare mahkemesine gidilebilmektedir. Şimdi ise Yüksek Askeri Şura kararlarına karşı yargı yolu tamamen kapatılmıştır. Bu seyir, hukuk devleti açısından rastlanması zor bir örnek teşkil

(96) 1982 Anayasası m.125/2.

etmektedir (97).

Konumuz açısından önemli gördüğümüz bir olayı da burada açıklamak istiyoruz. Normal şartlarda bir kamu personeline terfi ettiği kademe ve derecenin karşılığı olan özlük haklarının verilmesi gerekir. Bu konuda, 1956 yılında Danıştay 5nci dairesine bir Albay terfi ettirilmediği, Kıdemli albay rütbesinin özlük haklarını talep eden bir dava dilekçesi ile başvurmuş ve Danıştay beşinci dairesi , verdiği kararda bir üst rütbeye terfi etmeden üst rütbe haklarının verilmesinin kanuna aykırı olduğuna karar verip davayı reddetmiştir(98). Yüksek Askeri Şura 24 Aralık 1991 tarihinde gizli bir toplantısında, kadrosuzluk sebebiyle emekliliğe sevk edilecek General ve Amirallerin , bir üst rütbeye terfi ettirilip üst rütbenin tüm haklarını almış olarak emekli edilmesine oy birliği ile karar vermiştir (99).

Hukuk mantığından ve hukuk devleti ilkesinden çok uzak olan bu karar, yargı denetimi dışında olduğu için kesinleşmiştir. Bu kararın Anayasanın 10ncu maddesi ile bağdaşması mümkün değildir. İnaniyoruz ki bu karar , yargı denetimi olsaydı hemen iptal edilirdi. Eğer Yüksek Askeri Şura kararları yargı denetimine tabi olsaydı, zaten böyle bir karar da alınmazdı.

Yüksek Askeri Şura kararları açısından, 1961 Anayasasından önceki dönem ve 1961 Anayasası döneminin hukuk devleti gereklerine yakın

(97) H. KOCABEY, a.g.t., s.57.

(98) Danıştay 5. Daire Kararı . E.56./ 3399. K.1957/ 538, KG. 25.2.1957, Danıştay Kararlar Dergisi, S:77-78, s.14.

(99) Emin Çölaşan, "Bir Şura Kararı", Hürriyet Gazetesi, 26 Şubat 1992, s.14.

olması mukabil, 1982 Anayasası döneminin hukuk devleti ile bağdaşması mümkün değildir. Bu dönemde, Yüksek Askeri Şura açısından hukukun üstünlüğü, hukuk güvencesi ve yargı denetimi yoktur.

cı- Hukuk Devleti ve Yüksek Askeri Şura Kararlarının Yargı Denetimi

Dışında Tutulmasının Bağdaşabilirliği

Bu başlık altında, Yüksek Askeri Şura kararları hakkında fikir beyan eden bazı siyasetçi ve hukukcuların görüşlerini aktaracağız.

Çağlayangil ; “Yüksek Askeri Şura’ya sivil iktidar hakim olmalıdır ve şura kararları da yargı denetimine tabi olmalıdır. Aksi halde hukuk devleti ilkesi çiğnenmiş olur.” (100).

Cindoruk ; “Denetimi ortadan kaldıran hiçbir madde demokratik değildir. Tamamen aykırıdır. Bir anayasanın özel hüküm getirmesi halinde demokratikliğini yitirir” (101).

Oktay ; “ Hukuk devleti içerisinde idarenin hiç bir işlem ve eylemi yargı denetimi dışında tutulamaz. Parti olarak yeni Anayasa taslaklarında Askeri Şuranın yargı denetimi dışında olması kaydını değiştirdik” (102).

İslam ; “Bu madde devletin kurum ve görevlerini adeta ikiye ayırmaktadır. Bu madde devletin kurum ve görevlerini adeta ikiye ayırmaktadır. Yani Yüksek Askeri Şura, kesinlikle hata yapmayan, yargı denetimine bu yüzden ihtiyacı

(100) İhsan Sabri Çağlayangil, Zaman Gazetesi, 30 Temmuz 1992.

(101) Hüsamettin Cindoruk, Zaman Gazetesi, 25 Temmuz 1992.

(102) Seyfi Oktay, Zaman Gazetesi, 25 Temmuz 1992.

olmayan bir organdır anlamına gelirken, diğer yandan devletin, diğer organ ve görevlileri, Başbakan, Bakanlar Kurulu, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri ve hatta mahkemeleri hata yapabilirler, yargı denetimine tabi olmalıdırlar anlamı çıkıyor “ (103).

Alparslan ; “Anayasanın 125nci maddesi, Anayasa Mahkemesinin belirttiği gibi , “insan haklarına saygılı ve bu hakları koruyucu adil bir hukuk düzeni kuran, bunu devam ettirmekle kendini hükümlü sayan, bütün işlem ve eylemleri yargı denetimine bağlı olan devlet” şeklindeki hukuk devleti tanımıyla büyük çelişki içerisindedir”(104).

Ergüder ; “ Demokratik bir ortamda hiç bir kurum Anayasa’nın üzerinde değildir, olmamalıdır” (105).

Özbudun ;” Kural olarak bir hukuk devletinde hiç bir işlemin yargı denetimi dışında olmaması lazım. Buna Yüksek Askeri Şura Kararları da dahildir. Benim ders kitabı olarak okutulan Anayasa Hukuku adlı kitabımda , bu konu ile ilgili görüşlerim bellidir. Kitabımda, hukuki nitelikleri itibarıyla, tam anlamıyla idari işlemler olan Yüksek Askeri Şura kararlarının yargı denetimi dışında bırakılmasını, hukuk devleti açısından haklı bulmak mümkün değil ibaresi de yer almaktadır”(106).

(103) Nadir Latif İslam , Zaman Gazetesi, 25 Temmuz 1992.

(104) Tevfik Fikret Alparslan , Zaman Gazetesi, 25 Temmuz 1992.

(105) Üstün Ergüder , Zaman Gazetesi, 25 Temmuz 1992.

(106) Ergün Özbudun , Zaman Gazetesi, 23 Temmuz 1992.

Sarıbay ; “Hukuk devletinin yargı denetimine razı olmayan hiç bir birimin olmaması lazım . Fakat ben teknik açıdan da yaklaşmak istiyorum . Türkiye’de bir Anayasa problemi varsa ,bu bir demokrasi problemidir. Demokrasi problemi de çok büyük problemidir. Hiç bir şey yargıdan muaf değildir” (107).

Kabaoğlu ; “Yüksek Askeri Şura kararlarının yargı denetimi dışında tutulmasını hukuk devletiyle bağdaştıramıyorum . Çünkü hukuk devletinde, idarenin hiç bir eylem ve işlemi, yargı denetimi dışında tutulamaz. Bu , kendince istisna getirmiştir. Ama hukuk devletini zedeleyen ilkelere dir.Yüksek Askeri Şura idari bir kuruldur. Aldığı kararlar da idaridir. Hakimler ve Savcılar Yüksek kurulu da öyledir. Dolayısıyla onlara karşı yargı yolunun kapatılmaması gerekir demokratik devletlerde böyle bir durum yoktur. Yani yargı , bazı hükümet tasarrufu adını verdiği siyasi nitelikli kararlara bakmaktan kaçınıyor. Ama şu işlem, yargı yönetiminin dışında tutulur diye bir şey Avrupada yok” (108).

Çağlar; “Askeri Şura’nın yargı denetimi dışında bırakılması hukuk devletinin ihlalidir” (109).

Gölcüklü ; “Hukuk devleti, herşeyin yargı denetimine tabi olması değildir. Hukuk devleti hukuk düzenliği vermek için bir kavramdır. Önceden objektif soyut kural koyacak, herkes onun ne anlama geldiğini bilecek ve kuralın

(107) Yaşar Sarıbey , Zaman Gazetesi, 25 Temmuz 1992.

(108) İbrahim Kabaoğlu, Zaman Gazetesi, 25 Temmuz 1992.

(109) Balur Çağlar, Zaman Gazetesi , 25 Temmuz 1992.

İçeriğinde benimsenen demokratik rejimde caiz içerik olacak. Hukuk devleti bu, yoksa denetim değil “ diyen yazar , Yüksek Askeri Şura kararlarını yargı denetimine tabi olmasının gerekli olmadığı görüşünde olduğunu belirtmektedir (110).

Hukuk nitelikleri itibarı ile birer idari işlem olan Yüksek Askeri Şura kararlarının , yargı denetimi dışında bırakılması hukuk devleti ile bağdaşmamaktadır.

(110) Feyyaz Gölcüklü, Zaman Gazetesi, 25 Temmuz 1992.

ALTINCI BÖLÜM

MİLLETLER ARASI HUKUK VE TÜRK ASKERİ YARGISI

A- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

1945 Yılında, Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalayan devletler, İnsan Haklarına, İnsan onuruna olan inançlarını belirtmişler, İnsanlığa ve insan haklarına yapılan saldırıların önlenmesi amacıyla , insanların tutum ve davranışlarını düzenleyen ve tüm halk ve milletlerin benimseyeceği kuralların belirlenmesi için yeni bir çaba içerisine girilmesini kararlaştırmışlardır. 10 Aralık 1948 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi” kabul edilmiştir.Bu tarihi bildiri ile, insanlık ailesinin tüm üyelerinin devredilemeyen haklarına saygı gösterilmesine, dünyada hürriyet, adalet ve barışın temelini oluşturduğu inancı vurgulanmıştır. Gerçekten , insanlığın baskı ve zorbalıkla karşı karşıya getirilmemesi , baskı ve zorbalığa karşı başkaldırma durumunda bırakılmaması için , insan haklarının hukuksal bir güvenceye alınması mecburidir.

Evrensel Bildiri ile tüm halk ve milletlerin ulaşmak istedikleri ortak ideal şöyle belirtilmiştir; Tüm insanlar hür , onurlu ve haklar yönünden eşit doğarlar. Evrensel Bildiri’de yer alan tüm hürriyet ve haklardan herkes, ırk, renk, cins, dil, din , siyasal yada herhangi bir başka inanç , milli yada toplumsal köken , zenginlik, doğuş yada herhangi bir ayırım gözetilmeksizin yararlanabilir⁽¹⁾.

(1) İnsan haklarının Korunması (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi), TODAİE yayını , Ankara 1981, s.6.

Bu Bildirinin kabul edilmesi ile dünya toplumunun arzuladığı bir ideal belirlenmiştir. Ancak Birleşmiş Milletler , Bildirideki hak ve hürriyetleri uygulamaya koyacak ve teminat altına alacak bir mekanizma kuramadığından, Evrensel Bildirideki hak ve hürriyetler sadece ideal olarak kalmıştır.

Birleşmiş Milletler Kurulunun almış olduğu kararların yaptırım mekanizmasının olmayışı yanında bazı ülkelerin alınan kararları veto etme yetkisi ayrı bir çelişkidir. Veto etme yetkisi olan ülkeler ve o ülkelerle ilişkileri iyi olan ülkeler için bir kınama kararı dahi çıkarılmamaktadır. Güncel bir konu olan İsrail Filistin savaşında İsrail Milletlerarası hukukun tüm kurallarını hiç'e saymaktadır. Birleşmiş Milletler kınama kararı almaktadır. Ancak her defasında Amerika Birleşik Devletleri bu kararları veto etmekte ve İsrail'in kınamasına dahi razı olmamaktadır.

B- AVRUPA KONSEYİ

Avrupanın ilk siyasal kuruluşu olan Avrupa Konseyinin amaçları arasında yer alan en önemli ilke "İnsan Haklarının ve temel hürriyetlerin geliştirilmesi ve korunmasıdır" (2).

Avrupa Konseyi ,Kuruluşu ile birlikte, İnsan Hakları Sözleşmesinin hazırlanmasını kendine görev bilmiştir. Avrupa Konseyince hazırlanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildiri'sinden esinlenmiştir, Fakat daha dar kapsamlıdır (3).

(2) Avrupa İnsan Hakları Nasıl Korunuyor, Avrupa Konseyi Enformasyon Dairesi Yayını , Strazburg 1988, s.3.

(3) Munci kapani, **Kamu Hukuku** , İstanbul 1987, s.368.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Uluslararası hukuka büyük katkısı olan Uluslararası hukukta yeni gelişme yolları açan bir sözleşmedir. Bu sözleşme ile bölgesel nitelikte İnsan Haklarının etkili bir biçimde korunması için , bir mekanizma kurulması ve üyelerin bazı yükümlülükler altına sokulması ile yenilenmiş, bireyin uluslar arası hukuktan doğan bazı hakları olduğu da kabul edilmiştir.

İnsan Hakları Sözleşmesi, dünyada barışın ve adaletin asıl dayanağını oluşturan temel hürriyetlerin, gerçekten demokratik olan siyasal rejime ve insan hakları ortak anlayış ve saygısına dayandığı inancı üzerine kurulmuştur. Aynı anlayış içinde bulunan, ideal ve siyasal gelenek ,hürriyete saygı , hukukun üstünlüğü alanlarında ortak bir varlığa sahip olan Avrupa devletleri hükümetleri bu hakları gerçekleştirmek için ortak adım atmışlardır.

a- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Roma'da toplanan onbeş Avrupa ülkesinin bakanları tarafından 4 Kasım 1950 tarihinde imzalanmış ve 3 Eylül 1953 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu güne kadar 23 üye devlet sözleşmeye taraf olmuştur. Türkiye 1954 yılında sözleşmeyi onaylamıştır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, hukuk tekniği açısından uluslararası bir anlaşmadır. Bu sözleşmeyi imzalayan devletler bazı yükümlülükler altına girmişlerdir. Bu sözleşmenin en önemli özelliklerinden , biri alışılmışın dışında bireylere bazı haklar tanınmış olmasıdır (4) . Sözleşme, yani bireye , haklarını

(4) İlhan Akın, **Kamu Hukuku** , İstanbul 1987, s.368

çığneyen devlete karşı Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna başvurma yolunu açmıştır.Hükümetler kendi yetki alanları içinde bulunan bireylerin hak ve hürriyetlerini sözleşmeye uygun olarak korumakla yükümlüdürler . Bazı devletler sözleşmeyi uygun duruma getirmek için kanunlarını değiştirmek zorunda kalmışlardır (5).

aa- Sözleşmenin Türk Hukuk Sistemindeki Yeri

Anayasamızın 90ncı maddesinin 5nci fıkrasına göre; usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz . Sözleşme usulüne uygun olarak yürürlüğe girdikten sonra yeri neresidir? Sözleşmelerin diğer kanunların üstünde Anayasanın altında olduğu kabul edilebilir. Ancak bu husus önemli değildir. Çünkü iç hukukta sözleşmenin normlar hiyerarşisindeki yeri teorik bir olaydır. Devletler bu sözleşmeyi imzaladıktan sonra, sözleşmeye aykırı hiçbir düzenleme getirmeme yükümü altına girmeyi ve sözleşmeye aykırı daha evvel çıkarılmış mevzuatı varsa, onu da sözleşmeye uygun hale getirmeyi kabul etmektedirler. Milli Mevzuat ile sözleşme hükümleri çelişiyorsa, sözleşme hükümleri üstün tutulmaktadır. Uluslararası düzenden bakılınca sözleşme hükümlerinin Anayasalar üstü olduğu görülmektedir (6).

(5) Bu Ükelere Hollanda, Avusturya, Lüksemburg örnek olarak verilmiştir.

(6) Şeref Ünal, "Avrupa İnsan Hakları SözleşmesiÇerçevesinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması", M.H.B., 1988.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini 18 Mayıs 1954 yılında imzalayarak kabul eden Türkiye Cumhuriyetinin, 1982 Anayasasının 125nci maddesinin 2nci fıkrasında yer alan Yüksek Askeri Şura kararlarının yargı denetimi dışında tutulması ve 129 ncu maddesinin dördüncü fıkrasında Türk Silahlı Kuvvetler Personeline disiplin suç ve cezalarından dolayı verilen cezaların yargı denetimi dışında tutulması hususlarına , anayasasında yer vermesi sözleşmenin hükümlerine aykırılık teşkil etmektedir.

ab- Güvence Altına Alınan Haklar ve Türk Askeri Yargı Kararları

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile güvence altına alınan hakların sayısı oldukça fazladır. Biz sadece kendi konumuzla ilgili olan “ Adil Bir Şekilde Yargılama Hakkı” üzerinde duracağız.

Sözleşmenin 6ncı maddesi ; “Her şahıs gerek medeni hak ve vecibeleri ile ilgili nizalar gerek cezai sahada kendisine karşı serdedilen bir isnadın esası hakkında karar verecek olan, kanunu müstakil ve tarafsız bir mahkeme tarafından davasının makul bir süre içerisinde hakkaniyete uygun ve aleni surette dinlenmesini istemek hakkına haizdir...” hükmünü içermektedir.

Burada “ Medeni hak ve vecibeleri ile ilgili niza” kavramı üzerinde durmak istiyoruz. Çünkü 6ncı maddede yer alan bu cümleye bakılınca, sanki sadece medeni haklardan doğan uyuşmazlıklara karşı İnsan Hakları Komisyonuna başvurulacağı hissi uyanmaktadır. Halbuki sözleşmedeki kavramlar “Otonom” kavramlardır. Yani bağımsız kavramlardır. Mesela ; iç hukuk hapis cezasını , disiplin cezası sayabilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Divanı bunu kabul etmiyor. Divan , işin özüne bakıyor, mahiyetine bakıyor, iç hukukta işlemi tesis

eden organa bakmıyor, iç hukukun işlemi vasıflandırmasını da dikkate almıyor. Mesela , Hollanda’da , bir askere disiplin cezası mahiyetinde 15 gün oda hapsi veriliyor. Olayın mağduru asker , Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna başvuruyor, Komisyon olayı incelerken Hollanda Hükümeti, bu olayın iç hukuka göre bir disiplin cezası olduğunu bundan dolayı 6ncı madde kapsamına girmediğini savunmuştur. Divan verdiği kararda iç hukukun konuyu kendine göre vasıflandırmasının önemli olmadığını, işin özü, bu cezanın mahkemesiz verilmesidir, hapis cezası mahkemesiz verilemez diyerek savunmayı redetmiştir. Daha sonra yapılan başvurularda da Hollanda Yüksek Askeri Mahkemesinin bir kısım askerin muhakemelerini kamuya kapalı yaptığı ve bir kısımların verdiği cezaların sözleşmeye aykırı olduğu sebebiyle açılan davaların divanca kabul edilmesi üzerine , Hollanda Askeri Mahkemesi bu davaları yeniden gördü ve sözleşmeye aykırı hükümlerde Hollanda hükümetince kaldırıldı (7). Benzeri davalar İsviçre aleyhine de açıldı ve İsviçre mahkum olunca sözleşmeye aykırı mevzuatını değiştirdi (8).

Yüksek Askeri Şura’nın aldığı kararlar idari işlemlerdir. Hangi konuda nasıl karar vereceği de belli değildir. Tesis ettiği idari işlemlerle askeri personelin görevine son verilmektedir, bu kişiler tutukevine konulmaktadır, bazıları emekliye sevk edilmektedir. Bir çok insanı bağlayan, idari işlemler tesis

(7) Aslan Gündüz, “ İktidar ve Milletlerarası Sınırları”, İstanbul Baro.Der., C:64.S:1-3, İstanbul 1990, s.46.

(8) A. Gündüz, a.g.m., s.47.

edilirken bunların hiçbirisine karşı yargı yoluna başvurmak mümkün değildir. Yine disiplin amirlerinin verdiği tüm cezalara karşı da yargı denetimi yoktur. Disiplin amirlerinin de disiplin cezası olarak hapis cezasına sıkça başvurduğu görülmektedir.

Bir askere verilen 15 gün oda hapsinin, disiplin cezası niteliğini kabul etmeyen bir organın , Yüksek Askeri Şura kararları hakkındaki tutumunun farklı olması mümkün değildir. Verilen kararlar Milli hukuk sistemimiz içinde nerde yer alırsa alsın bu kararlar, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Divanını bağlamamaktadır. Aynı şekilde Disiplin Amirleri ve Disiplin Mahkemelerinin vermiş olduğu Disiplin cezası mahiyetindeki hapis cezaları da sözleşmeye aykırıdır.

ac- Türk Askeri Yargı Kararlarına Karşı Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna Başvuru Yolunun Açık Olması

Sözleşmenin 1nci maddesine göre; "...Yüksek Akit taraflar kendi kaza haklarında tabi her ferde iş bu sözleşmenin birinci faslında tarif edilen hak ve hürriyetleri tanırırlar". Bu sözleşmeyi kabul eden taraflar , sözleşmenin ilk bölümü olan birinci maddeden onsekizinci maddeye kadar ve ek protokollerle sağlanan hakları ve hürriyetleri, kendi yargı yetkileri içindeki herkes için tanımak mecburiyetindedirler. Burada takdir yetkisi yoktur, mecburiyet vardır. Yetki alanı kavramına hem hukuki yetki hemde fiili yetki alanı dahildir. Fiili yetkiden maksat , bir devletin sınırlarının içi olmasa dahi kontrolünde bulundurduğu toprakları

anlamak gerekir. Türkiye bu sözleşmeye taraftır (9).

Sözleşmenin uygulanmasını; **madde** bakımından, **yer** bakımından ve **şahıs** bakımından incelemek mümkündür. **Madde bakımından**, sözleşmenin metninde sağlanan hak ve hürriyetleri içermektedir. **Yer bakımından** uygulanması, devletin yetki alanıyla belirlenmektedir. Devletin yetki alanı hem hukuki sınırları hemde fiilen kontrolünde bulundurduğu toprakları kapsar. **Sahıs bakımından** uygulanması, bu haklardan yararlanmak için insan olmak kafi'dir. Başka bir sığata gerek yoktur.

1987 Yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna bireysel başvuru hakkını tanımıştır. Tanırken geçerli olmayan çekinceler koymuştur. Askeri Personelin hukuki statüsü ve özellikle "Silahlı Kuvvetlerin Disiplin Sistemi" ne ilişkin konuların bireysel başvuruya da konu olmaması da bu çekincelerden biridir.

Ancak bu geçerli değildir. Çünkü çekince, sadece sözleşmenin 64. maddesine göre konulabilir. Bunun sınırlarında aynı maddede çizilmiştir. Çekince sözleşmenin bir maddesine karşı konabilir. Bu konma , ilgili devletin mevzuatı, Sözleşmenin bir maddesi ile çelişiyorsa devletin mevzuatını sözleşmeye uydurması için geçici bir müddetle olabilir. Ama Türkiye sözleşmenin maddelerini kabul etmiştir.(sadece tevhid-i tedrisad kanunu için çekince ileri sürmüştür)

(9) 10.3.1954 gün ve 6366 sayılı "İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Koruma Sözleşmesi ve Buna Ek Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun: RG.19.3.1954-8662.

Bireysel başvuru bir yetki tanımıdır. Bunun şartlı tanıma mümkün değildir. Sözleşmeye aykırıdır (10).

Bu sözleşmeye taraf olan Türkiye Cumhuriyetinin önce kendi mevzuatını sözleşmeye uydurması, ardından herkesin sözleşmeden doğan haklardan yararlanması için tedbir alması gerekmektedir. Bu konuda Yasama, Yürütme ve Yargı organlarının sözleşmeye uygun karar alma yükümlülüğü mevcuttur. Ayrıca sözleşmenin ihlal edildiği iddia edilirse ihlali dinleyecek makam bulundurmak zorundadır. Bu hususların çoğunun ülkemiz açısından mevcut olmadığı bir hakikattir. Bilhassa Yüksek Askeri Şura kararlarına karşı ne yargı yolu nede bir başvuru mercii mevcuttur.

Disiplin Mahkemelerinin ve Disiplin Amirlerinin verdiği hürriyeti bağlayıcı cezaların buralarda verilemeyeceğini Avrupa İnsan Hakları Divanı karara bağlamıştır. Bu konu ile ilgili mevzuatında değiştirilmesi gerekmektedir.

Özal; Dindar oldukları gerekçesi ile Yüksek Askeri Şura tarafından Türk Silahlı Kuvvetlerinden ilişkileri kesilen Suubay ve Astsubayların Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna başvurmalarını söylemiştir (11). Bu kararların Türkiye

(10) Sevim Toluner, "Türkiyenin Bireysel Başvuru Hakkını Tanıma Beyanının Milletlerarası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", M.H.B., S.2, 1988, s.241-242.

(11) Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın TBMM Kültür ve Yayın Kurulunca Antalya'da Düzenlenen "İnsan Haklarının Uluslararası Korunması ve TBMM Sempozyumu" Açılış Konuşması, Antalya 4 Ekim 1991.

Cumhuriyeti tarafından çekince konan hususlar olduğu gerekcesi ile komisyon tarafından başvurunun kabul edilmeyeceği düşünceci ,komisyonun bu husustaki başvuruları kabula şaya görmesiyle yıkılmıştır. Milli Mevzuata göre denetim yolu kapalı olan Yüksek Askeri Şura kararlarına ve disiplin amirlerinin verdiği ceza kararlarına karşı, Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna başvuru yolu açılmıştır(12).

Bu merhaleden sonra, yapılan başvurular hakkında Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, Adalet Divanı ve Bakanlar Komitesinin vereceği kararlar hakkında, Türk hükümetinin yapacağı işlemi beklemek olacaktır.

b- Avrupa İnsan Hakları Komisyonu

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, Sözleşme ile getirilmiş olan güvence sisteminin en önemli kuruluşudur. Komisyon, denetim sürecini başlatan ve diğeri organların işlemlerini sağlayan kuruluştur.

Avrupa İnsan Hakları Komisyonu İnsan Hakları Sözleşmesini onaylayan devletlerin sayısı kadar üyeden oluşur. Bu üyeler genellikle hukukçulardır. Komisyonda aynı devletin birden çok vatandaşı üye olarak bulunamaz. Üyeler Avrupa Konseyi Danışma Meclisine ,üye devletlerin daimi temsilcileri tarafından

(12) Avrupa İnsan Hakları Komisyonu Raportörü M.Francis Dupont, “İnsan Haklarının Açık İhlali ve Vicdan Hürriyetinin yok edilmesi “ Hakkındaki Demeci, Strazburg, 15 Eylül 1991. (Bu Demeçte Yüksek Askeri Şura’nın kararlarına karşı açılmış üç davanın kabul’e şayan görüldüğünü belirtmiştir).

sunulan adayların oluşturduğu listeden Bakanlar Komitesince seçilir. Komisyona Avrupa Konseyine üye olmayan devletlerin vatandaşları da üye olarak seçilebilir. Üyeler altı yıl için seçilirler ; üyelerin yeniden seçilmeleri mümkündür. Üyeler bağımsız olarak görev yaparlar; kendilerini aday göstermiş olan devletleri temsil etmezler.

Komisyon devamlı olarak toplanmaz ; üyeleri yılda beş kez ikişer haftalık toplantılar için Strazburg'a giderler Komisyonun sekreteryası devamlı olarak Strazburg'da bulunur. Çalışmalarını gizli olarak yürütür. Komisyonun dosyalarında da gizlilik esastır.

ba- Komisyona Nasıl Başvurulur

İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı davranıldığına dair dilekçeler , İnsan Hakları Komisyonuna verilir. Bu dilekçeler bir devlet tarafından verileceği gibi şahıs (şahıs topluluğu veya hükümet dışı kuruluşlar) tarafından da verilebilir. Bir şahsın , yetki alanı içinde olduğu bir devlete karşı komisyona başvurması yolu, bir devletin diğer bir devlete karşı komisyona başvurması yoluna göre çok daha yaygındır. Bir şahsın devlete karşı komisyona başvurabilmesi için herşeyden evvel, ilgili devletin bireysel başvuru yolunu kabul etmesi gerekir. Türkiye 1987 yılında Bireysel başvuru hakkını kabul etmiştir. Sözleşmenin 25nci maddesinde yer alan bireysel başvuru yolu , Uluslararası hukuk açısından önemli bir yenilik ve sözleşme ile getirilen yargı mekanizmasının emsalsiz yönlerinden birini teşkil etmektedir (13).

(13) İ. Akın, a.g.e., s.381.

Başvurunun bir dilekçe ile yapılacağını belirtmiştik. Bu dilekçede ; Başvuranın adı mesleği ve adresi , varsa vekilinin adı ve adresi , şikayet edilen devletin adı , şikayet konusu, biliniyorsa sözleşmenin hangi maddesinin ihlal edildiği şikayet edilen konu ile ilgili iç hukuk düzeninde son karar verilene kadar yapılmış başvurular ve elde edilen sonuçlar şikayet konusu olayla ilgili belgeler (Milli Mahkemeler ve İdari Makamlardan karar örnekler) ayrıca şikayetçinin imzası yer almalıdır. Hem devletin devleti şikayeti, hemde şahsın devleti şikayeti komisyona yapılmaktadır. Bir devletin diğer bir devleti insan haklarını ihlal ettiği gerekçesi ile şikayetinde şikayet edilen devletin kişisel başvuruyu kabul etmesi aranmaz . Ancak bir şahsın bir devleti şikayetinde, devletin kişisel başvuruyu kabul etmiş olması gerekmektedir. Aksi halde kişinin şikayeti kabul edilmez.

bb- Dilekçenin Kabul Edilmesi

Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna ulaşan dilekçeler bir ön incelemeden geçirilir. Gerekli şartları taşımayan dilekçeler kabul edilmez. Biz konumuz açısından sadece kişisel başvuruda aranan hususlar üzerinde duracağız.

bba- Komisyon Ön İncelemesi

Komisyon ön incelemesinde ilk önce hakkında şikayet dilekçesi verilen devletin, kişisel başvuruyu kabul etmiş olmasını kontrol ediyor. Eğer söz konusu devlet kişisel başvuruyu kabul etmemişse, şikayeti kabul etmiyor. Kişisel başvuruyu kabul etmişse incelemeye devam ediyor.

bbb- Başvuru Dilekcesinde Aranan Hususlar

Başvuru dilekçesinde aranan hususları “Komisyona Nasıl Başvurulur” adlı konuda değinmiştik . Bu hususların tam olup olmadığı araştırılır , tam olduğu anlaşılmıca incelemeye devam edilir. Eksiklik olması halinde dilekçe geri çevrilir.

bbc- Komisyon Türk Askeri Yargı Kurumları Üzerinde Bir Temyiz

Yeri Değildir

Milli Mahkemelerin aldığı kararların bozulması için komisyona başvurulamaz, bu mahiyetteki dilekçeler kabul edilmez.

bbç- Başvuru Süresi

Milli Mahkemelerden yada idari yerlerden alınan son kararı izleyen altı ay içinde başvuru yapılmış olmalıdır. Aksi halde süre aşımından dilekçe kabul edilmez.

bbd- İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi

Komisyona başvurmadan evvel , şikayet edilen devletin tüm idari ve yargısal başvuru yollarının tüketilmiş olması gerekir . Bu husus çok önemlidir. Çünkü başvuruların çoğu bu noktadan red edilmektedir. Bu yüzden bu konuyu açmakta fayda görüyoruz.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 26ncı maddesine göre, sözleşme ile güvence altına alınmış olan hak ve hürriyetlerin, sözleşmeye taraf olan devletce çiğnendiği kanısında olan şahsın ilgili devleti, Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna şikayet edebilmesi için uluslararası hukuka uygun olarak, iç hukuk yollarını tüketmiş olması gerekir.

Sözleşmenin ön gördüğü şahsın temel hak ve hürriyetlerini koruma meknizması , esas olarak sözleşmenin iki yargısal organına dayanır. Bunlardan biri Avrupa İnsan Hakları Komisyonu diğ eride Avrupa İnsan Hakları Divanıdır (14). Sözleşme ile teminat altına alınmış hak ve hürriyetlerin çiğ nendiğine ilişkin kişisel başvuruların, önce komisyonda incelenmesi, Komisyonun ön şartlar açısından başvurunun “kabul edilebilir” olduğ una karar vermesi ve bu karardan sonra iş in özünü inceleyerek sözleşmenin çiğ nenip çiğ nenmediğine ilişkin bir rapor hazırlanması gerekir. Ancak bu aş ama bittikten sonra ve sözleşme ile ö ngörülen bazı şartlar yerine getirildiğinde , konu Divan’a gider ve Divanca sözleşmenin çiğ nenip çiğ nenmediğine karar verilir.

İç hukuk yollarının tüketilmesi kuralı, komisyona yapılan başvurunun ön şartlar bakımından kabul edilebilir olup olmadığ ının incelenmesi aş amasında karş ımıza çıkar. Komisyonun ön şartlar açısından verdiği ret kararlar kesindir. Bunlar başvuruyu sonuçlandıran kararlardır. Bunlara karşı herhangi bir yere başvurma imkanı yoktur. Bu güne kadar Komisyona yapılan başvuruların yaklaşık %90 ‘ı ön şartların yokluğ undan reddedilmekte , bunların içinde en büyük payı ise iç hukuk yollarının tüketilmemesi almaktadır.

Kişisel başvuru hakkının Türkiye tarafından da tanınmış olması, Türkiye’ye karşı yapılacak bireysel başvurular açısından iç hukuk yollarını tüketme şartı hakkındaki komisyon kararları önem kazanmıştır.

İç hukuk yollarını tüketme bir uluslararası hukuk kuralıdır. İç hukuk (14) Çalışmamız İçerisinde Bu Organlardan Komisyon ve Divan Olarak Bahsedilecektir.

yollarını tüketmeden , uluslararası bir kuruluşa başvuramama ilkesi , Uluslararası hukukun ana kurallarındandır. Buna göre , uluslararası yargıya başvurmada önce, şikayet edilen devlet hukukunca ön görülen tüm başvuru yollarının tüketilmiş ve olumlu sonuç alınmamış olması gerekir . Bu kural, devletlerin hakimiyetine ve yargı organlarının yetkisine saygı ilkesinden kaynaklanır (15).

Bir komisyon kararından da belirtildiği gibi iç hukuk yollarının tüketilmiş olması kuralı şikayet edilen devletin kendi hukuk düzenine göre yakınma konusu olan durumu düzeltebilme imkanının kendisine tanınması ilkesine dayanır.

Sözleşme açısından , iç hukuk yollarının tüketilmesi kuralının doğurduğu en önemli sonucun bireyin hak ve hürriyetlerini korumada, İnsan Hakları Komisyonunun ve diğer sözleşme organlarının görevlerinin ikincil olduğu asıl koruma görevinin devlete düştüğüdür (16).

Hemen belirtelim ki, iç hukuk yollarının tüketilmesi salt bir şekil kuralı değildir. İnsan Hakları Komisyonuna başvurudan tüm iç yollarının tüketilmesinin istenmesi, sözleşmeyle güvence altına alınmış olan hak ve özgürlüklerin korunması görevinin birinci derecede ilgili devlete aid olmasındandır (17).

(15) Şeref Gözübüyük, “Bireysel Başvuru ve İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi”, İnsan Hakları Yıllığı , C:10-11, 1988-1989, s.4. : Komisyon Kararları Bu Makaleden Alınmıştır.

(16) A. Ş. Gözübüyük, a.g.m., s.5.

(17) A. Ş. Gözübüyük, a.g.m., s.5.

Türk Hukuk Sisteminde ,sözleşmenin, Anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyen bir kanun kuvvetinde olduğu , Milli koruma mekanizmasının da birinci derecede devlete düştüğü göz önünde tutulursa, temel hak ve hürriyetlerin korunmasında en büyük sorumluluğun, iç hukuk yollarının en etkilisi olan yargı organlarına düştüğü kolayca anlaşılır. İdari yada yargı kuruluşlarının sözleşmeye ters düşen tüm karar ve işlemlerini komisyon önüne götürmeye imkan yoktur. Komisyonunda kişisel başvuru hakkını tanıyan devletlerde yaşayan yaklaşık 550 milyon kişiyi ilgilendiren konularda kendisine yapılmış olan başvuruları kısa bir sürede, etkili bir biçimde sonuçlandırmasını ve ihlalleri belirlemesini beklemek gerçekçi bir yol olarak görülmemektedir. Sözleşmeyi ihlal eden idari eylem ve işlemlerin önlenmesinde en etkili yolun , Milli Yargı organlarının sözleşmeyi iç hukukun bir parçası olarak uygulamaları olacaktır. Bu yapılabilirse , İnsan Hakları ülkemiz açısından etkin bir şekilde korunabilecektir.Burada şunu hemen belirtelim ki , sözleşmenin bu şekilde uygulanması durumunda Yüksek Askeri Şura kararlarından dolayı hak ve hürriyetleri ihlal edilenler için mutlaka bir başvuru mercii oluşturulacaktır.

İç hukuk yollarının neler olduğu, hem şekil hem esas bakımından nasıl tüketilmesi gerektiği kural olarak iç hukukca düzenlenmiştir. İç hukuk yolunu tüketmek isteyen kimsenin , iç hukukun koyduğu kurallara uyması gerekir. İç hukukun koyduğu kurallara uymamak bizi, komisyon önünde iç hukuk yollarının tüketilmediği sonucuna götürür.

İç hukuk yollarının tüketilebilmesi için, komisyona başvuran kişinin yalnızca mahkemeye , mahkemenin kararına karşı da üst mahkemeye başvurmuş olması yeterli değildir. İç hukuk yolları tüketilirken görevli ve yetkili

yargı yerlerine yapılan başvurular, sözleşme ile güvence altına alınmış olan hak ve hürriyetlerin çiğnendiğine ilişkin olmalıdır.

Ülkemiz hukuk sistemine göre, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi iç hukukun bir parçasıdır. İç hukuk yolu tüketilirken yargıya yapılan başvurlarda sözleşmeye aykırılık ileri sürülmelidir. Bu açıdan komisyon katı bir tutum içinde değildir. Komisyon açısından önemli olan komisyon önünde ileri sürülen sözleşmeye aykırılık hallerinin, açık yada üstü kapalı bir biçimde, hiç değilse öz olarak milli yargı yerleri önünde de ileri sürülmüş olmasıdır (18).

Dikkat edilmesi gereken diğer bir konuda , iç hukuk yollarının tüketilebilmesi için, ön görülen iç hukuk yolları usul, şekil, süre ve diğer şartlara uygun olark tüketilmelidir.Aksi halde iç hukuk yolları tüketilmiş sayılmaz.

Yetkisiz yada görevsiz bir mahkemeye başvurmak yada süre geçtikten sonra yapılan başvurular , iç hukuk yollarının tüketilmiş olması için yeterli değildir.

İç hukuk yollarının bitirilmiş olması için, yapılan başvuru yetkili kişilerce yapılmalıdır. İlginin kendisi yada adına başvurmaya yetkili vekili , ilgili kısıtlı ise, yasal temsilcisi tarafından iç hukuk yolları tüketilmelidir.

İç hukuk yollarının tüketilmesi için , bir yargı kararını temyiz etmeyerek kesinleştirilmemiş yada süre şartına uyulmadığı için temyiz işleminin reddedilmemiş olması gerekir (19).

(18) Komisyon Kararı,No.1661/62, 17.1.1963, Recueil de Decisions 10, s.16-18

(19) Komisyon Kararı , Barona/ Portekiz,No.10092/ 82, 5.10.1984, Decisions et rapports 40, s.118-128.

Kural olarak , iç hukuk yolu tüketildikten sonra komisyona başvurmak gerekir. Aksi halde komisyon ön şartların yokluğu açısından davayı kabul etmez.

Bu konuda sadece iç hukuk yollarının tüketilmesi yeterli değildir. İç hukuk yollarının tüketildiğinin bilgi ve belgelerle komisyona ispatlanması gerekir (20). Buna karşın , eğer tüketilmesi gereken iç hukuk yolu varsa , buna isbat etme hükümlülüğüde şikayet edilen devlete düşer(21).

Komisyon gerekli bilgi ve belgeleri taraflardan alınmıştırtan sonra, iç hukuk yollarının tüketilmesi şartının gerçekleşip gerçekleşmediğini belirler . Komisyon karşı taraf ileri sürmese bile , kendiliğinden iç hukuk yollarının tüketilip tüketilmediği meselesini inceleyip karara bağlar.

Bazı hallerde iç hukuk yollarının tüketilmesi aranmamaktadır. Komisyon verdiği çeşitli kararlarda , iç hukuk yolunu tüketmenin amacını dikkate alarak, iç hukuk yollarının tüketilmesinin "makul " olarak istenemeyeceği yada amaca uygun düşmeyeceği hallerde , ilgilinin iç hukuk yollarını tüketmesine gerek olmadığına karar vermektedir. Komisyon, etkisizlik, sözleşmeye aykırı yerleşmiş idari uygulamalar, davanın sürümceimde kalması ve engelleme durumlarında, iç hukuk yolunun tüketilmesini aramamaktadır.

Engelleme; kamu görevlilerince kişinin iç hukuk yolunu tüketmesinin engellenmesi kişiyi, iç hukuk yolunu tüketme yükümlülüğünden kurtarır.

(20) Komisyon Kararı, No.232/ 56, 15.7.1957 , Annuaire 1, s. 143-144.

(21) Komisyon Kararı, Wiggins/ İngiltere , No. 7456/76, 8.2.1978, Decisions et rapports 13, s.40-50

örneğin tutuklu yada hükümlünün ceza evinde kötü muameleye uğraması üzerine iç hukuk yoluna başvurusu cezaevi yönetimince engellenmiş ise ilgili iç hukuk yolunu tüketmeden komisyona başvurabilir (22). İç hukuk yolunun kuramsal olarak sonuç almaya elverişli olması yeterli değildir. İlgilinin bu yola başvurusunun kuramsal olarak değil , gerçekten mümkün olması ve bir engelle karşılaşmaması gerekir.

Davanın Sürüncemde kalması; Davanın Milli Yargı önünde sürüncemede kalması ve makul bir zaman içinde neticelendirilmemesi, bazı durumlarda ilgili iç hukuk yolunu tüketme külfetinden kurtarır ilgili , davanın sonuçlanmasını beklemeden komisyona başvurabilir. Bunun gibi durumlarda , ilgiliden iç hukuk yolunun tüketmesi istenebilmesi için iç huku yolunun dava devam ederken başvurulup, kısa sürede sonuç alınacak etkili bir yol olması gerekir. Dolaylı yolların bulunması yeterli değildir (23).

Sözleşmeye Aykırı Yerleşmiş İdari Uygulamalar; İç hukuk yolunun tüketilmesine gerek olmayan durumlardan biri de, idarenin sözleşme ile bağdaşmayan idari uygulamaları ve teamülleridir.

Poliste , ceza ve tutuk evinde kötü muamelelere uğrayan kişilerin, normal olarak iç hukuk yollarını tüketerek başvurularını yapmaları gerekir.

(22) Komisyon Kararı, Reed/İngiltere, No.7630/76, 6.10.1979, Decisions et reports 19, s.113,134,163.

(23) Komisyon Kararı, Guincho/Portekiz, No. 8990/80, 6.7.1982, Decisions et reports 29/129-134.

Ancak Milli üst makamlar bu tür uygulamaları hoşgörü ile karşılıyor yada göz yumuyor veya bu tür hadiselerin tekrarlanmasının önüne geçemiyorlarsa , bu gibi durumlarda da iç hukuk yolunun tüketme yükümlülüğü ortadan kalkar.

Etkisizlik;İç huku yollarını tüketmenin zorunlu olmadığı durumların başında iç hukuk yolunun etkisiz olması gelir. Komisyon iç hukuk yollarının tüketilip tüketilmediğini incelerken, iç hukuk yolunun etkili olup olmadığını da incelemektedir. Eger komisyon iç hukuk yolunun etkisiz olduğu kanatine varırsa , iç hukuk yolunun tüketilmesinin gerek olmadığına karar vermektedir. Bu başvuruyu bu noktadan red etmektedir.

İç hukuk yollarının etkisizliği , genel olarak iki durumda ortaya çıkabilir. Bunlardan biri Şikayet edilen konuda açık bir yasa kuralının bulunması, diğeri de yerleşmiş ve hiç bir kuşkuya yer vermeyen yargı içtihadının olmasıdır (24). Her iki durumda da yargı yerine başvurma sözleşmenin çiğnendiği sorununa çözüm getirmeyecektir.

Bizim inceleme konumuz Türk Askeri Yargı Kurumlarının almış olduğu kararlardır. Bunlardan disiplin amirleri, disiplin mahkemeleri ve Askeri Mahkeme kararlarında iç hukuk yollarının tüketilip tüketilmediği incelenecektir.

Ancak anayasamızın 125/2nci maddesine göre Yüksek Askeri Şura'nın almış olduğu bütün kararlar ile disiplin amirlerinin vermiş olduğu cezalar Anayasamızın 129/4 maddesine göre yargı denetimi dışında

(24) Komisyon Kararı, Cambbell / İngiltere , No.7511/ 76, 15.12.1977 ,
Decisions et rapports 12, s.49-58.

Tutulmuştur. Bu sebeple Yüksek Askeri Şura kararlarına ve disiplin amirlerinin vermiş olduğu disiplin cezalarına karşı, Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna yapılan başvurularda iç hukuk yollarının tüketilmiş olduğuna bakılmayacaktır. Çünkü anayasa normlar hiyerarşisinde en üst konumdadır. Anayasanın metninde iç hukuk yolunun kapatıldığı aşıkardır. Komisyon bu durumda iç hukuk yollarının tüketilmesine ihtiyaç olmadığına karar vermektedir.

Komisyon, yukarıda izah ettiğimiz hususları inceledikten sonra, ön şartlardan biri eksikse işin özüne bakmadan dilekçeyi reddeder.

Komisyon dilekçeyi ön şartlar yönünden karara bağlamadan önce , çoğu kez ilgili devletten bilgi yada görüşünü belirtmesini ister. Komisyon , başvuranın davasını sunmasını ve görüşlerini açıklamasını yardımcı olmak üzere , ücretsiz hukuki yardımda bulunulmasına da karar verebilir. Komisyon önünde tüm işlemler parasız olarak yürütülür . Avukat tutma mecburiyeti yoktur. Komisyonun başvuru hakkında verdiği karar kesindir. Bu karara karşı başka bir yere başvurma imkanı yoktur. Başvuru hakkında komisyonca “kabul edilir” kararı verilmekle , komisyon çalışmalarının ikinci bölümü başlar.

İkinci bölümde, komisyon bir yandan iki tarafı dinleyerek şikayet konusu olan olayların belirlenmesine ve incelenmesine başlar. Diğer yandan da, taraflar arasında arabuluculuk ederek , dostca bir çözüm yolu bulmaya çalışır. Bu bölümde komisyon, işin özünü incelediğinden taraflar ellerindeki delilleri komisyona sunmaya soruları cevaplandırmaya açıklamalarda bulunmaya çağrılır. Bu arada , olay yerinde inceleme yapılabilir. Şahitler dinlenebilir ve

birliklişilerden faydalanılabılır(25).

bc- Komisyon Raporu Şikayet konusu olan olaylar komisyon tarafından belirlendikten sonra, sorunu sözleşmeye uygun dostca bir çözüm yolu bulunabilmesi için , komisyon taraflara yardımcı olur arabuluculuk eder. Taraflar arasında soruna dostca bir çözüm bulunması durumunda, komisyon konuya ilişkin bir rapor hazırlar, hazırlanan bu rapor ilgili taraflara, Bakanlar Komitesine ve yayınlanması için de Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine gönderilir.

Taraflar arasında dostca bir çözüm yolu bulunmaması durumunda ise , komisyon, sözleşmeye aykırı bir durum olup olmadığına ilişkin, ayrıntılı bir rapor hazırlar . Rapor, komisyonda oylanır. Her üyenin oy hakkı vardır. Ayrı görüşte olan üyelerin görüşleri , raporda ayrıca belirtilir (26). Komisyon raporu ilgili devlete ve Bakanlar Komitesine ve şikayetçiye gönderilir.

bç- Rapordan Sonra İzlenen Yol

Komisyonun düzenlediği raporun verilmesini takip eden üç ay içinde , bir dava Divan önüne götürülebilir. Bunun için ilgili devletin , Divanın bağlayıcı yargı yetkisini yada söz konusu olay sebebi ile Divan'ın isteğe bağlı yetkisini

(25) Şeref Gözübüyük, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Bireysel Başvuru Hakkı", İ.H.Y., C:9, Ankara 1987, s.3. (Bu Makale çalışmamızda "Bireysel Başvuru... " olarak kısaltılmıştır.

(26) Ömer Madra, "Avrupa İnsan hakları Sözleşmesive Bireysel Başvuru Hakkı ", Ankara 1983, s.28.

yetkisini yada söz konusu olay sebebi ile Divan'ın isteğe bağı yetkisini kabul etmiş olması gerekir.

Bir dava Divan önüne, komisyon, ilgili devletler yada bireysel başvurularda şikayetçi kişi tarafından getirilebilir.

Komisyonun bir davayı Divana götürmesi, devlete karşı başvuru sahibi adına hareket ettiği anlamına gelmez . Komisyonun dava aşamasında , Divana gönderdiği temsilcinin görevi, komisyonun vardığı sonuçları aynen tarafsız bir şekilde bildirmektir.

Bir dava Divan önüne getirildikten sonra, bir ihlal olup olmadığı yolundaki Komisyon raporu yayınlanabilir.

c- Avrupa İnsan Hakları Divanı

Divan, Komisyonun dostane bir çözüme ulaşamadığı davalarda devreye sokulabilmektedir.

Bir davanın Divan önüne gelmesinin iki şartı mevcuttur.

Bunlar ; İlgili devletin Divanın mecburi yargı yetkisini tanıması ve bu tanıma tarihinden itibaren üç ay içinde, ilgili devletler, komisyon, yada kişisel başvuruda gerçek kişilerce, davanın Divan önüne götürülmüş olması gerekmektedir. Bu iki şartın birlikte mevcut olması durumunda dava , Divanca incelemeye başlanır. Divanda görüşmeler gizli , duruşmalar genel olarak kamuya açık yapılır.

Divan ilk aşamada davayı ,komisyon raporunun ve diğer tüm yazılı delil ve hukuki görüşlerin ışığı altında inceler . Sonra normal olarak Strazburg'da bir duruşma yapılır. Duruşmada Komisyon temsilcisi, ile davalı devlet ve davacı

taraf görüşlerini açıklar yada geliştirirler. Hakimlerin sorduğu soruları cevaplandırırılar.

Duruşmadan sonra hakimler , gizli oturumda toplanarak sözleşmenin ihlal edilip edilmediği konusunda oylama yolu ile karar verirler . Çogunluğun görüşü Divan kararını oluşturur. Farklı görüşte olan hakimlerin görüşleri karara eklenir.

Karar kamuya açık duruşmada açıklanır.Karar suretini isteyen herkes alabilir.

Divanın aldığı kararlar çoğunluk oyu ile olur bu kararlar kesin olup temyiz yolu bulunmamaktadır. Bu kararlar akit devletler için bağlayıcıdır. Divan kendi kararlarını uygulama imkanına sahip değildir. Hem komisyonun hemde Divanın vermiş olduğu kararların uygulatma yeri Bakanlar Komitesidir.

ç- Bakanlar Komitesi

Bakanlar Komitesi, Avrupa Konsyine üye ülkelerin dış işleri bakanlarından meydana gelir.

Komisyonla yapılan bir başvuru ,dostça çözümlenemez ise komisyon bu konu hakkında bir rapor hazırlar. Bu raporda ,sözleşmeye aykırılık olup olmadığı yer alır. Bu raporun bir sureti Bakanlar Komitesine hiç bir işleme gerek olmadan gönderilir eğer dava üç ay içinde komisyon yada taraf devlet tarafından divana götürülmez ise Bakanlar Komitesi bu davada, sözleşmeye aykırılık olup olmadığı hakkında oylama yapar. Üçte iki çoğunlukla ihlal olup olmadığına karar verir. Bakanlar Komitesinde, Komisyon ve başvuru sahibinin katılma ve görüş açıklama hakkı yoktur.

Bakanlar Komitesi genellikle komisyon raporu doğrultusunda karar verir . Bununla beraber , kararlarında siyasal ögelerin bulunduğu da kabul edilmektedir. Uygulamalar, komite kararlarında sorunun sadece hukuki değil , siyasal yanlarında dikkate alındığını göstermektedir (27). Akit devletler buna rağmen Bakanlar Komitesinin alacağı kararların bağlayıcı olduğunu kabul etmişlerdir (28).

Bu konularda çeşitli örneklerle rastlamak mümkündür. Örnek olarak Kıbrıs Rum Kesiminin Türkiye aleyhine arka arkaya yaptığı başvurular verilebilir. Bu şikayetler sonucu komisyon sözleşmenin çiğnendiğine karar vermiştir. Fakat Bakanlar Komitesi raporu uzun süre gündemde tutmuş sonuçta verdiği kararda , İnsan Haklarının sürekli sağlanması için toplumlararası görüşmelerin başlatılması çağrısında bulunulmuştur (29). Görüldüğü gibi karar, daha çok taraflar arasında siyasal bir denge kurmaya çalışmaktadır.

Daha önce belirttiğimiz gibi Bakanlar Komitesi, ne komisyon gibi arabulucu bir fonksiyona sahiptir nede Divan gibi yargısal bir işlem yapar. Komite, koruma mekanizmasının icra organıdır. Divan ve komisyonun aldığı kararların gideceği son mercidir.

(27) A. Ş. Gözübüyük, "...Bireysel Başvuru...", s.32.

(28) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.32/4.

(29) A. Ş. Gözübüyük, "...Bireysel Başvuru...", s.32.

Komisyon ve Divanın vereceği kararlar, aykırı olan iç hukuk kurallarını kendiliğinden kaldırmamaktadır. Beyan edici nitelik taşımaktadırlar. Kararlarda gösterilen yükümlülüklerin yerine getirilmesi yine muhatap devlete bırakılmış durumdadır. Yani ilgili devlet, gerekli düzenlemeleri yapacaktır. Bu bir zorunluluktur. Aksi halde kararın gereği yapıncaya kadar Bakanlar Komitesi konuyu gündemde tutmaya devam edeceğinden muhatap devlet denetim sisteminden kurtulamayacaktır. Bu durumda da denetim yaptırımlarına muhatap olmamak, kişi temel hak ve hürriyetlerini ihlal etmekten dolayı uluslararası platformda itibar kaybetmemek için üye devlet, fertlerin sözleşmeye dayalı ısrarlarının da sonucunda söz konusu kararların gereğini yerine getirecektir (29).

Bir kararın ilgili devletçe yerine getirilmesini sağlama ve denetleme görevi de yine kararı vermiş olan Bakanlar Komitesine aittir(30). Komite verdiği karar üzerine aleyhine karar verilen akit tarafa gerekli tedbirleri alması için uygun bir süre verecektir. Eğer ilgili taraf zamanında komiteyi tatmin edici tedbirleri almamış ise, Bakanlar Komitesi üçte iki çoğunlukla nihayi kararını verecektir. Ancak bu halde sözleşmenin amir 32nci maddesi gereğince Komite, raporu dünya kamuoyuna yayınlar. Akit devleti suçlayan bir raporun Bakanlar Komitesince yayınlanması, akit devletin “açıkça kınanması” anlamına gelir. Buda Milletlerarası platformda çok ağır bir müeyyide olmaktadır.

(29) A. Gündüz, a.g.m., s.1-3.

(30) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.32.

Öte yandan uygulamada Bakanlar Komitesi , ilgili devlete kararın gereğini yerine getirmesi için hangi tedbirleri alacağını kararlaştırıp bildirmemektedir. Takdiri devlete bırakmakta devlet, komitenin kararlarını yerine getirmek için aldığı tedbirleri komiteye bildirmekte komite alınan tedbirleri yeterli ve tatminkar buluncaya kadar , bu konuyu gündemde tutmaktadır. Bu güne kadar ilgili devletlerin , uygulamayı değiştirme , milli mevzuatlarında sözleşmeye uygun değişiklik yapma , tazminat ödeme gibi tedbirleri alınmıştırları sıkca görülmüştür (31).

Kalınmıştır , (s.md.32/son) 'da akit devletlerinin , uygulamayı Bakanlar Komitesi'nce üçte iki oy çoğunluğu ile alacağı kararlara uyacaklarını ve bunu taahhüt ettikleri hüküm altına alınmıştır.

Konu İle İlgili Birkaç Örnek (32)

1.Komisyon kendisine yapılan başvuruyu incelemiş hazırladığı raporuda Askeri üstlerce disiplin cezası olarak hapis cezası verilmesini sözleşmenin 5nci maddesine aykırı bulmuştur. Komisyon raporunu aynen benimseyen Bakanlar Komitesi , sözleşmenin 5nci maddesinin İsviçre Hükümetince çiğnendiğine karar vermiştir. Bu karar üzerine İsviçre Hükümeti Askeri Disiplin Mevzuatının değiştirilerek sözleşmeye uygun hale getirildiğini kamiteye bildirmiş , komite bunun üzerine başka bir işleme gerek olmadığına karar vermiştir. Dosyayı da gündemden çıkarmıştır. (14 Mart 1983, İsviçre-Santşi davası)

(31) A. Ş. Gözübüyük, "...Bireysel Başvuru...", s.33.

(32) Örnek Kararlar İçin Bakınız , A. Ş. Gözübüyük, "...Bireysel Başvuru...", s.84.

Türk Askeri Yargı Mevzuatı incelendiğinde, Disiplin amirlerine çok geniş yetkiler verdiği görülecektir. Sıralı sicil üstlerinin hepsinin hapis cezası verme yetkisi mevcuttur. Anayasamızın 129 ncu maddesi Türk Silahlı Kuvvetler Personeli için disiplin suç ve cezalarından dolayı verilen cezalara karşı yargı yolunu kapatmıştır.

Bu durumun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine aykırı olduğu Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Adalet Divanı tarafından kesin olarak kararlaştırılmıştır. Hapis cezasının ancak mahkemelerce verileceği hususu hüküm altına alınmıştır. Bu durumdan mağdur olan bir asker kişinin vaki olacak bir müracaatının ülkemizi zor durumda bırakacağı aşikardır. Bundan dolayı Anayasanın 129 ncu madde 4 ncü fıkrası Askeri Yargı Mevzuatı ve İç Hizmet Kanununun, sözleşmeye aykırı hükümleri sözleşme hükümlerine uygun hale getirilmelidir. Hadise 1987 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna, kişisel başvuru hakkını tanıyan Türkiye Cumhuriyetinin bu konudaki önemli bir eksiğini gidermesi meselesidir.

2. Diğer bir komisyon raporunda hapishabnede cezasını çekmekte olan asker mahkumun , hapishanede evlenmesine izin verilmemesi sözleşmenin 12nci maddesine aykırı bulunmuştur. Komite bu raporda benimsemiş ve İngiliz Hükümetinin sözleşmeyi çiğnediğine karar vermiştir. Bunun üzerine İngiliz Hükümeti mevzuatını değiştirdiğini komiteye bildirmiş , komite bu dosyanın da gündemden çıkarılmasına da karar vermiştir. (2 Nisan 1981, İngiltere - Hammer davası).

SONUÇ

Teşkilat sistemi itibariyle aile aileler birliği boy - budun - il şeklinde teşkilatlanmış Türkler kurmuş oldukları ilk devletlerde devletin her ferdi tabii bir askerdir. Bu sebeple Türklerde askerlik kutsal bir meslektir.

Türk Milleti ana vasıflarından biri devlet kurucu bir millet olmasıdır. Devlet kurucu bir millet olabilmek için kanun ve hukuk hissinin çok gelişmiş olması gerekmektedir. Türk Milleti devlet kurmanın yanında hukuki müesseseler meydana getirmek bakımından da emsalsiz bir özelliğe sahiptir. Zaten devlet kurmak hukukla mümkündür. Devlet idare etmek ancak hukuki kurallarla sağlanabilir.

Orta Asyadaki Türk kabilelerini bir teşkilat altında toplayan ve Türk devlet teşkilatının temellerini atarak, Hun Türk İmparatorluğunu kuran büyük hükümdar Mo-tun'dur.

Mo-tun, her yönü ile örnek bir devlet teşkilatı meydana getirmiş ve bu teşkilat, Hun Devletinden sonra kurulan Türk devletlerine de model teşkil etmiştir.

Hunlar hukuk sistemlerini ve hukuk kurallarını kendileri yapmışlar ve hiç bir milleti kendilerine örnek almamışlardır. Dayandıkları esaslar Türk'ün Töresi olmuş ve bu doğrultuda kanunlarını oluşturmuşlardır.

Hunlarda ayrı bir askeri yargı sistemi yoktur. Hunlarda yargılama yeri "Yargu" yargılayanlara ise "Yargan" adı verilir. Hükümdar önemli davalarda Yargu'ya başkanlık etmektedir.

Günümüz çağdaş dünyanın ulaşmak istediği adil bir mahkemede , adil bir şekilde en kısa zamanda yargılama hakkını , Hunlar 2200 yıl önce sağlamak sureti ile hukuk ve yargılama sahasındaki, maharetlerini göstermişlerdir.

Türk devlet geleneğine göre biri diğerinin takipçisi olan Göktürk Devleti ve Uygur Devleti de Hun devletinin uyguladığı hukuk sistemini uygulamışlardır.

Yargu ve Yagan'lerden oluşan yargı sistemi , Han, adına Töre'yi uygulamıştır.

İslami dönem Türk devletlerinden Karahanlı ve Gazneli hatta Selçuklu devletinde eski Türk Töresinin etkisi kendini hissettirmekle beraber islam medeniyeti dairesine girmiş olmaları sebebiyle İslamiyetin ve Abbasi devlet kurumlarının etkisi bariz şekilde gözükmektedir.

Bu dönemde askeri yargının başında Kadileşker bulunmakta ve hukuki meseleleri halletmektedir.

Türklerde önceleri kamu hukukunun içerisinde yer alan askeri yargının ayrı bir yargı dalı olarak doğuşu, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına rastlamaktadır. Başlangıçta adli yargı ile birlikte yürütülen askeri yargı , Orhan Bey zamanında daimi ordunun kurulması ile adli yargıdan ayrılarak farklı şekilde düzenlenmiştir. Başlangıçta padişaha ait olan yargı yetkisi Divan-ı Humayun'da bizzat padişah tarafından kullanılırdı.Daha sonra padişaha vekaleten Vezir-i Azam , Kadiasker ve Kadılar bu yetkiyi kullanmışlardır. Zaman içerisinde bu şahısların yerini heyetler , meclisler ,Divan-ı Harp'ler ve en sonunda da mahkemeler almıştır. Yargılama yetkisini kullanan bu kuruluşların teşekkülünde hakimlik niteliği taşıyan kişilerin sayısı giderek artmıştır.

Müesseselerini büyük oranda Osmanlıda tevarüz eden Türkiye Cumhuriyeti 1961 yılına kadar günün şartlarının gerektirdiği kanuni düzenlemeler ile askeri yargı çeşitli aşamalar geçirmiş ve 1961 Anayasası ile de ilk kez anayasal bir kurum niteliğini kazanmıştır.

1961 Anayasasının 133 ncü maddesinde askeri mahkemeler ile disiplin mahkemeleri, ilk derece askeri mahkemeler olarak , 141 nci maddede Askeri Yargıtay ve 1971 yılından sonrada 140 ncı maddede Askeri Yüksek İdare Mahkemesi yüksek mahkemeler arasında yer almıştır. Bu uygulama ile Türkiye Adli ve İdari yargı yanında askeri yargısını da ayrı bir yargı düzeni olarak anayasasında düzenleyen mahdut sayıdaki ülkelerden birisi olmuştur; düzenlemede yer alan ve bazı ülkelere de örnek “alınan askeri mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hakimlik niteliğine sahip olması şarttır”. biçimindeki hükme,1982 Anayasasında yer verilmemesini hukuk devletinin gerekleri açısından bir eksiklik olarak değerlendirmekteyiz. Bu yeni düzenleme sonucu hukukçu olmayan kişilerden oluşan bir askeri mahkeme kurulursa, anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyeceği savunulsa da ; Bize göre böyle bir kuruluş , hakim ve savcılık görevlerinin, meslekten hakim ve savcılar tarafından yürütüleceğini içeren anayasanın 140 ncı maddesi, askeri mahkemelerin kuruluşunun , mahkemelerin bağımsızlığı ve hakimlik teminatı ilkelerine göre kanunla düzenleneceğini içeren 145 nci maddesi hükümleri ile çelişkili bir durum meydana getirecektir.1961 anayasa’sı ile askeri mahkemelerin yanında birinci derece mahkemesi olarak oluşturulan , 1982 anayasası ile de varlığı korunan disiplin mahkemeleri üzerinde tartışma sürmektedir. Bu mahkemelerin teşekkülünde hakimlik niteliği taşıyan kimselerin bulunmaması disiplin

mahkemelerinin sadece adının mahkeme olduğu, kararlarının Mahkeme kararı değıl ,idari karar olduğu yolundaki görüşlere kuvvet kazandırmaktadır.

1961 Anayasasında askeri idari yargı alanında yargı denetimine tabi olmayan hiçbir hüküm yok iken , 1982 Anayasasında bu konuda bir çok hükme yer verilmesini hukuk devleti açısından geriye gidiş olarak değerlendirmekteyiz.

Bu günün devlet anlayışı vatandaşlarına sadece kağıt üzerinde kalan hak ve hürriyetler sunan devlet anlayışı olmadığı gibi , vatandaşların ihtiyaçlarını merkezi planlamalarda karşılamaya çalışan, onlara sadece ekmek sunan devlet anlayışı da değıldir. Bu günün devleti, vatandaşa uygulanabilen hak ve hürriyetler veren , onları mutlu edebilmek için ekonomik ve toplumsal yaşamda önemli roller üstlenen , mal ve hizmet üreten sosyal refah devletidir.

Devletin başta gelen amacı vatandaşını mutlu etmek olduğundan , bu amaç çerçevesinde vatandaşın , hukuk kurallarının kendisine adil ve eşit biçimde uygulanmasını isteyebilme, bu konuda kuşkusu var ise bunu bağımsız yargı organı önünde denetletebilme hakkı ya da diğer bir deyişle hak arama hürriyeti olmalıdır. Bu düşünceler hukuk devleti kavramının olgunlaşıp gelişmesine sebep olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti , Anayasasının 3 ncü maddesinde belirtildiği üzere bir hukuk devletidir. İnsan haklarına saygı gösteren , bu hak ve hürriyetleri koruyup güçlendiren , her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup, bunu geliştirerek sürdüren devletin adıdır hukuk devleti.

Hukuk devleti kavramına yargı denetimi açısından yaklaştığımızda ; bütün davranışlarında hukuk kurallarına ve Anayasaya uyan , hukuku tüm devlet organlarına egemen kılan , bunun böyle olmadığı yolunda doğabilecek

kuşkuları giderecek organizasyonu sağlayarak, İşlem ve eylemlerini yargı denetimine açık bulunduran devlete, hukuk devleti denildiği ortaya çıkar. Başka bir anlatımla hukuk devleti kendi koyduğu kurala önce kendisi uyan , eğer uymuyorsa buna uymaya yargı organının vereceği kararla zorlanan devlet türünü anlatır.

Devleti kendi kurduğu kurala uymaya zorlayacak en etkin aracın **Yargı Denetimi** olduğu, hukuk devleti olgusunun başka türlü sağlanamayacağı tüm düşünür ve hukukçuların ortak görüşüdür. Yargı denetiminden daha etkin bir yol yoktur., bulunamamıştır, düşünülememiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 36 ncı maddesinde yer alan “ Herkes meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı ve davalı olarak iddia ve savunma hakkına sahiptir”.hükmüyle hak arama hürriyeti tanınmış, yine anayasanın 125 nci maddesinde idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır, hükmü ile bu hürriyetin devlete karşı da geçerli olduğu vurgulanmıştır. Ancak gerek bu maddede , gerek Anayasanın diğer maddelerindeki bazı hükümlerle yargı denetimi dışı bırakılan bir işlemler dizisi oluşturulmamış da değildir.

Askeri idari yargının , Anayasa veya Anayasadan alınan yetkiye dayanılarak çıkarılan yasa hükümleri gereği belirli bir idari işlem ya da eylemin yargı denetimi dışında bırakılmasına 1982 Anayasasında ve ona dayanılarak çıkarılan yasalarda rastlamaktayız.

- Yüksek Askeri Şura kararları , Anayasanın 125 nci maddesi 2 nci fıkrasına göre yargı denetimi dışında bırakılmıştır.

- Asker kişiler için disiplin suç ve tecavüzlerinden dolayı disiplin amirlerince verilen cezalar , Anayasanın 129 ncü maddesi 4 ncü fıkrasına göre yargı denetimi dışında bırakılmıştır.

-Sıkıyönetim Komutanlarının 1402 sayılı Sıkıyönetim yasasından aldığı yetkilere dayanarak tesis ettiği işlemler Anayasanın geçici 15 nci maddesinde yer almıştır.

Hukuk devletinin gerçekleşmesinin en büyük şartı, idarenin işlem ve eylemlerinin yargı denetimine tabi olması ve böylece idarenin hukuka bağlılığının sağlanmasıdır.

Hukuk devletinde, keyfi ve idari tarzı düşünülemez. Toplumla kişilerin , yalnızca birbirlerine karşı korunmaları yeterli olmayıp , idarenin hukuka aykırı işlem ve eylemlerinden de korunması gerekir. İdarenin yaptığı eylem ve işlemlerden dolayı haksızlığa uğrayan kimse , yetkili yargı merciine başvurarak idari işlemin bozulmasını ve kendisine yapılan haksızlığın giderilmesini isteyebilir.Çünkü idare , Kanunlar dairesinde yaptığı bütün faaliyetlerinden mesuldur. Bundan dolayı da yol açtığı tüm haksız zararları ödemelidir.

İdarenin işlem ve eylemlerinde , hukuka bağlılığı ne derece yerine getirdiği ancak bunların yargısal denetimi ile mümkün olur . Bunun aksi keyfiliği beraberinde getirir. Bu ise hukuk devleti ile bağdaşmaz.

Yüksek Askeri Şura bir idari kuruluştur. Kararlarının yargı denetiminden muaf tutulması , devletin kurum ve görevlilerini , yargı denetimine tabi olanlar ve yargı denetimine tabi olmayanlar diye ikiye ayırmaktadır.

Hukuk devletinde , yargı denetimine razı olmayan hiçbir birimin olmaması lazımdır. Bu sebeple Yüksek Askeri Şura'nın almış olduğu kararlar

ve disiplin amirlerinin disiplin suç ve tecavüzlerinden dolayı vermiş olduğu cezaların yargı denetimi dışında tutulması hukuk devleti için bir eksikliktir. Bu giderilmelidir.

1982 Anayasasına göre yargı organının denetimi, zaten yerindelik ve idarenin takdir hakkı konularını kapsamayıp “Hukuka Uygunluk” ile sınırlıdır. Hukuka uygun olmayan bir işlemin hangi gerekçe ile olursa olsun yargı denetimi ; dışında bırakılması , hukuk devleti ilkesi ile bağdaştırılmaz.

Türkiye Cumhuriyetinin Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna , bireysel başvuru hakkını ve Avrupa İnsan Hakları Divanının mecburi yargı yetkisini tanınması , hukuk devleti açısından olumlu bir adımdır. Ancak, bir ülkede insan haklarının en etkin şekilde yine o ülkenin kendi yasa ve mahkemeleri ile korunabileceği gerçeğinin unutulmaması gerekir.

Bu sebeplerden dolayı, Türk Silahlı Kuvvetleri ile ilgili tüm mevzuat gözden geçirilmeli , hukuk devletine aykırı tüm hükümler kaldırılmalı , Yüksek Askeri Şura kararları da yargı denetimine tabi tutularak , tüm Türk Silahlı Kuvvetleri personeline de hukuk güvencesi sağlanmalıdır.

Kanunlar mutlaka milli bünyeye, toplumun genel değerlerine uygun olarak yapılmalıdır. Aksi takdirde kanunun suç saydığı eylem, toplum tarafından suç sayılmaz ve bu kanunu çiğneyenler toplum nazarında bir yaptırıma müstehak görülmezler. Bu durumda suç işleme oranı artarak devam eder. Bu tür kanunlar toplumda , siyasi ve sosyal problemlere yol açar. Ancak, kamu vicdanına uygun kanunlar yapılırsa , kanunun çiğnenmesinden dolayı karşılaşılabilecek yaptırım ile toplumun tepkisi birlikte suçlunun karşısına çıkar ve suç işleme oranı asgariye iner. Toplumda huzur ve barış hakim olur.

BİBLİYOGRAFYA

- Abadan ,Yavuz : Tanzimat Fermanının Tahlili , İstanbul 140.
- Akın , İlhan : Kamu Hukuku , İstanbul 1987.
- Alınmıştıraçtı, Orhan :Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul 1970
- Altınok, M.Cemalettin : Türk Silahlı Kuvvetlerinin Tarihi, Ankara 1978.
- Akmaner, İbrahim Fevzi : “Türkiye’de Askeri Kazanın Tarihçesi”, As.Ad.Der., Yıl 3, S.9.
- Alpar , Erol :“Askeri Yargı ” As. Yrg. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumu, Ankara 1994, s.1-70
- Ansay, S.Ş. : Hukuk Tarihinde İslam Hukuku , Ankara 1955.
- Arat R., Rahmeti : Kutadgu- Bilig, Ankara 1959.
- Armağan, Servet : Türk Esas Teşkilat Hukuku , İstanbul 1979.
- Arsal, S. Maksudi : Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul , 1947.
- Arsal S.Maksudi : “Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü” II. TTKZ. , İstanbul 1943.
- Arsel, İlhan : Türk Anayasa Hukuku Umumi Esasları, Ankara 1956.
- Arsel , İlhan : “Anayasa Mahkemesinin Bazı Eğilimleri Üzerinde Görüşler ve Anayasa Mahkemesi Kararlarından Özetler”, Ankara 1970.

- Asutay , Naci : Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Ankara 1964.
- Atıf Bey : Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye Şerhi, İstanbul 1330.
- Atsız, Çiftçioğlu Nihal : Aşık Paşazade Tarihi (Düzenlemesi), İstanbul 1947.
- Balta , Tahsil : Kısa İdare Hukuku, C:I , Ankara 1962.
- Barkan, Ö.Lütfi : Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi , İstanbul 1940.
- Barkan, Ö.Lütfi : Türk Hukuk Tarihine Giriş, Ankara 1986.
- Baştay, Şerif : "Eski Türklerde Harp Taktiği" Türk Kültürü, Ankara 1964.
- Belgesay, M.Reşit : Tanzimat ve Adliye Teşkilatı, İstanbul 1940.
- Candemir, Taner : "Askeri Yüksek İdare Mahkemesinin Görev Alanı , Danıştayın 118. Yılına Kutlama Sempozyumu", Ankara 1982.
- Cin, Halil - Akgündüz Ahmet: Türk İslam Hukuk Tarihi I-II, İstanbul 1990.
- Çeçen , Anıl : Hukuk Devleti ve Yönetim , Ankara 1977.
- Çelebi, Katip : Fezleke-i Katip Çelebi, İstanbul 1869.
- Çelenk, Halit : Hukuksuz Demokrasi, İstanbul 1985.
- Çoker, Fahri : " Askeri Yargıtayın Tarihçesi", As.Ad.Der. IV, S.39, Ankara 1968.
- Çoker, Fahri : "Asker Kişilerin İdari Eylem ve İşlemlerden", As.Ad.Der., s.58. Ankara 1971.
- Çoker, Fahri : "Askeri Yüksek İdare Mahkemesi, Gerçekleşirken" Milliyet Gazetesi; 26.7.1972.

- Çoker, Fahri : “İki Başlı Yargı Tartışması”, Milliyet Gazetesi, 14.9.1988
- Dal, Kemal : Türk Esas Teşkilat Hukuku , Ankara 1986.
- Değer, Emin : “Yargı Yetkisi ve Askeri Hakimden Sorumluluğu”, As.Ad.Der. IV, S:45, Ankara 1967.
- Devrim, Semahattin : “Onuncu Yılıni Doldururken Askeri Yüksek İdare Mahkemesi”, Ad.Der., S:3, Ankara 1973.
- Donuk, Abdulkadir : 26 - 30 Ağustos 1922 Taarruzu ve Turan Taktiği İstanbul.
- Dönmezler , Sulhi : “ Yargıtay Başkanının Konuşması Üzerine ” , Tercüman Gazetesi 19.9.1988.
- Duran, Lütfi : “Askeri İdarenin Yargısal Görev ve Yetkisinin Sınırları Onar Armağan” , İ.H.F.Yay.No.530, İstanbul 1977.
- Duran, Lütfi : “Anayasa Mahkemesine Göre Türkiyenin Hukuk Düzeni, I, II 1986”, Amme İdaresi Dergisi, 1986
- Duran , Lütfi : İdare Hukuku Ders Notları, İstanbul 1982.
- Duman, İsmail Hakkı : Türk Anayasa Hukuku , İstanbul 1985.
- Ebu Hanife : Fıkh-i Ekber Tercümesi, İstanbul 1313.
- Erdemir , Nevzat : “Hukuk Devleti ve Yargı Bağımsızlığı” , Ankara Barosu Dergisi, 1988
- Erem, Faruk : “Adalet Teşkilatı Bağımsız Olmaktan Çıktı”, Milliyet Gazetesi, 18.9.1988.

- Erem , Faruk : Ceza Usulü Hukuku , Ankara 1978.
- Ergüç, Arslan : “Türkler’de Silahın Yeri ve Önemi” Türk Kültürü, Ankara 1967.
- Erman, Sahir : Askeri Ceza Hukuku Umumi Kısım ve Usul, İstanbul 1983.
- Erman, Sahir : “Askeri Ceza ve Yargılama Usulü İçin” , Milliyet Gazetesi 2.2.1972.
- Ergin, Muharrem : Orhun Kitabeleri
- Eroğlu, Hamza : İdare Hukuku, Ankara 1982.
- Ertosun, Orhan : “Askeri Yargıtay’ın Tarihçesi Görev ve Yetkileri ile Sorunları”, Dnş.Der.S.11, Ankara 1975.
- Eryılmaz, Yusuf : “62 nci Kuruluş Yılında Askeri Yargıtay” , Dnş.Der.Yıl 5, S: 18-19, Ankara 1975.
- Eryılmaz, Yusuf : “Anayasalarımızda Ceza Hukuku Kuralları ve Tarihi Gelişimi”, Slh.Kuv.Der. C:101, S.283, Ankara 1982.
- Erzurumluoğlu, Erzan : “Hukuk Devleti ve Yargı Bağımsızlığı”, Ankara Barosu Dergisi, Ankara 1989.
- Esen, Bülent Nuri : Anayasa Hukuku (Genel Esaslar) , Ankara 1970.
- Esenç , Osman Kemal, Zeki : Türk Destanları, İstanbul 1972.
- Evren , Teoman : “Hukuk Devleti” Ankara Barosu Dergisi, Ankara 1985, S: 1985/1
- Freedeman , Çharls : “Modern Fransada Danıştay”, Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yayınları, 1970.

- Gilisen, John(Çev.Sucu,Naim):” Askeri Hukukun Bugünkü Evrimi Üzerine Genel Bildiri” Yrg.Der. 8,S:3, Ankara 1984.
- Gilisen, John(Çev.Sucu,Naim):”Askeri Hukukun Bugünkü Evrimi Üzerine Genel Bildiri” , Yrg. Der.8, S:1-2, Ankara 1982.
- Giritli, İsmet- Bilgin, Pertev : Yeni Danıştay Kanunu , İstanbul 1971.
- Gözübüyük, A.Şeref : “Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ve Görevleri”, TODAİE Der.3, S:3 , Ankara 1972.
- Gözübüyük, A.Şeref : Yönetmelik Yargı, Ankara 1982.
- Gözübüyük A.Şeref : “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Bireysel Başvuru Hakkı” İnsan Hakları Yıllığı , 9, 1987.
- Gözübüyük A.Şeref : “Bireysel Başvuru ve İç Hukuk Yollarının Tüketilmesi”, İnsan Hakları Yıllığı 10-11, Ankara 1988-1989
- Gözübüyük A.Şeref : “Avrupa İnsan Hakları Divanı”, Ad.Der. , S:3-4, 1962.
- Gözübüyük A.Şeref : Türk Anayasa Metinleri, AÜSBF. Yayını , Ankara 1982.
- Gözübüyük A.Şeref : Yönetim Hukuku , Ankara 1987.
- Güler , Ahmet : Özgürlük ve Anayasa Soruları, İstanbul 1973.
- Gündüz , Aslan : Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlarla İlgili Temel Metinler, İstanbul 1987.
- Gündüz, Aslan : “İktidar ve Milletlerarası Sınırları”, İstanbul Barosu Dergisi 64, İstanbul 1990.

- Güngör , Erol : Tarihte Türkler , İstanbul 1990.
- Günday, Metin : İdari Yargı Mevzuatı ve İlgili Mevzuat , Ankara 1984.
- Gür.A., Refik : Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, İstanbul 1975.
- Güran , Sait : Bölge İdare Mahkemeleri ve Danıştay Üzerine Yapısal Bir Deneme , İstanbul 1977
- Gürbüz, Yaşar : Anayasalar , İstanbul 1981.
- Gürbüz Yaşar : Anayasa , Görüşler, Taslak, İstanbul 1982.
- Gürbüz Yaşar : Anayasa , Görüşler, Taslak, İstanbul 1981.
- Gürel, Bülent :“Askeri Mahkemelerin Görevleri Hakkında İnceleme” , Adalet Der. S:7-8, Ankara 1964.
- Gürel, İ. Hakkı : İl İdaresi, Ankara 1952.
- Hacıeminoğlu, Necmettin : “Türk Ordusunun Karakteri” Türk Kültürü, Ankara 1967.
- Haydarizade, İbrahim : Mezahib ve Turuk-i İslamiyye Tarihi, İstanbul 1336.
- Hazır, Hayati : Anayasa Hukuku Ders Notları, Konya 1989.
- Hezarfen Hüseyin Efendi : Tenkih-i Tevarih Mülük , Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Böl. No:4301
- Huber, E. Rudolf : “Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet” AÜHFM. 27, 1970
- İnalcık, Halil : Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri. 1964.

- Inan , Abdülkadir : Tarihte ve Bugün Şamanlık , Ankara 1954.
- Inan , Abdülkadir : Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları 1952.
- İpeksürmeoğlu, Niyazi : “Askeri Kaza Sistemine Bir Bakış”, A.Ü.H.F.Der. 8, S: 1- 2, Ankara 1951.
- Kafeslioğlu , İbrahim : Türkler ve Medeniyet , İstanbul 1995.
- Kafeslioğlu , İbrahim : Türk Milli Kültürü, İstanbul 1993.
- Kafeslioğlu , İbrahim : Selçuklu Tarihi, İstanbul 1992.
- Kapani, Münci : İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, İstanbul 1987.
- Kapani, Münci : Kamu Hürriyetleri, Ankara 1981.
- Kaptanoğlu, Hikmet : “Askeri Kazada Adli Amirler ve Adli Amirler Arasındaki Selahiyet İtilafları” , Ankara Barosu, Der. S:5, Ankara 1954.
- Karal, Enver Ziya : Osmanlı Tarihi , Ankara 1962.
- Karaman , Hayrettin : Mukayeseli İslam Hukuku, İzmir 1974.
- Kaynar , Reşat : Hukuk Devleti , İstanbul 1960.
- Kerse, Ahmet : “Anayasa Tadili ve Danıştay”, Cumhuriyet Gazetesi 3.12.1971.
- Kerse Ahmet : Askeri Yargı , Türk Hukuk Ansiklopedisi, 11,Ankara 1962.
- Kerse, Ahmet : Askeri Yargı Mevzuatı, İstanbul 1962.
- Kırımizade : Mesail-i Cinayata Müeallik Mecmua, İstanbul 1280.

- Kocabey , Hamit : "Hukuk Devlet İlkesi ve 1982 Anayasası Açısından Yüksek Askeri Şura Kararları" (Basılmış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü.Sos.Bil.Enst. 1992.
- Köprülü , Fuat : Ortazaman Türk Hukuki Meseleleri, 1938.
- Köprülü , Fuat : İslam Amme HukukundanAyrı Bir Türk Amme Hukuku Yokmudur? " , II. TTKZ, İstanbul 1943.
- Köprülü , Fuat : Türkiye Tarihi, 1940.
- Köymen , M.Altay : Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları, 1964.
- Köymen , M.Altay : Büyük Selçuklu Devleti Tarihi, Ankara 1954.
- Kunter Nurullah : Ceza Mühakemeleri Hukuku , İstanbul 1981.
- Kuran, Ercüment : "Türk Ordusu ve Batılaşma" Türk Tarihi, Ankara 1964.
- Lewis, Bernand : "Modern Türkiyenin Doğuşu", TTK. Dergisi , Ankara 1988.
- Lipson, Leslie : Politika Biliminin Temel Sorunları , Ankara 1978.
- Lüleci , Turgut - Özbakan, Hulusi: Askeri Yargı ile İlgili Kanunlar ve İçtihatlar Ankara 1973-1987.
- Lütem, İlhan : Yeni Anayasalar, Ankara 1953.
- Lütfi, Ahmet : Tarih-i Lütfi, İstanbul 1873-1888.
- Madra Ömer : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Bireysel Başvuru Hakkı , İstanbul 1981.
- Mahmut, Esat : Tarih-i İlm-i Hukuk , İstanbul 1332.
- Maverdi : El-Ahkam üs-Sultaniye (Ostrogof Çevirisi), Paris 1953.

- Mevkufati Muhammet : Kitab-ı Mefkuvat, İstanbul 1318.
- Mumcu , Ahmet : Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Ankara 1963.
- Mumcu , Uğur : “Paşa Tasarrufu”, Cumhuriyet Gazetesi 31.5.1988.
- Mumcu, Uğur : “Yargı ve Güvencesi”, Cumhuriyet Gazetesi, 8.9.1988.
- Mumcuoğlu, Maksut : “Hukuk Devletinde Bağımsız Yargının Yeri ve Yargının Türkiyede Gelişimi”, Ankara Barosu Dergisi Ankara 1989, S:1989/2
- Müderrişoğlu, Adnan : Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1968.
- Naima , Mustafa : Tarihi Naima, İstanbul 1870.
- Okandan, G.Recai : Amme Hukukunun Ana Hatları , İstanbul 1971.
- Onar, Sıddık Sami : İdare Hukukunun Umumi Esasları, İstanbul 1966.
- Orhun,N.H. : Eski Türk Yazıtları, İstanbul 1936.
- Ögel , Bahaeddin : Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988
- Özbakan, Hulusi : Silahlı Kuvvetler Hukuk Rehberi, Ankara 1989.
- Özbudun , Ergün : Türk Anayasa Hukuku , Ankara 1986.
- Özek , Çetin : “Sıkıyönetimsiz Askeri Mahkemeler”, Cumhuriyet Gazetesi 5.12.1985.
- Özer , Atilla : Gerekçeli ve 1961 Anayasası ile Mukayeseli 1982 Anayasası , Ankara 1984.
- Özyörük Mukbil : İdare Hukuku Ders Notları, Ankara 1977.
- Öztuna , Yılmaz- Gökdemir , Ayvaz : Türkiyede Askeri Müdahaleler, İstanbul 1987.

- Parmaksızıoğlu, İbrahim : "Kaptanpaşa" İslam Ansiklopedisi.
- Peçevi, İbrahim : Tarih, İstanbul 1866.
- Raşit , Mehmet : Tarih-i Raşit , İstanbul 1865.
- Saçlıoğlu , Nahit : "Askeri Yargıtay'ın 127 Sayılı Kuruluş Kanunu Hakkında", As.Ad.Der. S:51, Ankara 1969.
- Savcı , Bahri : İnsan Hakları (Kanunilik Yoluyla Korunması) Ankara 1953.
- Sencer , Muzaffer : İnsan Hakları ve Ana Kuruluşlar ve Belgeler, Ankara 1986.
- Seferoğlu, Şükrü Kaya- Müderrisoğlu, Adnan: Türk Devletleri Tarihi, Ankara 1968.
- Seviğ , Vasfi Rıza : Askeri Adalet , I Kısım , Ankara 1955.
- Sevim, Ali- Yücel , Yaşar : Türkiye Tarihi , Ankara 1990.
- Soysal , Mümtaz : Anayasaya Giriş, Ankara 1969.
- Sosyal , Mümtaz : 100 Soruda Anayasanın Anlamı, İstanbul 1976.
- Şahin, Mustafa : "Askeri İdari Yargının Tarihçesi", Silh.Kuv. Der. S:299, Ankara 1985.
- Taner, Tahir : Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku , İstanbul 1945.
- Taneri, Aydın : "Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri Kuruluş Devri" Kül.Bak.Yayınları, Ankara 1981.
- Tanilli , Servet : Devlet ve Demokrasi, Anayasa Hukukuna Giriş , İstanbul 1981.
- Tanör, Bülent : "Sıkıyönetim Mahkemelerinin Yargılama Yetkisi", Cumhuriyet Gazetesi 28.11.1985.

- Tanör, Bülent : İki Anayasa , İstanbul 1986.
- Taşkın, Rıfat : Askeri Ceza Usulü Kanunu , Ankara 1943.
- Tekindağ , Şehabettin : "Türk Ordusunun Silahları ve Taktikleri" Türk Kültürü, Ankara 1965.
- Teziç , Erdoğan : Anayasa Hukuku , İstanbul 1986.
- Tikveş , Özcan : Anayasada Onbeş Yıllık Dönem (1961-1976) Yapılan Değişiklikler ve Ekler , A.Ü.H.F.Der., Ankara 1973.
- Toğan, Zeki Velidi : Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981.
- Toğrul , İlhan : "Askeri İdari Yargının Genel Esasları ve Yargılama Usulleri" As.Ad.Der. S:64, Ankara 1972.
- Toğrul , İlhan : Askeri İdari Yargı , Ankara 1973.
- Toluner, Sevin : "Türkiyenin Bireysel Başvuru Hakkını Tanıma Beyanının Milletlerarası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", MHB., S:2, 1988.
- Tunaya , Tarık Zafer : Türkiyede Siyasi Bilgiler, İstanbul 1945.
- Turan , Oğuz : Tarihte Türklük , Ankara 1971.
- Turan , Oğuz : "Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler" , Belge Yayınları , İstanbul 1986.
- Tüzün, Refat : "Yargı Gücü, Bağımsızlık ve Askeri Yargı" Milliyet Gazetesi 12.2.1973.
- Uluçay, M.Çağatay : İlk Müslüman Türk Devletleri, İstanbul 1977.

- Uzunçarşılı İsmail Hakkı : Anadolu Beylikleri , Ankara 1969.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı : Osmanlı Tarihi, Ankara 1983.
- Uzunçarşılı İsmail Hakkı : Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı, Ankara 1984.
- Üçok, Bahriye : İslamdan Dönerler ve Yalancı Peygamberler, Ankara 1967.
- Üçok , Çoşkun - Mumcu , Ahmet : Türk Hukuk Tarihi, Ankara 1976
- Ünal , Şeref : “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması”, MHB., 1988.
- Üze, Adem : “Yeni Anayasa ve Askeri Kaza” As.Ad.Der., S:25, Ankara 1962.
- Yıldız, Derviş : “Askeri Yargı Kanunlarında Değişiklik İstemlerinin Etkileri”, As.Ad.Der., V, S:49, Ankara 1969.
- Yinanç, Halil Mükrimin : Anadolu Fethi, İstanbul 1934.
- Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig (Çev:Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1985.
- Anayasa Yargısı, AYM Yayınları I-IV, Ankara 1988.
- Askeri Temyiz Mahkemesi Tarihçesi, Ankara 1956.
- Avrupa’da İnsan Hakları Nasıl Korunuyor ?, Avrupa Konsul Enformasyon Dairesi Yayını, Strazburg 1988.
- Danıştay İçtihatı Birleştirme Kararları II : Danıştay Yayını 1967-72.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, 6-8 ; İstanbul 1989.
- Genelkurmay Başkanlığı Karargahı Görev ve Sorumlulukları Yönergesi : Genel Kurmay yayını 1-8, Ankara 1956.

**İnsan Haklarının Korunması (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi): TODAİDE
Yayını, Ankara 1981.**

Türk Hukuk Ansiklopedisi II, Ankara 1956.

353 Sayılı Askeri Mahkemelerin Kuruluş ve Yargılama Usulü Kanunu

357 Sayılı Askeri Hakimler Kanunu

**477 Sayılı Disiplin Mahkemelerinin Kuruluş, Yargılama Usulü ve Disiplin Suç
ve Cezaları Hakkında Kanun**

1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu

1600 Sayılı Askeri Yargıtay Kanunu

1602 Sayılı Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kanunu

1612 Sayılı Yüksek Askeri Şura Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunu

1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu

Yüksek Askeri Şura İç Tüzüğü

İNDEKS

- A -

Anadolu	: 5,139,142,147,151,153,159,380,381
Askerî Yargıtay	: 7,15,47
Askerî Yük İdare Mahkemesi	: 6,17,28,205,207,209,211,212,227,228,229,230,231,241,243,289,289,290,291,292,309,323,361,367,371,384,382,
Askerî Mahkeme	: 6,10,16,23,28,29,30,32,37,38,39,42,43,47,48,50,52, 54,58,174,176,188,196,197,198,205,209,227,232,234,235,236,237, 238,239,240,241,262,263,264,265,266,267,268,269,271,272,273,274,275,276,277,278,279,280,281,282,283,284,285,286,287,288,348,361
1961 Anayasası	: 6,9,10,14,16,198,199,204,205,206,213,214,216,217,218,221,223,224,226,239,241,291,323,325,361,362,378
1982 Anayasası	: 6,9,15,16,17,216,218,221,224,225,226,237,261,282,289,292,293,297,324,326,334,361,362,363,365,376
Avrupa İnsan Hak Söz	: 7,261,330,331,332,333,345,351,354,355,371,374,377,381
Aksoy M	: 14
Anglo Amerîka	: 13,37
Abd	: 13,37,39,41
Arsal, Sm	: 3,5,61,62,63,64,65,66,67,68,69,70,71,72,75,76,77,78,79,87,88,89,90,91,92,93,370
Anayasa Mahkemesi	: 18,199,204,219,224,236,286,327,333,367,370
Alpar E	: 16,,370
Almanya	: 29,40,195
Arjantin	: 41
Arnavutluk	: 42,43
Atilla	: 69
Aka	: 79
Apa	: 79
Alpagli	: 79
Apatarhan	: 79
Ağıcı (Haznedar)	: 123
Alparslan	: 326
Ağa Dıvani	: 163,173
Akmaner, İf	: 26,152,156,157,163,165,166,170,173,175,176,178,179,181,183, 185,370
Arat, Rr	: 84,370,381
Altınok, Mn	: 150,151,370
Akin, İ	: 332,340,370
Arsel, İ	: 370

- B -

Buyruk	: 78,120
Boy	: 4,70,73,74,75,76,83,93,104,148,161,358
Bagatur	: 59
Beyler	: 62,63,65,66,67,74,75,76,77,78,79,80,81,87,90,92,120,135,143,146,149,150,151
Belçika	: 28,35,37,43,201
Brezilya	: 44
Bumîn Kağan	: 72,73, 80
Blige Kağan	: 72,74,83,112
Beylerbeyi	: 62,149,150,151,176,177
Barkan,Öl	: 60,83,86,92

- C -

Cizye	: 102,103,105
Cihan Hakimiyetli Fikri	: 135
Cihad	: 104,118

- Ç -

Çin	: 3,61,68,73,79,82
Çimkent	: 93
Çerge	: 146

- D -

Danimarka	: 35,45
Damga Vurma Cezası	: 182
Değer, E	: 8,13, 371
Devlet Güvenlik Mah	: 222,223,236
Diyyet	: 20,106,107,108,147
Dıvan-ı Vezaret	: 129,130,142

Divan-I Risalet	: 129,130
Divan-I Arz	: 129,130
Divan-I İşraf	: 129,130
Divan-I Vekalet	: 129,130
Divan-I Tuğra	: 142
Dayak Cezası	: 160,195
Divan-I Harb	: 165,166,175,176,177,178,179,180,181,188,189
Divan-I Tecessüs	: 166,175,176,178,179,278
Divan-I Harb-I Örfi	: 188,189
Divan-I Temyizli Askeri	: 186,187,189,200,279,280
Divan-I Harbi Mahsus	: 177
Divan-I Harb-I Daimi	: 166,175,176,188

- E -

Eryilmaz, Y	: 11, 372
Eren, F	: 9,10,372,373
Erman, S	: 19,20,21,22,30,31,32,33,38,39,40,41,43,45,46,47,48,49,50,51,52,53 54,55,56,57,155,161,163,193,199,200,202,210,233,373
Ertuğrul Bey	: 148,152

- F -

Fatih Sult Mehmet	: 11,35,155,278
Fransa	: 28,34,35,46,47,105,185,194,195,209,373
Finlandiya	: 45

- G -

Göktürk Devleti	: 73,74,75,81,82,84,90,93,360
Gazneli Devleti	: 128
Gelendost, N	: 15
Gökdemir, A	: 13,378
Gözübüyük, Ş	: 13,224,344,351,354,356,374
Güney Afrika Cum	: 48
Glisen, J	: 12,18,21,24,25,28,29,34,35,38,43,48,51,374

- H -

Hadd	: 106,108,109,110,111,207,256
Haklımyet	: 7,8,10,19,73,75,82,85,87,92,102,112,113,114,115,117,119,129,135 136,137,140,146,343
Hallfe	: 93,97,99,100,101,102,103,104,113,135,136,137,138,139,140,141
Han	: 60,61,73,75,76,77,78,82,84,85,86,87,90,112,124,135,148,360
Haraç	: 32,102,103,105,106
Hazarlar	: 136
Hilafet	: 99,136,137,138,140
Hindistan	: 4,128,132
Hollanda	: 28,35,37,48,332,334
Hun İmp	: 1,59,90
Hükümdar	: 59,60,61,62,63,64,75,76,80,81,82,83,84,85,86,87,88,89,90,91,110 115,116,117,118,119,120,121,122,123,124,125,126,129,131 132, 136,137,138,139,140,141,142,143,148,155,156,359

- I -

Irak	: 3,134,139

- I -

İlg	: 84
İl(EI)	: 1,79
İl Teblir	: 78
İrlanda	: 49
İspanya	: 33,49,50,56
İsveç	: 34,50
İsviçre	: 50,334,355
İstemli Kağan	: 71,72
İnsan Hak Kom	: 4,259,332,333,334,335,336,337,338,339,340,341,342,343,352,356
İstinaf As Mah	: 39,46,49,50,51,52,53,54
İran	: 4,93,105,137
İslam Dini	: 4,92,111,112,117,138
İngiltere	: 11,27,35,48,49,345,346,347,350
İcmaa	: 96,97,100
İç Savaş	: 13,224

İtalya : 33,51,52
İtiraz : 95,96,98,198,238,251,252,253,275,281,282,283,279,307

- K -

Kadi : 35,111,124,128,131,133,138,143,144,146,147,156,157,158,161,278
Kadileşker : 128
Kadiasker : 147,157,360
Kağan : 75,76,77,78,80,83,113,140
Kanada : 36
Kaptanlık : 150
Kaşgarlı Mahmut : 118,120,136
Kazasker : 35,134,150,154,156,157,158
Kıyas : 20,106,107,111,147
Kıyas : 94,98,99,165
Kolombiya : 53
Komisyon : 5,195,228,317,335,336,339,340,341,342,343,344,345,346,347,348,350,351,352,353,354,355,365,368
Köprülü, F : 60,115,129,377
Könlük : 80
Kur'an : 94,95,96,97,98,99,104,108,109,110
Kunter, N : 8,10,377
Kürek Cezası : 191,192
Kutadgu Bilig : 84,85,87,88,89,90,113,117,381
Kültürlü Kağan : 73,74,83

- L -

Lüksemburg : 53

- M -

Maveraünnehir : 93
Melikşah : 130,136,138,139,140,141,142,143,144,145
Misir : 3,100,136,140
Motun : 59,67,359
Moyen Çor : 83

- N -

Niyabet-i Saltanat : 147

- O -

Ordu Kadisi : 156,158
Orta Asya : 4,59,72,359
Ortaavrupa : 3
Osmanlı Devleti : 3,77,110,152,153,277,360,377,380

- Ö -

Ölüm Cezası : 39,72,110,154,161,162
Örf-i : 186
Öztuna, Y : 13,378

- P -

Padişah : 35,140,148,149,153,154,155,158,162,163,164,185,209,278,299
Peygamber : 89,94,95,96,97,99,104,110,149,381
Polonya : 54
Portekiz : 35,55,346,348

- R -

Romanist Sistem : 36,37
Romanya : 55
Rusya : 37,56

- S -

Sadrazam : 123,148,149,150,157,162,163
Samanlar : 93
Sancakbeyi : 151
Saray : 84,88,120,121,124,125,129,130,132,136,141,142,144,145,154
Sevilg, V R : 10,11,25,26,27,165,196,379
Selçuklu Devleti : 4,147,148,377
Serasker : 149,162,167,170,171,172,174,176,177,178,181,182,184,185,278
Siki Yönetim Mah : 53
Siki Yön Askeri Mah : 14
Siyaseten Kait : 110,153,154,155,377

Sovyet Sistemi : 37
Suçta Nef-i Cezası : 192
Subaşı : 79,88,163
Sucu, N : 12,18,374
Sungurlu, O : 14
Surlıye : 3,57,134
Sünnet : 94,95,96,98,109
- Ş -

Şad : 75,77,78
Şer-i Mahkeme : 344
- T -

Tamçaşı : 123
Tarhan(Tarkan) : 78
Temyiz : 51
Tengri Kut (Tan Huşan) : 62,63,64,65,66,67,69
Terör : 15,43,225,226
Tokl : 63,66,70
Töre : 1,2,59,60,61,70,75,76,80,81,90,135,141,359,360
Tuğrul Bey : 136,138,140,141,148,152
Tümen : 51,52,67,72,126,190,197,199,200,215,231,243,246,261,278
Türe : 60,61,63
Türkler : 1,2,4,59,60,61,62,63,64,65,66,67,68,72,73,74,75,76,77,80,93,94
112,113,114,115,116,117,118,120,128,132,137,359,360,373,376
Türk Askeri Yargisi : 2,3,4,5,334,336,342,349,357
- U -

Uluğ Hacıb : 88
Urug : 65
Uşr(Öşür) : 104
Uyguner, Mf : 15
Uygur Devleti : 87,90,111,360
- Ü -

Üze, A : 13,381
- V -

Vezir : 35,80,84,87,88,90,122,123,130,131,140,142,143,149,150,155,158
160,164,176,278,360
- Y -

Yabgu : 72,73,75,77,78,89
Yargi : 2,7,9,10,26,49,53,131,146,184,186,215,226,301,335,360,380
Yargan : 69,80,90,359
Yargılamanın İadesi : 310,311,312
Yasama : 7,13,80,91,102,155,218,289,338
Yenlçerl : 149,152,153,159,160,161,162,163,173
Yosun Hukuku : 61
Yuğruş(Vezir) : 122
Yunanistan : 28
Yüksek Askeri Şura : 5,16,260,277,296,313,314,315,316,317,318,319,320,321,322,323
324,325,326,327,328,329,330,331,332,333,334,335,336,337,338
339,345,349,350,364,365,368,369,382
Yürütme : 7,9,91,122,129,130,131,144,155,218,230,276,295,308,309,338
- Z -

Zimmi : 139

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ